

Українська мова: Розвиток ситуативного мовлення

Баландіна Н.Ф., Безноса А.П., Волошко О.В., Кобзар О.І., Омеляненко В.І., Рябокінь Н.О. / За ред. Н.Ф. Баландіної

РОЗВИТОК СИТУАТИВНОГО МОВЛЕННЯ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

Розвиток мовлення традиційно визначають як (1) галузь методики викладання мови і як (2) процес навчання мови. Останній згідно з новим освітнім стандартом став провідним, бо репрезентує суть мовленнєвої лінії, яка разом із мовною, соціокультурною й діяльнісною становить зміст освіти мовного компоненту. Стандарт освіти водночас передбачає інтеграцію вказаних ліній, що цілком природно, бо мовленнєва діяльність, як слушно зазначав ще Л.В. Щерба, не ґрунтується на системі мови, а сама є конкретним виявом мовної системи. Говорячи про інтеграцію мовних ліній, мають на увазі, що будь-яка система навчання мови має бути зорієнтованою на всі лінії і використовувати різні методи – структурно орієнтовані (спрямовані на вивчення системи мови, її одиниць і категорій, зв'язків між ними тощо) й комунікативно орієнтовані, суть яких полягає у формуванні вміння правильно виражати свої думки українською мовою.

При визначенні змісту освіти з розвитку мовлення на уроках мови враховано, що учні вже володіють більшою чи меншою мірою мовою. Однак їхнє мовлення вимагає удосконалення в різних аспектах: ідеться насамперед про оволодіння нормами літературної мови, а відтак здатністю оцінювати слововживання з погляду нормативності, відповідності ситуації і сфері вживання, збагачення словникового складу й усвідомлення багатства мови і її виражальних можливостей; розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (слуханням, читанням, говорінням і письмом), необхідних у важливих для людини сферах спілкування; потребу у вивченні мови й мовленнєвому самовдосконаленні, а також знання стратегій мовленнєвої поведінки, що сприяють неконфліктній комунікації.

Як бачимо, у методиці розвитку мовлення мають відбуватися суттєві зміни, викликані гуманізацією навчання, інакше кажучи, більшим зануренням навчання в реальне життя. У зв'язку з цим ми ставимо перед собою завдання дати розвитку мовлення таке наукове осмислення, яке б могло слугувати підґрунтям для конкретних методичних рекомендацій, спрямованих на покращання його навчання.

Тепер у школі вже більша увага приділяється різним видам мовленнєвої діяльності – читанню, слуханню, говорінню й письму, посилено соціокультурний змістовий складник. Однак сам процес навчання позбавлений, на наш погляд, життєдайного підґрунтя – природного середовища, з характерними для нього соціальними, біологічними і психологічними ознаками, з живим ставленням до нього учнів у формі різноманітних діяльностей, як вербальних, так і невербальних. З метою оновлення підходів до навчання мовлення спробуємо окреслити таке середовище, яке детермінуватиме навчальну діяльність учнів і підвищить ефективність навчання, а також вкажемо основні напрями його організації.

1. Використання навчальних комунікативних ситуацій, наближених до природних.

Робота з учнями в умовах навчальної комунікативної ситуації, не анонімної, а названої чи то узагальнено („Я і моя родина”, „Наші вчителі”, „Як я відпочиваю”), чи конкретно (наприклад, тему „Я і моя родина” можна деталізувати: „Склад родини”, „Сімейні традиції”, „Домашня бібліотека”, „Допомога по дому”), зможе забезпечити активізацію мовних знань і мовленнєвих навичок, а також розвиток комунікативних умінь. Для цього на уроці потрібно створити таку ситуацію, яка б, по-перше, мала навчальний характер, по-друге, активізувала потрібний мовний матеріал і передбачені програмою вміння й навички, по-третє, відповідала комунікативним потребам учнів і, по-четверте, спілкування учнів в такій ситуації було вмотивованим.

Таким чином, ми виходимо з того, що однією з основних ознак мовлення є його ситуативна зумовленість. Мовлення взагалі не можливе без мотиву й обставин, що спонукають до нього – це насамперед, і, крім того, мовлення завжди має адресата, тому буде зрозумілим тільки в контексті, і в ситуативному зокрема. Наприклад, висловлювання *Дощ* може залежно від контекстів бути інформацією про погоду (‘хочу тобі сказати, що

на вулиці дощ'), застереженням ('виходячи з дому, візьми парасольку'), відмовою ('через дощ я не можу піти з тобою на прогулянку'), згодою ('ти казав, що завтра буде дощ, і, дійсно, так сталося').

Ситуація мовлення являє собою складний комплекс, куди входять як зовнішні, так звані сценічні параметри (наприклад, сцена в кімнаті, у класі, на дружній вечірці, в лікарні, на відпочинку, на лоні природи тощо), так і внутрішні, за якими стоять раціональні й емоційні характеристики мовців, їхні наміри, оцінки. Тут можна говорити про певний фрагмент світу, часто національно й культурно зумовлений, наприклад, такими є народні й державні свята, звичаї і традиції. Коли говорять про конкретну мовленнєву ситуацію, то навіть елементарні компетенції слухача дозволяють передбачити місце, де відбувається спілкування, прогнозувати наміри й дії мовця. Уявлення про ситуацію пропонують називати моделлю. Модель ситуації як тип репрезентації знань містить не абстрактну інформацію про стереотипні події, а власні знання, якими володіють люди стосовно певної ситуації, і ці знання являють собою результат попереднього досвіду, набутого під час перебування у схожих реальних ситуаціях.

Коли йдеться про певну ситуацію, наприклад, родинне коло, то, відповідно, можна й окреслити її міні-ситуації, наприклад, родинні стосунки, житло, кожна з яких увиразнюватиметься у своєму наборі ключових слів, мовних стереотипів, граматичних конструкцій, текстів різних типів, стилів, жанрів, тональностей тощо. Укладаючи програму чи підручник, доцільно окреслили тематику навчальних макроситуацій, яка, аспектуально розгалужуючись, була б універсальною для всіх класів і стосувалася важливих для людини сфер спілкування (особистісної, освітньої, рекреаційної, професійної, культурної, наукової, технічної, громадської тощо). Оскільки мовленнєва діяльність являє собою не що інше, як обмін текстами, стає зрозумілим, що найкращим знаряддям навчання і, відповідно, його об'єктом є тексти. В осмисленому тексті можна виділити одиниці всіх рівнів мовної системи. Спочатку тексти сприймають, а потім вчать створювати власні за допомогою відповідних мовних одиниць (особливо лексичних) і зв'язків між ними. На жаль, у вітчизняних підручниках тільки деінде можна натрапити на позначення ситуативності, коли у змісті подано „твори-описи місцевості”, „твори-роздуми на морально-етичну (екологічну) тему”.

Виходячи з цього, ми пропонуємо розвиток мовлення здійснювати в ситуативно зазначеному контексті, де головною постаттю є мовець, що має перед собою конкретного чи уявного адресата, через призму бачення яких ситуація увиразнюється, позбавляється абстрактності, а відтак конкретизується. Представлене в такий спосіб мовлення стає не тільки ситуативно зумовленим, а й включає психологічний момент, дозволяє давати оцінки, з'ясовувати ступінь істинності, чіткіше стилістично й жанрово окреслювати. Таке мовлення спонукає до творчості, бо посилює мотиваційну діяльність учнів. Подавши ситуацію чи набір міні-ситуацій, вводять учнів у світ максимально наближений до реального, і розвиток мовлення відбувається природніше, бо позбавлений надмірного узагальнення й дидактики.

Окресливши в загальних рисах ситуацію як вихідний пункт навчання (це можна робити й без особливих акцентів, для цього достатньо лише слова учителя, заголовку теми чи тексту, указаних в підручнику чи посібнику), налаштовують учнів на життєву тематику розмови, полегшують сприйняття й читання, інсценізацію чи списування тексту. Уводячи учнів у ситуативний світ, водночас створюють інтригу, викликають зацікавлення: під яким же кутом зору будуть розглядати світ цього разу?

2. Діалогізація мовленнєвої діяльності учнів.

Другу проблему ми вбачаємо в тому, що здебільшого навчання мовлення зорієнтоване на монолог – це перекази, твори, ділові папери. Лінгвістика й лінгводидактика звикли вивчати мовні одиниці в замкненому контексті, і з такими контекстами працюють на уроках з розвитку мовлення. Можна навіть констатувати, що в гуманітарному мисленні переважає монолог. Утім, людські знання не можуть існувати

тільки в режимі монологічності. За влучними висловлюванням Ю.М. Лотмана, жодна монологічна структура не може виробити принципово нового повідомлення, бо не є мислячою; такою може бути лише діалогічна (двомовна) структура як мінімум. Діалог – найбільш проста і природна форма спілкування. Монологічне мовлення гарне лише за певних обставин, бо слухачеві відводиться пасивна роль, а вирішальною фігурою є лише один – мовець (промовець, диктор). Монологічне мовлення притаманне насамперед тоталітарному дискурсу із суцільними позитивними оцінками. Негативна інформація потрапляє тільки тоді, коли йдеться про супротивників, а не про нас самих. Якщо в школі надають перевагу монологам, то висновок щодо типу такого дискурсу зрозумілий. Більшість із нас, вихованих у тоталітарному суспільстві і, відповідно, в його школі, переносять його стереотипи в сучасний світ дітей і учнів.

У зв'язку з цим потрібно схилити школярів до діалогу, вчити інтерпретувати й створювати не лише монологічні тексти, а наблизити мовлення до реального життя, яке в суспільстві дедалі більше ґрунтується на діалозі. Діалог важливо сприймати не вузько, як бесіду, полеміку, дискусію, обмін люб'язностями, а як вияв пошани й довіри до чужого слова, як форма пошуку глибинного смислу сказаного, пошуку згоди. Таке мовлення ґрунтується на зміні ролей мовця і слухача, тобто активності обох, хоча, звичайно, неоднакової. Власне, це і сприятиме демократизації навчання, бо передбачає розуміння мовцями один одного і налагодження мостів для такого розуміння. Будь-яке висловлювання хоче бути почутим й отримати відповідь у формі згоди, доповнення, співчуття, виконання задуму тощо. Монолог же відповіді не передбачає.

3. „Прагматизація” комунікативного підходу до розвитку мовлення.

Тепер більшу роль, ніж нормативні правила, структура тексту, відіграє семіотика тексту. У зв'язку з цим потрібно говорити не тільки про комунікативний підхід до вивчення мови, а й про комунікативно-прагматичний, який активно впроваджується дидактиці, особливо в зарубіжній. Як відомо, лінгвопрагматика досліджує проблеми відношення мовного знака і людини; відповідно, прагматичний підхід робить акцент на орієнтації людини в ситуації, на доборі нею мовних засобів для власних текстів, що відповідають ситуації, і враховує фактор адресата.

Лінгвопрагматика пропонує вивчати в дії те, що тепер називають мовленнєвими актами (деінде – мовленнєвими жанрами, дискурсами). Жанри в такому розумінні – це типові моделі побудови мовленнєвого твору. У школі на уроках мовлення здебільшого вивчають літературні жанри.

За допомогою мовленнєвих жанрів можна виразити різноманітні інтенції, наприклад у спонуканні, – від наказу через прохання і упрощування аж до благання чи до канючення. Набір таких висловлювань надзвичайно розлогий, але водночас він і стандартний, а мовленнєва воля мовця часто виявляється лише у виборі й інтонуванні. Ще М.М. Бахтін звернув увагу на те, що деякі люди, прекрасно володіючи мовою, часто почувають себе зовсім безпорадними в певних сферах спілкування саме тому, що не володіють практично жанровими формами цих сфер. І справа тут не в бідності словника і не в стилі, а в невмінні володіти жанром, наприклад, вчасно попросити слова, правильно розпочати і правильно закінчити. Чим краще ми володіємо жанрами, тим повніше і яскравіше виявляємо свою індивідуальність, гнучкіше й тонкіше відображаємо неповторну ситуацію спілкування – одним словом, тим досконаліше ми здійснюємо наш вільний мовленнєвий замисел.

Людина, яка володіє мовленням, мала б володіти і набором прийнятими в суспільстві мовленнєвими жанрами (дискурсами), бо кожен з них має свій набір мовних засобів і поведінкових моделей. Знання дискурсів (літературний, газетний, театральний, радіо- і теледискурс, рекламний; етикетний; високий, офіційний, дружній, фамільярний, непоштивий, іронічний; міжкультурний тощо) має велике теоретичне і практичне значення. Власне, це знання сфер людської діяльності й спілкування, а також маніпулятивної природи мови, яка лежить в основі її варіативності й суб'єктивності.

Робота з текстами і висловлюванням різних мовленнєвих жанрів уможливить, з одного боку, огляд мови як багаторівневої ієрархічної динамічної системи у функціонуванні, а з іншого – повніше її розуміння як засобу комунікації, що знаходить свій вияв у дискурсивно-текстовій діяльності. Останній аспект надзвичайно важливий у школі, бо на перший план виступає учень – суб'єкт мовленнєвої дії, який окреслює і формує наперед поданий ситуативний мовленнєвий простір, наприклад, інформує, спонукає, застерігає, обґрунтовує, питає, погоджується чи заперечує, виконує різноманітні етикетні чи неетикетні дії. Реалізація замислу залежить і від знання різноманітних стратегій і тактик – наприклад, трапляються ситуації, що попросити варто непрямо, а за допомогою запитання (пор.: *Відчини вікно. – Чи не міг би ти відчинити вікно?*) або ж наказати у формі прохання.

4. Активізація поведінкового та психологічного моментів.

Проблема реалізації замислу прямо стосується комунікативного підходу до навчання мови. І це наступне, на що ми хочемо вказати. Комунікативний підхід у лінгводидактиці ґрунтується на засадах, сформованих теорією комунікації. Але часто, декларуючи комунікативний підхід при навчанні мови чи мовлення, ми зосереджуємося тільки на вербальному аспекті спілкування. Позаяк сам процес комунікації і, відповідно, комунікативний підхід в методиці викладання мови мали б включати поведінковий та інтенційний складники. На доцільність цього вказує і саме визначення комунікації як процесу. Щоб переконатися в цьому, подамо її визначення: а) „комунікація має місце, коли люди надають значення поведінці, пов'язаній з повідомленням” (К. Мортнесен), б) поведінка, яка стосується комунікативних інтенцій (намірів) (Дж. Олвуд). Поведінка, як вербальна, так і невербальна, наміри співрозмовників є визначальними чинниками комунікації. Але, з іншого боку, ці чинники знову ж таки завжди зумовлені контекстом, ситуацією. Роль ситуативної інформації виявляється насамперед у її впливі на мовленнєву взаємодію, на вибір мовних одиниць, де їх багатозначність обмежується, тобто конкретизується, відбувається заповнення інформаційних лакун, можлива також значна економія мовленнєвих зусиль.

Надзвичайно велику роль у комунікації відіграють психологічні поняття – наміри і мета мовців. Навчальний процес, який не враховує цей аспект, позбавляє спілкування рушійної сили; таке навчання є надто спрощеним й неповним. Прогнозуванню намірів й мети співрозмовника потрібно вчити, і цьому знову ж таки допоможе навчальна чи реальна ситуація.

5. Відповідність текстів віковим потребам школярів.

При доборі навчальних текстів потрібно насамперед дбати, щоб вони сприяли удосконаленню мовлення учнів при висловлюванні власних думок. Це мають бути зразки кращих творів, першокласних авторів, які б на практиці демонстрували мовне багатство, а не декларували його в авторських оцінках, якими переповнені наші підручники. У дидактичному плані краще доводити красу тієї чи іншої мови, ніж декларувати її, цитуючи чужі думки. Водночас, навчальні тексти, навіть якщо вони стосуються актуальних життєвих ситуацій, не повинні бути надто дидактичними; важливо, щоб повчальний момент звучав у підтексті, а не на поверхні. Більшу значущість мають приклади гарної поведінки людей, а не її декларації, наприклад про необхідність бути правдивим, працьовитим, увічливим. Утім, демонстрація суцільно позитивної поведінки, правильного мовлення, можуть викликати підозру й недовіру, тому варто працювати і з негативними персонажами, незразковою поведінкою. Іноді навіть на прикладах неправильного мовлення можна краще навчити правильного, урешті-решт, у навчанні потрібен гумор, варто вводити ігрові форми, у тому числі зі словом. Практика також показує, що діти залюбки граються в діалогах у доросле життя.

Є всі підстави для того, щоб дещо відходити від надмірної регламентації правил мовленнєвої поведінки й офіціозу, притаманних сучасним підручникам з мови – інтереси дітей, особливо коли йдеться про підлітків, знаходяться в іншій царині – це цікаві пригоди, реальний або вигаданий світ, перша любов, зустрічі з невідомим.

Академік В.М. Русанівський, аналізуючи мову літератури для підлітків, зазначав: „Щоб хлопчики й дівчата читали написані для них твори, треба, щоб ці твори, по-перше, спиралися на певне знання літератури (переважно пригодницької) в дітей; по-друге, щоб відповідали особливостям сприйняття світу підлітками; по-третє, аби в них чергувалися реальні події з вигаданими ще не окріплою дитячою уявою і, нарешті, по-четверте, щоб вони були написані барвистою, приправленою гумором мовою”. Учений наводить приклад такого твору – трилогію Вс. Нестайка „Тореадори з Васюківки”. На жаль, творів цього автора практично немає в навчальній літературі. Надто цнотливий підхід до відбору текстів закриває їм шлях у підручники і посібники, але і в цьому творі можна побачити найяскравіші барви живої української мови – від загальноживаної лексики до стилістично обмеженої – і сучасне слововживання.

Скориставшись словами В.М. Русанівського, наголосимо, навчальні тексти повинні бути стилістично багатими, пронизаними непомітною для героїв іронією, підсміюванням над їхніми ще не до кінця усвідомленими діями і мріями, ще з не зовсім адекватним сприйняттям дійсності, але вже з добре розвинутим почуттям справедливості і прагненням до порядності. Труднощі з добром текстів викликані ще й тим, що, як виявилось, в українській літературі взагалі замало сучасних письменників, які пишуть для дітей шкільного віку, особливо підлітків. Тому, можливо, в навчальній літературі переважає, нехай і цікава, але публіцистика.

6. Робота з текстами на уроках розвитку мовлення.

У навчанні мови тексти відіграють особливу роль. За образним висловлюванням М.М. Бахтіна, „за кожним текстом стоїть система мови. У тексті їй відповідає все, що повторюється і відтворюється..., все, що може бути поза межами даного тексту. Але водночас текст є чимось індивідуальним, природним і неповторним, і в цьому весь смисл його...”. Відповідно, і робота з текстом має ґрунтуватися на двох планах – мовному і мовленнєвому. У мовному плані – це аналіз одиниць мовної системи, їх зв'язків, парадигматичних і синтагматичних, з іншими одиницями. У мовленнєвому плані – це насамперед пошуки намірів і мотивів автора тексту або його персонажів, а також формування вміння створювати власні тексти, індивідуальні й неповторні. У такому випадку, користуючись термінологією М.М. Бахтіна, все, „що повторюється й відтворюється”, буде слугувати матеріалом і засобом власних творів.

Добирати вправи до текстів – завдання цікаве навіть для укладача, бо тексти наче самі задають систему вправ. У наших підручниках і посібниках така система вилилася в два блоки вправ – репродуктивний і творчий. Перший блок умовно названо „Тренуємося”, другий – „Практикуємося”. У першому блоці порядок вправ не довільний, а спланований. Логіка завдань така, що спочатку пропонується:

а) *робота зі словом* (тлумачення значення слова за контекстом, за будовою, за допомогою словника; добір інших його значень, синонімів, антонімів, укладання тематичних груп слів, пошуки ключових слів, культурно маркованих тощо). Цей блок вправ передбачає роботу і з формою слова – фонетичною чи граматичною. Такий підхід до аналізу мовної одиниці в умовах тексту дозволяє більш повно подати її справжнє значення;

б) *робота зі сталими сполуками*, звичайно, якщо вони є в тексті чи якщо вони доречні для описаної в тексті ситуації. Схема може бути такою ж, як і у роботі з окремим словом. Особливу увагу приділено національній специфіці фразеологізмів;

в) *робота зі словосполученнями*, особливо стереотипними. Останні в наших підручниках і посібниках навіть виділені окремою рубрикою. Вправи мають комунікативну спрямованість, тому словосполучення пропонується вводити в контексти, здебільшого в діалогічні. Зазвичай словосполучення поширюють, піддають різноманітним трансформаціям, у тому числі формальним, утворюють за зразком власні, уводять у речення тощо;

г) *робота з реченням*. Значна увага приділяється комунікативно сильним реченням, робляться пошуки компонентів, які несуть найсуттєвішу смислову інформацію, відбувається їх заміна, відновлення речень, розглядаються окремі речення щодо їхньої відповідності змістові тексту тощо.

г) *робота з текстом*. Вона стосується як смислового, так і структурного планів. У смислового плану важливо перевірити розуміння учнями змісту, головної думки, причинно-наслідкових зв'язків, уміння дібрати заголовок, укласти план, у формальному – пояснити принципи виділення абзаців, структурні частини тексту, тип тексту тощо. Лінгводидактичний аналіз дібраних текстів спрямований на тематико-ситуативний план тексту, наміри, тактики та стратегії поведінки персонажів, у тому числі мовленнєвої, або ж увага приділяється способам і засобам реалізації авторського задуму.

Таким чином, робота з текстом крокує шляхом від слова через речення до цілісного тексту, хоча трапляється, що вправи спрямовані на один-два мовних рівні.

Як слушно зазначає Н.О. Іпполітова: „Знання ситуації, що пояснює конкретні обставини спілкування, в яких формувався текст чи в яких він сприймався, дозволяє на всіх етапах формування комунікативних навичок внести елементи творчості в репродуктивну діяльність школярів, наблизити їх мовленнєву діяльність до реальних життєвих умов, але особливо це важливо в продуктивній, творчій діяльності учнів”. У післятекстовому блоці вправ з рубрикою „Практикуємося” на основі попередньої репродуктивної роботи пропонуються творчі вправи на утворення власних текстів, але в межах даної ситуації. Щоб спрямувати діяльність учнів у певне русло, іноді подано ключові слова чи вирази, задано ситуацію, учасників, їхню мету або тему розмови. Тексти можна утворювати також за аналогією. Передбачається, що в цьому блоці вправ буде використано мовні стереотипи, добуті як з власного досвіду, так і набутого вже на уроці.

Незважаючи на те, що основною метою визнано формування в учнів уміння створювати й інтерпретувати тексти як комунікативно-пізнавальні утворення (структури), відповідно, спрямовувати навчальний процес на формування вміння повноцінно спілкуватися, тобто на розвиток навичок текстової діяльності, нашою метою є не тільки смислова інформації взагалі, а формування чіткої комунікативної інтенції учнів, зцементованої замислом, комунікативно-пізнавальним наміром. Ідеться про сучасні активні й інтерактивні форми роботи, що сприяють соціалізації особистості, налагодженню зв'язків із партнерами по комунікації, вмінню демонструвати свої переваги й нівелювати слабкості, урешті-решт уникати комунікативних невдач.

Таким чином, у дидактичному плані ми дещо переосмислили роботу з розвитку мовлення. Вона, на наш погляд, має ґрунтуватися на текстовій діяльності з увиразненням її ситуативності, активізації діалогічності, посиленні поведінкового і психологічного моментів, а також урахуванні інтересів і потреб школярів.

Н. Баландіна

МОВО МОЯ УКРАЇНСЬКА!

Мова – це дух народу

Спілкуємось культурно та ввічливо

Світ власних імен

Фразеологізми та крилаті вислови

Читаємо

Рідне слово

Люди довго користувалися скарбами рідного слова перш ніж звернули увагу на його складність та глибину й оцінили його значення у своєму духовному житті. Початок людського слова, початок мови того чи іншого народу губиться так само в минулому, як і початок історії людства; але хоч як би там не було, в нас є тверде переконання, що мова створена самим народом, а не ким-небудь іншим. Мова, яку дарує нам народ, сама вже може показати, як безмежно нижче стоїть будь-яка особа, хоч би якою вона була освіченою і розвинутою, хоч би якою вона була багато обдарованою від природи, – перед великим народним організмом.

Мова народу – найкращий цвіт, що ніколи не в'яне і вічно розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина; у ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук, небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі й грози – весь той глибокий, повний думки й почуття голос рідної природи, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів. Проте у світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходить одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – у спадщину нащадкам. У скарбницю рідного слова вкладає одне покоління за одним плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, слід пережитого горя і пережитої радості, – одним словом, весь плід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові.

Поки живе мова в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відірвати в народі спадщину, створену незчисленими поколіннями його віджилих предків. Відберіть у народі все – і він усе зможе повернути; але відберіть мову, і він ніколи більше не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи: вмерла мова в устах народу – вмер і народ...

(За К.

Ушинським)

Відповідаємо

Коли і ким створено мову?

Чи може одна людина створити мову? Чи буде така мова народною?

Чому автор називає мову найкращим цвітом і народним духом?

Як впливає на розвиток мови людина?

Чому народ не може існувати без мови?

Тренуємося

. До якого із скарбів можна віднести рідне слово – матеріального чи духовного? Свою думку обґрунтуйте.

. Знайдіть у тексті слова, що стосуються тем: а) „Природа”, б) „Духовне життя”, в) „Народні вірування”.

. Живий організм народжується, дихає, живиться, росте, розмножується, вмирає. Чи притаманні ці ознаки мові? І чи взагалі можна назвати мову організмом?

. Прочитайте значення слова *одухотворяти*. Яке з них вжито в тексті? Складіть речення, де це слово вживалось б в інших значеннях.

1. Одухотворяти – надавати життєвості чому-небудь, оживляти.

2. Збуджувати в кому-небудь високі почуття, помисли, надихати.
3. Робити що-небудь піднесеним, небуденним, облагороджувати.

Практикуємося

. Поцікавтеся в однокласників, як вони розуміють виділене в тексті речення. Напишіть твір-роздум про мову.

Для довідок: скарби рідного слова, походження мови, народна мова, штучна мова, особистість, природа країни, духовна історія, досвід поколінь.

. Напишіть міні-твір про красу, багатство та гнучкість української мови, цитуючи рядки з вірша.

Мова

Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній *ліс – лісок-лісочок, пуця, гай, діброва,*
Бір, перелісок, чорноліс. Є іще й байрак!

І така ж розкішна і гнучка, як мрія.
Можна *«звідкіля» і «звідки»,* можна і *«звідкіль».*
Є у ній *хурделиця, віхола, завія,*
Завірюха, хуртовина, хуга, заметіль...

(О.Підсуха)

Чи знаєте ви?

Штучні мови

Існують мови, створені окремою людиною або групою людей. Їх називають штучними. Наприклад, еспера/нто, бе/йсик, алго/л. Есперанто – міжнародна штучна мова, створена на матеріалі найпоширеніших європейських мов – германських, романських, слов'янських. Її творець – варшавський лікар-окуліст і мовознавець-любитель Людвиг Заменгоф – зумів сконструювати мову з простими правилами граматики, словотвору. Усе це зробило первісний проект Заменгофа, опублікований у вигляді невеликої книжки 1887 року, незвичайним мовним експериментом, який реалізують нині вже сотні тисяч людей у десятках країн світу. Бейсик, алгол – штучні мови програмування, за допомогою яких працюють деякі комп'ютерні програми.

Переказуємо

Народ крізь призму мови

За кількістю пестливих форм серед мов світу пріоритетне* місце посідає українська. «Матінка», «соловейко», «малесенький», «першенький» – ось як лагідно звучать наші слова. Подібного явища немає в мові англійській чи німецькій. Для українця назва предмета – це водночас і його оцінка. «Рученьками» ми називаємо руки й дорослої людини, «коником» – дужого коня.

Ставлення людини до навколишнього світу формується в перші місяці її життя. Ласкава мова матері майбутнього козака згодом стає його повсякденною мовою. Вчені переконані, що особливості мови впливають на людську вдачу.

Дітей в Україні називали тільки лагідно: Петрик, Іванко, Галинка. Дорослих – поважливо. Чи можна хоч подумки назвати Олексу Довбуша* Льошкою Довбушем?

Улюблені українцями імена теж розповідають про народну душу. Оспіване в піснях ім'я Катерина походить від грецького слова, що означає «непорочна», «свята»; Ярина в перекладі з грецької означає «мир»; Тарас – «бунтівливий».

А який казковий дивосвіт рослинних та тваринних назв створило українське поетичне світосприймання! Тут і татарське зілля, і вовчі ягоди, горицвіт і павині очі,

нечуй-вітер і перекотиполе... Трав'яного стрибунця український народ узгодив зі своїм сприйманням і нарік коником.

Усі ці назви – відгук української душі на красу. У цих найменнях – замилювання світом і любов до нього. У творенні назв відбито національний спосіб мислення.

(За М.

Холодним)

Коментар

Пріоритетне – що має переважне значення.

Тренуємося

. Доберіть із тексту синоніми до слова *пестливо*. Доповніть ряд власними прикладами.

. Доберіть із тексту означення до слів *форми, місце, людина, кінь, світ, мова, імена, душа, дивосвіт, світосприйняття, зілля, ягоди, очі, стрибунець*. Яку роль вони виконують у тексті?

. Складіть речення із словосполученнями *лагідні слова, ласкава мова*. Що ще може бути лагідним і ласкавим?

. Слова *дивосвіт, світосприйняття, горицвіт, перекотиполе* називаються складними. Утворіть такі від *край і небо, спеціальне і завдання, світло і тінь, світ і розуміння*.

. Складіть простий план до тексту.

. Перекажіть текст за складеним планом.

Гра!

Хто більше?

Клас ділиться на дві команди. Кожна з них по черзі називає пестливі іменування *мами, сина, дочки, брата, сестри*.

Підказка

Хто ніжніше маму назове

В дитсадочку Дуся, Женя й Таня
затівали завжди щось нове.

То й сьогодні почали змагання:

хто ніжніше маму назове?

І сказала спершу Дуся:

мама, матінка, матуся.

І додав маленький Женя:

мамця, матіночка, неня.

А дзвінкоголоса Груня:

ненька, мамочка, мамуня.

І коли почують їх матусі,
в кожній серденько оживе.

То вступайте й ви в змагання, друзі,

хто ніжніше маму назове.

(Д.Білоус)

Інценізуємо

– Ну, повтори для Багіри* Владичні Слова Джунглів, яких я навчив тебе сьогодні,
– сказав Балу*.

– Мовою якого племені? – спитав Мауглі*. – У Джунглях багато мов. Я знаю їх усі!

– Дещо ти знаєш, але далеко-далеко не все. От бачиш, Багіро, від молоді не сподівайся дяки. Не було ще випадку, щоб хоч одне вовченя прийшло до Балу подякувати за науку! Ну ти, великий вчений, скажи мені Слово всіх Ловецьких Племен.

– Ми з вами однієї крові – ви і я, – сказав Мауглі, вимовляючи ті слова поведмежому, як то звичайно роблять Ловецькі Племена.

– Добре. Тепер – Пташиних.

Мауглі повторив ті слова і свиснув шулікою в кінці речення.

– Тепер для Зміїного Племені! – попросила Багіра.

На відповідь почулося сичання, яке зовсім неможливо змалювати. А потім Мауглі, радіючи, що так відзначився, підстрибнув, заплескав у долоні та почав перекривляти на всі лади Балу.

– Славно, славно! – ніжно промовив бурий ведмідь. – Настане час, коли ти мене добрим словом згадаєш.

(Р.

Кіплінг)

Коментар

Мауглі, Багіра, Балу – герої казки англійського письменника Редьярда Кіплінга «Мауглі» про дитину, яка виросла серед диких звірів у джунглях. Мауглі – хлопчик, Багіра – пантера, Балу – бурий ведмідь.

Тренуємося

. Мовою яких племен промовив Владичні Слова Джунглів хлопчик? Які тварини відносяться до цих племен? Які ще племена, на вашу думку, можуть бути у джунглях?

. Поясніть значення виразу *згадувати добрим словом*. Складіть із ним речення.

Практикуємося

. Чому слова «Ми з вами однієї крові – ви і я!» стали Владичними Словами Джунглів?

. Уявіть, що ви режисер постановки казки Р. Кіплінга „Мауглі”. Розкажіть, якими повинні бути декорації, костюми, а також поведінка героїв.

. Інсценізуйте текст.

Посміхніться!

Де мати?

- Тату, а наша мати полетіла із космонавтами на Місяць?

- Чому ти так думаєш?

- А вона казала тітці Надії: «Вилітаю на місяць у відпустку».

(Народна
усмішка)

Діалог

Оповідання про українську мову

Було це давно.

У купе першого класу швидкого поїзду Львів–Відень їхали німець, англієць, італієць. Четвертим був відомий львівський юрист Богдан Костів. Балачки велись навколо різних тем. Нарешті заговорили про мови – чия краща, багатша. Звісно, кожен почав вихвалити власну мову. Англієць, німець та італієць вважали свої мови провідними у світі. Українець довго думав, нарешті промовив:

- Я не вірю у світову мову. Ідеться про те, яке місце належить моїй мові поміж ваших народів. Я міг би сказати, що українська мова – це мова незрівнянного сміхотворця Котляревського, геніального поета Тараса Шевченка. Це лірична мова кращої з кращих поетес світу – Лесі Українки та нашого філософа-мислителя Івана Франка, який вільно володів чотирнадцятьма мовами, у тому числі нахваленими тут, проте рідною, а отже, найбільш дорогою, вважав українську.

На нашій мові звучить понад триста тисяч пісень. А ще я хочу сказати про багатство й можливості української мови. Чи могли би ви, скажіть, на своїх мовах написати невелике оповідання, у якому б усі слова починалися з однакової букви?

– Ні. Не змогли б, – відповіли англієць, німець, італієць.

– Ось, на ваших мовах це дуже складно, а нашою зовсім просто. Назвіть якусь букву, – звернувся він до німця.

– Хай буде буква "П", – сказав той.

– Добре. Слухайте.

Популярному поету Павлу Петровичу Подільчачу прийшло поштою приємне повідомлення: «Приїздіть, Павле Петровичу, – писав поважний правитель Підгорецького повіту Паскевич, – погостюєте, повеселитесь». Павло Петрович поспішив, прибувши першим поїздом.

Підгорецький палац Паскевичів привітно прийняв приїжджого поета. Поговорили про політику, погоду. Павло Петрович прочитав підібрані пречудові поезії. Поспівали пісень, потанцювали. Прийшла пора – попросили пообідати. Принесли печені поросята, приправлені перцем, пахучі паляниці, печінковий паштет, пухкі пампушки під підливою, пироги, підсмажені плячки*. Потім подали пресолодкі пряники, персикове повидло, помаранчі, повні порцелянові полумиски полуниць, порічок. Потім пішли погуляти до Підгорецького парку, помилуватися природою, послухати пташині переспіви. Походили, погуляли... Порослий папороттю прадавній парк подарував приємну прохолоду. Повітря п'янило принадними пахощами...

У купе заплодували і всі визнали: милозвучна, багата українська мова буде жити вічно поміж інших мов світу.

(З інтернет-ресурсів)

Коментар

Пляцок – (діал.) корж.

Віповідаємо

Представники яких національностей зустрілися в купе поїзда?

Яких видатних українців згадав Богдан Костів, говорячи про українську мову?

Як проілюстрував можливості рідної мови український юрист?

Чи визнали її значущість англієць, німець та італієць?

Тренуємося

. Відновіть пропущені репліки. Скористайтесь прикладами з тексту.

■ Багата та красива українська мова. Прославили її поети, письменники, філософи.

– Так. ...

– Наша мова вважається однією з наймелодійніших у світі. Безліч веселих та сумних пісень звучить українською.

– ...

– А ще хочеться сказати про багатство та можливості української мови.

– ...

Практикуємося

. Продовжіть діалог за поданим початком.

– Як же так вийшло, Петрику, що ти не підготував домашнє завдання з географії?
– Це сталося випадково. Я зателефонував Галі та спитав, що задали на наступний урок. Але чути було погано і замість інформації про річку *Десну* я підготував розповідь про *весну*.

– Зрозуміло. Що ж, трапляються прикрі помилки. В українській мові багато таких слів. Тому треба вимовляти слова чітко, правильно наголошуючи. А ще необхідно звертати увагу на контекст. Інакше виходить нісенітниця.

– Згоден. Замість розповіді про музичний інструмент *сопілку*, можна почути доповідь про суспільну організацію – *спілку*.

–

Підказка

Кожну літеру ціни

Кожну літеру ціни,
бо немає їй ціни.

Ось відома в давнину

дудочка – *сопілка*:

виймеш літеру одну –

і з'явилась *спілка*.

Сварка йде така, що ну! –

Перепалка (бійка):

зміниш літеру одну –

мирна *перепілка*.

Зміниш літеру одну

у словечка *бійка* –

і вже – леле – на сосну

мчить звірятко *білка*.

Більше прикладів не дам,

помізькуй, подумай сам.

Загадки

Всього чотири літери у слові,
а зміст його міняють початкові:

з г – буде чорна птиця дика;

з п – інша, горда і велика;

з к – вже напій пахучий буде,

що для гостей готують люди;

з л – виріб, дошка з стояками,

де спочиваємо ми з вами,

також вибій, на шахтах знаний,

і – вивержень потік вулканний.

Коли ж там С поставлю я,

то буде вже людське ім'я.

Які це слова?

І стала... цифрою

Летіла птиця на морозі,

над хатами зимовим днем;

згубила літеру в дорозі

і стала... цифрою з нулем.

Що це таке?

Хто я?

Річкою красивою я взяла розгін;
раптом перша літера попливла в затоку,
а коли поставили іншу навзамін –
стала несподівано я ... порою року.
Хто я?

(Д.Білоус)

Р. К.

Пишемо диктант

Поліглот світового класу

Найбільше мов серед наших співвітчизників знав Агатангел Кримський. Коли його запитували, скільки мов він знає, він відповідав, що близько шістдесяти, а то й більше!

У дитячі роки він досконало вивчив німецьку, французьку, польську та англійську мови. У юнацькі – добре оволодів грецькою, турецькою, італійською, давньоєврейською, санскритом*. Після того він вивчав мови до кінця життя.

Агатангел Кримський став визначним ученим світового рівня, спеціалістом із арабістики*, тюркології* та іраністики* і лишив після себе понад тисячу наукових праць. Він перший доніс до українського читача безпосередньо з оригіналів східну поезію, зробив переклад цілої її антології* з дев'ятого по п'ятнадцяте сторіччя, написав вступні наукові статті. Мотивами східної поезії пронизана вся оригінальна поетична творчість Агатангела Кримського, яку він об'єднав під екзотичною* назвою «Пальмове гілля».

(За В.
Шевчуком)

Коментар

Санскри\т – мертва мова. Вживалась у Стародавній та Середньовічній Індії як літературна.

Арабі\стика, тюрколо\гія, ірані\стика – сукупність філологічних наук, що вивчають мови, літературу та культуру арабську, іранську та тюркських народів.

Антоло\гія – збірка вибраних творів одного жанру різних авторів.

Екзоти\чна – незвичайна, дивовижна; яка належить до чужої, незвичної культури.

Тренуємося

. Поміркуйте над походженням імені *Агатангел*. Чи можна назвати його екзотичним?

Р.К.

Гава, пава, кава, лава, Сава.

Сорока, сорок. Десна, весна.

Читаємо

Людодіжка Еллочка

Словник Вільяма Шекспіра* за підрахунками дослідників становить двадцять тисяч слів. Словник негра з людодіського племені «Мумбо-Юмбо» становить триста слів.

Еллочка Щукіна легко і вільно обходила тридцятьма. Ось слова, фрази й вигуки, вибагливо дібрані нею з усієї великої, багатой і могутньої рідної мови:

1. Хамите.
2. Хо-хо. (Висловлює, залежно від обставин: іронію, здивування, захоплення, ненависть, радість, презирство і задоволення).
3. Знаменито.
4. Хмарний. (Прикладаючи до всього. Приміром: «*хмарний* Петя прийшов», «*хмарна* погода», «*хмарний* випадок», «*хмарний* кіт» і таке інше).
5. Тьма.
6. Жах. Жахливий. (Приміром, зустрівшись з доброю знайомою: «*жахлива* зустріч»).
7. Парніша. (До всіх знайомих чоловіків незалежно від віку і громадянського стану).
8. Не вчіть мене жити.
9. Як дитину. («Я б'ю його, як дитину» - під час гри в карти. «Я йому втерла носа, як дитині», – як видно, в розмові з відповідальним квартиронаймачем*).
10. Кр-р-расота!
11. Товстий і красивий. (Вживається як характеристика живих і неживих речей).
12. Поїдьмо візником. (Говориться чоловікові).
13. Поїдьмо в таксо. (Знайомим чоловічої статі).
14. У вас вся спина біла. (Жарт).
15. Подумаєш.
16. Уля (Ласкаве закінчення імен. Приміром: Мішуля, Зінуля).
17. Ого! (Іронія, здивування, захоплення, ненависть, радість, презирство і задоволення).

Решта слів, вельми невелика, правила за передавальну ланку поміж Еллочкою і продавцями універсальних магазинів.

(За І. Ільфом, Є. Петровим)*

Коментар

Ві\льям Шекспі\р (1564-1616) – відомий англійський поет, один із найвидатніших драматургів. До нашого часу збереглося 37 його п'єс, дві поеми та 154 сонети – вірші, що складаються з 14 рядків. Найвідоміші з п'єс – «Гамлет», «Король Лір», «Ромео і Джульєтта», «Дванадцята ніч». Для своїх творів Шекспір часто використовував сюжети, відомі з історичних та літературних джерел, але в його опрацюванні вони набували глибини, нового змісту.

І\лля І\льф, Є\вге\н Петро\в – російські письменники. Народилися в Одесі, працювали разом над романами «Дванадцять стільців», «Золотий тілець» та іншими, у яких висміювали споконвічні людські вади: нещирість, поганий смак, зарозумілість, хитрощі тощо.

Ві\дповідальний квартиронайма\ч – людина, відповідальна за комунальні платежі, порядок у квартирі.

Тренуємося

. Як називаються словники, у яких подано: а) значення фразеологізмів, б) медичних термінів, в) власних імен, г) переклад слів? Р.К.1

Радимо запам'ятати!

тлумачний (подає значення слів)
орфографічний (подає правопис слів, їх наголошення та деякі форми)
словник етимологічний (пояснює походження слів)
термінологічний (пояснює значення термінів з певних галузей науки, техніки, мистецтва тощо)
іншомовних слів (пояснює значення та походження іншомовних слів)

. Поясніть значення слів *плем'я, родина, раса, народ*, користуючись довідкою. Яке з цих об'єднань людей є найбільшим, а яке найменшим? До якого народу та раси належите ви?

Для довідок:

... – це жителі однієї країни;

... – це група людей, об'єднана спільністю походження, що виражається в спільності спадкових ознак: будови тіла, форми голови, кольору шкіри, волосся, очей та ін.;

... – це група людей, що складається з родичів, які проживають разом;

... – це об'єднання людей, зв'язаних родовими відносинами, спільністю мови, суспільної організації.

. Випишіть із тексту слова–означення *мови*. Доповніть список власними прикладами.

. Замініть виділені в тексті слова близькими за значенням. Як називаються такі слова?

Зразок: хмарний Петя – сердитий, невеселий, засмучений, у поганому настрої.

. Поясніть значення фразеологізму *втерти носа*. Складіть речення з фразеологізмами *пхати носа, задерти носа, водити за ніс*. У відповіді скористайтесь віршем Дмитра Білоуса.

Водити за ніс

В пісні словечка народ нам доніс:

«всякого прихоті *водять за ніс...*»

Та не підказує в пісні народ,

де в нього взявся цей мовний зворот.

Нам східна мудрість пояснює це:

в ніздрі верблюда вставляють кільце,

і на мотузці двогорбий іде,

навіть якщо і дитина веде.

Ще той малюк до стола не доріс,

а вже двогорбого *водить за ніс*.

В нас в Україні з прасивих віків

водять з кільцем норовистих биків.

Знаний зворот, що зі сходу постав,

ширшого в побуті змісту набрав:

люд нам на того зворот переніс,

хто обіцянками *водить за ніс*.

. Пригадайте фразеологізми, в яких є слова *око, вухо, рука*. У яких ситуаціях їх уживання буде доречним? Р.К.2

- . Знайдіть літературний відповідник еллочкиного *поїдемо в таксо*. Як ви гадаєте, чи змінилося б слововживання Еллочки в наш час?
- . Знайдіть у мовленні Еллочки вигуки. Чому вона так часто їх уживає?

Практикуємося

- . Друзі, можна тільки здогадуватися, як Еллочка могла звертатися до жінок, якщо до чоловіків будь-якого віку вона зверталася словом «парніша». Чи було її спілкування ввічливим і гідним жінки? А як ви ставитесь до жаргонної лексики?
- . Складіть невеличкий твір-роздум на тему «Чому Еллочку прозвали людоїдкою»?
- . Поцікавтеся думками однокласників про: а) зовнішність, б) характер, в) поведінку героїні тексту. Чи збігаються ваші погляди?

Гра!

Хто більше?

Доберіть вигуки, щоб висловити: а) здивування, б) радість, в) захоплення, г) гнів, д) невдоволення.

Посміхаємось

Поповодив за носа

В одному селі було троє багачів, та до того ж і дурні. От поїхали вони на Спаса на ярмарок волів продавати. Один продав зразу за шістсот карбованців, і в нього тут же витягли гроші.

Другий продав в обід. Гроші теж витягли в обід. А третій, хоч теж продав в обід, але гроші в нього украли ввечері.

От той, що в нього гроші витягли ввечері, приїжджає додому і хвалиться жінці:

- От дурні мої куми! Вони тільки продали, а в їх зразу ж гроші і витягли.

- А в тебе? – питає жінка.

- Е, ти думаєш, що я дурний! Я їх поповодив за носа! Попомучив! У кумів зразу гроші витягли, а в мене аж увечері! Не на такого напали!

(Народна
усмішка)

Переказуємо

Ці прості слова вітання

Чи звертаємо ми увагу на те, як вітаємося? Не раз при зустрічі щось буркнемо на зразок «доброго дня» – та й годі. І це в той час, коли привітанням в українській культурі завжди надавалося надзвичайне значення. Цим питанням займалося чимало шановних дослідників. Бо за словами, жестами та інтонацією привітань вони вбачали культуру народу, світ його почуттів та сподівань, його психологію, мораль, гідність...

Щоденний ритуал вітання – це автоматична фраза, це частина багатомісного психологічного, культурного і морального досвіду народу. За своїм походженням привітання – сигнал миролюбності, знак відмови від «нападу», тому насичувалося воно великою кількістю так званих символів приязні. Аби виказати свої добрі наміри, наприклад, належало перш за все глянути в очі людині – щоб вона впевнилася, що ваші очі не виражають агресивності. Візуальним свідченням миролюбних намірів ставала і міміка*: усмішка чи насуплені брови, радісний чи злий вираз на обличчі – «попереджали» битися чи миритися збирається людина. Словесне привітання, у свою чергу, також

супроводжувалося умовними «знаками» приязні, одним з яких, наприклад, був нахил голови.

Підкреслюючи свою повагу, молодший мав вітатися першим, проте право простягання руки надавалося старшому. Подібним привілеєм* володіла і жінка – чоловік вітався першим, натомість руку подавала вона. У середньовічній Європі цілування руки жінки мало означати, що тим самим чоловік повністю віддає себе до її рук.

Одним із найдавніших засобів демонстрування поваги до людини було зняття перед нею головного убору. На Україні, зокрема, капелюх вважався символом честі чоловіка, його порядності, мудрості.

Окрім вияву поваги до людини, привітання було і засобом показу зацікавленості нею, її самопочуттям, сімейними обставинами, а отже, і засобом готовності прийти, в разі потреби, на допомогу. Тому привітання супроводжувалося цілим циклом «вступних» діалогів, їх існувала фантастична кількість – різних за змістом та інтонацією відповідно до пори дня, праці чи відпочинку, сімейних обставин, віку, статі. Ось чому привітання ставало основою основ народної моралі – адже саме від нього залежав подальший характер взаємовідносин між людьми.

(Н.

Мельничук)

Коментар

Мі\міка – рухи м'язів обличчя, які виражають внутрішній душевний стан людини.

Привіле\й – особлива перевага, право.

Гре\чний – шанобливо ввічливий у поводженні з людьми, чемний.

Віdpовідаємо

Який смисл стоїть за словами, інтонацією та жестами привітань?

Чи може привітання бути сигналом ворожості?

Хто першим мав подавати руку при зустрічі? Які ще жести привітань ви знаєте?

Що, крім добрих намірів та поваги, може демонструвати привітання?

Тренуємося

. Поясніть, які з поданих слів є формою дієслова *вітати*, а які – *вітатися*? Свою думку обґрунтуйте. Р.К.3

Вітаю, вітає, вітають, вітаємось, вітались.

. Доберіть із тексту слова, що є ознаками до поданих.

Культура, значення, дослідники, ритуал, досвід, наміри, вираз на обличчі, Європа.

. Порівняйте подані колонки слів із префіксом *над-* та визначте його значення.

надзвичайний надбудова

надважкий надпліччя

надвеликий наддверний

наддорогий надколінний

надглибокий надхмарний

. Утворіть від поданих слів нові за допомогою префікса *над-*. Поясніть їхнє значення.

Міцний, малий, лобний, потужний, земний, цивілізація, швидкість.

. Поясніть значення складних слів *працездатність*, *доброзичливість*, *цілеспрямованість*, *самовпевненість* за зразком.

Зразок: миролюбність – любов до миру.

. Утворіть доречні словосполучення.
багатовіковий кущ троянд
багаторічний спортивний марафон
багатоденний досвід народу

. Випишіть подані словосполучення в такому порядку: а) міміка, б) жести, в) інтонація.

Насуплені брови, радісний вигук, помахування рукою, таємничий шепіт, радісне обличчя, здивований погляд, нахил голови, переможний крик, простягання руки, приємна посмішка, цілування руки.

. Доберіть свій варіант заголовка до тексту.

. Перекажіть текст Н. Мельничука, використовуючи подані ключові слова та словосполучення.

Надзвичайне значення привітань, українська культура, сигнал миролюбності, символи приязні, міміка, простягання руки, головний убір, зацікавленість людиною, готовність прийти на допомогу, «вступні» діалоги.

Практикуємося.

. Уявіть, що ви вийшли на прогулянку і зустріли спочатку стареньку сусідку, потім приятеля, учительку, мамину колегу по роботі. Як привітаєтеся з ними? Чи вживаєте, крім вітання, ще якісь слова ввічливості?

. Чи є у вас особливі родинні вітання, жести, ритуали? Розкажіть про них.

. Прочитайте вірш Дмитра Білоуса. Знайдіть рядки, де автор пояснює, якими повинні бути вітання, побажання, звертання. А що ви бажаєте, вітаючи?

**У спілкуванні людям личить
те, що народ від серця зичить**

Чи всі ми вмієм спілкуватись,
по-українськи привітатись?

Чи всі вітання наші гречні*,
теплом зігріті та сердечні?

А є ж і тут сердечні форми,
питомі українські норми:
*шановні і вельмишановні,
панове і товариші!*

А побажання – шани повні,
бо теплі, щирі, від душі.

А в спілкуванні людям личить
те, що народ від серця зичить:

*здорові будьте, як вода,
багаті будьте, як земля,
веселі будьте, як весна!*

І ви, *добродійко, і панно*, –
(хіба звучить не бездоганно?)

Й звертання кожне не єдине:
і *господарко, й господине!*

Звучить яскраво і ласкаво.

Але чому? Для вас цікаво?

Тому що ввічливо, пристойно,
велично, гідно і достойно.

Інсценізуємо

На «ви»

– Ти знаєш, – каже жінка чоловікові, – я оце чула, як люди один одного на «ви» величають, то мені так сподобалось, давай і ми будемо так.

– Давай, – каже чоловік.

– Свириде Петровичу, що вам подати на обід? – питає жінка.

– Вареників із сиром, Орино Семенівно.

– Ось вам і варенички, їжте.

Цілий день називали одне одного на «ви». Надвечір вийшов кудись чоловік. Жінка туди, жінка сюди – немає. Насилу знайшла його в корчмі. Сидять з кумом, випивають.

– Я за вами, а ти тут, забралися та й сидиш, щоб ви карячкою сів!!!

(Народна

усмішка)

Відповідаємо

Чи є звертання на «Ви / ви» обов'язковою умовою ввічливого спілкування?

У яких випадках доцільно звертатися на «Ви / ви», а в яких на «ти»?

Практикуємося

. Поміркуйте, яку роль виконують у тексті слова автора.

. Скільки дій у цьому уривку? Якими можуть бути декорації?

Читаємо

– А що там добиратися! – сказав Будка. – Спустяться до бульвару Дружби, а там по автостраді – і до Печерського мосту. Я їх проведу... До клумби... Чао!

– Чао! – сказав Вовка.

– Пока! – сказала Валька.

– Бувайте! – сказав Ява.

– На добраніч! – сказав я.

Ми розійшлися. Валька пішла у свій флігель* (через чорний хід*). Вовка пішов у лавру* (він жив на території лаври). А ми пішли з Будкою. Ми пройшли повз одну цегляну арку – тунель, проз другу, потім спустилися вузькою вибрукованою нерівними кругляками вуличкою. І все це мовчки, без жодного слова. При Вовці й Вальці Будка був досить говіркий, а як лишився сам – замовк. Та й нам хотілося мерщій попрощатися з ним. Коли ми дійшли, нарешті, до автостради, Будка сказав:

– Ідіть отак прямо – вийдете якраз до Печерського моста!... Чао! – змахнув він рукою.

Страх не люблю я, коли хтось говорить, а я нічого не розумію. Щоб йому таке відповісти? Та думати було ніколи.

– Цоб*! – сказав я.

– Цабе*! – підхопив Ява.

Це прозвучало, по-моєму, досить переконливо. Я певен, що городянин Будка сприйняв наше «цоб-цабе» як якесь жаргонне вітання. Бо всерйоз помахав нам рукою і пішов назад. А ми потеліжилися по автостраді.

(За Вс.

Нестайком)

Коментар

Чорний хід – місце, отвір у стіні приміщення, споруди, крізь який входять куди-небудь і виходять звідкись.

Флігель – житлова бічна прибудова до головного будинку чи будиночок у дворі головного будинку.

Лавра – ідеться про Києво-Печерську лавру, великий православний чоловічий монастир, заснований у 1051 році.

Цоб – вигук, яким повертають волів ліворуч.

Цабе – вигук, яким повертають волів праворуч.

Тренуємося

. Які зі слів *вулиця, площа, парк, провулок, алея* є синонімами слова *бульвар*? При потребі зверніться до тлумачного словника.

. Уявіть, що ви вчений, який досліджує власні назви. Подайте власну версію походження назв *бульвар Дружби, Печерська лавра, Печерський міст*.

. Який відтінок надає суфікс *-к-* іменам *Валька, Вовка*? Наведіть приклади пестливих форм цих імен. Які суфікси найчастіше вживають для надання іменам пестливого значення? Р.К.4

. Порівняйте прощання А і Б. Якими з них зазвичай користуєтесь ви, спілкуючись з однолітками і якими з дорослими?

А) Чао, гуд-бай, бай, пока, бувай, всього.

Б) На добраніч, всього доброго, щасливо залишатися.

. Поміркуйте, чому Будка сприйняв *цоб-цабе* як слова прощання.

. Уявіть, що ви подорожуєте світом. Які вітання та прощання доречні для англійців, німців, поляків, росіян, французів, італійців?

Для довідок: salut, guten tag, hello, привет, salve, a bientot, auf wiedersehen, good-bye, пока, arrivederci. Р.К.5

. Поясніть, чому письменник вживає слово *потеліжились*, а не *пішли*. Опишіть зовнішній вигляд та настрій людини стосовно якої уживання цього слова було б доречним.

. Поясніть за текстом шлях хлопців до бульвару Дружби.

Практикуємося

. Складіть діалог за поданим планом.

– Привітання.

– Запрошення (в гості, на святковий вечір до школи, на екскурсію до музею, в кінотеатр).

– Опис шляху (до вашого дому, до школи, до музею, до кінотеатру).

– Прощання.

Читаємо

Говорить лише тоді, коли у вас є що сказати.

Цікаво не може говорити той, хто нічого не читає, не бере участі у громадському житті, не відвідує культурних закладів, не дискутує з товаришами, не подорожує і нічого не переживає.

Хто говорить надто тихо, той справляє враження людини, яка не вірить у свої сили.

Той же, хто говорить надто голосно, справляє враження агресивної людини.

Для збагачення свого власного словникового запасу, читайте твори авторитетних* авторів, слухайте кваліфікованих* промовців і принагідно записуйте слова й вирази, які б ви хотіли вживати у своїй мові.

Виявіть, які слова ви вживаєте надто часто і намагайтеся замінити їх іншими словами й виразами.

Чергуйте довгі речення з короткими. Довгі речення важко сприймати й розуміти. Нагромадження коротких речень одно за одним робить мову монотонною.

(За I.

Томаном)

Коментар

Авторитетний – який має вплив, користується повагою.

Кваліфікований – який має високу ступінь придатності, підготовленості до якого-небудь виду діяльності.

Тренуємося

. Знайдіть зайве.

Говорити, казати, дискутувати, галасувати.

Важко, складно, обтяжливо, нестерпно.

. Поясніть значення слів *агресивний, монотонний, дискутувати*. При потребі зверніться до тлумачного словника або словника іншомовних слів.

. Доберіть до поданих слів синоніми.

Досвідчений, агресивний, впливовий, монотонний, ворожий, одноманітний, кваліфікований, авторитетний.

. У яких з поданих закладів люди проводять свій вільний час? Чому їх називають *культурними*?

Бібліотека, музей, школа, театр, лікарня, палац дозвілля, нотаріальна контора, цирк, інститут.

. У формі чого виражає свої думки автор тексту – роздуму, поради, наказу?

Практикуємося

. Доповніть подану таблицю прикладами з тексту.

Щоб навчитися цікаво говорити, потрібно:	Щоб збагатити свій словниковий запас, потрібно:	Щоб вашу мову сприймали як цікаву та культурну, потрібно:
1. Читати книги.	1. Читати твори авторитетних авторів.	1. Говорити лише тоді, коли є що сказати.
2. Брати участь в громадському житті.	2. Слухати кваліфікованих промовців.	2. Не говорити надто тихо.

. Доповніть подану вище таблицю власними порадами, а також рекомендаціями товаришів, вчителів, батьків. Чи прислухаєтеся ви до порад старших? Чи гарний ви (ваш приятель) співрозмовник?

. Прочитайте уривок норвезької казки «Про королівну, яка хотіла, щоб її слово було останнє». Чи правильно поводитися королівна? Придумайте продовження.

В одного короля була дочка, дуже зарозуміла і дуже метка на язик. Хоч би про що мовилося, вона хотіла, щоб її слово завжди було останнє. Тому король звелів розголосити у своєму королівстві, що віддасть дочку заміж за того, хто її переговорить. Цілими ватагами поспішали до королівського двору хлопці, з півдня й півночі, з заходу і сходу, верхи й пішки. Але жоден не переговорив королівни.

Р.К. 1. Фразеологічний словник, словник медичних термінів, словник власних імен, українсько-англійський та німецько-український словники.

Мати гостре око, око за око, радувати око, тішити око, не встигнеш оком моргнути, свіже око, хазяйське око, ведмідь на вухо наступив, тримати вухо гостро, вуха в'януть, на власні вуха, слухати одним вухом, взяти голими руками, чужими руками жар загібати, підтримувати обома руками, горить у руках, у надійних руках, добрі руки, золоті руки, довгі руки тощо.

Vimati в значенні «висловлювати радість у зв'язку з приємною подією, випадком» не має форм вітаємось, привітались.

4. Валюша, Валенька, Валюшечка, Вовчик, Вовочка, Володечка тощо.

5. Привет – пока (російська), salut – a bientot (французька), guten tag – auf wiedersehen (німецька), hello – good-bye (англійська), salve – arrivederci (італійська).

Читаємо

Зоряні імена

Одного зимового вечора Ігор Петрович з Костею, вийшовши на прогулянку, звернули увагу на чисте, безхмарне небо і, здавалося, як ніколи яскраві зірки. Костя вмів знайти на небі лише два сузір'я – Велику Ведмедицю (вона нагадувала йому величезну каструлю з довгою ручкою) і Кассіопею, схожу на перевернуту догори ногами літеру М. Досить швидко виявив він їх і сьогодні й замислився над останньою назвою. Кассіопея! З цим словом, яке звучало так незвично, в нього асоціювалися* таємничі, далекі світи.

– Тату, а що це за назва така – Кассіопея? І взагалі, розкажи мені, будь ласка, про зорі на небі, планети, сузір'я, їх назви...

– Я, правда, не всі небесні тіла знаю. Кассіопея – жіноче ім'я міфологічного* походження. Воно належало дружині ефіопського царя Ценафа. Якось Кассіопея сказала, що її дочка Андромеда краща ніж будь-яка з nereїд – німф моря. У міфології німфи – божества у вигляді молодих дівчат, які уособлювали сили і явища природи. Так от ці морські німфи поскаржилися богу морів Посейдону на Кассіопею. Тоді той послав у країну ефіопів страшну потвору. За пророцтвом, Ефіопія могла позбутися чудовиська тільки тоді, коли йому віддадуть Андромеду. Все скінчилося б дуже погано, якби не Персей.

А в нього була своя історія. Розповідати її можна довго, але я наведу тобі тільки один епізод. Персей мав надзвичайно важке завдання – добути голову горгони Медузи, чудовиська, на голові якого замість волосся були змії і погляд якого все перетворював на камінь. Юнак хитрощами придбав крилаті сандалії, мішок і чарівний шолом – шапку-невидимку й подався до горгони. Щоб не скам'яніти, Персей стежив за відображенням Медузи в полірованому щиті. Коли з відрубаною головою Медузи юнак повертався додому, він побачив скелю, де була прикута Андромеда, яку мало з'їсти морське чудовисько. Персей убив потвору, визволив дівчину й одружився з нею. Іменами цих чотирьох героїв міфа й названі сузір'я.

А найбільше назв сузір'їв пов'язано з тваринним світом. Тут найменування ссавців – Велика Ведмедиця, Мала Ведмедиця, Лев, Малий Лев, Великий Пес, Малий Пес, Вовк, Рись, Дельфін, Заєць, Козоріг, Кит, Лисичка та інші. Є птахи, риби, навіть комаха – Муха.

З мореплавання пов'язані такі назви сузір'їв, як Компас, Корма, Паруси. Деякі сузір'я (Ліра, Стріла, Трикутник, Чаша) розташуванням зірок здебільшого нагадують відповідні предмети.

Українські народні назви сузір'їв не ввійшли як офіційні в науковий обіг, проте досить точно передають враження, що виникає, коли зіставити розташування зірок із певними предметами, істотами. Так, Велика Ведмедиця має цілий ряд народних назв: Великий Віз, Чумацький Віз, Великий Ківш; сузір'я Дельфін по-народному називається Криниця; Кассіопея – Борона; Мала Ведмедиця – Малий Віз, Пасіка. Сузір'я Орел у народі має назву Дівчина з відрами (його конфігурація* може нагадувати величезного птаха або постать людини з розведеними руками); сузір'я Лебідь по-народному зветься Хрестом. Найбільше синонімічних українських назв має сузір'я Оріон. Це – Косар, Косарі, Чепігі*, Полиця, Граблі.

Характерно, що всі назви пов'язані з трудовим життям українського селянина. Адже орієнтуватися* вночі за зірками треба було і пастухам, і чумакам, які й уявлення не мали про міжнародні назви, а користувалися своїми.

(За Є. Чак)

Асоціюва\ти – установлювати зв'язок між уявленнями, явищами, думками, почуттями, внаслідок якого одне уявлення, явище і т. д. викликає інше.

Міф – стародавня народна оповідь про явища природи, історичні події або фантастичні оповідання про богів, героїв, уявних істот.

Конфігура\ція – обрис зовнішньої форми; взаємне розташування, розміщення якихось предметів або їх частин.

Чепі\га – рукоятка плуга.

Орієнтува\тися – визначати місце свого перебування в просторі або напрям свого руху.

Тренуємося

. Продовжіть за зразком.

Зразок. Час, який відповідає дванадцятій годині ночі – північ; (коли?) – опівночі.

Час, який відповідає дванадцятій годині дня, (коли?) – ...; частина доби від кінця дня до початку ночі, (коли?) – ...; частина доби від кінця ночі до початку дня, (коли?) – ...

. Р. К.1

Радимо запам'ятати!

Аби день до вечора (працювати) – недбало, абияк.

День у день – кожного дня, щоденно.

В один прекрасний день – якимось, колись.

Гріш ціна в базарний день – не має цінності.

Вчорашній день – минуле, віджите з точки зору сучасності.

По цей день – досі, до цього часу.

Про чорний день – на випадок скрути, про запас.

Судний день – час страшної кари, кінець світу.

Як один день – дуже швидко і непомітно.

. Що спільного в будові та значенні слів *сузір'я, зоря, зірка, зірниця*?

. Оберіть із поданих фізичних тіл ті, які є небесними.

Зірка, комета, штучний супутник, астероїд, планета, ракета, метеорит, космічна станція.

. Знайдіть у тексті визначення міфологічних істот: *нерейд, німф, горгон*.

. Доберіть назви до поданих чарівних предметів або вигадайте їх самі.

... – чоботи, які допомагають швидко бігати;

... – килим, на якому можна літати;

... – сандалії, взувши які можна літати;

... – шапка, яка робить людину невидимою;

... – мішок, у який можна покласти предмети будь-якого розміру та ваги;

... – мішок, з якого по бажанню з'являється будь-що;

... – музичний інструмент, гра на якому змушує всіх навколо танцювати.

. Розподіліть назви сузір'їв за тематичними групами: *савці, риби, предмети, люди*. Що ви знаєте про ці сузір'я?

Сузір'я, розташовані в південній півкулі: Терези, Ворон, Голуб, Живописець, Журавель, Золота Риба, Мікроскоп, Насос, Павич, Піч, Сітка, Скульптор, Телескоп, Годинник.

Сузір'я, розташовані в північній півкулі: Близнюки, Візник, Волопас, Жираф, Малий Кінь, Стріла, Гончі Пси.

Сузір'я, розташовані на екваторі: Водолій, Кит, Орел, Риби, Щит.

. Складіть речення зі словосполученнями *супутник у житті, штучний супутник, супутник Землі, місто-супутник*.

. Попросіть сусіда по парті знайти спільне і відмінне в поданих назвах.

Велика Ведмедиця – Мала Ведмедиця, Великий Пес – Малий Пес, Південна Корона – Північна Корона.

. Знайдіть у тексті, з чим асоціювалася в Кості назва сузір'я Кассіопея? Які асоціації викликають у вас назви Водолій, Овен, Терези, Близнюки та інші?

Практикуємося

. Мабуть, усі знають сузір'я Велика Ведмедиця, або Великий Ківш. Зобразіть його в зошиті. А яку назву дали б цьому небесному об'єкту ви?

. Складіть діалог, використавши дані запитання і розіграйте його.

Хто такі чумаки і чим вони займалися? Чому в українській мові з'явилися такі назви небесних об'єктів, як Чумацький Віз, Чумацький Шлях?

. Складіть невелику казку «Чому сузір'я назвали Китом?» (Мухою, Золотою Рибою, Летючою Рибою).

Переказуємо

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів – Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес. Великі Зондські*...

Ну, так Ява – це не острів.

Ява – це мій друг і напарник. Ява Рень.

Оно, чуєте, носом шморгає. Так, як він, ніхто в світі не шморгає носом.

Чого він Ява, питаєте?

Та то він себе сам так назвав, коли йому ще й року не було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати «Я Ваня», а вийшло «Ява». Чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звать), але приклеїлось оте «Ява» до нього на все життя. Навіть міліціонер, що живе в нашому селі, так його називає.

У них взагалі вся сім'я цікава.

Батько на скрипці грає. Корова – Контрибуція* називається. А дід, старий Рень, мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею* зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить – праве саме заплющується. Але ж і б'є дід з тою онучею, ох же ж і б'є! Міські мисливці, що з Києва приїжджають, тільки ахають.

«Ви, дідусю, абсолютний чемпіон», – кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Треньовим назвали.

(За Вс.

Нестайком)

Коментар

Зо\ндські острови – основна частина Малайського (Індонезійського) архіпелагу (групи островів, що лежать близько один від одного), яка знаходиться в Індійському океані. Складається з Великих та Малих Зондських островів.

Контрибуція – грошовий або натуральний податок, що бере переможець із населення території, зайнятої ним під час війни.

Онуча – (заст.) шматок тканини, яким колись обмотували ноги перед взуванням.

Відповідаємо

Що таке Ява та хто такий Ява?

Чому хлопчика стали так називати?
Чим цікава сім'я Ренів?

Тренуємося

. Прочитайте, правильно наголошуючи, назви островів *Я\ва, Сума\тра, Борне\о, Це\лебес*.

. Поясніть значення слів *двійник, напарник*. Які значення має слово *пара*? При потребі скористайтеся тлумачним словником.

. Для якого стилю характерні слова *шморгати, пискля, ахають*? З якою метою вживає їх автор?

. Утворіть доречні словосполучення. Пригадайте, за яких ще умов очі заплющують чи примружують.

при яскравому світлі

під час сну

сміючись

від переляку

заплющують очі

примружують очі

. Складіть речення з виразами *бити звіра, байдики бити, бити ворога*. Яке з них є фразеологізмом?

. Прочитайте речення, у якому подано версію походження назви озера. Чи достовірна вона?

Практикуємося

. Висуньте свою версію, чому корову назвали Контрибуцією.

. Перекажіть текст у науково-популярному, офіційно-діловому стилях, використовуючи характерну для них лексику.

Для довідок.

Науково-популярний стиль: багатозначне слово, географічні назви, власне ім'я, імовірне походження, нестандартна сім'я, характеристика мисливських здібностей діда Реня, версія походження назви озера.

Офіційно-діловий стиль: порушено питання про походження, існують версії, характеристика сім'ї, факти про мисливські особливості діда Реня, можлива версія.

Інсценізуємо

Та я ж

Жила собі жінка з малим сином. Хатина їхня стояла на косогорі* – місце дике, безлюдне; вище – скелі та каміння, нижче – болото, ні живої душі поблизу. Тож не дивно, що водилося там чимало і гномів, і ельфів, і фей. Як тільки стемніє, виходили вони зі своїх схованок.

Одного зимового вечора жінка лягла спати рано, а її шестирічний син сидів собі на ослінчику біля комина*. Та недовго він просидів сам. У комині раптом щось зашаруділо, і перед хлопцем ніби вродилось дівча: маленьке, коси біляві, аж наче срібні, очі зеленкуваті, а щічки рум'яні, як вишеньки. Здивувався хлопець:

– Як тебе звати? – питає.

– Звати мене Я. А тебе?

– І мене Я, – схитрував хлопець.

Почали вони удвох гратися. Дівча набрало попелу і – диво дивне! – наліпило з нього цяцьок: маленьких корів і собак, будиночки й поряд з ними дерева, чоловіків та жінок.

Тоді дмухнула на ті цяцьки – і вони ожили.

Хлопець аж рота роззявив з великого дива.

Тим часом вогонь у коминку потроху згасав. У хаті потемнішало. Хлопець узяв тріску й поворушив присок*. З коминка впала гаряча вуглинка і просто на ногу дівчаті.

Воно так пронизливо заверещало, наче всі вітри\, які є на світі, подули в одну вузьку щілину. Хлопець кинув тріску й затулив руками вуха.

У комині знов зашаруділо. Та цього разу малий не чекав, доки хтось з'явиться. Він прожогом кинувся до ліжка, ліг, укритися з головою і подих затамував.

– А хто це так галасує? – почувся з коминка чийсь голос.

– Та Я ж, – озвалося, схлипуючи дівча. – Мені припекло вуглинкою ногу.

– Хто припік? – спитав сердитий голос.

– Та Я ж, – сказало дівча.

– То чого ж ти верещиш? – гримнула мати-фея.

Простягла руку, вхопила доньку за вухо і потягла в комин.

А хлопець ще довго лежав і слухав: чи не повернеться фея та не покарає його за те, що припік вуглиною ногу її до\ньці.

Відтоді остерігався фей та ельфів і завжди слухався матері.

(За англійською казкою)

Коментар

Косогі\р – схил гори, горба тощо.

Комино\к – передня (нижня) частина печі.

При\сок – гарячий попел з жаром; жар.

Відповідаємо

Які казкові істоти водилися біля хатини?

Хто вночі завітав до житла?

У що гралися маленька фея та хлопчик?

Яка неприємна подія сталася з дівчинкою?

Чому з тієї ночі хлопчик остерігався фей?

Тренуємося

. Доберіть із тексту синоніми до слів *безлюдне місце, здивувався*.

. Поясніть значення фразеологізмів *рота роззявив, подих затамував*.

. Прочитайте опис місцевості, де жили хлопчик із матір'ю, і зовнішності дівчинки-феї. З чим порівнюється її волосся, щічки?

. З якими подіями пов'язано зміну емоцій хлопчика (здивування, сильне здивування, переляк)?

. Подумайте, якою була вдача матері-феї, якщо вона *мала сердитий голос, гримнула на доньку, вхопила її та потягла в комин*.

Практикуємося

. Розкажіть, якими повинні бути декорації до казки. Чи варто змінювати їх під час дії? Опишіть зовнішність дійових осіб, їхні костюми.

. Прочитайте уривок із давньогрецького міфа про Одиссея. Чи перегукується він з англійською казкою? Спробуйте придумати свою історію.

Прибігли циклопи і стали запитувати:

– Що сталося з тобою, Поліфеме? Хто скривдив тебе? Чи не вкрали в тебе твою череду/? Нащо ти розбудив нас?

Дико заревів у відповідь Поліфем:

- Не силою, а хитрістю згубив мене Ніхто. (Таким ім'ям назвався Одисей).
Розгнівалися циклопи і крикнули Поліфему:
– Якщо ніхто тебе не скривдив, нащо було так ревти!

Діалог

Пригадав

- Хто там до тебе приїздив учора, – питає пан у свого мужика, – що ти до мене прибігав за самоваром?
– Та якийсь пан.
– Та який же, як його прізвище?
– Оце й забув. Щось на птаха скидається; є птах такий.
– Сорочинський? – каже пан.
– Ні.
– Горобчинський?
– І то ні!
– Синицький?
– Та ні. А щоб його! В голові крутиться, а не згадаю... Вербицький, Вербицький, пане, насилу згадав.
– Ти ж казав, що його прізвище на птаха скидається.
– Ге! Що, хіба птах на вербі не сидить?

(Народна

усмішка)

Тренуємося

- . Утворіть слова від поданих.
Зразок: сам варить – самовар.
Сам катає (велосипед), сама накриває (скатертина), сам скидає (вантажівка).
. Поясніть значення слова *скидається*. Доберіть до нього синоніми.

Радимо запам'ятати!

- брати в ум (розум)* – усвідомлювати, розуміти що-небудь;
наводити на ум (розум) – навчати чи змушувати кого-небудь діяти розумно, обдуманно;
на ум класти – запам'ятовувати, усвідомлювати що-небудь з певною метою;
прийти на ум – з'явитися, виникнути (про думки, здогади, інше);
спливати на ум – несподівано з'являтися, виникати в кого-небудь у думці;
тривожити (хвилювати) ума – впливати на думки людей.

Практикуємося

- . Продовжіть діалог.
А.
– Привіт. Мене звать ...
– А мене ...
– Яке у тебе цікаве прізвище (ім'я). Чи відоме тобі його походження?
Б.
– Я знаю прізвища, які схожі на назви міст. Наприклад, Сумська, Вінницька, Полтавець.
– І я знаю – це

- А деякі прізвища походять від власних імен – це Петренко, Іваненко, Василенко.
- Згоден. Цих прізвищ особливо багато, наприклад
- А от Коваленко, Тесленко, Виноградар похідні від назв професій.
- Або від назв кольорів –
-

Пишемо диктант

Для наших Пращурів слово було священним, бо вважалося не просто звуком, а особливим станом світу і людини, коли можливо вести діалог з Богом.

Правильності вибору імені наші Пращури надавали величезного значення. При народженні дитини треба було уважно слухати докільця, які звуки вловлює слух, звідки вони долітають, з якої сторони світу – з лісу, річки чи з поля. Необхідно було дивитися під якими зорями та сузір'ями народилася дитина. Крім того, враховувалося багато інших важливих прикмет. Якщо після наречення (називання) дитина плакала або виявляла інші ознаки невдоволення, то вважали, що ім'я вибране невдало, не відповідає природі новонародженої дитини, може зашкодити їй у майбутньому. Був навіть такий звичай: коли людині дуже не таланило, вона робила спробу «обдурити Долю», тобто міняла ім'я.

(За

Г. Лозко)

Посміхаємося

Без імені

- Як зवेशся, хлопчику?
- Я не знаю.
- А як же тебе кличуть дома?
- Батько каже: шибенику; мама – збитошнику; баба – опришку; дід – розбійнику; а тітка – люципере.

(Народна

усмішка)

Загадка

А відгадайте-но: що я таке?
Всі хочуть, як народиться дитина,
щоб було красиве і дзвінке,
бо носить все життя мене людина.

(Д. Білоус). Р.К. 2

- Р.К.** 1. Полудень, опівдні; вечір, увечері; ранок, зранку.
2. Ім'я.

Читаємо

Аліса стомлено зітхнула:

– І треба ж було вбити стільки часу на загадку, яка не має відповіді!

– Якби ти знала Час так, як я, – насупився Капелюшник, – ти б цього не казала, бо Він – живий.

– Не розумію, – сказала Аліса.

– *Ще б пак!* – зневажливо тріпнув головою Капелюшник. – Ти ж, мабуть, із Часом ніколи й словом не перекинулася!

– Здається, ні... – обережно відповіла Аліса. – Знаю лише, що іноді неправильно його вживаю, коли пишу завдання з мови.

– *Ага!* Тоді все ясно! – сказав Капелюшник. – З Часом треба поводитися правильно! Бач, якби ти з ним дружила, він робив би з годинником усе, що захочеш. Ось, припустімо, зараз дев'ята ранку – саме час початку уроків, а ти береш і шепочеш Часові одне слівце – і стрілки я-ак забігають!.. Пів на другу, час обідати.

– Хотів би я, щоб настав час обіду, – тихенько зітхнув Шалений Заєць.

– Звісно, це було б чудово, – задумливо мовила Аліса, – тільки до того часу я ще, мабуть, не встигну зголодніти.

– Мабуть, – погодився Капелюшник. – Але його можна затримати на половині другої й тримати скільки завгодно.

– Так і ви робите? – запитала Аліса.

Капелюшник скрушно похитав головою.

– *Аби ж то...* Ми з Часом розбили глека ще в березні на великому королівському концерті. Я мав співати:

Іди, іди, борщику,
Зварю тобі дощику
В олив'янім горщику...

Знаєш цю пісню?

– Та наче щось таке чула, – відповіла Аліса.

– Там є ще продовження, – і Капелюшник заспівав:

Мені каша, тобі дощ
Щоб періщив густий борщ!
Іди, іди, борщику...

– *Отож бо,* – повів він далі, – доспіваю я перший куплет, коли це Королева як підскочить та як зарепетує: «Це марнування Часу! Він убиває Час!»

– Яке дикунство! – вигукнула Аліса.

– І відтоді, – тоскно додав Капелюшник, – Час для мене пальцем об палець не хоче вдарити! Відтоді в нас завжди шоста година.

Нараз Алісу осяяв здогад.

– І тому стіл накритий до чаю? – спитала вона.

– *Атож,* саме тому, – зітхнув Капелюшник. – У нас завжди пора чаю, нам навіть ніколи помити посуд.

– Виходить, ви просто пересуваєтесь по колу, чи не так? – спитала Аліса.

– Саме так, – відповів Капелюшник. – Вип'ємо чашку і пересідаємо до другої.

(За Л.)

Керролом)

Коментар

Льюїс Керрол (справжнє ім'я – Чарлз Доджсон, 1832-1898) – англійський математик та письменник, автор казок «Пригоди Аліси в країні чудес», «Крізь дзеркало і що Аліса знайшла там», віршів та інших творів.

Тренуємося

. Розгадайте кросворд з іменами дійових осіб книги Льюїса Керрола та прочитайте ім'я головної героїні. Р.К. 1

			1.																	
2.																				
			3.																	
		4.																		
			5.																	

1. Невеликий полохливий звірок родини гризунів, з кучим хвостом, довгими задніми ногами і довгими вухами.

2. Найсильніша фігура в шаховій грі; дружина короля.

3. Свійська тварина, що знищує мишей і щурів.

4. Тривалість існування явищ і предметів; граматична категорія.

5. Людина, професією якої є виробництво капелюхів.

. Доберіть із тексту ознаки до поданих дій.

Зітхнула, тріпнув, відповіла, зітхнув, мовила, похитав, додав.

. Розташуйте одиниці виміру часу від найменшого до найбільшого: *доба, година, рік, тиждень, секунда, місяць, хвилина*.

. Як називається проміжок часу тривалістю 100 років? Поясніть значення слова *ера*. Р.К. 2

. У якому значенні вжито слово *час* у поданих реченнях?

Іноді я неправильно вживаю час, коли пишу завдання з мови. Пів на другу, час обідати.

. Доберіть синоніми до слів *тріпнув, періцив, зарепетувала*.

. Утворіть доречні словосполучення.

	початку занять
пора	вечері
	збору фруктів
час	дощів
	чаю
сезон	відпочинку
	року

. Для якого стилю характерно вживання виділених слів? Свою думку обґрунтуйте.

. Поясніть значення фразеологізмів *вбити час, марнувати час*. Складіть із ними речення.

Радимо запам'ятати!

Не час – не сприятливий момент.

Покаже час – з'ясується, підтвердиться в майбутньому.

У добрий час – форма побажання успіху, удачі.

Час від часу – іноді, інколи.

Час не чекає – треба негайно щось робити, виконувати.

Час пробив – настав момент, що є сигналом до чого-небудь.

. Розташуйте прислів'я так, щоб слово *час* стосувалося всіх прислів'їв.

- . Випишіть із тексту час початку уроків, обіду, чаю. Складіть свій розклад дня.
- . Прочитайте пісеньку, яку співав Капелюшник на королівському концерті. Що він наплутав?

Практикуємося

. Чи згодні ви з висловлюванням Капелюшника про те, що Час – живий? Свою думку обґрунтуйте.

. Прочитайте уривок із твору Євгена Шварца «Казка про загублений час». Придумайте продовження. Чи вмієте ви цінувати та берегти час?

Не хлопчики й дівчатка, а лихі чаклуни та чаклунки сиділи за столом! Ось як, виявляється, відбувається у світі: людина, яка марнує час, сама не зауважує, як старішає. Лихі чаклуни дізнались про це і кинулися ловити дітей, які марнують час. Ось піймали чаклуни Петю Зубова, і ще одного хлопчика, і ще двох дівчаток і перетворили їх на старців. Стали бідні діти старенькими, і самі цього не побачили: бо людина, яка марнує свій час, не помічає, як старішає. А час, загублений дітьми, забрали чаклуни собі. І стали чаклуни малими дітьми, а діти – дідусями та бабусями.

. У яких ситуаціях вживання поданих прислів'їв буде доречним? Які ще прислів'я про час ви знаєте?

Вчорашнього дня не повернеш. Краще пізно, ніж ніколи. Сонечко нас не чекає. Поспішити – людей насмішити.

Переказуємо

Пошуки долі

Жили собі два брати. Різні в них були долі. Старший брат багатів з року в рік, а менший – біднів. Старший брав у руки камінь – і він ставав золотом, менший брав золото – і воно ставало попелом.

Не міг більше менший брат терпіти такого життя і вирішив знайти свою долю, щоб дізнатися, чого це вона до нього така несправедлива.

Поклав у торбинку хліба, попрощався з дружиною і дітьми та й пішов. Ішов десять днів і десять ночей, аж поки дійшов до великої гори, такої крутої, що страшно на неї дивитись.

– Здрастуй, – привітався хлопець.

– Здоров був! – відказує гора. – Що ти тут шукаєш?

– Шукаю свою долю, – відповідає той. – Ти така висока, все бачиш, може, ти знаєш, де вона?

– Знаю! Підеш прямо на схід сонця і там знайдеш свою долю. Хай щастить тобі!

– Дякую, – сказав хлопець і пішов далі.

Ішов тільки прямо, на схід сонця, аж поки опинився біля замку. Надворі він побачив жінку, що розпалювала піч, а поруч з нею стояло корито з одежею, решето із зерном.

Жінка підкинула дров у піч і, не гаючи часу, пересіяла зерно, потім посадила хліб у піч. А поки він пікся, вона встигла випрати одежу.

Хлопець довго стояв, не зводячи з неї очей.

– Пані, – звернувся до неї, – це ти моя доля?

Жінка подивилася на нього і засміялася:

– Ні, я доля твого брата, а твоя доля у замку відпочиває в кріслі, милуючись золотим яблуком.

– Порадь, що мені робити? – спитав хлопець. – Хіба і я не можу бути щасливим?

Долі старшого брата стало жаль хлопця. От вона й каже:

– Зійди потихеньку по східцях у кімнату, де сидить твоя доля. Там посеред кімнати висить клітка, а в клітці – курка, яка щодня несе по одному золотому яйцю. Відріж мотузку, хапай клітку і швиденько звідти тікай. Тільки так ти зможеш урятувати свою сім'ю від злиднів, а себе від лихої долі.

Менший брат усе так і зробив.

(За народною казкою)

Відповідаємо

Чому молодший брат вирішив шукати свою долю?

Хто допоміг чоловікові в його пошуках?

Як ви охарактеризуєте долі братів?

Яку пораду доля старшого брата дала молодшому?

Який висновок ви зробили, прочитавши текст?

Тренуємося

. Випишіть із поданих речень антонімічні пари.

Старший брат багатів з року в рік, а менший – біднів. Старший брав у руки камінь – і він ставав золотом, менший брав золото – і воно ставало попелом.

Доберіть антоніми до слів *прощатися, шукати, сміятися, сходити, відрізати, рятувати*.

. Знайдіть зайве.

Гора велика, крута, важка, висока, складна.

Доля несправедлива, лиха, негарна, чорна, скрутна.

. Поясніть творення слів *схід, східці*. Наведіть власні приклади споріднених слів.

. Доберіть свій варіант заголовка тексту.

. Складіть план тексту.

. Перекажіть текст за складеним планом.

Практикуємося

. З яким із висловлювань ви згодні? Свою думку обґрунтуйте.

Людина сама обирає собі долю. Долю змінити не можна.

. Придумайте продовження казки.

Інсценізуємо

Скрина Пандори

Зевс* вирішив поглумитися над смертними. За його наказом Гефест* зробив статую дівчини-красуні, Зевс оживив її та подарував Епіметей, брату Прометей*, який жив серед людей.

Різну вдачу мали брати: Прометей, перш ніж щось зробити, завжди думав; Епіметей навпаки: спочатку щось зробить, а потім думає. До того ж Епіметей був іще й боягузом. Коли посланець богів Гермес* з'явився в його дворі із подарунками Зевса, того разу охопив переляк.

– Здрастуй, Епіметей, – почав Гермес перший, – чого стоїш, як пень, я привів тобі красуню. Звуть її Пандорою. Це подарунок від Зевса. А ось скрина – посаг Пандори. Тільки, глядіть, не відчиняйте її без дозволу громовержця*.

Епіметей зрадів подарункам. А коли посланець полетів собі геть, до брата прийшов Прометей і сказав:

– Чує моє серце: щось тут не так, не любить Зевс простих людей, цей подарунок принесе нам лихо.

Розгубився Епіметей. Але поглянувши на дівчину ще раз, вирішив не слухати брата.

– Подивись на Пандору, брате, – сказав він, – чи може жінка із такою чарівною усмішкою, сповненою добра та любові, принести нещастя?

І дівчина залишилася серед людей. Вони із Епіметеєм жили щасливо, горя не знали. Часом він згадував слова брата, боявся, що вони справдяться. Але Пандора завше була привітна, радісна – це заспокоювало.

Якось Пандора залишилась вдома сама. Її погляд вкотре зупинився на скрині.

– Що там може бути? – розбирала дівчину цікавість. – Мабуть, варто зазирнути!

Пандора не втрималася, підняла покришку скрині – звідти щось вилетіло, ніби чорна хмара. То були людські нещастя, які покружляли по хаті й через відчинене вікно розлетілися по всьому світі. Вони поселилися в містах і селах, ніби пошесть, наздоганяли кожну родину, і відтоді життя людей ставало тяжким, нестерпним.

Зойкнула Пандора, причинила покришку скрині, але було пізно. Її охопив жах. Довго вона печалилася, ридала, але сльозами горю не зарадиш. У розпачі жінка не знала, що діяти. Коли раптом почула стукіт. Вона прислухалася – стукіт долинав із скрині, а згодом почула і голос ізсередини:

– Випусти мене, Пандоро, прошу тебе!

Пандора поволі відхилила покришку скрині, а звідти випурхнуло щось світле – й одразу заповонило жіноче серце. То Зевс разом із усіляким злом помилково запхнув у скриню надію. Зраділа Пандора.

– Дякую тобі, Зевсе, що залишив нам хоч надію, – мовила вона й гірко заплакала.

Отож, коли весь світ занастили зло, хвороби, брехня, зрада, страждання, саме тоді в людських душах поселилася надія і гамувала біль, додаючи людям сили й віри в майбутнє.

(За давньогрецьким міфом)

Коментар

Зевс – у грецькій міфології верховне божество, голова олімпійської родини богів.

Гефест – у грецькій міфології бог вогню, покровитель ковалів.

Прометей – у грецькій міфології божество, помічник людей. Він подарував їм вогонь, навчив ремесел, хліборобства.

Гермес – у грецькій міфології вісник богів, покровитель торгівлі, подорожніх.

Посаг – майно, гроші, що їх дають батьки або родичі наречених, коли вона виходить заміж.

Відповідаємо

Яким чином Зевс поглумився над людьми?

Чому Епіметей не послухав братової поради?

Що було у скрині, яку відкрила Пандора?

Що означає крилатий вислів «скриня Пандори»?

Тренуємося

. Замініть синонімами вирази *охопив жах, чує серце, горя не знали, розбирала цікавість*.

. Прочитайте опис вдачі Епіметея, Прометейя, Пандори.

Практикуємося

. Складіть сценарій тексту за поданим початком.

Дія I

Дійові особи:

Гермес – молодий, самовпевнений, веселий.

Епіметей – молодий, нерішучий, але впертий, робить усе швидко, не роздумуючи, хоча нерідко помиляється.

Прометей – чоловік років 30-ти, дужий, рішучий, але виважений. Перш ніж щось зробити, або сказати, думає. Ніколи не поспішає.

Пандора – дівчина років 17-ти, дуже гарна, весела, добра, допитлива.

Дія відбувається в будинку Епіметея. Він сидить за столом, роздивляється різні предмети, які знаходяться на столі. Бере один, крутить у руках, кладе, бере наступний. Входять Гермес та Пандора.

Гермес: Здрастуй, Епіметею. Чого ти стоїш, як пень, я привів тобі красуню. (Показує на Пандору. Вона ніяково посміхається). Це подарунок від Зевса. Її звать Пандора. А ось (подає Епіметею скриню) скриня – посаг дівчини. Тільки, глядіть, не відчиняйте її без дозволу громовержця.

Епіметей (радісно): Дякую тобі.

Пандора стає біля нього. Гермес виходить із кімнати. З'являється Прометей. Він занепокоєно дивиться на дівчину, потім на брата.

Прометей: Я знаю, що Зевс подарував тобі чарівну дружину і дав за нею посаг – скриню. Чує моє серце, щось тут не так. Зевс не любить простих людей, цей подарунок принесе нам лихо.

. Інсценізуйте текст за складеним сценарієм.

Пишемо диктант

Крилаті вислови в українській літературній мові

До крилатих слів сучасної української літературної мови належать вислови видатних політичних діячів та історичних осіб, цитати з творів письменників різних епох і народів, вислови, походження яких пов'язано з античною* літературою, історією давнього світу та середніх віків.

Значна частина фонду крилатих висловів дуже давнього походження.

Частина з них, пов'язана з античною історією та міфологією, давно вже стала здобутком загальнонародної української мови, тобто властива не лише писемному, а й усному мовленню. Наприклад, ахіллесова п'ята*, гордіїв вузол*, троянський кінь* та інші. Широко відомі також висловлювання видатних учених, мислителів, письменників античного світу.

Багато крилатих слів походить із творів українських письменників – Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка.

Кожна культурна людина нашого часу повинна володіти цими засобами літературної мови.

(За В.
Коптіловим)

Коментар

Античність – стародавня культура, стародавнє мистецтво якої-небудь країни.

Ахілле\сова п'ята – походить з грецької міфології. Ахілл (Ахіллес) – один із наймогутніших та хоробрих героїв. Щоб зробити тіло сина невразливим, мати занурила новонародженого Ахілла у води священної ріки Стікс. Але п'ята, за яку вона тримала хлопчика, залишилась його єдиним уразливим місцем. Саме туди потрапила стріла, яка

нанесла герою смертельну рану. Вислів вживається в значенні: *слабке місце, вразливе місце чого-небудь*.

Гордіїв вузол – походить з грецької історії. За легендою провісник велів вибрати царем людину, яку фрігійці першою зустрінуть на дорозі до храму. Так царем став простий хлібороб Гордій. Візок, який змінив його долю, він поставив у храмі та прив'язав до нього ярмо заплутаним вузлом. За пророцтвом той, хто зможе розв'язати вузол, стане володарем усієї Азії. Вислів вживається в значенні: *заплутане сплетіння обставин*.

Троянський кінь – походить з грецької міфології. Щоб перемогти у війні, греки вдалися до хитрощів. Вони збудували дерев'яного коня, посадили всередину воїнів, залишили його біля стін міста Трої та зробили вигляд, що повертаються додому. Троянці завезли коня в місто, а вночі греки вийшли з нього, перебили охорону, відкрили міські ворота та впустили інших воїнів. Вислів вживається в значенні: *підступні дари, які несуть із собою небезпеку для тих, хто їх отримує*.

Тренуємося

. Складіть речення з крилатими виразами *ахіллесова п'ята, гордіїв вузол, троянський кінь*. Поясніть написання присвійних прикметників.

Посміхаємось

Хто кого тягне

Мати до малого хлопчика:

– Перестань тягнути kota за хвіст!

– А я його зовсім не тягну.

– Але ж я бачу!

– То він тягне. Я тільки тримаю.

*(Народна
усмішка)*

Читаємо

Ні пуху ні пера

Коли ви на екзамен
виходите з двора –
вам зичить голос мамин:
«Ні пуху, ні пера!»

І все оте: і усміх,
і мамині слова –
надією на успіх
у серці ожива.

Та зичення все ж дивне:
хто так бажав? Кому?
Не ствердне, позитивне,
а навпаки. Чому?

Ловець колись на звіра
а чи на птаха йшов,
близькі ж боялись щиро
зурочити* улов.

Тож, зичучи ловцеві
удачі і добра,
казали молодцеві:
«Ні пуху, ні пера!»

Та цей дотепний вислів
ще й досі не відмер
і не лише мисливців
стосується тепер.

Отож, у цьому сенсі,
бажаючи добра,
Я всім кажу від серця:
«Ні пуху, ні пера!»

(Д. Білоус)

Коментар

Зуро\чити – за народними уявленнями – особливим, магічним поглядом накликати нещастя, завдати шкоди кому-небудь, чому-небудь.

Практикуємося

. Складіть діалог на тему „Ні пуху, ні пера!”, пояснюючи походження виразу.

Р.К.

1.

			з	а	є	ц	ь														
к	о	р	о	л	е	в	а														
			к	і	т																
	ч		а	с																	
			к	а	п	е	л	ю	ш	н	и	к									

2. Століття. Ера – початок літочислення, пов'язаний з якою-небудь історичною або легендарною подією. Теперішнє літочислення прийнято рахувати від дня народження Ісуса Христа.

МІЙ РІД, РІДНЯ, РОДИНА

Наше далеке минуле

У вись росте коріння родоводу

З родини починається життя людини

Будні та свята в родині

Друзі й не тільки

Важливість кожної професії

Мовленнєва тема

Мій рід, рідня, родина

Мовленнєва підтема

Наше далеке минуле

Читаємо

Зазирнімо в потаємні закутки пам'яті людської

Наші *давні-прадавні* предки – східні *слов'яни* – були землеробами, скотарями, ремісниками й мисливцями. До того ж вони були знані як непохитні загартовані воїни, здатні витримувати мороз і спеку.

Слов'яни були язичниками – тобто вони обожнювали могутні сили природи, поклонялися духам предків і вірили у потойбічне життя. Молилися вони багатом бога'м. Найвищим божеством у них вважався Перун – бог грому й блискавки. Дажбог був богом сонця та багатства. Сварог – бог вогню, Стрибог – бог вітрів, а Велес – бог скотарства.

Наші прапрадіди також поклонялися сотням духів лісів та річок. Вони вірили, що існують лісовики*, домовики*, упирі*, мавки*, русалки*, ні'мфи*, поторо'чі*. Уважали, що на небі є стільки зірок, скільки людей живе на землі, тобто у кожної людини своя зірка.

Предки наші віддавна шанували землю, називали її „мати”, „свята земля”. Її уявляли живою істотою, здатною відчувати біль. Надзвичайно шанованими були також вода, вогонь, місяць, блискавка, як такі, що мали чудодійну силу. Люди шанували ці стихії, але й боялися їх.

Досі збереглися в *пам'яті* народні своєрідні погляди на такі явища, як вітер, вихор, сніг, дощ, веселка, хмара, роса тощо. Тут переплелися, мов у вінку, *сонцепоклонницькі* вірування з тонкими спостереженнями.

Майже в кожного народу від прадавніх часів зберігаються перекази, де діють не лише люди, а й безсмертні боги', напівбоги', фантастичні тварини, відбуваються дива. Людська душа завжди прагне того, що нагадує про її безсмертну духовну природу.

(Є. Шморгун)

Коментар

Лісовик – у казках і народних віруваннях – казкова істота, володар лісу.

Домовик – у слов'янській міфології – казкова істота, яка живе в домі, злий чи добрий дух дому.

Упи'р – у казках і народних віруваннях – перевертень, мрець, що виходить вночі з могили і п'є кров живих людей.

Мавка – казкова лісова істота в образі гарної дівчини.

Русалка – у слов'янській міфології, а також віруваннях і казках – істота у вигляді оголеної жінки з довгим розплетеним волоссям і риб'ячим хвостом, яка живе у воді.

Ні'мфа – у давньогрецькій міфології – божество у вигляді жінки, у якому втілюються різноманітні сили природи.

Поторо'ча – у казках, містичних оповіданнях – привид померлої або уявленої істоти.

Тренуємося

- . Випишіть назви міфічних істот. Чи чули ви про них і за яких обставин?
- . Укладіть кросворд зі слів із коментаря. Запропонуйте сусідові по парті розгадати його.
- . Укажіть слова, що позначають предмети і явища з чудодійною силою. У чому, на ваш погляд, полягає чудодійність хоча б одного з них?
- . Випишіть тематичну групу слів із значенням „стихії”.

. Продикуйте сусідові по парті виділені слова, потім запишіть самі по пам'яті.
Обміняйтеся зошитамися для перевірки.

. Продовжіть думку.

Перун – ...

Дажбог – ...

Сварог – ...

Стрибок – ...

Велес – ...

. Замість крапок уставте необхідні за змістом слова.

Наші давні-прадавні предки – ... – були землеробами, скотарями, ремісниками й мисливцями. Слов'яни були ... – тобто вони обожнювали могутні сили природи. Молилися вони багатьом Наші прапрадіди також поклонялися сотням ... лісів та річок. Предки наші віддавна шанували ... , називали її „мати”, „свята земля”. Надзвичайно шанованими були також ..., як такі, що мали чудодійну силу. Людська душа завжди прагне того, що нагадує про її ... духовну природу.

. Друзі, як ви гадаєте, чому наші предки віддавна шанували землю, називали її „мати”, „свята земля”? Як ще можна назвати землю?

. Визначте основну думку тексту. Складіть питальний план і за планом усно перекажіть текст.

. До якого стилю мовлення належить даний текст? Свою думку обґрунтуйте.

Читаємо

Звідки пішла назва нашої країни

Слово „Україна”, як назва території, вживалося ще з давнини. Уперше слово з'явилося у Київському літописі* за Іпатіївським списком 1187 року. Оповідаючи про смерть переяславського князя Володимира Глібовича під час походу на по'ловців*, літописець зазначав, що „плакашешся по немъ вси переяславци”, „о нем же Украина много постонала”. Ще декілька літописів, зокрема Галицько-Волинський, у XII – XIII столітті засвідчували швидке й повсюдне поширення цієї назви в землях Київської Русі*.

Щодо походження самого слова „Україна”, то тут існує безліч версій. *Суперечки* навколо нього ведуться дослідниками вже кілька століть. Не вщухають вони й досі. Частина істориків пояснювала його походження від слова край – „кінець”, що означає „окраїна”. Ця версія одна з найдавніших. Її існування засвідчує польська історіографія* XVII століття. Вона підтримується багатьма російськими істориками, які виходять із факту приєднання українських земель до Російської імперії, відносно якої вони дійсно займали перифері'йне*, тобто окраїнне положення. Але, як ми вже бачили, слово „Україна” з'явилося задовго до об'єднання української землі з Росією й означало назву певної самостійної території.

Такою ж безпідставною слід вважати й іншу гіпотезу, за якою слово „Україна” нібито походить від дієслова „украяти”, тобто „відрізати”, і означає „шматок землі, украйний від цілого”. Ця версія не знайшла особливої підтримки серед фахівців, оскільки мала штучний характер і не відповідала історичним подіям. Ще менше прихильників у тих дослідників, які виводять слово „Україна” із назви слов'янського племені „укрів”, що, за деякими джерелами, існувало в VI столітті поблизу нинішнього німецького міста Любека.

Переважає частина істориків дотримується думки, що слово „Україна” походить із праслов'янської мови від сполучення слова „країна” з прийменниками „у” або „в”. Саме в значенні „країни”, „рідного краю” ця назва вживалася не тільки в історичних документах, але й у народних думах і піснях, у творчості українських письменників. „Світе тихий, краю милий, моя Україна!” – так звертався до рідної країни Т.Г. Шевченко.

Коментар

Літо'пис – послідовний запис за роками історичних подій, виконаний їх сучасником.

По'ловці – тюркомовний кочівний народ, який проживав у південноруських степах.

Київська Русь – могутня держава у Східній Європі, яка виникла в IX столітті в результаті об'єднання династією Рюриковичів двох головних центрів – Новгород та Києва, а також земель на „шляху від варягів у греки”.

Історіографія – наука про розвиток історичних знань і про методи історичних досліджень.

Периферія – місцевість, віддалена від центру; окраїна.

Тренуємося

- . Випишіть із тексту географічні назви, що пишуться з великої букви.
- . Доберіть синоніми до виділеного в тексті слова.
- . Працюйте в парах. Поясніть сусідові по партії значення слів із коментаря, а він нехай придумає з ними словосполучення.
- . Спробуйте перекласти сучасною українською мовою уривки з літопису, виділені в тексті.
- . Запитайте у когось із однокласників, коли й де з'явилося вперше слово *Україна*. Чи задовольнила вас відповідь?
- . Розкажіть про версії походження назви *Україна*. Яка, на ваш погляд, найбільш вірогідна? Свою думку обґрунтуйте.
- . Продиктуйте сусідові по партії останній абзац, а потім запишіть його по пам'яті. Обміняйтеся зошитами для перевірки.
- . Розіграйте за текстом діалог. Ви – інтерв'юер, а ваш сусід по партії – історик. Скористайтеся виразами з рубрики „Радимо запам'ятати”.

Радимо запам'ятати!

Доводжу до вашого відома, що ...

Хочу навести такі факти: ...

Факти говорять самі за себе.

Послухайте незаперечний факт.

На підтвердження висунутої гіпотези, маю ...

Гра!

А. Хто краще?

Вимовте слово *Україна*, щоб воно виражало гордість, захоплення, подивування, грайливість. Не забувайте про міміку, жести, які їх супроводжують.

Б. Дебати!

Оберіть суддів. Розподіліть чотири гіпотези походження назви *Україна* між однокласниками. Кожен має захищати свій погляд, наводячи важливі й переконливі аргументи. Перемагає той, хто був найпереконливішим.

Переказуємо

Що розповів Європі Бопла'н

1630 року приїхав до Польщі французький інженер Гійом Левассер де Боплан. Під його керівництвом споруджувалися фортеці, замки, палаці. Спостережливий, освічений і літературно обдарований француз довго жив і в Україні, склав багато карт її земель і

прославився на всю Європу своєю книгою „Опис України”. Вона була перекладена багатьма мовами, її читали в різних країнах...

З „Опису України” видно, що французький автор писав не тільки про те, що бачив сам, а й вивчав історію українського народу, бо він охоче вдається до різних історичних е'кскурсів*, сягає часів Київської Русі. От характерний тому приклад: „Київ, званий колись Кісовією, був одним із найдавніших міст Європи; ще нині це засвідчують па'м'ятки старовини, висота й ширина міських укріплень, глибина оборонних ровів, руїни його храмів, численні стародавні гробниці колишніх князів...” Ось так Боплан скрізь описує *сліди минулого в сучасному*, звертає увагу читача на все, що збереглося в нашому краю від далекої давнини...

Бопланові читачі дізналися з його книги й про географічні особливості України, її клімат, флору* і фауну*. Й особливо докладно він описав Дніпро, до якого горнулося населення української землі і з яким було нерозривно пов'язане козацтво.

У книжці француза кожен знаходив для себе щось цікаве: історики – дорогоцінний матеріал про далеке минуле українського народу, географи – докладні описи й картини різних місцевостей нашого краю, етно'графи* – описи побуту й звичаїв його людності. Навіть кулінари могли відшукати для себе відомості, які страви й у який спосіб готують українці.

Книжка Боплана допомогла Європі краще зрозуміти Україну і її людей, а особливо ж – козацтво. Значення її на той час просто важко переоцінити.

(Н. Руденко)

Коментар

Е'кскурс – вивчення, з'ясування спеціального питання, пов'язаного з основною темою.

Флора – рослинний світ.

Фауна – тваринний світ.

Етно'граф – людина, яка займається вивченням побуту, звичаїв, культури свого або інших народів.

Тренуємося

- . Складіть із словами з коментаря словосполучення.
- . Знайдіть у тексті підтвердження того, що Київ одне з найстаріших міст Європи.
- . Поясніть, як ви розумієте виділене в тексті словосполучення.
- . Задайте сусідові по партії запитання по тексту. Уважно вислухайте відповідь, при потребі уточніть або виправте.
- . Випишіть із тексту тематичні групи слів: а) споруди, б) професії.
- . Запишіть по пам'яті, що знаходили в книзі француза різні спеціалісти.
- . Перекажіть текст від імені Боплана.

Переказуємо

Загадкова дорога історії

Історія – це дорога, але особлива. І довкола неї стоять ниви, ліси, села, міста. Щоправда, хліб на тих нивах уже без зерна, ліси без листя, хвої та кори, а села й міста – без людей. І це тому, що і хліб на нивах, і люди, що заселяли села й міста, їхні будинки, їхні почуття й учинки добрі та лихі – усе це зникло, відійшло в минуле.

Наш народ належить до тих, котрий свою дорогу не згубив, котрий пройшов через величезні випробування, котрий тяжко жив і змагався, але зберіг своє „я”, увійшовши в сучасність у числі інших, як один із найчисленніших народів Європи. Наш народ нізвідки

на свої землі не приходив, він був тут завжди. Праслов'яни, як гадають, заселили перш за все територію, на якій тепер живемо ми.

Історія такого народу велика, героїчна, хоч не завжди його дорога була широка – часом звужувалася, а часом просторіла. Він падав і знову підіймався, він боровся, будував фортеці й міста, орав свої ниви, не скидаючи з пліч сагайдака*, а пізніше – рушницю; він створив дивовижний світ своїх пісень, казок, оповідань, легенд. Він тисячі років пише свої книжки, складає вірші, розказує собі й сусідам про своє минуле.

Не раз пророкували йому загибель, не раз із нього глумилися, упосліджували й принижували, але він жив, будував, творив, мислив, він зробив усе, щоб був ти й твої батько-мати, щоб ти мав свою землю, місто, село, дім і щоб міг, закинувши голову, радісно вразитися яскравому сонцю в тебе над головою.

Люби ж його, бо він народив тебе, батьків твоїх, дідів та бабів, прадідів та прабаб... увесь твій рід, який є гілкою на великому дереві його. Шануй його мову, історію та культуру, бо вони твої. Чужого научайся, але свого не забувай, як учив усіх нас Тарас Шевченко. Не лякайся таємниць, що чекають на тебе, коли рушатимеш по загадковій дорозі його історії, не жахайся крові, яка на ній лилася, стогонів, які на ній лунали, проклять, які на неї сипались, – мужній будь! *Вона тече й тече в глибину – загадкова дорога історії.*

(В. Шевчук)

Коментар

Сагайдак – спорядження кінного воїна. З'явився в V – VI століттях, одержав широке поширення в монголів і тюркських народів у X – XIX століттях, на Русі – у XIII – XVII століттях. Сагайдак виготовляли зі шкіри (сап'яну), а при гарній обробці ззовні обтягували атласом, бархатом, парчею, прикрашали гаптуванням і дорогим камінням.

Тренуємося

- . Випишіть дієслова, що належать до слів-понять *наш народ* (він – „наш народ“).
- . Продовжіть речення, щоб вони відповідали змістові тексту.
Наш народ належить до тих, котрий
Історія нашого народу
Наш народ створив дивовижний світ
- . Прочитайте абзац, де йдеться про поради читачеві.
- . Поцікавтеся в сусіда по парті як він розуміє перше й останнє речення тексту. Чи схоже життя кожного народу на дорогу? Розкажіть, яка та дорога, куди вона веде?
- . Випишіть із кожного абзацу найвагоміше у смислового плану речення і, користуючись записаним, перекажіть текст.

Чи знаєте ви?

Що їли, пили наші предки?

Оце прочитали й здивувалися: як це, мовляв, що? Що було, те й їли та пили. Так-то воно так. Але... пам'ятайте, що деяких напоїв та найдків, що так звичні нам, колись не було... Наприклад, візьмемо далекі князівські часи. Не знали русичі соняшника, не вирощували помідори, картоплю. Немає свідчень про те, що на їх городах росли огірки, морква, гарбузи. І в очі не бачили чай, каву, капучіно; лимони, банани, ківі, манго. Усе це почали завозити на нашу землю значно пізніше. Здавна у слов'ян були відомі жито, пшениця, ячмінь, просо, горох, овес, гречка. Найважливішим був чорний житній хліб. Біле бо'рошно береглося на свята. З нього пекли пироги, коржі. Пироги пекли з м'ясом,

рибою, капустою, ягодами. З овочів були поширені капуста, часник, цибуля, буряк, ріпа. Тоді навіть городи коло хати називали капусниками.

Олію знали наші предки. Тільки не соняшникову, а лляну чи конопляну.

У садах росли яблуні, груші, сливи, вишні. З тих часів зберігся звичай висаджувати при хаті кущ калини. Ліс дарував людям ягоди, мед, звірину.

Борщі ще не готували. Супи були з м'ясом, рибою. Полюбляли каші, затірки (страва схожа на суп із використанням борошна). Навесні заготовляли соки – березовий, кленовий. Господарки варили ягідні киселі, квас. З меду теж робили різноманітні напої: легкі, солодкі – для жінок та дітей, міцні – для чоловіків.

На зиму квасили капусту, клали в діжки яблука, журавлину. Сушили та солили гриби, різні ягоди.

Звичними на столі у русичів були молочні наїдки – молоко, збите масло, сир.

(Із кн. „Дванадцять місяців”)

Тренуємося

. Попросіть сусіда по парті спочатку перерахувати, що їли слов'яни, а потім, що пили. Укладіть тематичні групи слів: а) овочі, б) фрукти, в) напої, г) зернові, ґ) молочні продукти.

. Поєднайте слова в словосполучення.

Пекти	капуста
Висаджувати	пироги, коржі
Заготовляти	кисіль, квас
Варити	калина
Квасили	сік

. Продовжіть думку, щоб вона відповідала змістові тексту.

Не знали русичі ... , не вирощували ... ,

І в очі не бачили ... , ... , ... ; ... , ... , ... ,

Найважливішим був

З овочів були поширені ... , ... , ... , ... ,

Ліс дарував людям ... , ... ,

Сушили та солили ..., різні

. Виправте помилки несумлінних учнів.

Біле борошно береглося на св'ята.

З нього пикли пироги, коржі.

З овочів були поширені капуста, часник, цибуля, буряк, ріпа.

Олію знали не соняшникову, а льняну чи конопляну.

Навесні заготовляли соки – березовий, кленовий.

. Як ви гадаєте, чому борщів тоді ще не готували?

. Поставте один одному запитання по тексту. Уважно вислухайте відповідь, при потребі доповніть чи виправте.

Гра!

Хто більше?

Працюємо в парах. Перша пара по черзі повинна назвати якомога більше овочів; друга пара – фруктів; третя – різновидів молочних продуктів. Програє той, хто першим зробить паузу більше п'яти секунд.

Практикуємося

. Розкажіть про українську кухню. Чим вона вас приваблює? Які національні страви ви знаєте?

. Розкажіть про свою улюблену українську страву. Як її готувати?

. Уявіть себе ведучим програми „Смачно з Бурдою”. Приготуйте український борщ.

Для довідки: бульйон, сало, буряки, морква, картопля, капуста, томати, зелень, цибуля, сіль, перець.

Чи знаєте ви?

Хто ми?

Слов'яни сіли по Дунаю, де нині земля Угорська та Болгарська... Інші слов'яни прийшли й сіли по Дніпру і називалися полянами*... Їх було три брати: один на ім'я Кий, другий – Щек і третій – Хорив, а сестра їх була Либідь...

Ці рядки взяті з „Повісті временних літ”* – чудового літопису зведення XII століття. Саме в ньому вперше в нашій літературі було зроблену спробу осмислити корені рідного народу, тут оспівані його герої і славна історія. Але яка вона сучасна, пам'ятка історіографії та літератури, й через 900 років після створення! Адже нині, у порту відродження української державності й суверенітету*, ми звертаємося до наших витоків. І знову перечитуємо „Повість временних літ”, схилиючись перед безкорисливим подвигом монаха Києво-Печерського* монастиря Не'стора*. Він не тільки доніс до нащадків відомості „откуда есть и пошла” наша земля, але й показав складний процес зростання *національної самосвідомості*. Прославляючи сміливість, кмітливість, літопис надто високо ставить миролюбність, піклування про людей, скромність, вірність своєму слову.

„Повість временних літ” сприймається як монументальна багатобарвна фреска* епохи становлення і найвищого піднесення Київської Русі. То перший історичний твір далеких предків, що дійшов до нас. І водночас воістину найвидатніша пам'ятка вітчизняної культури*.

(Із народного календаря)

Коментар

Поляни – перші зі слов'ян стали називатися русичами, а їхня земля з центром у Києві стала ядром держави Київська Русь.

Суверенітет – незалежність держави в зовнішніх справах і верховенство у внутрішніх.

„Повість временних літ” – давньоруський літописний звід, укладений Нестором літописцем у Києві у двадцятих роках XII століття.

Не'стор – давньоруський літописець (XI – XII ст.), монах Києво-Печерського монастиря.

Києво-Печерського монастир – чоловічий монастир у Києві, заснований у 1051 році.

Фреска – живопис по сирій штукатурці фарбами, розведеними на воді.

Пам'ятка культури – об'єкт, який становить частину культурного надбання країни, народу, людства.

Тренуємося

. Випишіть із тексту власні назви: а) географічні, б) імена людей.

. Працюйте в парах. Ви називаєте слово з коментаря, а ваш сусід по парті подає його тлумачення.

- . Які ще племена слов'ян, крім полян, ви знаєте? Запишіть ці назви.
- . Перерахуйте відомі вам пам'ятки української культури.
- . Знайдіть у тексті риси притаманні, на думку літописця, українцям.
- . Попросіть сусіда по парті пояснити значення виділеного в тексті словосполучення. Відповідь уважно вислухайте. При потребі доповніть.
- . Чи відповідає заголовок змістові тексту? Запропонуйте власний варіант.

Практикуємося

- . Які ви знаєте пам'ятки української культури (археології, історії, мистецтва, писемності)? Розкажіть детально хоча б про одну з них.

Інсценізуємо

Дещо про звичаї давніх слов'ян

Давні слов'яни відзначалися лагідністю, любили життя спокійне, не бажали воєнної слави. Літописці говорять, що в них не було ні зазнайства, ні фальші. До *чужинців* ставилися дуже ласкаво і якнайбільше *дбали* про те, щоб їх відвести без усякої шкоди й небезпеки до сусіднього села. А якщо через недбальство якого слов'янина чужинець потерпів шкоду, то сусіди мстилися за нього.

Давні слов'яни були надзвичайно гостинні; у них, як кажуть, *вільно було* навіть украсти, якщо треба було *погостити* чужинця. А якщо хто не прийняв чужинця, такому не прощалося. Вони дуже поважали родичів. У них не було убогих і жебраків. Хто задля недуги або старості не міг працювати, ним опікувалися інші.

Хоч слов'яни не були народом войовничим, та все-таки вміли завзято боротися, коли їм випало боронити свою *свободу*, котру вони дуже любили. Часом навіть були пострахом для сусідів. Літописці з великими похвалами говорять про їхню *хоробрість*. Коли йшли в бій, то нападали на ворога сміливо; у бою використовували спис, великі щити та дерев'яні луки, із котрих пускали отруйні стріли. Панцирів *не вживали*, не мали також у бою ні плащів, ні сорочок, одягнені були лише в штани. Воюючи, у відкритому полі будували табір із возів, де розміщали жінок і дітей.

Займалися *головно рільництвом*, а також *ловецтвом*, бортництвом (бджільництвом), ткацтвом, торгівлею і т. ін. Любили дуже музику й спів; гуляли так радо, що німці називали їх „гуляючими”.

Жінки займали у слов'ян поважне становище. Вони інколи брали участь у війні, а народ звеличав їх хоробрість у піснях історичних та переказах (билинах). Деякі княгині навіть управляли державою і здобули велику славу, наприклад, княгиня Ольга, звана „наймудрішою з людей”.

(В. Білецький)

Тренуємося

- . Доберіть до виділених слів синоніми.
- . Утворіть від поданих словосполучень слова. Придумайте з ними речення.
Зразок: багато знати – багатознаючий.
- Любити волю –
- Все могли –
- . Знайдіть у тексті абзаци, де говориться про: а) гостинність слов'ян, б) хоробрість, в) заняття й уподобання. Прочитайте їх.
- . Випишіть із тексту слова, словосполучення на позначення рис характеру та вдачі давніх слов'ян. На основі записів зробіть словесний портрет-характеристику слов'ян.

. Трансформуйте текст в інтерв'ю. Ви будете інтерв'юером, а ваш сусід по парті – істориком. Розіграйте діалог.

Практикуємося

. Підготуйте невелике повідомлення про княгиню Ольгу.
. Розкажіть про відомих українських жінок, які ввійшли в історію як славетні правителі, політики, державні діячі. Хто вам з них найбільше імпонує? Цікаво, чому?

Переказуємо

Ми добре з вами знаємо чудесний звичай нашого народу, коли, проходячи вулицею в найглухішому селі, один одного обов'язково привітає:

– Здорові були!

А на відповідь:

– Здрастуйте!

І то не обов'язково треба бути знайомими один одному, ні! Це такий собі всенародний, сказати б, звичай, що знаменує собою повагу громадян один до одного.

Це – пошана, це любов не тільки до свого земляка, гордість, що він твій земляк, а це самогордість і самолюбів, що ти маєш за щастя маєш такого земляка і що є щаслива нагода його *привітати*.

(За Остапом Вишнею)

Тренуємося

. Користуючись тлумачним словником, поясніть значення виділеного слова. Яке зі значень актуальне для цього тексту?

. Наведіть приклади українських привітань (вітань).

. Укажіть помилки допущені несумлінними учнями під впливом російської мови.

Ми хорошо знаємо обичаї нашого народу.

Не обов'язково бути знайомими один одному.

Це був щасливий випадок привітати.

. Спишіть, вилучаючи ті слова, які не є синонімічними.

1. Увічливий, чемний, люб'язний, працьовитий, уважний, гречний, шанобливий, тактовний.

2. Вітчизна, спадщина, батьківщина, материзна, предківщина, земля.

3. Любити, обожнювати, кохати, боготворити, шанувати, жалувати.

. Як ви розумієте значення останнього абзацу?

Радимо запам'ятати!

Формули привітання

Добрий день (ранок, вечір)!

Здрастуйте!

Доброго здоров'я!

Радий Вас бачити!

Дозвольте привітати Вас!

Вітаю Вас!

Радий вітати Вас!

Моє шанування!

Привіт!

Здоров!

Кого я бачу!

Віповідаємо

Чи зберігся такий звичай у вашому місті (селі)?

Яке ваше ставлення до нього?

Чи можливе привітання до незнайомої людини в місті?

Яку людину вважають увічливою?

Чи вважаєте ви себе увічливою людиною?

. Перекажіть текст українською мовою.

Издавна люди при встрече говорили друг другу: „Здравствуйте!” А расставаясь, снова высказывали доброе пожелание: „Будьте здоровы!”. В этом прекрасном обычае постоянно напоминают друг другу, не забывая о значении здоровья для человека! – отразилась народная мудрость.

Особенно люди заботились о здоровье своих детей. Без здоровья детей нет счастья у родителей.

(И. Огрызко)

Практикуємося

. Розкажіть, як повинна себе поводити вихована людина, спілкуючись з іншими людьми на вулиці, в інших громадських місцях.

Пишемо диктант

Кожен народ має свою історичну пам'ять. У переказах, легендах, оповіданнях, піснях, казках та інших видах фольклору відбивається народне розуміння своєї історії. Реальне там переплітається з фантастичним, справжні героїчні й трагічні події уживаються з вигаданими – бажаними або перенесеними з історичного досвіду інших народів. Такі твори мають свою естетичну й художню цінність, але використовувати їх як джерело історичних знань треба дуже обережно. У пошуках відомостей про походження, етичні особливості, культуру і зв'язки давніх народів слід опиратися лише на наукові джерела, які можна поділити на історичні й мовознавчі.

(Г. Півторак)

Мовленнєва тема

Мій рід, рідня, родина

Мовленнєва підтема

У вись росте коріння родоводу

Читаємо

Родовідне дерево

Чи схожа родина на дерево? Чи не походять і не розвиваються від діда-прадіда діти, онуки й правнуки за тією ж закономірністю, що й гілки від стовбура? Усяке порівняння, як каже народна мудрість, кульгає.

Ще в глибоку давнину виник звичай вести літо'писи*, хроноло'гії* роду. Кожне наступне покоління розповідало про себе. В архі'вах* знаходимо чимало таких хро'нік*, або генеало'гій* вони дають цінний матеріал не тільки для вивчення того чи іншого роду, а й певних суспільних явищ. Адже люди, сім'ї, дина'стії* були учасниками важливих історичних подій. Представники заможних родин часто замовляли художникам, граве'рам* наочне зображення свого роду. Так виникла традиція родовідних (або генеалогічних) дерев, які поширилися в мистецтві багатьох країн, у тому числі й українському.

Родини зображувалися у вигляді гілок, а члени цих родин – як листочки, плоди, квіти. Найчастіше родовідне дерево зображували у вигляді лавра, пальми, дуба, а також куща винограду чи троянди. Їх цінували передусім за довговічність, красу крони й деревини, плоди й квіти. Символічно всі ці якості переносилися на представників роду. Найталановитішими граверами* родовідних дерев в Україні в сімнадцятому-вісімнадцятому століттях були Олександр Тарасович, Іван Ми'рський, Григорій Левицький. Родовідні дерева, як правило, пов'язувалися своїм змістом із поширенням освіти, культури, наукової діяльності.

(Із кн. „Скарби України”)

Коментар

Літо'пис – 1. У стародавній Русі – послідовний запис за роками історичних подій, виконаний їх сучасником. 2. Регулярний запис будь-яких подій: історія чого-небудь.

Хроноло'гія – перелік подій у їх часовій послідовності.

Архі'в – упорядковане зібрання рукописів, листів та іншого, що стосується діяльності будь-якої установи або особи.

Хро'ніка – запис історичних подій у їх часовій послідовності, ведений сучасником.

Генеало'гія – наука, яка вивчає виникнення й зв'язки окремих родів; історія роду. Генеалогічне дерево – зображення історії роду у вигляді розгалуженого дерева.

Дина'стія – перелік правлячих монархів з одного й того ж роду (династія Рюриковичів, династія Романових).

Граве'р – майстер, який створює гравюри (зображення картини чи малюнка, отриманого шляхом відбитка з кліше).

Тренуємося

. Поясніть сусідові по партії значення слів із коментаря. Яке зі значень слова *літопис*, поданих у коментарі, є актуальним для тексту? Свою думку обґрунтуйте.

. Знайдіть у тексті синонім до виразу *генеалогічне дерево*.

. Випишіть із тексту ключові слова, що несуть основне смислове навантаження.

. Продовжіть речення так, щоб вони відповідали змісту тексту.

Родини зображувались у вигляді

Найчастіше родовідне дерево зображували у вигляді

- Їх цінували передусім за
- . Поясніть, чому текст має такий заголовок.
 - . Визначте, до якого стилю мовлення (науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, художній, розмовний) належить даний текст. Свою думку доведіть.

Відповідаємо

Коли виник звичай вести літописи? Хто писав літописи?
Де можна ознайомитися з хронологіями родів?
Кому замовляли наочне зображення своїх родів заможні сім'ї?
У вигляді чого зображувалися родини? А члени цих родин?
Яких відомих граверів генеалогічних дерев в Україні ви знаєте?

Практикуємося

- . Чи знаєте ви вірші (пісні) про родину? Які з них вам подобаються? Можливо, ви розкажете, чому? Можете скористатися нашим текстом.

Зелене жито, зелене
Зелене жито, зелене,
Хороші гості у мене.
Зелене жито за селом,
Хороші гості за столом.
Зелене жито, зелене,
Хороші гості у мене.
Зелене жито жінці жнуть,
Хороші гості в мене п'ють.
Зелене жито, зелене,
Хороші гості у мене.
Зелене жито на межі,
Хороші гості до душі.
Зелене жито, зелене,
Хороші гості у мене.
Зелене жито ще й овес,
Тут зібрався рід наш увесь.

(Народна пісня)

Читаємо

Батьки й діти

Усі найвідоміші роди вели своє генеалогічне дерево, у якому ретельно записували й походження, і рід занять, і хто кому ким доводився, і звідки походить прізвище, і з яких теренів предки завітали. У давній українській традиції було справою не лише *священною*, але й *потрібною* – знати, якого ти роду-племени, адже так було легко пояснити, звідки у дитини взялися карі очі чи руде *волосся*, дивне прізвище й хист до певних робіт. Ось чому кожному так важливо знати й вивчати свою родину. Традиційна повна сім'я складається з батька, матері та їхніх дітей. Родину вважають неповною, коли в неї немає дітей. У такому випадку це не сім'я, а лише *подружжя*. У західних регіонах України зустрічаємо й інші назви батьків – *неньо* та *нєня*. Між іншим, слово „мама” універсальне для багатьох народів. Воно нагадує перший лепет дитини, котра, лежачи у колисці, просить їсти.

Тренуємося

. Прочитайте своєму сусідові по парті виділені слова, виділяючи голосом орфограму. Потім самі запишіть ці слова по пам'яті.

. Оберіть із поданого переліку актуальне для даного тексту визначення слова *рід*.

1. Форма суспільності людей за первіснообщинного ладу, члени якої об'єднані кровною спорідненістю, колективним виробництвом і споживанням.

2. Ряд поколінь, що походять від одного предка.

3. Сім'я, родина; походження.

. Знайдіть у тексті лексику, обмежену у вживанні. Як вона називається?

. Укажіть із поданих речень правдиві й неправдиві.

Родину, яка має дітей, називають подружжям.

Здавна кожна родина вела своє генеалогічне дерево.

Повна сім'я складається з батька, матері, дітей.

Неньо й неня – так називають батьків у східних регіонах України.

. Чи погоджуєтеся ви з останнім реченням вірша? Опишіть асоціації, які виникають у вас із словом *мама*. Чи знаєте, яким було ваше перше слово?

Ще в колисці немовля
Слово „мама” вимовля.
Найдорожче в світі слово
Так звучить у рідній мові.
Мати,
Матінка,
Матуся,
Мама,
Мамочка,
Мамуся! –
Називаю тебе я,
Рідна ненечко моя!

(В. Гринько)

. Поясніть за допомогою тексту, як вести генеалогічне дерево.

Радимо запам'ятати!

Риси зовнішності

Гарна (-ий)

Красива (-ий)

Вродлива (-ий)

Чарівна (-ий)

Міловидна (-ий)

Славна (-ий)

. Розіграйте міні-діалоги, відповідаючи на запитання й уживаючи вирази з рубрики „Радимо запам'ятати”.

Зразок.

— Чи є в тебе бабуся?

— Так, у мене є бабуся.

— Яка вона?

— Вона старенька, але дуже симпатична.

А.

— Чи є в тебе брат / сестра?

— ...

— ...

— ...

Б.

Чи є в тебе мама / тато?

...

...

...

В.

— Чи є в тебе тітка / дядько?

— ...

— ...

— ...

Г.

Чи є в тебе кузен / кузина?

...

...

...

Друзі, у тексті зазначається, що слово *мама* універсальне. Доведіть це своїм однокласникам.

Підказка. Польською й чеською мовами слово *мама* буде *матка*, болгарською – *майка*, німецькою – *мутер*, голландською – *мудер*, французькою – *мер*, англійською – ...

. Чи відповідає даний заголовок змістові тексту? Запропонуйте свій варіант.

. Визначте основну думку тексту.

Практикуємося

. Опишіть свою сім'ю за планом:

- 1) кількість членів;
- 2) характер взаємин;
- 3) захоплення;
- 4) сімейні вечори.

. Перерахуйте членів вашого роду – від молодших до старших. Намалюйте словесно генеалогічне дерево вашої родини. Можете скористатися нашими текстами.

А.

У мене дуже велика родина: мама, тато, я та ще сестра із братом. Дітей у нашій сім'ї – трійко. У мами є свої батьки – мої бабуся та дідусь, для них вона – дочка, а я, сестра та брат – онуки. Батьки мого тата – це мої другі бабуся та дідусь. Мій тато для них син, а наша трійка – теж онуки. У мами є брат – це наш дядько, а у тата є сестра – це наша тітка. А ми їхні племінники.

Б.

Батьки наші теж колись були малими, а в них були свої батьки. Після того як на світ з'явилися ми – онуки, вони стали називатися баба й дід (можна пестливо бабуся й дідусь).

У кожного з нас дідусів і бабусь є по двоє – із боку матері та з боку батька. От коли твої батьки одружувалися, то батьки тата й батьки мами відтоді ставали між собою сватами – тобто посватали своїх дітей. З того часу, як твої батьки стали подружжям, тато став для батьків твоєї мами – зятем, а мама у свою чергу для батьків тата – невісткою. Офіційно називають батьків дружини – теща й тесть, а батьків чоловіка – свекор і свекруха. Хоча на Україні є традиція називати їх також мамою й татом.

Переказуємо

Сашкова родина

Минулого тижня наша родина святкувала тридцятирічну річницю подружнього життя моїх батьків – Миколи та Марини. Свято було незабутнім: мама й бабуся доклали багато зусиль, щоб ефект був неперевершеним.

Приїхав мій старший брат Олег із дружиною та сином Андрійком, старша сестра Алла з чоловіком. Їхня донечка Світланка живе з нами, бо Алла працює акторкою, а її чоловік Ігор – режисером. Звичайно, їхній приїзд дуже порадував нас, особливо щасливою була Світланка. На ці урочистості також приїхала з Одеси бабуся Наталка, таткова мама. Вона живе сама, бо мій дідусь Сергій помер два роки тому. Мені його дуже бракує. Дідусь Петро та бабуся Віра, мамині батьки, живуть разом із нами. Так ми вперше за останні декілька років зібралися всією родиною.

Я дуже люблю наші сімейні свята, коли ми згадуємо всі незабутні моменти та кумедні ситуації, які траплялися з нами. *Стіл – головний свідок наших зустрічей, споминів, сміху, планів, дискусій та побажань.*

Олег збирається зі своєю родиною на рік на стажування до Польщі, оскільки працює геологом. Алла з Ігорем хочуть забрати Світланку на декілька місяців до Аргентини, де будуть проходити зйомки нового фільму, режисером якого буде чоловік моєї сестри. А Алла вирішила зробити невелику перерву у своїй професійній кар'єрі й приділити більше уваги донечці. Мені дуже хотілося поїхати з ними, подивитися, як живуть люди в інших країнах. Але це ще попереду...

Тренуємося

. Знайдіть у виділеному реченні слово з переносним значенням. Свій вибір обгрунтуйте.

. Перерахуйте з тексту всіх членів родини від молодших до старших.

. Запишіть, хто кому ким доводиться.

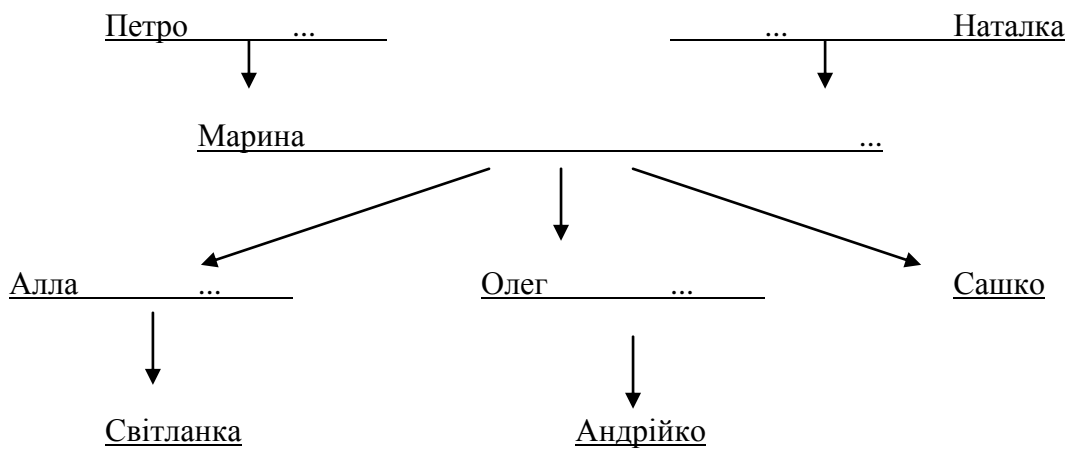
Сашко для Алли –	брат
Андрійко для Світланки –	...
Олег для Світланки –	...
Марина для Сашка –	...
Алла для Олега –	...
Петро для Марини -	...
Алла для Ігоря –	...
Микола для Марини –	...
Андрійко для Миколи –	...
Віра для Алли –	...
Світланка для Наталки -	...
Микола для Ігоря –	...
Марина для Наталки –	...
Петро для Миколи –	...
Наталка для Віри –	...

. На основі прочитаного тексту, позначте в колонках правдиве, неправдиве твердження та недостатньо інформації.

		Правдиве	Неправдиве	Недостатньо інформації
1.	На святі було дванадцять осіб.			

2.	Святкували день народження мами.			
3.	Дружину брата Сашка звати Ольга.			
4.	Сестра Сашка працює режисером.			
5.	Світланці п'ять років.			
6.	Дідусь Петро й бабуся Віра живуть в Одесі.			
7.	Алла сама виховує дочку.			
8.	Стіл є свідком усіх подій у родині.			
9.	Сашко – учень п'ятого класу.			
10.	В родинному домі мешкає чотири особи.			

. Друзі, перед вами – неповне генеалогічне дерево описаної родини. Доповніть його, а потім, скориставшись схемою, розкажіть від імені Сашка про його рід. Чиє ім'я забув указати Сашко?

. У даному тексті речення розірвані. Відновіть їх порядок.

Моя родина

1. Я маю велику родину. Живу з батьками та
 ___ мого татка), які живуть у селі й мають великий сад. Я дуже
 ___ сестрою. Моєму батькові сорок років, у нього свій бізнес. Моїй мамі тридцять
 вісім років, вона
 ___ домогосподарка, а сестрі – двадцять років, вона студентка. Маю також дідуся та
 бабуся (то батьки
 ___ у своїй сім'ї є наймолодшою дочкою. Її батьки (мої дідусь та бабуся) живуть у
 Канаді.
 ___ У мене найкраща родина.
 ___ їх люблю. Моя мама
 ___ Я сумую за ними.

Радимо запам'ятати!

- Родина складається з трьох осіб
 п'яти осіб
 великої кількості осіб
- Жити з батьками
 сестрою
 бабусяю
- Жити в бабусі
 тітки
- Жити в місті

селі
столиці

Практикуємося

. Опишіть свою родину, подібно до поданого вище тексту. Скористайтесь виразами з рубрики „Радимо запам’ятати”.

Переказуємо

Олені дванадцять років. Дівчинка часто зустрічається зі своєю кузиною* Іриною, якій нещодавно виповнилося одинадцять років. Вони схожі на сестер-близнючок, майже ніколи не сваряться й говорять, що вони справжні по'друзи. Оленка схожа на свого батька. У її татка Єгора теж чорняве волосся. Носить бороду й вуса. Йому тридцять дев'ять років. Він працює в мерії й завжди зайнятий. У його дружини Тетяни світле волосся й блакитні очі. Вона дуже гарна. Їй тридцять п'ять років. Мама Олени працює косметологом*. А раніше займалася модельним бізнесом*. Власне на одному з показів вони й познайомилися з майбутнім чоловіком.

Оленка обожнює свого дядька Сергія та тітку Наталку. Тітці Наталі двадцять років. Вона навчається в університеті й хоче в майбутньому стати ме'неджером*. У неї ще немає своєї родини, вона має багато вільного часу. Оленчина тітка займається спортом, тому така струнка й має завжди здоровий вигляд. Вони дуже схожі з Оленчиною мамою. Дядькові Сергію вже тридцять три роки, але він дуже веселий і кумедний. Це батько Іринки. Він працює вчителем у школі, а також є капітаном шкільної команди КВК, до якої входять Олена та Ірина. Тому кожне сімейне свято – це незабутнє дійство сміху, розваг, ігор. Усі їх називають „неперевершена трійця”. Іринина мама – Леся працює журналістом. Дуже серйозна та розумна жінка. Їй тридцять років, але вона вже встигла стати редактором відділу в місцевій газеті. В Іринки є молодший братик – Артур. Йому майже два роки, і, схоже, буде журналістом, як і мама. Тільки знайде олівець чи ручку й починає писати: на стінах, на дверях, на шпалерах – усюди. А можливо, він стане майбутнім сценаристом для веселих історій „неперевершеної трійці”.

Коментар

Кузина – двоюрідна сестра.

Косметолог – лікар-спеціаліст із косметології.

Бізнес (з англ. business – справа, угода, комерція) – торговельна, підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутків.

Ме'неджмент (з англ. management – управління, завідування, організація) – галузь економіки, що вивчає методи управління підприємством або фірмою.

Тренуємося

. Визначте за допомогою тексту вік членів родини.

. Розташуйте членів родини Оленки по порядку від наймолодшого до найстаршого.

. Заповніть рядки за схемами. У першій колонці подані перші букви імен родини.

О → І	Олена говорить: „Ірина – моя кузина”.
О → Є	Олена каже: „Єгор – мій тато”.
Є → Т	
Т → Н	
О → С	
І → Л	
Л → С	

I → A	
C → A	
T → A	

Для довідки: промовляти, мовити, повідомити, розповідати, розказувати, повідати, проінформувати, проголосити.

. Доповніть пари необхідними за смыслом словами.

1. Брат і сестра.
2. Тітка й ...
3. Онука й ...
4. Дідусь і ...
5. Кузина й ...
6. Чоловік і ...
7. Мама й ...
8. Син і ...

. Доповніть таблицю словами на розрізнення статі.

Новонароджений	Новонароджена
Хлопчик	
Хлопець	
Молодий чоловік	
Чоловік середнього віку	
Старий чоловік	

Для довідок: стара жінка, дівчина, молода жінка, дівчинка, жінка середнього віку.

. Розкажіть про вік членів вашої родини за допомогою поданої вище таблиці. Починайте із себе.

. Розіграйте діалог, використовуючи зазначені питання і вирази з рубрики „Радимо запам’ятати”.

- Хто у вашій сім’ї робить покупки?
 прасує?
 усе вирішує?
 робить балаган?
 готує обіди?
 читає газети?
 дивиться телевізор?
 займається спортом?
 шиє?
 слідкує за порядком?
 пере білизну?

Радимо запам’ятати!

Вирази запиту інформації

Дозвольте поцікавитися!..

Чи можна поцікавитися?..

Чи можна задати Вам нестандартне питання?...

Якщо можна, розкажіть, будь ласка, про...

. Придумайте заголовок до тексту. Перекажіть.

Практикуємося

. Напишіть невелике повідомлення про домашні обов'язки та улюблені заняття членів вашої родини.

. Уявіть, що ви працюєте журналістом, як тітка Леся з тексту. Візьміть інтерв'ю у вашого сусіда по парті. У розмові скористайтеся виразами з рубрики „Радимо запам'ятати”. Запитайте в нього про:

- а) склад його сім'ї;
- б) скільки років його батькам;
- в) ким працюють його батьки;
- г) який вони мають вигляд.

. Які асоціації (кольорові, звукові, предметні тощо) виникають у вас, коли ви чуєте слово *сім'я*. Запишіть їх по порядку, починаючи з першої, яка спала на думку. Чи збігаються вони з асоціаціями ваших однокласників? Як ви думаєте, чому? Чи виникли у вас власні асоціації? На основі чого?

. Дайте спочатку відповіді на питання групи А, потім – групи Б. Порівняйте свої записи.

А.

1. При вирішенні конфліктної ситуації в родині, чий голос має вирішальне значення?
2. Хто повинен займатися вихованням дітей?
3. Хто з батьків має вести господарство?
4. Хто повинен фінансово забезпечувати родину?
5. Хто з батьків повинен складати бюджет родини?

Б.

1. При виникненні конфліктної ситуації у твоїй родині, чий голос має вирішальне значення?
2. У твоїй родині, хто з батьків більше часу займається вихованням дітей?
3. У твоїй родині, хто з батьків більше часу займається господарством?
4. У твоїй родині, хто з батьків фінансово забезпечує сім'ю?
5. У твоїй родині, хто з батьків складає бюджет родини?

Чи знаєте ви?

Якось мій друг пояснював мені, до кого він ходив у гості. З усього сказаного ним я мало що зрозумів, та попросив пояснити ще раз – не поспішаючи й доступно. Отож, товариш мій сказав: „Учора я ходив у гості до свого кузена, чи то пак* двоюрідного брата, який живе в будинку своєї стри'їни*, а хресна мати тієї стрийни – дуже далека родичка нашій ву'їні*. Отож, як не крути, ми родина з обох боків”. От, власне, останню фразу друга я зрозумів найкраще, а все інше немов розмова двох інопланетян... Не міг я зізнатись товаришеві, що майже нічогосінько не тямлю в родинних зв'язках, та й самому було цікаво сісти й намалювати генеалогічне дерево, а до того ж попідписувати: хто кому тітка, а хто кому племінник. Найближчих родичів я ще напишу, зате з усіма цими двоюрідними та переюрідними – повна плутанина! Тож нічого мені не залишилось, як почимчикувати до бібліотеки, щоб погортати словники та енциклопедії й „родинну” правду відшукати.

(Із журналу)

Коментар

Стри'їна – дружина батькового брата (назва поширена в деяких регіонах Західної України).

Ву'йна – дружина материного брата, а також материна сестра (назва поширена в деяких регіонах Західної України).

Чи то пак – (літ.) тобто.

Тренуємося

. Знайдіть у тексті тлумачення слова *кузен*.

. Розташуйте на основі віку – від старшого до молодшого – назви членів родини.

Прадідусь, сестра, бабуся, мама, я, дідусь, тато, прабабуся, тітка, брат, дядько.

. Поясніть своїм однокласникам значення поданих слів.

Кузен – ...

Кузина – ...

Племінник – ...

Тітка – ...

Хресна мама – ...

. Розкрийте дужки.

Дякувати (мама), допомагати (бабуся), товаришувати з (кузен), пишатися (родина), жити в (злагода), поважати (дідусь), народження (сестра).

Напишіть невеличке оповідання про вашу родину, використовуючи утворені словосполучення, придумайте назву до нього.

. Поясніть спільне й відмінне в значеннях слів *родина* й *сім'я*. У чому їх різниця?

. Розкажіть із кількох осіб складається ваша сім'я. А родина?

. Переробіть даний текст у діалог. Розіграйте його.

Загадка

Один чоловік запросив на родинний обід дочку свого дядька, батька своєї кузини, дочку своєї дядини, чоловіка своєї дядини, племінницю свого батька, брата свого батька.

Скількох осіб було запрошено на обід?

Р.К.

Практикуємося

. Нас завжди цікавить родинне життя акторів, співаків, спортсменів, політиків та інших відомих персон. Уявіть себе ведучим програми „П'ять хвилин із зіркою”. Поставте цікаві запитання гостеві програми. Гостем оберіть когось із ваших однокласників.

. Намалуйте словесно генеалогічне дерево своєї родини. Розкажіть про неї, добираючи найтепліші, найвиразніші слова-означення. У чому унікальність вашої родини?

Пишемо диктант

А.

Сьогодні не існувало нічого, окрім його дочки. Навіть нарис, найкращий Андріїв нарис лежав на столі серед пляшок та сосок, не викликаючи в нього жодних емоцій. З-під мереживного чепчика зиркали до всього цікаві оченятка маленької людини, що вже бачила, відчувала і, певно, якимось по-своєму аналізувала світ.

Він став думати, що б його сказати доньці, але нічого не вигадав. Те, що глибоко в серці, голосно не скажеш. Андрій мовчав, гойдаючи на руках дитину, але в тому мовчанні було стільки почуття, що йому навіть очі щеміли.

Марта долила у ванночку холодної води, розповіла Оксанку, помастила голівку олією і понесла дочку до ванночки. Андрій тільки метушився навколо, не знаючи, за що вхопитись. Оксанка і в купелі крутила голівкою, махала рученятами, сміялась до світла.

Андрій обережно тримав край пелюшки, аби Оксанчина голівка не занурювалась у воду, уже давно не відчував він так глибоко, що комусь потрібен на цім світі. Тут, біля доньки, нарешті прийшло те, чого йому так не вистачало — упевненість у собі.

(В. Дрозд)

Б.

Святий вузол

Серед усіх геніальних винаходів людства одне з провідних місць займає сім'я, родина. Родина складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом. „Від родини йде життя людини”, „Без сім'ї нема щастя на землі”, – говорять українці.

Сім'я – то святий вузол, яким здавна сполучаються люди в суспільстві. Цей життєдайний осередок приводить на світ Божий, дбайливо плекає найвищу цінність людства – дітей, майбутнє народу. Завдяки сім'ї кожні батько й мати мають реальну можливість повторити й продовжити себе у своїх нащадках.

(Із газети)

Р.К. Двох.

Мовленнєва тема

Мій рід, рідня, родина

Мовленнєва підтема

З родини починається життя людини

Читаємо

У мене нема жодного сумніву в тому, що я народився, хоч і під час мого появи на світ білий і потім – роки, мабуть, із десять підряд – мати казали, що мене витягли з колодязя, коли напували корову Оришку.

Трапилася ця подія першого листопада (старого стилю*) 1889 року в містечку Груні, Зіньківського повіту* на Полтавщині...

Власне, подія ця трапилася не в самому містечку, а на хуторі* Чечві, біля Груні, де працював мій батько.

Умови для мого розвитку були підходящі. З одного боку – колиска з вервечками*, з другого боку – материні груди. Трішки посеш, трішки поспиш – і ростеш собі помаленьку.

Так ото й пішло, значить: *іси – ростеш, потім ростеш – іси*.

Батьки мої були як узагалі батьки.

Батьків батько був у Лебедині шевцем. Материн батько був у Груні хліборобом.

Глибшої генеалогії* не довелося мені прослідити. Батько взагалі не дуже любив про родичів розказувати, а коли, було, спитаєш у баби (батькової матері) про діда чи там про прадіда, вона завжди казала:

— Отаке стерво було, як і ти оце! Покою від них не було.

Про материну рідню так само знаю небагато. Тільки те й пам'ятаю, що частенько, було, батько казав матері:

— Не вдалася ти, голубонько, у свою матір. Царство небесне покійниці: і любила випити, і вміла випити. А взагалі батьки були нічого собі люди. Підходящі. За двадцять чотири роки спільного їхнього життя, як тоді казали, послав їм Господь усього тільки сімнадцятеро дітей, бо вміли вони молитись милосердному.

Почав, значить, я рости.

— Писатиме, – сказав якось батько, коли я, сидячи на підлозі, розводив рукою калюжу.

Справдилося, як бачите, батькове пророкування.

Але немає де правди діти, – багато ще часу проминуло, доки батькове віщування в життя втілилося.

Письменник не так живе й не так росте, як проста собі людина.

Що проста людина? Живе собі, поживе собі, помре собі.

А письменник – ні. Про письменника подай, обов'язково подай: що впливало на його світогляд*, що його оточувало, що організовувало його ще тоді, коли він лежав у матері на руках і плямкав губами, зовсім не думаючи про те, що колись доведеться писати автобіографію*.

(За О. Вишнею)

Коментар

Юліанський календар – „старий стиль”, запроваджений у 46 р. до н. е. за часів Юлія Цезаря.

Григоріанський календар – „новий стиль”, сучасний календар, запроваджений у 1582 р. папою Григорієм XIII. Григоріанський календар уведений у дію з 14 лютого 1918 року (різниця між „старим” і „новим” стилем становить 13 діб). Наприклад, 1 січня (за новим стилем) – 14 січня (за старим стилем).

Повіт – У дореволюційній Росії та в СРСР до районування 1929 року – адміністративно-територіальна одиниця, складова частина губернії.

Хутір – відокремлене селянське господарство разом із садибою власника. Невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей із сіл, козачих станиць тощо; виселок.

Верве'чка – один із чотирьох мотузочків, на яких підвішена колиска.

Генеало'гія – історія роду; родовід.

Світо'гляд – система поглядів на життя, природу й суспільство.

Автобіогра'фія – 1. Опис свого життя. 2. Документ, у якому особа повідомляє основні факти своєї біографії.

Тренуємося

. Попросіть сусіда по парті пояснити вам значення слів із коментаря. Придумайте речення з кожним із цих слів.

. Визначте дату народження оповідача за новим стилем.

. Знайдіть у тексті синонім до слова *пророкування*.

. Знайдіть у тексті розмовну, просторічну лексику. З якою метою її вживає письменник?

. Випишіть із тексту ключові слова, що несуть основне смислове навантаження.

. Як ви розумієте виділене в тексті висловлювання?

. Поясніть значення фразеологізму *ніде правди діти*. Які ви ще знаєте фразеологізми зі словом *правда*?

. Прочитайте та поясніть, як ви розумієте останні три абзаци тексту.

Радимо запам'ятати!

Писати автобіографію

Писати ~~свою~~ автобіографію

Реquisites автобіографії

1. Назва виду документа.

2. Текст, у якому зазначається:

— прізвище, ім'я, по батькові;

— дата народження;

— місце народження;

— відомості про освіту (повне найменування всіх навчальних закладів, у яких довелося навчатися);

— відомості про трудову діяльність (коротко у хронологічній послідовності назви місць роботи й посад);

— короткі відомості про склад сім'ї (батько, мати, чоловік, дружина, діти).

3. Дата написання.

4. Підпис.

Кожне нове повідомлення пишеться з абзацу.

Практикуємося

. Напишіть автобіографію.

Літзагадка

„У нашій раї на землі
нічого кращого немає,
як тая мати молодая

з своїм дитяточком малим”.
Кому належать ці мудрі слова?
Р.К. 1.

Переказуємо

Не було, мабуть, кращої людини на світі, як дідусь. Фронтвик, із однією легенею в грудях, із медалями у вузлику. З дідусем у Порфира ніколи не доходило до сварок, і тим болючіше йому зараз за той випадок із велосипедом. Никаючи якимось по селу, заглядев був: чийсь велосипед без діла нудьгує, притулившись під аптекою. Не довго думаючи, Порфир ухопив, осідлав його і – у степ! Накатався й під лісосмугою кинув аж за селом, бо не додому ж його тягти. Повертається після катання, а назустріч дідусь іде сумний-сумний, пішки повертається: „Якийсь недовірок велосипед украв...” Ох, як тоді прикро почувався Порфир перед ним! *Мав би одразу й признатись, побігти та мерцій прикотити дідусів велосипед (і як він його не впізнав під аптекою!), але ж не признався, розгубився, згорів...* Лише ввечері потай підкотив той нещасний велосипед і під курником тихенько поставив. Уже тільки згодом дідусеві признався... На дідусеву честь і онука назвали цим ось ніби дорослим іменем, ніби аж нетеперішнім: Порфир*. Так і звуть:

Порфир та Порфир... І ніяких ніжностей, ніяких тобі там „Порфирко” абощо. Хіба лишень жартома кине хто-небудь: „Ей ти, Оксанич!...”, а той жарт хлопцеві ножем у серце.

Улітку цілими днями Порфир на річці, ковбаситься у воді, стрибає з гілляк, пірнає на ямах без аквапанга*. І якщо хто відкушує курортникам блешні* під водою, то це, звісно, „Оксанич”, підкрадеться, ліску* на зуби: хрусь! — і поплив із новісінькою японською блешнею в зубах!

Є ще одна людина на світі, яку дуже любив Порфир: дядько Іван, материн брат, рибінспектор. Не раз у хвилини скрути Порфиrowі лагідно лягала на голову кострубата дядькова рука. Іноді по кілька днів гостював у дядька Івана, там навчився й мотор на човні заводити, сам це робив щоразу, коли дядькові руки були ще в бинтах, пооббивані браконьєрськими* веслами.

Дядько Іван, мабуть, ще нічого не знає про зміни в Порфиrowій долі, інакше був би тут, з тих він людей, що не зраджують. Чи долетить на лима'н* чутка про Порфира? Хай тільки долетить – доля Порфиrowа зміниться одразу... Буде так: дядько Іван з'являється на подвір'ї школи, чорнявий та смаглявий, як мексиканець, веселе око його зиркає сюди й туди, шукає Порфира серед тих, що марширують, шукає й біля трактора поміж хлопців, тільки-но прибулих зі степу, бравих, запорошених, таких, що й вітер волі заплутався в їхніх розтріпаних чубах... А де ж Порфир? Негайно його сюди! Віддайте мені його на поруки, бо то ж вогонь-хлопець, саме такий мені потрібен помічник!..

Життя в рибінспекторів відважне та ризиковане, хай найтемніша ніч, а ти не спи, вирушай у похід, не відступай. Порфира ніщо б не злякало, без вагання пішов би до дядька Івана в підсобники, якби той згодився взяти. Він як виросте, то якраз і стане на варті ги'рла* й лиману, буде охоронцем птахів і риб.

(За О. Гончаром*)

Коментар

Гончар Олександр (Олександр Терентійович Гончар) (3 квітня 1918 - 14 липня 1995) – український письменник, академік АН України (1978). Народився на Дніпропетровщині. Після смерті матері виховувала бабуся і дідусь у селі Сухе Козельщанського району Полтавської області. Автор романів „Перекоп”, „Людина і зброя”, „Тронка” (Шевченківська премія), „Циклон”, „Берег любові”, „Твоя зоря”, повістей „Бригантина”, „Далекі вогнища”, новел. Уривок узято з повісті „Бригантина”.

Порфир у перекладі з грецької мови означає „багряний”. Під цим ім'ям у святих значиться Порфирій – мученик, який народився від позашлюбного зв'язку римського імператора Флавія і його коханки Олени. Батько не визнавав його. Порфир отримав гарну освіту завдяки матері, багато подорожував, долучаючи мирян до церкви.

Аквала'нг – апарат індивідуального користування для дихання людини під водою, що складається з балонів із стисненим повітрям і дихального пристрою.

Лі'ска – прив'язана до вудлища довга міцна нитка, на кінці якої прикріплено риболовецький гачок.

Бле'шня' – прикріплена на кінці волосини блискуча металева пластинка у формі риби, що використовується як принада для лову на спінінг риби-хижака (щуки, окуня та ін.).

Браконь'рство – полювання чи рибальство в недозволених місцях або в заборонений час, а також на представників фауни, що занесені до Червоної книги.

Ги'рло – місце, де річка впадає в океан, море, озеро або в іншу річку; кінець нижньої течії річки.

Лима'н – затока з морською водою в гирлі річки або озеро поблизу моря, іноді багате на грязі з лікувальними властивостями.

Тренуємося

. Продиктуйте сусідові по парті слова *легеня, велосипед, прикотив, признався, запорошений*. Потім запишіть їх по пам'яті. Обміняйтеся зошитамі для перевірки.

. Доберіть синоніми до слова *недовірок*.

. Поясніть походження слів *курник, фронтовик*.

. Як можна назвати людину, у якої біле волосся, руде волосся, русе волосся.

Зразок: чорне волосся – чорнявий, брүнет, чорноволий.

. Поясніть значення зворотів *вітер волі, вогонь-хлопець*.

. Продовжіть думку відповідно до змісту тексту.

Не було, мабуть, кращої людини на світі, як ...

З дідусем у Порфира ніколи не доходило до сварок, і тим болочіше йому зараз за ...

Улітку цілими днями Порфир на ...

Є ще одна людина на світі, яку дуже любив Порфир: ...

Він як виросте, то якраз і стане на варті ги'рла* й лиману, ...

. Поясніть значення виділеного в тексті речення.

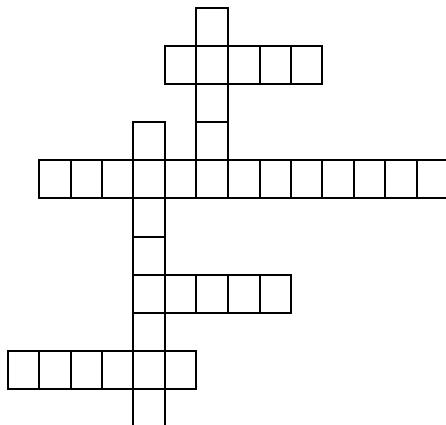
. Скільки змістових частин має текст? Назвіть їх. Придумайте до кожної заголовки.

. Перекажіть текст.

Гра!

Користуючись коментарем, сформулюйте питання і відновіть кросворд.

Р.К. 2.

Радимо запам'ятати!

Україна	Українець	Українка	Українці
Росія	Росіянин	Росіянка	Росіяни
Польща	Поляк	Полька	Поляки
Чехія	Чех	Чешка	Чехи
Англія	Англієць	Англійка	Англійці
Німеччина	Німець	Німкеня	Німці
Японія	Японець	Японка	Японці
Китай	Китаєць	Китаянка	Китайці
Бразилія	Бразилець	Бразилійка	Бразилійці
Мексика	Мексиканець	Мексиканка	Мексиканці

. Залиште відкритим перший стовпчик і заповніть інші три колонки. Обміняйтеся зошитами для перевірки.

Практикуємося

. Напишіть портрет-характеристику свого дядька. Опис повинен складатися лише зі слів асоціацій.

. Чи знаєте, яке значення має ваше ім'я? Розкажіть своїм однокласникам про це.

. Які, за вашими спостереженнями, найпопулярніші імена в нашій країні? Можливо, серед ваших знайомих є люди з дуже незвичними іменами? Можете скористатися нашим текстом.

Найпопулярніші в нашій країні імена:

Чоловічі – Микита, Максим, Олексій, Артем, Олександр, Іван, Дмитро, Андрій, Єгор, Владислав.

Жіночі – Анастасія, Катерина, Дар'я, Ганна, Поліна, Єлизавета, Ксенія, Марія, Яна, Олександра.

Повне ім'я Па'бло Піка'ссо має такий вигляд:

Па'бло Ді'єго Хозе' Франци'ско де Па'ула Хуа'н Непомук'єно Кріс пін Кріс піано де ла Ситі'сіма Трініда'д Руї'с-і-Піка'ссо.

Найдовшим ім'ям на планеті „нагородили” дівчинку, яка народилась на острові Балі. Воно складається із сорока чотирьох слів і в перекладі означає щось подібне до „Ранкова квітка, укрита свіжою росою, яка дарує свій чудовий аромат кожному, хто оцінить її принади...”

(З Інтернет-ресурсів)

. Можливо, і вас назвали на чийсь честь. Цікаво, яка історія вашого імені?

Лічилка

Мама, тато, дід, бабуся –
Всіх назву, не помилюся.
Старший братик і сестричка –
В нас сімейка невеличка.
Не спиняйте, бо зіб'юся:
Мама, тато, дід, бабуся...
Старший брат, сестра і я –
Отака у нас сім'я.

Нам лічилочку на „сім”
Повторити треба всім.
(В. Гринько)

. Вивчіть вірш напам'ять.

Посміхніться

Обіцянка

- Дідусю. Купи мені барабана!
- Куди ще тобі барабан?! Від тебе й так багато шуму.
- Але я обіцяю, що гратиму тільки тоді, коли ти спатимеш.

Інсценізуємо

Ранок наступного дня. Сонячний, дзвінкий, голосистий: півні співають, гуси гелгочуть, корови мукають. Я скоцюрбився біля тину й підглядаю у шпа'рку*, що робиться на подвір'ї в мого друга.

Підготовчі роботи успішно закінчено. Усе майно Робінзона Кукурузо* вже в човні: і берда'нка*, і вудочка, і ліхтарик, і ложка, і ковзани (на зиму), і сокира (на жаль, одна і то стара, тріснута і без топорища — ну, то нічого, на острові можна буде витесати), і багато чого іншого. Черв'яків накопано повну жерстяну банку з-під бичків у томати (я слово „бички” закреслив і написав олівцем „черв'яки”, вийшло „черв'яки в томати”). І харчів ціла торба. І навіть дві таблетки пірамідо'ну* (на випадок хвороби). Отже, усе в порядку.

Тепер лишилося одне — відпроситися в діда.

Дід сидить на колоді і теше держака до вил. Кукурузо ходить біля нього й канючить.

- Діду!
- Га?
- Так я до тітки Ганни піду у Піски.
- Відчепись.
- Діду!
- Га?
- Так я піду.
- Відчепись, тобі кажуть. Іди уроки вчи. Двієчник!
- Помовчали трохи. Потім знову.
- Діду!
- Га?
- Мені з вами нудно.
- Так що мені, на голову стать, щоб тебе розважити?
- Я до тітки Ганни піду. Там же Яришка. Я її скільки не бачив.
- Як вона дома, то тільки чубишся з нею, а тут, бач, скучив...
- Я вам і самоса'ду* принесу. Ви ж знаєте, який у тітки Ганни самосад.
- У мене свій є не гірший. Відчепись. Знову помовчали.
- Діду!
- Га?
- То я піду. Так?
- От пристав, як сльота'* до плота! А уроки?
- Так я ж книжку візьму і там вчитиму. От запитаєте в тітки Ганни тоді.
- Я причаївся й думаю: „Ох, і важко у наш час тікати на безлюдний острів!”
- Діду!
- Га?

— Я тільки на пару днів. З мене ж усе село сміється після вчорашнього... От які ви, їй-Богу!

— Ото не швендяй, де не треба! Хто тебе у кукурудзу погнав?

Знову помовчали.

— Діду?

— Га?

Довго канючить Кукурузо. Нарешті дідові уривається терпець і він каже:

— От дитина! Зовсім замучив. Ну йди вже, щоб я тебе не бачив. Тільки на днів два, не більше. Та якщо тітка Ганна скаже, що уроки не вчив, — цього держака скуштуєш. Двієчник!

Кукурузо не став баритися, *бігцем побіг у хату* (а то ще передумає дід!), схопив „Граматику” і — до воріт. Тоді раптом спинився, обернувся, потупцяв на місці, зітхнув:

— Бувайте здорові, діду! Хороший ви... Я завжди знав, що ви хороший...

— Іди-йди! — буркнув дід. Хіба він знав, що то прощається з ним Кукурузо на двадцять вісім років два місяці і дев’ятнадцять днів...

(За В. Нестайком)

Коментар

Шпари'на – вузький довгастий отвір; щілина. // *перен., розм.* Місце, хід, якими можна непомітно пробратися кудись. // *перен., розм.* Затишне місце, що служить схованкою, притулком кому-небудь. // Довгаста тріщина, розколина, заглибина на поверхні чого-небудь. // Заглибина в чому-небудь; зморшка, складка.

Робінзон Крузо – літературний герой однойменного пригодницького роману англійського письменника Данієля Дефо. У тесті обігране автором прізвище, відповідно до місця пригод (кукурудза – Кукурудзо).

Берда'нка – однозарядна рушниця зразка 1870 р.

Пірамідо'н – безпечний, жарознижувальний засіб.

Самоса'д – тютюн власного посіву й домашньої обробки.

Сльота' – 1. Хмарна, сира погода з дощем або мокрим снігом, із багном на землі. // Невпинний дощ, мряка або мокрий сніг. // Багно на землі, дорозі від дощу або мокрого снігу.

2. *перен., лайл.* Набридлива, надокучлива людина.

Тренуємося

- . Випишіть із тексту застарілу лексику. Свій вибір обґрунтуйте.
- . Як ви розумієте виділене в тексті висловлювання?
- . Поясніть значення фразеологізму *пристав як сльота*.
- . Як ви думаєте, з яким настроєм говорив останню репліку герой твору? Передайте ці почуття.
- . Інсценізуйте текст, але спочатку поясніть особливості мовлення співрозмовників (інтонація, сила голосу, темп тощо).

Практикуємося

- . Уявіть, що ви збираєтеся на безлюдний острів. Напишіть невелику розповідь за планом:
 - а) приготування до подорожі;
 - б) ваш від'їзд;
 - в) приїзд на острів.
- . Уявіть, що ви провели на острові сім днів і поруч не було жодної живої душі. Кого вам найбільше не вистачало? Чому?

Мовленнєва тема

Мій рід, рідня, родина

Мовленнєва підтема

Будні та свята в родині

Читаємо

Смачно готує мама. Як вона ворожить над борщем! Устає ще вдосвіта, чистить і промиває буряки, шаткує їх; нарізає картоплю; січе ножем капусту. Усього потроху додає в горщик — і помідор кине, і петрушки всипле, і цибулину, і стручок перцю, і листок лаврового листя. А м'ясо кладе з кісткою, кістка щоб була з мозком, а коли заправляє — то неодмінно старається заправити старим салом, щоб було чути. Ех, і борщ же тоді виходить такий, що поки дочекаєшся обіду, то *ладен власний язик проковтнути*. Любить мати варити й усілякі капусняки* — із грибами й без грибів, із кашею і без каші, а про різні юшки й говорити не доводиться. Особливо любить вона готувати юшку з риби — тато приносить йоржі'в та окуні'в, чистить сам на тертушці, а мати доводить усе до пуття, заливаючи водою та заправляючи необхідними спеціями. Не обходиться і без юшки з грибними вушками, яку мати навчилася варити ще від баби Килини — жила ж тоді біля лісу, завжди на хазяйстві водились і підберезники, і масляки, і рижики!

А іноді, коли матері захочеться зробити для всіх приємну несподіванку — приготує вона качку. Так, що ніхто й не побачить, заріже її ранесенько, начинить обтертими яблуками, зашиє, покладе на сковорідку, смажить, поливаючи салом, що витоплюється з неї. Цілий день тоді в хаті пахне припеченим со'лодом* розімлілих яблук, цілий день тоді батько ходить добріший, ніж будь-коли, усміхнений не на обличчі, а зсередини. Звичайно, перш ніж їсти качку, на неї треба добре надивитись, треба натішитись, намилуватись, а потім уже їсти, повільно пережовуючи, смакуючи кожною волокниною, обсмоктуючи не тільки кісточки, а й власні пальці.

Прокинешся одного ранку — надворі вже біло, і сніжок сіється й сіється. На стріхах — ковдри, на горо'дах — полотна, на куцах — шматки марлі. Усе, ще недавно таке заболочене й похмуре, раптом полегшало, повеселішало. Добре пройтись по першому сніжку. Ген уже хтось на саях проїхав, протолочивши перший слід та присипавши його золотою соломою. Біля ставу на самісінькому вершечку зоріє кетяг калини, і горобці зчинили навколо нього писк, цвірінькливу колотнечу. Через лід подалась якась дівчина, і її блакитна хустина видніє звіддала великою пелюсткою, що прикрила її голову. Зазирнеш в ополонку — і плесне тобі в обличчя чи то димок од води, чи то пара неvistиглого ставу. І поля на тому березі білі, аж зливаються з молочним обрієм.

Увечері сніги синішають і синішають. Поволі згущуються сутінки над полями, поволі встоюються в селі, по садках, на городах. Міцнішає мороз, сніг іскриться, від нього йде студе'ний* запах. А з-поміж нього ледь-ледь прокльовується забутий аромат кропу. Бентежить спо'мини, зворушує, і вже вдихаєш повітря на повні груди...

А може, й не витає над зимовим городом запах кропу, а може, то тільки здається, бо дуже кортить його вловити?

(За Є. Гуцалом)

Коментар

Капусня'к – овочевий суп, зварений переважно з квашеної капусти з додаванням інших продуктів.

Со'лод – продукт штучного пророщування зерен хлібних злаків, що містить активні ферменти і використовується при виготовленні пива, спирту, дріжджів, квасу тощо.

Студе'ний – дуже холодний.

Тренуємося

- . Доберіть синоніми до слова *вдосвіта*.
- . Запишіть дієслова в початковій формі на позначення дій. Необхідних для приготування:
 - а) борщу,
 - б) смаженої качки.
- . Опишіть, які асоціації виникають у вас із словосполученням *мамин борщ*.
- . Як ви думаєте, чому оповідач так ритуально описує приготування качки? Свою відповідь обґрунтуйте.
- . З чим автор порівнює засніжені стріхи, городи, кущі?
- . Поцікавтеся в сусіда по парті, як він розуміє значення виділеного в тексті фразеологізму.
- . З яких двох змістових частин складається текст? Виокремте їх і придумайте до кожної заголовки. Що, на вашу думку, об'єднує їх?
- . Використовуючи свої записи, розкажіть про специфіку приготування борщу. А як готує борщ ваша мама (бабуся)?
- . Дайте відповідь на запитання в кінці тексту.

Практикуємося

- . Загадайте будь-яку страву й, не називаючи її, подайте тільки її словесний малюнок (назвіть її інгредієнти, опишіть спосіб приготування). Запропонуйте однокласникам відгадати її.
- . Звісно, у вас є ваша улюблена страва. А тепер уявіть, що вас запросили на передачу „Сніданок +”. Поділіться з нами й усією Україною рецептом її приготування.
- . Уявіть, що ви вирішили відкрити власну кондитерську. Придумайте їй назву та напишіть меню за такою схемою:
 - а) десерти,
 - б) напої.
- . Спробуйте себе в ролі поета. Напишіть вірш, на тему третього абзацу. Проведіть конкурс на кращого поета.

Гра!

Хто більше?

Запишіть якомога більше асоціацій до слова *вечеря*.

Зразок. Вода – річка, озеро, став, море, океан, заплава, джерело, струмок, криниця, водогін, потоп, калюжа, душ, кран, парасолька, дощ, злива, пароплав, корабель, човен, водограй, чай, узвар, ситро, вир...

Переказуємо

Поволі наближались до Різдвяних свят. Приготування до них почалися вже тиждень перед ними. Купили риби, рису, цукру. Сушені груші, сливи та яблука свої. На *Свят-Вечір*, як не кажіть, а без дванадцяти страв обійтись не можна.

Настя пече, і варить, і смажить. І квасолеву юшку* з олією, і смажену та запечену в тісті рибу, і капусту на вареники, і кутю з узваром, і всілякі там інші калачі, книші, ковбаси, та різні, різні витребеньки, що їх і не перелічиш.

Сіна на покуть та дідуха'* з жита — це вже Володькова турбота, і виконує він її дуже ретельно, дай Боже, щоб усі свої справи так пильнували. І носив, і розкладав скрізь

сіно, і смітив, і вигляд мав при тому, ніби він *священик* який, що служить урочисту службу в церкві. Чекав же він того *свята* і не міг ніяк дочекатися. А тут ось свято, усього буде повно, і пойдуть до церкви, і побачать усіх своїх, а потім, напевно, приїде дід із Запоріжжя*, тітка Зінька, можливо, обидві Катерини — залузька й клопінська, дядько Єлисей, можливо, і дядько Омелько... Володькові копійки, гостинці, щось почує нового, похвалиться, як то він уже читати та писати вміє, а там піде з колядою до Мельника та Побережника, заколядує, а там і до них колядники прийдуть із зіркою та з *дзвінком* церковним. І як тут не радіти зі свята і як тут не метушитися?

І от нарешті останній день — Свят-Вечір, і от нарешті вечоріє. На дворі все впорано, січки на цілий тиждень нарізано, дров цілу колоду наколено, води повну діжку наношено. У хаті все також напечене та наварене, і такі тут пахощі, що хоч би святим був, то й то не втримаєшся, щоб не згрішити й чогось смачного, коли мама не бачать, задалегідь не покуштувати.

І нарешті всі сходяться до хати, нарешті всі готовляться сідати за святу вечерю. Розуміється, що Володько скрізь першим товчється. Мати каже, що *де його не посій, там і вродиться*. Хведот і здалека йому не дорівнює, хоча і той не дармує. А для Володька то все так чомусь робиться повільно, усі такі неповороткі, нерухливі, і чому б, коли вже свято, та не сідати раз-два за стіл, брати нові ложки і їсти. А тут ще ось засвітили перед образами *лампа'дку** та свічки і всім кажуть ставати навколішки й молитися.

І от усі, не виключаючи і Хведота, моляться. Батько, звичайно, спереду, із книжкою, молитися він довго; широко й уважно *хреститься*. Зате Василь, а особливо Володько гонять, ніби на рекорд, ніби їх хто жене в шию, тому їм дуже не вистачає молитов, особливо у Володька, вони зовсім не знають, що далі робити, а вставати ніяк не можна — гріх великий. Володько переказує ті самі молитви по кілька разів, швидко й часто хреститься, розглядається по всіх, як ті моляться, слідкує за батьком, коли то він нарешті скінчить, бо його думка вже давно десь там біля риби та на покуті, біля того сіна й дідуха'. А Хведот — той тільки так для виду тут же вертиться, раз стає навколішки, раз зводиться на ноги, то потім знов навколішки, він тільки й знає, що „В Отця, Сина і Святого Духа” та, здається, першу половину „Отчешашу”.

Найщиріше й найспокійніше молиться мати. Вона стоїть дещо збоку, щоб їй не заважали, поволі, виразно, шепотом переказує всі, які знає, молитви, б'є глибокі, до самої землі, поклони.

І кінчається молитва лише тоді, коли батько, відступивши пару кроків від столу, сам б'є три поклони зі словами: „Господи Боже, і нам даруй життя вічне!”. І не встигне батько ще звестися на ноги, як Володько, а за ним Хведот, уже женуться і вже вмощуються за столом на найпочеснішому місці, очікуючи на юшку та вареники і тримаючи в руках нові ложки. Ось і батько вже поволі на своє місце сідає, за ним Василь, мати ставить перші страви, Володько і Хведот можуть нарешті вмоститися, при чому Володько все намагається сидіти біля самого сіна на покуті; тут йому дуже приємно, уявляє себе у якомусь іншому, небуденному світі, десь ближче від того маленького *Христа*, що цієї ночі в яслах народився.

(У. Самчук)

Коментар

Ю'шка – суп м'ясний, рибний, картопляний, з квасолі й т. ін. Рідина з будь-якої готової страви; відвар з чого-небудь.

Діду'х – сніп, якого ставили за старим звичаєм у кутку хати перед Різдом.

Лампа'дка – 1. *церк.* Наповнена оливою невелика посудина з гнотом, яку запалюють перед іконами.

Запорі'жжя (до 1921 Олександрівськ) – місто на півдні України, має вихід до Азовського моря, центр Запорізької області, порт на річці Дніпро. Населення близько 900 тисяч. Засноване місто в 1770 році.

Тренуємося

. Розкажіть, що ви знаєте про Запоріжжя як історичну область.

Р.К.

. Прочитайте сусідові по парті виділені слова, виділяючи голосом орфограму. Потім самі запишіть ці слова по пам'яті.

. Поцікавтеся в однокласників, як вони розуміють виділений у тексті фразеологічний зворот.

Радимо запам'ятати!

Варити	варить
Смажити	смажить
Носити	носить
Робити	робить
Ходити	ходить
Просити	просить

. Випишіть другу колонку слів із рубрики „Радимо запам'ятати” й складіть із ними словосполучення або речення.

. На основі прочитаного тексту, позначте в колонках правдиве, неправдиве твердження та недостатньої інформації.

		Правдиве	Неправдиве	Недостатньо інформації
1.	Наближались Різдвяні свята.			
2.	На Свят-Вечір готували шість страв.			
3.	За дідух із жита відповідав Хведот.			
4.	На свято приїде тільки дід із Запоріжжя.			
5.	Володько і Хведот збиралися колядувати.			
6.	Молитву читали навколішках.			
7.	Уся сім'я молилася перед образами.			
8.	Найпочесніше місце – в центрі столу.			
9.	Поки всі моляться, мама готує вечерю.			
10.	Сім'я складалася з чотирьох осіб.			

. Покажіть, як хрестився батько, потім, як хрестилися хлопці. А як правильно?

. До кожного абзацу тексту поставте запитання. Користуючись своїми записами, перекажіть увесь текст.

Практикуємося

. Уявіть себе художником і намалюйте словесну картину до частини тексту, яка вам найбільше сподобалася.

Читаємо

У Свят-вечір
Віфлеє'мська* зірка сяє

В святвечірній світлий час,
Стіл святково прибирає
Наша матінка для нас.
Вже закінчені всі справи:
І великі, і малі...
Ой, як смачно пахнуть страви
На різдвя'ному столі!
Тільки сіли до вечері
Смакувати пиріжки,
Як застукали у двері
З колядою співаки.
Бог предві'чний буде з нами!
Славимо його ім'я!
І разом з колядника'ми
Колядує вся сім'я.

(Г. Черінь)

Коментар

Віфлеє'м – місто в Палестинській землі, на півдні від Єрусалима, де народився Ісус Христос.

Тренуємося

. Слово *предвічний* має такі значення:

Предві'чний – 1. Який існує споконвічно, без початку й кінця.

2. Притаманний людям узагалі, незалежний від окремої людини.

3. *рел.* Божественний; Бог.

4. Який був, існував у давні, незапам'ятні часи; давній, стародавній; дуже старий.

У якому значенні вжите слово в тексті? Свою думку обґрунтуйте.

. Які почуття викликала у вас колядка?

. Поцікавтеся в однокласників, із якою інтонацією потрібно читати поезію. Чи є в тексті підказки інтонаційного малюнку? Знайдіть їх.

. Проведіть конкурс кращого декламатора.

Практикуємося

. Друзі, ви дізналися про переддень Різдвяних свят. Як проходить підготовка до свята у вашій сім'ї? Які традиції збереглися?

. Прочитайте молитву Господню. Її навчив своїх учнів сам Ісус Христос. Якщо знаєте її напам'ять, розкажіть.

Молитва Господня

Отче наш, що еси на небесах!

Нехай святиться Ім'я Твоє,

нехай прийде Царство Твоє,

нехай буде воля Твоя

як на небі, так і на землі.

Хліб наш насущний

дай нам сьогодні.

І прости нам провини наші,

як і ми прощаємо винуватцям нашим.

І не введи нас у спокусу,
але визволи нас від лукавого.
Бо Твоє є Царство, і сила, і слава
Отця, і Сина, і Святого Духа
нині, і повсякчас, і навіки віків. Амінь.

(Євангелія від Матвія 6:9-13)

Інсценізуємо

— Добридень, моя дитино! Боже, поможи! — промовила Кайдашиха до Мотрі тоненьким голосом.

— Доброго здоров'я! Спасибі! — обізвалась Мотря з садка. Вона тільки підвела голову вгору й знов спустила очі.

— Чи батько та мати дома? — запитала Кайдашиха.

— Дома. Вони в хаті, — обізвалась Мотря.

Довбишка виглянула у вікно й здогадалась, що Кайдаші йдуть на оглядини*. Вона миттю застелила скатертиною стіл, поклала на столі хліб.

Кайдаші привітались до Довбишки. Хазяйка попросила їх у хату. У сінях гостей зустрів Довбиш і поцілував з ними.

Кайдашиха поклала на стіл паляницю. Довбишка взяла паляницю в руки, поцілувала й знов поклала на стіл.

— Як вас, свахо, Бог милує? Чи живі, чи здорові, моє серденько? — говорила Кайдашиха тонким голосом та все пишала губи.

— Спасибі вам, свахо! Живемо потрошку, хвалити Бога. Сідайте, свахо, щоб старости сідали, — просила хазяйка.

— Та дай же, Боже, щоб старости сідали. Як дасть Господь милосердний, то, може, і справді старости незабаром сядуть у вас, — говорила Кайдашиха, утираючи губи хусточкою, хоч на губах нічогісінько не було.

Кайдашиха сіла коло стола на ослоні*. Кайдаш говорив із хазяїном.

— Та сідайте-бо, свахо, за стіл! — просила хазяйка. Кайдашиха пересіла з ослона на лаву*. Вона дуже церемонилась і була прохана.

— Та сідайте-бо, свахо, за стіл, будьте ласкаві. Оце, господи! А ви, свату, чого це стоїте? Сідайте за стіл, а то ще й старости наші спротивляться.

Кайдаш сів за стіл. Кайдашиха тільки трохи посунулась по лаві до стола й очі спустила додолу.

— Оце, Господи! Сідайте-бо, свахо, коли ваша ласка, на поку'тті*! Ви ж таки наша сваха! — припрошувала хазяйка Кайдашиху.

Кайдашиха зовсім спустила очі, запишалась, утерла губи хусточкою і посунулась на саме покуття. Вона ледве підвела очі й глянула на хату.

— Де це моя Мотря? Оце загаялась за тією роботою. Уже й час полуднувати, — говорила хазяйка, вештаючись по хаті.

— Та й робоча ж ваша дочка! Що за золота у вас дитина. Там так пильнує коло роботи, що й не розгинається. Ото, моє серце, гарну невісточку матиму, коли дасть Господь милосердний довести діло до ладу, — заговорила Кайдашиха, неначе в розмові мед розлила по хаті.

Довбишка гукнула на Мотрю. Мотря ввійшла в хату і стала коло порога. Мати сказала їй зібрати з глечика сметану та накришити сала. Сама хазяйка нарізала хліба, а хазяїн дістав пляшку горілки і поставив на стіл.

— Спасибі тобі, моє серце кохане, що ти нас вітаєш, — промовила Кайдашиха до Мотрі, і знову на її уста прилинув посміх, а з словами неначе полилась па'тока* з уст.

Кайдашиха сіла, згорнувши руки, ніби тільки що запричастилася й прийшла з церкви.

Хазяїн підняв чарку вгору і почав приказувати:

„Даруй же, Боже, нам щастя й здоров'я, а померлим пошли, Господи, царство небесне. Поможі нам, Боже, довести діло до кінця, а ти, дочко, будь щаслива й здорова. Як будеш свекрові та свекрусі покірненька, буде твоя голівонька веселенька”.

— Даруй же, Боже, нам і нашим дітям вік довгий та щасливий, щоб ти, моя доню, була здорова, як вода, щоб цвіла довіку, як рожа, щоб ти закрасила мою хату, моя втіха, як зозуля садочок, приголубила мою старість. Пошли тобі, Боже, вік веселий, як рибі в морі.

— А що вже за своїх синів, то, їй-Богу, гріх буде не хвалити їх. У мене два сини, неначе два соколи. Що вже що, а на старість прикриють мене орлиними крилами. Хвалити Бога, буде до кого прихилиться. Що за люба дитина мій Карпо, такий слухняний, такий тихий, хоч у вухо мни. Такий він був і маленьким: оце, було, покину в колісці, піду на город, вернуся, а він лежить — ані писне. Мої сини неначе пахучі васильки на городі.

— І годі тобі хвалитись дітьми. Хвалила ж сова своїх дітей, що нема кращих на світі, а яка ж там совина краса? — сказав Кайдаш.

— Авжеж, що правда, то не гріх, — притакнула Довбишка й неначе підлила масла у вогонь.

— Я не хвалю своїх синів, але, коли правду сказати, то на всі Семигори немає таких хлопців, як мої. Що вже робочі, слухняні, покірливі, то дай, Боже, таких дітей усякому. Мого Лавріна хоч у пазуху сховай, а як іде селом, то дівчата аж тини ламають.

— Дасть Бог, поженимо дітей, то я для Карпа прироблю хату через сіни, — сказав Кайдаш, виходячи за ворота. — У мене синами не поле засіяно. Лаврін зостанеться в моїй хаті, а Карпо житиме через сіни в другій хаті.

— О то добре, свату! Як будуть шануватись, то помиряться, а як не схочуть, то як схочуть! — сказав Довбиш, випроводжаючи сватів за ворота.

— Де вже, щоб мої сини та не помирились! На цілому світі нема таких слухняних дітей, як мої сизопері орли! — хвалилась Кайдашиха, виходячи через ворота на вулицю.

— Прощайте, зоставайтеся здорові! Спасибі вам за хліб, за сіль та за вашу ласкавість! — прощалась Кайдашиха, гукаючи за ворітьми.

(За І. Нечуєм-Левицьким)

Коментар

Огля'дини – обряд знайомства батьків молодого (молодої) з житлом, господарством своїх майбутніх сватів; розглядини.

Ослі'н – переносна кімнатна лава для сидіння.

Ла'ва – 1. Дошка (або кілька дощочок) на стояках (іноді – прикріплена до стіни), на яку сідають або кладуть, ставлять що-небудь; ослін.

Поку'ття – в українській хаті – куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього.

Па'тока – густа, тягуча солодка речовина – продукт неповного оцукрювання крохмалю.

Тренуємося

. Випишіть із тексту звертання. Як вони впливають на атмосферу спілкування?

. Друзі, чи помітили ви, скільки в цьому тексті етикетних висловлювань? Знайдіть спочатку етикетні висловлювання з повсякденного вжитку, а потім притаманні обряду оглядин або заручин. Чи зберігся цей ритуал до сьогодні?

. Випишіть із тексту етикетні вирази в колонки відповідно за їхнім значенням.

Привітання	Прощання	Прохання	Подяка	Похвала / Комплімент

- . Прочитайте прислів'я. Опишіть ситуації, де їх уживання було б доречне.
- Не хвались, як ідеш у поле, а хвались, як ідеш із поля.
- Не все то золото, що блищить.
- Хвали чуже, — своє і без похвали добре.
- Хороша дочка, як мати хвалить (якби хто з боку похвалив).
- . Знайдіть у тексті прислів'я, схоже за змістом до поданих вище.
- . Користуючись текстом, намалюйте словесний портрет-характеристику Кайдашихи та Довбишки.
- . Інсценізуйте текст.

Гра!

Хто швидше?

Підрахуйте, скільки разів у тексті повторюється слово *Бог*.

Р.К.2.

Посміхніться

Прийшла в гості до невістки
Сердита свекруха.
Сидить, бурчить, набридає,
Як осіння муха.
- Ой, невісточко, невдале
У тебе дитятко.
Якесь воно вовкувате,
Німе, як телятко.
Вже ж десятий йому місяць,
А ще не балака.
Даю йому копійчку,
Воно каже: кака...
А невістка відказує:
- Чого ж дивуватися?
Хто вам тепер за копійку
Скаже, що ви цяця?

(П. Глазовий)

Радимо запам'ятати!

Похвала / Комплімент	Реакція на комплімент
Ви (дуже) гарна (-ий)!	Спасибі (дякую)!
Маєте чудовий вигляд!	Спасибі (дякую) за комплімент.
Ви (дуже) розумна (-ий)!	Я радий / рада це чути!
Вашому розуму можна позаздрити!	Мені приємно це чути від Вас!
Вам це (дуже) личить!	О ні, це не про мене!
У Вас золоті руки!	Це Вам тільки так здається!
У Вас добрий смак!	Спасибі, але Ви перебільшуєте.
Ви неперевершений майстер!	Дякую, але я цього не заслуговую.
Ви бездоганний спеціаліст!	
Як у Вас усе гарно виходить!	
Ви добре знаєтеся на цьому!	
Ви так смачно готуєте!	

. Спишіть компліменти з рубрики „Радимо запам’ятати”. З якого приводу і кому можна їх висловлювати?

Зразок. Ви дуже гарна! – Такий комплімент можна зробити сусідці, коли бачимо її в новій сукні.

Діалог

- Маестро не звертає на мене ніякої уваги.
- Що Ви, Джуліє. Ви...бездоганна.
- Ой, це Вам лише здається, маестро! Ви такий суровий до всіх...
- Так. Але у Вас гарно поставлений, сильний голос. Винятковий слух. У мене немає ніяких претензій* до Вас, Джуліє.
- Я відчуваю, як іноді фальшивлю, а Ви, маестро, не поправляєте мене.
- Ви самі себе поправляєте, Джуліє. Ви так співаєте, так гарно ведете мою Гікію.
- Ні, Максиме, то Ваша музика, божественна й неземна, чинить диво. Ви створили її, чудову Гікію. Ви великий композитор, Максиме. Для мене найбільше щастя – співати у ваших операх.

(С. Плачинда, Ю. Колісниченко)

Коментар

Претензія – 1. Вимагання чого-небудь від когось, пред’явлення своїх прав на що-небудь. 2. вияв невдоволення ким-, чим-небудь; образа на кого-, що-небудь.

Тренуємося

. Користуючись коментарем, доберіть до слова *претензія* синоніми. Яким із синонімів можна замінити це слово у тексті?

Р.К.З.

- . Випишіть із діалогу окремо у дві колонки компліменти й відповіді-реакції на них.
- . Як ви думаєте, чи доречним є таке нанизання компліментів і негайне відхилення їх? Яке прислів’я вам відразу спадає на думку? Свою відповідь обґрунтуйте.
- . Розіграйте діалог.

. Відновіть репліки діалогу.

Олена: Привіт, Олександрє!

Олександр: Привіт, Олено! Ти сьогодні в новій сукні? Вона тобі дуже личить.

Олена:

Олександр: Ти завжди маєш гарний вигляд!

Олена:

Олександр: Це лише констатація фактів.

Олена: А що це за краса в тебе?

Олександр: Це подарунок моїй мамі. Цю скриньку я вирішив зробити їй своїми руками.

Олена:

Олександр: Це дрібниці. Зустрінемося!

Олена: Бувай!

. Вас запросила нова подруга в гості. Які з компліментів краще сказати спочатку, а які наприкінці подрузі, членам її родини та їх оселі?

Чи знаєте ви?

Гостинні господарі, увічливі гості

Звичай ходити в гості й приймати гостей з'явився дуже давно. Уміння бути гостем, як і господарем – ціле мистецтво. Гостинність – так називають цю рису. Вона притаманна не лише окремим людям, а й цілим народам. Вельми гостинними були стародавні германці, греки. Ця риса є характерною для слов'янських народів, народів Кавказу. Ще у ХІХ столітті французький гастроном* Бріллат Саварин сказав, що „приймати гостя – це означає бути відповідальним за його прекрасне самопочуття протягом усього часу перебування у вашому домі”. Тобто, він сформулював закон, яким керуються при прийомі гостей уже майже два століття.

Мінімум, що передбачає гостинність – це не розповідати гостям про свої невдачі чи хвороби. Якщо вам відомо, що ваш гість любить щось смачненьке, то ви можете йому дуже догодити, коли приготуєте його улюблену страву. Саме так робили колись гостинні господарі.

У гості ходять із різною метою: відсвяткувати в компанії якесь державне або релігійне свято, привітати господаря чи господиню з їх особистим святом, вирішити якесь питання, про щось домовитись. Звичайно, робимо подарунки. Хто, коли і як зробив це вперше, ми не знаємо. Хоча, мабуть, це було так. Хтось віддав комусь щось цінне. Побачивши на його обличчі радість, удачність, зробив відкриття, що давати, можливо, радісніше, ніж брати. І це в подарунку – головне.

Звичай *пригощання* прийшов до нас ще з доісторичних часів. Так, на прийомах у римського полководця Лу'кулла у І столітті до нової ери гостям подавали таку кількість різноманітних страв, що багато чого вони з'їсти були не в змозі і, щоб не образити господаря, забирали все це додому у великих серветках.

(З Інтернет-ресурсів)

Коментар

Гастроном – 1. Знавець і любитель смачної їжі. 2. Назва крамниці, у якій продається гастрономія.

Тренуємося

- . Доберіть до виділеного в тексті слова синоніми.
- . Дайте за текстом визначення гостинності. У чому, на вашу думку, вона виявляється?
- . Як ви гадаєте, чому текст має такий заголовок? Чи можна його сприймати як сталий вислів?
- . Поцікавтеся в однокласників, як вони розуміють слова Бріллата Саварина. Чи погоджується вони з ними?
 - . Розкажіть, як потрібно себе поводити в гостях.
 - . Поставте слова в правильній формі.
- Любити в гості бути, любити ж і гості приймати.
- Гість лава не засидіти, ліжко не залежати.
- У гості останній починати їсти, а перший переставати.
- . Поєднайте країну та звичай приймати гостей.

1.	Україна	А.	Господарі довго проситимуть вибачення за те, що їм нічим погостувати гостя, хоча стіл прогинається від їжі.
2.	Узбекистан	Б.	Господарі посадять гостя на найпочеснішому місці за столом.
3.	Англія	В.	Господарі дорогому гостеві приготують смачний борщ або вареники, зустрінуть хлібом-сіллю.
4.	Скандинавія	Г.	Господарі не будуть заставляти стіл стравами, а обмежаться скромним частуванням із традиційним

			ростбіфом та чаєм.
5.	Японія	Г.	Господарі подадуть гостям плов просто на подвір'ї, яке є продовженням господи.

Р.К.З.

Практикуємося

. Уявіть себе журналістом. Напишіть статтю-пораду:

- а) як приймати гостей;
- б) як поводити себе, коли нас запросили у гості.

Гра!

Хто більше?

Є слова не прості, а загадкові. Вони приховують у собі одне, два, а то й більше слів. Спробуйте знайти їх у слові *господар*, переставляючи букви.

Зразок. Картон – кора, нота, трон, тон, рак, крона, кран, танк, акр, актор, рант, ранок, Коран, нора, нотка, токар, корт, рота, контра...

Посміхніться

Петя Коржик, той, що ходить
До сьомого класу,
Листа в село накарлякав
Дядькові Панасу:
„Добрий день вам, дядьку й тітко!
Я ходжу до школи
І чув, що ви на тім тижні
Свиню закололи!
Ми вас просимо у гості,
Татко, я і мама,
І всі разом на вокзалі
Будем зустрічати!
Я вас перший на пероні
Між людьми побачу:
Держіть в руках банку смальцю
І ногу свинячу”
(Із кн. „Мовленнєвий етикет”)

Пишемо диктант

А.

У день на Купа'ла*

У день на Купала, зранку попоравшись, уся молодь рушила із села. Парубки в луг – на Маринку* гілля ламати, дівчата на поле та луки – квіти збирати, вінок вити...

Заголосила, заспівала вся околиця... Село з гори слухає та усміхається, як його молодь виспівує!

Цілий Божий день бродили дівчата по полях та лугах, збирали сокирки, васильки, рожу, волошки, петрові батого, й на обніжках наривали пахучого чебрецю. Надвечір, вертаючись додому, кожна несла в руках цілий сніп усяких квіток та ще й голова завітчана. Інші там же, сидючи на обніжках, поназвивали собі вінків, понакладали на голови і, як ті русалки, у вінках, то поринали, то виринали поміж буйними житами, ярою пшеницею...

З піснями вони стріли день, із піснями його проводили, із піснями верталися назад у село, зійшовшись до купи. Голосно ті чарівничі співи підіймаються вгору, довго носяться на широкому просторі й осідають тихою луною аж під зеленим лугом...

(За Панасом Мирним)

Коментар

Купало – міфологічний персонаж у слов'ян, пов'язаний з обрядом купання і т. ін. в ніч проти 7 липня, а також обряд і час його справляння.

Маринка – міфологічний персонаж у слов'ян в образі молодої дівчини, що роздає квіти, пов'язаний з обрядом купання і т. ін. в ніч проти 7 липня.

Б.

Святий вечір

Сім'я сидить за столом, вечеряє. Уже й кутя, і узвар на столі. У хаті так ясно, світло горить якось надзвичайно весело і разом із тим урочисто. Уся сім'я гомонить, кожному хочеться сказати щось радісне, кожний почуває себе щасливим і повним надій, хоч ніхто не знає, чого, власне, сподівається він і чи справдяться його надії... та радість перелітає з одного обличчя на інше, мигтить, мов зірниця, в очах, бринить чарочками, лунає в дзвінкому дитячому сміхові. І гомін, і сміх; але не той-то буйний, непевний гомін, коли люди гомонять і сміються надто голосно. Це гомін спокійний, хоч і веселий. Як любо, урочисто-спокійно лунає те спільне: „Святий вечір! Будьмо здорові! Зі Святим вечором!”

(За Лесею Українкою)

Посміхніться

Гостинність

- Чому господар сам не їсть, не п'є?
- Він гостю добрий приклад подає.

Р.К.1. Історична область в Україні, на Дніпрі, нижче Дніпровських порогів, на території якої в XVI – XVIII століттях знаходилася Запорізька Січ; територія сучасної Дніпропетровської, значна частина Запорізької й Кіровоградської, частина Херсонської й Донецької областей України.

Р.К.2. 12

Р.К.3. Позов, скарга, прагнення.

Р.К.4. 1-В; 2-Г; 3-Г; 4-Б; 5-А.

Мовленнєва тема

Мій рід, рідня, родина

Мовленнєва підтема

Друзі й не тільки...

Читаємо

Ка'рлсон* одружується

Мій будиночок на даху згорів. Так мало статися. Бо спочатку нашу споруду оточили високі та зухвалі багатоповерхівки. Вони нахабно позирали згори і сміялися: „Карлсоне, ти застарів разом із своїм допотопним будиночком на даху”.

Найпечальніше трапилось, коли я опинився в лікарні з гострим апендицитом. А тут таке трапилось... Як потім розповіли, з якоїсь багатоповерхівки викинули недопалок цигарки – усі великі нещастя починаються з дрібниць. Недопалок улучив у незачинене вікно мого будиночка. Я залишив його, не очікуючи, що потраплю на операційний стіл. Пожежні врятували будинок, але моя оселя на даху згоріла. А я не знав. Лежав у післяопераційній палаті. Самотньо.

Та й і хто б мене провідав? Фрекен Бок перетворилася на немічну стареньку. Малюк давно став дорослим кіношником і пов'явся в якийсь Голівуд*. Хтось казав, що він знімає фільми, від яких сучасним малюкам сняться кошмари. Про Матільду і Дружка розповідати не буду. Вони виявилися найвідданішими друзями. Утрачати їх було найважче.

Після операції я зрозумів, що треба мати постійного друга. Він може прийти й гукнути на всю палату, що аж медсестри перелякаються:

— Карлсоне! Коханий! Я мало не збожеволіла, коли дізналася, що ти в лікарні!

Цей симпатичний друг із довгим білявим волоссям і волошковими очима кине коробку цукерок на столик, зробить кілька кроків своїми стрункими ногами назустріч і почне душити мене в обіймах.

Я закричу від радості в серці й болю в рані. На поміч кинуться медсестри. А мій справжній друг розгублено відскочить і, зашарівшись, прошепоче:

— Ой, вибач, любий. Я забула... Я так скучила за тобою...

Вона скаже це ледь чутно, але всі медсестри лікарні почують її, мого справжнього друга, і вже з цікавістю та симпатією поглянуть на мене.

Її, кого я називаю справжнім другом, чоловіки називають дружиною. Тобто другом, але жіночого роду. Думаю, що дружина – це найближчий, найрідніший, найбажаніший друг. До неї можна притиснутися щокую, уткнутися у волосся й відчутти, що саме цієї миті ти справді живеш.

Ніяких сумнівів, я вирішив одружитися – і з насолодою мріяв про це на лікарняному післяопераційному ліжку.

Через кілька днів виписався з лікарні і пошкандибав до нової оселі. Без квітів, цукерок, посмішок.

День, другий, третій...

Вона не приходила.

Я сидів біля вікна і бачив, як білявки проходять мимо. Серед них не було дружини.

Тоді розчинив вікно і чекав увечері. Марно.

Коли ж кроки перехожих стихли – із-за багатоповерхівки вплив місяць. Я розповів йому усе – про операцію, самотність і чекання.

Наступного дня я сидів біля вікна, коли помітив юну струнку білявку з довгим волоссям. Просто тобі Весна в коротенькій спідничці! Під пахвою вона тримала коробку цукерок.

Якого кольору очі?!

Не помітив, як зіштовхнув горщик із квітами, і він упав на тротуар перед нею.

— Вибачте, я не навмисне. Просто задивився на вас, – сказав я, не відриваючи погляду від її волошкових очей. – Зараз я вийду й підберу горщик, бо квіти загинуть.

Коли я вискочив на вулицю, вона вже збирала черепки. Квіти не постраждали, і ми з Весною пересаджували їх в інший горщик уже у моїй оселі.

Потім пили чай і сміялися з нашого знайомства.

— Ох і Карлсон, – повторювала вона, скубучи моє волосся, щоб після цього одержати привід погладити.

Коли почало сутеніти, *ми сиділи поруч і говорили серцем та вустами.*

(За В. Савенком)

Коментар

Ка'рлсон – головний герой трилогії Астрід Ліндгрен.

Астрід Анна Емілія Ліндгрен – всесвітньо відома шведська письменниця, автор книг для дітей. У 1955-1968 роках написала трилогію: „Малюк і Карлсон, який живе на даху”, „Карлсон, який живе на даху, знову повернувся”, „Карлсон, який живе на даху, знову пустує”.

Голіву'д (з англ. Hollywood) – район Лос-Анджелесу, Каліфорнія, розташований у північно-східній частині міста. Традиційно Голівуд асоціюється з американською кіноіндустрією, оскільки в цьому районі знаходиться багато кіностудій, і мешкає багато відомих кіноакторів. У Голівуді знаходиться відома на весь світ Алея Слави, на якій викарбовано 2500 зірок з іменами відомих акторів. Відповідно до перепису 2000 року, населення Голівуду складає понад 160 тисяч мешканців.

Тренуємося

. Доберіть із тексту синоніми до слова *будинок*. Продовжіть ряд власними прикладами.

. Випишіть із тексту всі означення до слова *друг*.

. Як ви думаєте, чому оповідач називає свою кохану Весною? Знайдіть пояснення в тексті.

. Доповніть речення.

Справжній друг.

Справжній друг –

Справжній друг –

... справжній друг –

... .. справжній друг –

. Як ви розумієте виділене в тексті висловлювання?

. Які асоціації викликає у вас слово *Голівуд*? Кого з акторів ви відразу пригадуєте? А ваш сусід по партії?

Практикуємося

. Пофантазуйте, продовжіть думку: *Якби я був Карлсоном, то ...*

. Уявіть себе Малюком. Ви працюєте кінорежисером у Голівуді й знімаєте фільм за змістом тексту. Розкажіть:

а) якого жанру кінострічку ви знімаєте;

б) кого запросите в головні ролі;

в) які декорації та кольори будуть переважати.

. Чи вірите ви в дружбу між дівчиною та хлопцем? А серед ваших друзів є особи протилежної статі? Розкажіть про них.

А що з приводу цього говорять наші зірки? Пропонуємо вашій увазі матеріал із перших уст.

Лада Лузіна (журналіст газети „Бульвар“). Я ціную дружбу набагато більше, ніж кохання. Наталка Могилевська – мій справжній друг. Помре, але прийде на допомогу. У неї комплекс рятівника набагато сильніший, ніж у сенберна'ра*.

Михайло Барбара (соліст групи „Мертвий півень“). Найбільше друзів у мене у сфері мистецтва: серед музикантів, художників, артистів. Наприклад, Юрко Покальчу'к*. Але найближчими для мене залишаються все ж „Півні“. Ми вже як родина. Чи реально для чоловіка просто дружити з жінкою? Звичайно, хоча без симпатії тут важко обійтись. Чи може бути другом чоловіка його власна дружина? В ідеалі це мало б бути саме так.

Марія Бурмака. Я чотири роки дружу зі своїм саунд-продюсером*, музикантом і керівником групи Юрком Пилипом, також у мене є дві близькі подружки – Мар'яна Литвиненко, яка працює в „Укртелекомі“, і Іра Костенко – журналістка. Друг – це той, хто знає про тебе все, і той, про кого тобі все відомо. Відверто кажучи, серед моїх друзів завжди чомусь було більше хлопців, отож, переконана: із ними відверті взаємини цілком можливі.

Альона Вінницька. У мене не так багато друзів, й останні десять років це практично ті ж самі люди. Переважно музиканти, із якими я працюю в групі „Cool befor“. Але є люди, які не мають ніякого відношення до шоу-бізнесу, – мої шкільні товариші. Бачимося ми нечасто, але завжди із задоволенням. Як на мене, це почуття взагалі виникає тільки в юності. У моєму випадку всі близькі товариші – це люди з мого дитинства чи юності.

Марина Одольська. У мене є єдина й неповторна подруга, яку звати Ольга. Вона теж любителька котів, працює літредактором журналу „Кореспондент“. Ми познайомилися, коли я купила в неї свого першого висловухого kota. До цього в мене подруг ніколи не було, і от нарешті з'явилася. Тепер мені є з ким поділитися своїми жіночими секретами, хоча абсолютно всі мої таємниці, як і раніше, знає тільки мій чоловік – Сергій. Серед чоловіків – він мій єдиний друг.

Ані Лорак. У мене є подруга – це стиліст Анжела Лисиця. Є й друзі – чоловіки, які не мають відношення до артистичного середовища. Мої друзі не заздрять моїй славі. Вони цінують мене не як зірку, а як людину. Щоправда, скаржуся на життя я своїй подрузі рідко, але щоб поговорити – телефоную часто. Загалом мені важко знаходити нових друзів, але, можливо, вони ще з'являться.

(О. Лань)

Сенберна'р – порода великих собак, рудої тигрової масті різних відтінків із білими мітками. Розрізняють два різновиди: короткошерсту та довгошерсту. Завезена в Європу з Азії. Назва походить від монастиря святого Бернара у Швейцарських Альпах. У XVII столітті монахи вирішили використовувати собак для рятування людей, які постраждали від лавин. Найвідомішим сенбернаром був Баррі, який у період із 1800-го по 1812-й рік урятував життя сорока людей. Зараз використовують у якості сторожових і супровідних собак.

Юрій Володимирович Покальчу'к (народився [1941](#) року) – український письменник, перекладач, науковець, кандидат філологічних наук, голова міжнародного відділу Спілки письменників України. Автор 17 книг. Знавець 11 іноземних мов, вільно володіє польською, англійською, іспанською, французькою мовами.

Саунд-продюсер – 1. Довірена особа кінокомпанії, що здійснює ідейно-художній та організаційно-фінансовий контроль над постановкою фільму; особа, яка організує, фінансує постановку фільму, вистави і т. ін.

2. Адміністративно-фінансовий організатор діяльності зі здійснення якого-небудь комерційного проекту (різних шоу, концертів, телепрограм, запису альбомів, дисків, відеокліпів і т. ін.).

Тренуємося

. Як ви думаєте, чому Лада Лузіна порівнює свою подругу Наталію Могилевську із сенбернаром? Скористайтеся підказкою з коментаря.

. Випишіть з поданого інтерв'ю крилаті фрази, які вам найбільше сподобалися. Запам'ятайте їх.

Практикуємося

. Думку кого із зірок ви поділяєте? А з ким ви хотіли б по дискутувати? Організуйте міні-диспут. Пам'ятайте про слова ввічливості й право мати власний погляд.

. Продовжіть інтерв'ю із зірками. Поцікавтеся в учителя, тата й мами, кого вони вважають справжнім другом і якою повинна бути ця людина.

Переказуємо

Так, наша дружба із Сашком через Настю зайшла в безвихідь. З ним коїться щось дивовижне. Він переслідує мене вдень і вночі (уві сні).

Сьогодні мені наснилося, ніби він, Сашко, уже генера'л і Настя виходить за нього заміж. Я прокинувся й довго не міг зрозуміти, де я і хто я.

Щоразу, коли я звертаюся до Насті, його завжди рожеве обличчя з двома стиглими помідорами замість щік робиться блідим, наче в мерця. Як я розумію – це ревності. Добре, що він мені наснився з нормальним обличчям, а то б я закричав і розбудив маму. Я завжди кричу, коли мені сниться що-небудь страшне.

Чим усе закінчиться, не знаю. Через ревності й не такі люди гинули. Кажуть, колись через це навіть пускали кулю в лоб або в серце. Сподіваюся, Сашко не буде наслідувати цей поганий приклад. Я ж що є сили намагався полегшити його страждання. Учора пригостив його двома склянками соку на вибір. Причому сам я випив склянку чистої газованої води!

Після уроків я помітив, що Сашко надто швидко збирає портфель. Його квапливість мені була зрозуміла, я бачив, куди він косить очі.

У цей час Настя вийшла з класу я вискочив услід за нею.

— Привіт! – вигукнув на ходу Сашко, випереджаючи мене в коридорі.

Зустрілися ми на першому поверсі коло бібліотеки. Коли він помітив мене, то удав, немов нічого не бачить, і хотів був пройти повз. А я, мабуть, теж від збентеження, підставив йому ніжку, і він простягнувся на весь зріст.

— Ти що, – закричав він, підхоплюючись, – очманів? – і торохнув мене рюкзаком.

Я у відповідь також. Кінець кінцем у нас вийшла справжня сучасна дуе'ль* через жінку, бо кожному з нас було зрозуміло, чому ми тут тиняємося. Аж тут з'явилася і сама винуватниця нашого двобою. Вона вийшла з бібліотеки.

— Чого це ви б'єтеся? – запитала Настя. – А ще друзі!

— У нас дружня бійка, – сказав Сашко, сердито блимаючи на мене.

— Розминка після уроків, – підтримав я.

Але я щира людина й не став приховувати від Сашка свої справжні наміри і запропонував йому почати *генеральний бій* за Настю. Ми вирішили обидва залицятися під покровом цілковитої таємниці – це була обов'язкова Сашкова умова – доки вона не покохає когось із нас. *Переможений гордо відійде в сторону.*

Я дуже люблю Сашка, він мій найкращий друг, може, і він колись це зрозуміє.

(За В. Желєзниковим)

Коментар

Генера'л – військове звання або чин вищого командного складу армії, а також особа з цим званням.

Дуе'ль – суворо регламентований дуельним кодексом поєдинок із застосуванням зброї між двома противниками за викликом одного з них.

Чи знаєте ви?

Запеклого дуелянта (точніше любителя викликати на дуель) у літературі (а раніше і в житті) часто називають „бретер” ([фр.](#) bretteur, від brette — шпага).

Відомі дуелянти: російські письменники О.С. [Пушкін](#), [М.Ю. Лермонтов](#); Отто фон Бісмарк – [німецький державний](#) діяч, [князь](#), перший [канцлер Німецької](#) імперії, прозваний „Залізним Канцлером”.

Мета дуелі — задовольнити бажання одного з дуелянтів (того, хто викликає на дуель) відповісти за нанесену йому або його честі [образу](#) з дотриманням максимально чесних і рівних умов бою.

Основним видом зброї спочатку була холодна (ніж, шпага, рапіра), і тільки в XVIII столітті все більшого поширення отримала вогнепальна зброя.

На даний момент дуелі заборонені [законами](#) більшості країн світу, а сам термін частіше застосовується в переносному значенні „зіткнення один на один”.

(З Інтернет-ресурсів)

Тренуємося

- . Поясніть значення слова *дуель* шляхом добору синонімів.
- . Знайдіть в тексті розмовну лексику. З якою метою вживає її автор?
- . Доберіть якомога більше епітетів до слів *дружба* та *кохання*. Порівняйте свої записи із записами однокласників. Окремо випишіть найчастотніші.
- . Знайдіть у тексті порівняння. Чому автор використовує саме їх?
- . Поясніть значення виділеного в тексті словосполучення і речення.
- . Як ви думаєте, бійка буває дружньою? Свою відповідь аргументуйте.
- . Знайдіть у тексті докази справжньої дружби хлопців.
- . Від якої особи ведеться розповідь? Придумайте заголовок і перекажіть текст від третьої особи.

Практикуємося

- . За поданим початком придумайте своє закінчення історії.
- . Чи доводилося вам бути в подібній ситуації? Як усе вирішилося?
- . Уявіть, що вам випала нагода попрацювати над зйомками кліпу на тему тексту. Яку кольорову гаму, звукове наповнення ви оберете, щоб передати влучно почуття головного героя? Свій вибір поясніть.
- . Чи знаєте ви вірші (пісні) про кохання. Які з них вам подобаються? А може, ви поділитесь, чому? Можете скористатися нашим текстом.

Ви знаєте, як липа шелестить

Ви знаєте, як липа шелестить

У місячні весняні ночі? —

Кохана спить, кохана спить,

Піди збуди, цілуй їй очі,

Кохана спить...

Ви чули ж бо: так липа шелестить.

Ви знаєте, як сплять старі гаї? —

Вони все бачать крізь тумани.
Ось місяць, зорі, солов'ї...
„Я твій”, — десь чують дідугани.
А солов'ї!..
Та ви вже знаєте, як сплять гаї!

(П. Тичина)

Інценізуємо

Єдиний, хто сьогодні не брав участі в спортивному святі, був Гена Буткевич: лежав із температурою в кімнаті медпункту. Неясно було, звідки та температура.

Після обіду Порфірові дозволили провідати товариша. Гена лежав змучений, із синцями під очима, від учора наче ще більше схуд, спав із лица. Цілу ніч горів вогнем, хоча не чхає й не кашляє. Порфир, ще збуджений після змагань, сів по-татарському просто на підлозі перед ліжком і з властивою йому запальністю та жестикуляціями взявсь відразу малювати, як він скік! та стриб! та верть! та круть! обігнав Саламура, спіймав смаженого півня за хвіст.

— Шкода, Гено, що тебе не було, я б і тебе навчив...

— Я не зміг би, — тихо заперечив Гена. — Ніколи не ходив у мішку...

— Зміг би, — запевнив його Порфир. — Чого у воді один тоне, а другий пливе? Бо навичку має, знає, як треба ногами молоти...

Зараз він був щедрий, великодушний, усі свої таємниці відкрив би товаришеві, аби б тільки підбадьорити Гену. Навчив би його не лише ходьби в мішку, а й мистецтва рибальського лову, тільки — чесного, бо то ж не штука вилами рибу хапати, коли вона потомство закладати йде. Вона ж тоді зовсім безвольна, небоязка, бити її в цю пору тільки бездушний може, який-небудь жадного-браконьєр*...

— Або взимку: дивитись негарно, коли вони з гаками-самодерами вийдуть промишляти... Риба в цей час напівсонна на ямах лежить, повкладалась на зиму — знизу більші соми, далі менші й менші сомики та соменята... От він, рибохват, стане на ямі і гаком-самодером якого за живіт, якого за око... Та я таким не знаю, що робив би!

Однак Гена був заповнений зовсім іншими переживаннями. Без кінця думав і думав про батька, тяжко переживав свою з ним відлюдкуватість.

— Ти правду казав, Порфире, — мовив він кволим голосом, — міг би я бути до нього добріший... Для нього я все, а сам йому чим відплачую? Може, і справді, як Ганна Остапівна каже, тільки експлуатую його батьківську любов?

— Ти напиши йому листа. Вибачення попроси. Це ж батько, найрідніша людина...
Ти просто не вмієш цінувати те, що маєш!

— Знаю, знаю, що ні для кого не буду дорожчим. Але щось таке сидить у мені, і при зустрічі воно одразу свої пазурі випускає. Потім каюся і місця собі не знаходжу, здається, уже нікому-нікому я не потрібний, усіма забутий... Наче один-однісінький зостався і так уже й буде...

— А ти не піддавайсь. Заповідь: „Не журись!” — хіба забув? Ех ти, відмінник!

Щоб якось розрадити товариша, Порфир заходився малювати в усіх розкошах літо, що вже недалеко, пору, повну принад, коли вони цілою школою вийдуть до табору, розкинуть ша'тра* десь над уро'чищем* і, як обіцяє директор Валерій Іванович, улаштують тоді ще одні захоплюючі змагання — перегони на човнах, Порфир сподівається і в тих змаганнях слави зажити. А біля вечірнього вогнища слухатимуть розповіді знатних людей, Марися казала, що й Порфірову маму запросять, хай розкаже про свої виноградники, про те, як оживлює вона ці спекотні „Українські Караку'ми*”...

Гена, помітно ожвавівши, згадав табір, куди йому була путівка торік, чудове місце на березі моря, де хлопці й дівчата з різних шкіл їхнього міста смаглявіли під сонцем аж

сорок днів. Захопила їх там цікава гра, що звалась „Зірниця”, ходили вони навіть у нічні походи, на розшуки скарбів, хоч скарбом тим могло бути просто яблуко або кавун, захований десь під бур'янцем.

— Першого дня, як тільки прибули до табору, кажуть мені, ти, Гено, будеш „організатором вогнища”.

— Ох, краса!

— Тобі краса, а мені... Натерпівся я сорому. Бо вогнище теж, виявляється, треба вміти розпалити. Перед тим якраз дощик пройшов, що не покладу — а воно тільки тліє.

— О! У мене й мокре б горіло! У плавнях, бувало, навіть глибокої осені таке кострище розведемо, полум'я готить вище верб... І купаємось, було, до самих холодів. Вискочиш із води та до вогнища мерщій! Обігрівсь, обсушивсь, і нічого — навіть не чхаєш.

— Отак треба себе гартувати. А то в таборі все, було, трусяться над кожним із нас, море при самому бережку обгородили: далі не заходь, туди не забродь, тільки ось тут і хлюпочись на мілкому...

— Де горобцю по коліна, — засміявся Порфир і, розлігшись на підлозі, замріявся. — Ні, улітку — життя... За наші трудові заслуги, може ж, таки відпустять нас хоч тижнів на два?.. Давай зі мною. У мене матуся — такої у світі нема... Вона буде нам рада обом.

— І що ж би ми там робили у вас?

— О, за чим журишся! Спорядимо якусь фелюгу*, наберемо хлопців, і гайда на лиман браконьєрів ганяти!..

— Далися ж вони тобі.

— Не зношу їх, — обличчя Порфирове враз похмурніло. — Хочу, щоб зникли вони всі!

Було після цього, звичайно, ще джик! і вжик! і сом на півкаю'ка*, що „як дасть хвостом по мені — я і впав!..” У момент ловецького самозабуття медсестра зайшла нагадати Кульбаці, що пора йому закруглитись. Так то й так — хлопець схопився:

— Ну, будь, Гено! Тільки ти тут не затримуйся... Дідусь казали: від лежби нутрощі злежуються, жити треба на ногах!

(За О. Гончаром)

Коментар

Браконьєр – людина, що займається полюванням, рибальством у недозволених місцях або в заборонений час чи на представників фауни, що занесені до Червоної книги.

Шатро' – легке, розбірне, конусоподібне житло з тканини, шкіри і т. ін.; намет.

Уро'чище – ділянка, яка вирізняється серед навколишньої місцевості природними ознаками (ліс серед поля, лука, болото серед лісу і т. ін.).

Караку'ми – піщана пустеля на півдні [Середньої](#) Азії, яка покриває більшу частину [Туркменії](#). Площа – 350 000 км². У складі пустелі розрізняють [Заунгуські Каракуми](#), [Центральні](#) Каракуми, [Низинні](#) Каракуми й [Південно-Східні Каракуми](#).

Фелю'га – невелике безпалубне вітрильне промислове судно на Середземному, Чорному й Каспійському морях.

Каю'к – невеликий човен із плоским дном і двома веслами.

Тренуємося

. Доберіть синоніми до слова *підбадьорити*. Деякі з них ви знайдете в тексті.

. Виберіть із переліку слів зайве.

Каюк, фелюга, пароплав, аероплан.

Сом, рак, лящ, короп.

Каракуми, Сахара, Байкал, Наміб.

Друг, мама, тато, дідусь.

. Знайдіть абзац зі словами: *розрадити, літо, до табору, ша'тра, над уро'чищем, змагання, вогнища, виноградники.*

. Поясніть значення зворотів *спіймати смаженого півня за хвіст, горобцю по коліна.*

. Замініть у виділеному реченні тільки одне слово (за вибором). Як змінився його зміст?

. Чи погоджуєтеся ви з думкою дідуса оповідача „*від лежби нутроці злежуються, жити треба на ногах!*”? Свою відповідь аргументуйте.

. Закрийте очі. Уявіть себе на місці Порфира. Виразіть жестами, мімікою, інтонацією свої переживання. Розкажіть, що ви відчули.

. Інсценізуйте текст.

Гра!

Хто більше?

По черзі називайте вид риби. Перемагає той, на кому зупиниться черга.

Практикуємося

. Закінчіть речення.

Мій друг найкращий у світі, він ...

Я люблю свого приятеля за те, що він ...

Коли б я був чарівником, то зробив би для свого товариша ось що: ...

. Опишіть, яким зовнішньо ви уявляєте Порфира.

Пишемо диктант

Найбільше мені в пам'яті відпустки. Особливо одна, яку провели на березі Десни. Хоч найняли кімнату в діда та баби, але поставили в кінці городу над затокою-озером намет і спали там, рано-вранці я будив хлопців на рибу, звечора вони просили взяти їх із собою, а вдосвіта не хотіли вставати, сиділи в човні заспані та сердиті, але сходило сонечко, пригрівало, й спивало з їхніх личок сон та вовкодухість, і наливало щічки рум'янцями, а очі рибальським завзяттям. Ми ловили карасів, пліток і краснопірок, я поставив справу так, що буцім мали забезпечити себе і маму харчами, хлопці перейнялися цією ідеєю й збирали ягоди та гриби, ловили рибу заповзято. Ті рибальські ранки на озері й досі в моєму серці. Ми прив'язували човна до очерету, вудки закидали під латаття, і в шестеро очей пильно стежили за поплавками. Кому пощастить першому... Але то не були справжні ревності — рибу вкидали до однієї сітки. Ті ранки особливо зріднили мене із синами. А потім ми варили під осоками юшку й тут же, під осоками, лягали на сіні спати й спали до обіду. Після обіду йшли до лісу або купалися на річці. Купалися всі разом, і плавали наввипередки, й бризкалися водою, і Люба розбороняла нас. Це було особливо хороше, коли вона утихомирювала наші бунти. Вечорами читали або грали. І все мріяли впіймати сома, ставили приладу, але не впіймали.

(Ю. Мушкетик)

Мовленнєва тема

Мій рід, рідня, родина

Мовленнєва підтема

Важливість кожної професії

Читаємо

А.

Зараз важко сказати, коли виникла професія перекладача й хто кому що якою мовою вперше тлумачив, але зазвичай у відповідь на таке питання кажуть, що в Єгипті знайдено написи, зроблені двома мовами, які датовані третім століттям до нашої ери. А у творах римського письменника Плінія* вже згадуються перекладачі. Зате, щоб описати всі теперішні різновиди професії перекладача й волової шкіри не вистачило б. Серед них наукові (технічні) перекладачі*, перекладачі для радіо й телебачення, термінологи*, синхронні перекладачі* й такі, що перекладають на конференціях, судові перекладачі, сурдоперекладачі*, теоретики й викладачі перекладу та інші. Усіх, хто працює в цій галузі об'єднує спільне знаряддя праці – мова. Причому, не одна, а як мінімум дві. До того ж володіють вони ними досконало, а ще легко справляються зі стресовими ситуаціями. Перекладач – це завжди інтелігентна людина, ерудована, увічлива й коректна, із приємним тембром голосу, із почуттям власної гідності, просто, але зі смаком одягнена.

(Із журналу)

Коментар

Пліній Молодший (Plinius Junior) – римський письменник. Автор збірки листів у 10 книгах і „Панегірика” імператору Трояну.

Наукові (технічні) перекладачі – фахівці зі спеціалізованого перекладу текстів з однієї мови на іншу.

Термінологи – спеціалісти з тлумачення та перекладу термінологічного апарату.

Синхронні перекладачі – спеціалісти з перекладу живого одночасного мовлення на іншу мову.

Сурдоперекладачі – спеціалісти з перекладу текстів або живого мовлення для людей з дефектами слуху специфічною невербальною мовою.

Тренуємося

. Працюйте в парах. Один називає слова з коментаря, а інший складає з ними речення.

. Випишіть слова й словосполучення, що вказують на розмаїття професії перекладача.

Радимо запам'ятати!

Працювати (де)	в офісі	на фабриці
	школі	фермі
	університеті	полі
	банку	
	магазині	
	аптеці	
	майстерні	

. Складіть із поданих слів доречні словосполучення.

Робити (що)	репортажі
виготовляти,	машини
виробляти,	деталі

творити картини
 шедеври

. Поясніть значення слова *інтелігентний*. Кого можна вважати інтелігентною людиною? А ви інтелігентна людини? Свою думку обґрунтуйте.

. Дайте позитивну відповідь на запитання.

Зразок. Чи той перекладач інтелігентна людина? Так, той перекладач інтелігентна людина, бо (тому що, позаяк) він увічливий, ерудований і зі смаком одягнений.

Чи давно виникла професія перекладача? Так, ..., бо (тому що, позаяк).

Чи важлива професія перекладача? Так, ..., бо

Чи повинен перекладач добре володіти кількома мовами? Так, ..., бо

Чи потрібний для перекладача гарний тембр голосу? Так, ..., бо

Чи важка робота у перекладача? Так, ..., бо

Чи хотіли б ви бути перекладачем? Так, ..., бо

. Визначте, до якого стилю мовлення належить даний текст (науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, художній, розмовний). Свою думку аргументуйте.

Практикуємося

. Уявіть, що ви перекладач з англійської мови, та ще й літературний. Зробіть дослівний переклад вірша. Потім спробуйте подати його відповідний римований варіант українською мовою.

— Little mouse, little mouse,
Where is your house?
— Little cat, little cat,
I have no flat,
I am poor mouse,
I have no house.
— Little mouse, little mouse,
Come to my house.
— Little cat, little cat,
I can not do that,
You want to eat me.

. Уявіть, що ви працюєте перекладачем на телебаченні. Перекладіть рекламу з російської на українську мову.

Для чипсов „Люкс” продукты должны быть с большой буквы! Отборная картошка прожарена до хруста, со вкусом красной паприки, нежнейшего бекона. Чипсы „Люкс” – в восторге вся семья.

Посміхніться!

Якось вдома батьки завели розмову про майбутні професії. Оленка сказала, що хоче бути стюардесою.

— А чи знаєш ти, чим займається стюардеса? – запитали її.

— Стюардеса подає пасажирам їжу та напої, – відповіла дівчина, – а коли їм стає погано, вона виводить їх подихати свіжим повітрям.

Б.

Багато професій є на світі, та мною ушановуються перш за все ті, які сприяють єднанню людини й природи. До таких професій відношу професію лісника. На перший погляд лісник – звичайнісінька професія, та то тільки здається. Уявіть на хвильку таку ідилію.

Ви йдете лісовою стежкою. Тихо навкруги, спокійно. Лісове повітря сповнене пахощами різноманітних дерев і квітів. Дихаєш – і не надихаєшся. Ви заходите глибше до лісу – і перед вами розкривається казкова панорама. Ось стоять столітні *велети-дуби*, розкинувши своє лапате розложисте гілля. Навкруги виструнчилися *красуні-берізки*, похитуючи довгими косами. Вони такі стрункі й ніжні! Дикі кислиці та груші пропонують віддати вам виплекані сонечком щедрі плоди. А он виграють густим багрянцем горобини. Подалі тріпоче полохлива осика. Візерунчасті ясени та розлогі клени ведуть між собою тиху розмову.

Та бути лісником – це не тільки милуватись красою рослинного світу. Треба знати ліс, як свою домівку, необхідно слідкувати за всім, що є в лісі, й охороняти ці райські куточки землі, бо ліс – природне диво, важливий і незмінний елемент біосфери*, регулятор клімату*, постійно діючий фільтр* повітря. І стан лісу, безумовно залежить від *лісника-господаря*, який має знати кожне дерево, кожен кущик, кожен листочок, які дають нам життя.

Я сприймаю чарівний світ лісового розмаїття як джерело здоров'я, радості, духовного збагачення й вважаю своїм обов'язком оберігати ліс від вогню й бездумного винищення.

(Із журналу)

Коментар

Біосфера – оболонка земної кори, у якій знаходяться живі організми.

Клімат – метеорологічні умови, властиві даній місцевості.

Фільтр – засіб для очищення рідин, газів тощо від непотрібних домішок.

Тренуємося

. За текстом поясніть значення слова *панорама*.

. Випишіть із тексту назви дерев. Подайте короткий словесний портрет кожного дерева.

Зразок. Дуб належить до найдовговічніших (живуть нерідко п'ятсот або й тисячу років) і найшановніших (є символом довголіття, мужності) дерев нашої флори. Старезні дуби нерідко увінчують пам'ять видатних людей.

. З виділеними словами складіть власні речення і продиктуйте їх сусідові по парті.

Перевірте його записи.

. Поясніть значення виразів: *уміти слухати ліс* та *уміти бачити ліс*.

. Поширте речення.

Ви йдете стежкою.

Повітря сповнене пахощами.

Дуби розкинули гілля.

Виструнчилися берези.

Виграють багрянцем горобини.

Ясени та клени ведуть розмову.

. Розкажіть про особливості роботи лісника. Доведіть її важливість.

. Доберіть до іменників чоловічого роду відповідники жіночого роду. Чи завжди це можливо? Яким чином, вживаючи дані слова, можна дізнатися, що йдеться про жінку. Складіть із цими словами речення.

Лісник, адвокат, генерал, учитель, лікар, менеджер.

. Поміркуйте, які з поданих вище професій є переважно чоловічими. Як ви думаєте, чому?

. Назвіть професії, окрім лісника, які пов'язують людину з природою.

. Від якої особи ведеться розповідь у тексті? Перебудуйте текст так, щоб розповідь велася від третьої особи й перекажіть його.

Практикуємося

. Які асоціації (зорові, звукові, предметні) виникають у вас із словом *ліс*? Запишіть 4-5 слів-асоціацій й порівняйте їх із спостереженнями своїх однокласників. Окремо в зошит запишіть найчастіші. З'ясуйте типові та індивідуальні асоціації.

. Чи доводилось вам бути в лісі ранньої весни? Пригадайте свої враження й опишіть їх так, щоб слухач усе „побачив” і „відчув”.

Переказуємо

А.

Отже, Григорієм Матвійовичем зацікавились у місті як учителем музики.

В училищі Григорію Матвійовичу доводилось працювати дуже багато, бо сини рибалок, більш звичні до вільної музики моря, аніж до звуків, що виривалися з дерев'яних тісних тендітних інструментів, поки що не виявляли особливих успіхів. А у Григорія Матвійовича була потаємна мрія про те, щоб хоч один із його учнів у майбутньому став відомим музикантом і прославив своє маленьке місто. „Бо кожне маленьке місто, — любив повторювати Соболєнко, — має право на свою велику Людину”.

Він улаштував додаткові заняття, довгі години просиджував у маленькій міській бібліотеці, перечитуючи старі книги про мистецтво, і часто повертався додому дуже пізно.

Марина здебільшого була у квартирі сама. Коли ставало сумно від самотності, вона підсувала крісло до вікна і починала дивитись на море. Море шуміло монотонно, ласкаво, заспокійливо, і Марині ставало якось легше на душі. Так вона й засинала в кріслі біля вікна під шум хвиль. Уночі приходив Григорій, гучно тупотів ногами, гримів каструлями, відшукуючи захололу вечерю, і невдоволено говорив напівсонній дружині:

— Мене дивує, як ти можеш стільки спати! Пам'ятаєш, що сказав Наполеон*: „Чоловік мусить спати чотири години на добу, жінка – п'ять, дитина – шість. Більше спати – лише час утрачати!”

(П. Загребельний)

Коментар

Наполеон I (Napoleon) (Наполеон Бонапарт) (1769-1821) – французький державний діяч, полководець, імператор у 1804 – 1815.

Тренуємося

. Випишіть із кожного абзацу найвагомніше у змістовому плані речення, нумеруючи їх. Скориставшись записами, перекажіть текст.

Б.

Дорогий друже, серед великого розмаїття професій можна заблукати. Говорять, що кожного дня у світі виникає щонайменше одна-дві професій. Скільки їх з'явилося в наш час – ме'неджер*, піа'р-ме'неджер*, імпреса'ріо*, маркетолог*, девелопер* та багато інших. Часто запитуєш у своїх друзів, ким працюють їхні батьки і, окрім звичних професій, можеш почути такі, що й незручно стає через брак знань. Мій тато все життя пропрацював учителем історії, а мама – бухгалтером. Тож, як ви розумієте, я виріс в оточенні дат і цифр, цифр і дат. Мабуть, у протест до цього мене завжди манила філологія*, а ще більше журналістика. Дехто може сказати, що це зовсім не та професія, яка дає що-небудь для душі. На перший погляд, це дійсно так: робота журналіста часто буває нелегкою, а іноді навіть принизливою та небезпечною. Але не для людини, для якої журналістика є справжнім покликанням. Такі люди не помічають труднощів своєї

професії. Вони пишаються нею, бо знають важливість її в житті суспільства – це ніби зв'язка між реаліями життя й простою людиною. Журналіст водночас і тонкий психолог, і мудрий учитель. Він схожий на письменника-реаліста, тому що завжди несе правду для людей. Журналіст не забуває про важливість для читача знати достовірну інформацію і тому ніколи не приховує її. Він мужній: не боїться можливих перешкод та погроз. У цьому благородство професії журналіста, в цьому її краса.

Коментар

Ме'неджер – керівник фірми, підприємства або його частини.

Піа'р-ме'неджер – спеціаліст по зв'язках із громадськістю.

Імпреса'ріо – особа, що дбає про інтереси митця або спортсмена, організовує його виступи та погоджує умови підписання угод чи контрактів.

Маркетолог – працівник, який вивчає потреби та можливості ринку за допомогою реклами.

Деве'лопер – спеціаліст, який займається розвитком та „розкруткою” великих фірм, підприємств, установ.

Філологія – наука, що вивчає мову й літературу якогось народу або групи народів.

Тренуємося

. Випишіть з тексту назви професій. Доповніть власними прикладами.

. Доберіть свої епітети-означення до слова *журналіст*.

. Розкрийте дужки у словосполученнях.

Працювати в (аптека), ходити до (банк), працювати (менеджер), професія (бухгалтер), отримувати (заробітна плата), асистенту вати (лікар), здобувати (професія).

. Хто чим займається? Укажіть доречні заняття.

Учитель	продає товари.
Журналіст	робить звіти.
Програміст	лікує хворих.
Лікар	виступає в театрі.
Кухар	пише комп'ютерні програми.
Продавець	навчає учнів.
Актор	готує обіди.
Бухгалтер	пише репортажі.

. З поданого переліку слів запишіть у три колонки назви професій за такими галузями: *торгівля, мистецтво, фізична праця*.

Економіст, архітектор, співак, будівельник, продавець, актор, водій, електрик, експедитор, композитор, шахтар, скульптор, менеджер, слюсар, дизайнер, касир, садівник.

. Випишіть речення, у якому висловлена основна думка тексту?

. Складіть речення із словами з коментаря.

Гра!

Хто швидше?

Поєднайте частини слова

Журнал

Менедж

Учит

Бібліотек

Ліс

-іст

-ник

-ар

Бухгалт	-ак
Істор	-ик
Лік	-тель
Шахт	-ер
Спів	
Письмен	

Тренуємося

. Запишіть свої приклади з тими ж суфіксами.

Практикуємося

. Загадайте загадку, описуючи при цьому лише ознаки професії. Запропонуйте загадку однокласникам.

Зразок.

А. Моя професія – одна з найдавніших і найшановніших. Люди з давніх-давен цінували того, хто міг зняти біль, знаючи засоби боротьби з недугами. (Лікар)

Б. Робота моя – захищати обвинуваченого на суді або вести якусь справу в суді, а також давати поради з правових питань. (Адвокат)

. Поцікавтеся у своїх однокласників, ким і де працюють їхні батьки. Не забувайте про формули етикету.

. Складіть твір-мініатюру „Професія моїх батьків”, використовуючи професійну лексику.

Для довідок.

Лікар – мікстура, таблетки, бинт, вата, шприц, крапельниця, тонометр, скальпель.

Банкір – кредитна картка, готівка, депозит, кредит.

Бухгалтер – рахунок, накладна, звіт, комп’ютер, калькулятор, готівка.

Продавець – ваги, каса, чек, ціна, гроші, картка.

Архітектор – проект, циркуль, ватман, креслення.

Діалог

Пан Коваленко: Доброго дня, пані Надіє! Я працюю комерційним директором на одній з київських фірм. Ось моя візитівка.

Пані Надія: Добрий день, пане Коваленко! Ви познайомилися з нашим рекламним матеріалом?

Пан Коваленко: Так. Ваш працівник передав мені їх.

Пані Надія: Чи зацікавили Вас наші зразки тканини?

Пан Коваленко: Так. Ми шукаємо саме такий товар для ново'го показу колекції, яка відбудеться через два-три місяці. Ми хочемо назвати колекцію „Не така, як усі”.

Пані Надія: Дуже цікава назва. Думаю, що саме наші зразки тканини будуть для Вас прекрасним рішенням. Тим більше вони відповідають найвищому технологічному рівню й, гадаю, задовольнять найвибагливішого клієнта.

Пан Коваленко: Але Ваша фірма не дуже відома серед модельного бізнесу. Чи збираєтеся розширювати свої кордони?

Пані Надія: Звичайно. Після підписання контракту з Вашою компанією ми вийдемо на новий ринок збуту.

Пан Коваленко: Добре. Яку знижку Ви можете нам запропонувати?

Пані Надія: Я вважаю, що п'ять відсотків Вас задовольнить!

Пан Коваленко: Цілком. Дякую. Хочеться вірити, що це не остання наша співпраця! Відразу прийміть запрошення на показ нашої нової колекції.

Пані Надія: Велике спасибі за запрошення. Успіхів Вам. До побачення!

Пан Коваленко: До зустрічі!

Тренуємося

. Випишіть із тексту професійну лексику. У якій сфері діяльності вона вживається. Доповніть своїми прикладами.

. Чи знаєте ви, із якої мови запозичено слово *бізнес*? Поясніть його значення. Який український еквівалент можна дібрати до слова *бізнес*?

. Розкрийте дужки в словосполученнях.

Пане (Микола), показ (колекція), зразки (тканина), підписання (контракт), ринок (збут), десять (відсоток), дякую (ви).

. Випишіть із тексту етикетні формули й укажіть їх значення. Яка їх кількість? Чи є вона доречною в тексті?

Зразок. Добрий день! – вітання.

Практикуємося

. Як ви думаєте, чи буде мати успіх колекція з такою назвою? Свою думку обгрунтуйте. Придумайте власні назви колекцій.

. Уявіть, що ви працюєте на фірмі. Представтеся, указуючи:

а) прізвище та ім'я,

б) назву фірми,

в) назву посади.

. Уявіть, що ви працюєте рекламним агентом. Придумайте рекламу (у прозовому або віршованому варіанті) таких товарів: чіпсів, шоколаду, жувальної гумки, напою.

Зразок. Цукерки „Дракончик” – і ви на крилах солодких мрій.

Радимо запам'ятати!

Продавець

Чи можу я Вам допомогти?

Чи можу я Вам щось порадити?

Що Вас цікавить?

Яку модель Ви б хотіли?

Це коштує ...

Дякуємо за покупку!

Покупець

Ви не могли б мені показати ...

Покажіть, будь ласка ...

Допоможіть мені підібрати ...

Порадьте, що мені обрати.

Скільки коштує ...?

Яка ціна ...?

. Доповніть діалог репліками.

Консультант: Добрий день! Чи можу я Вам допомогти?

Покупець: ...

Консультант: У Вас гарний смак! Цей мобільний телефон сучасного зразка й виконує всі можливі функції.

Покупець: ...

Консультант: Так, звичайно. Ви можете оформити кредит на нього без першого внеску.

Покупець: ...

Консультант: Сідайте, будь ласка. Прочитайте уважно умови контракту, візьміть ручку й підпишіть його.

Покупець: ...

Консультант: Дякуємо за покупку! До побачення!

Покупець: ...

. Розіграйте діалоги в ситуації „У магазині”, використовуючи вирази з рубрики „Радимо запам’ятати”.

Посміхніться!

Щоденно після школи у Петра й Вови усе по телефону йдуть „ділові” розмови.

— Здоров!

— Здоров!

— Як справи? Що робиш? – я питаю.

— Та ось по телефону з тобою розмовляю. А як у тебе справи?

— Та справи – те що треба!

— А що ти зараз робиш?

— Та от дзвоню до тебе...

— Ну що ж, бувай здоровий, бо вже пора кінчати; ще ж треба подзвонити до Роми і до Гната.

Інсценізуємо

А.

Як я свого діда учив

Мій дід Гордій зовсім заплутався в сучасній еконо'міці*. Скільки, каже, понавигадували такого, що й у голові не тримається: і вільний ринок*, і комер'ція*, і конкуре'нція*, і ба'ртер*, і...

От я й узявся розтлумачити йому значення незнайомих слів. Ми їх як таблицю множення засвоїли, не на уроках, звичайно, а на практиці. І зараз почуваємося у вільному ринку, *мов риба у солоній воді*.

Як саме прийшли до ринку? Просто. За п'ять пачок чаю у шкільного сторожа орендували* спортивний майданчик. За годину до початку навчання збираємось на ньому – і з головою поринаємо у ринкові відносини. Я, наприклад, спеціалізуюся, тобто продаю календарики. Торкую, набиваю ціну. До того часу, коли з'явиться Тимко з календариками, який знижує мою ціну. Ось вам, діду, і конкуренція.

А Санько о'птом*, тобто гамузом, закуповує у своєї сусідки польські жуйки, і гилить за кожну на п'ятнадцять копійок дорожче. Це вже підприємливість, комерція. Один п'ятикласник ніяк не міг купити собі цукерок. Дорого, кричить, це, мовляв, спекуля'ція*, здирство. А йому якийсь першокласник на це: не здирство, а лібераліза'ція* цін відбулася – хто за що хоче, за те й продає.

Не так давно Федько Макуха на продаж приволік новенького двигуна. Його на човні можна пристосувати. Де взяв? А я, каже Федько, на заводі його приватизува'в* після триденного роздержавлення. Був нічий, став – мій. Один дев'ятикласник купив. Але найпопулярніший вид комерції – бартер. Міняємо товар на товар. Сало на цукерки, шоколад на мармелад, книжки на піріжки...

Навіть два аукціо'ни* провели – хто більше за товар дасть. Продавали сіамського kota. Імпорнтний мурко за чималеньку суму дістався Оленці Череді. Де гроші взяла? А це – комерційна таємниця.

Уже, діду, навіть власних банкірів маємо. Можете взяти в них деяку суму грошей, звичайно, за проценти, тобто з наваром. Користуємося й послугами ма'клерів* – посередників між покупцями й продавцями.

– А як на це дивляться вчителі? – не втримався дід Гордій.

– Один спостерігав, спостерігав, а потім і каже: совісті у вас, діти, немає!

А ми йому: совість є, але дорого коштує. Не по кишені, Іване Петровичу, не купуйте – у нас вільний ринок. То він і пішов ні з чим.

Надвечір я повертався додому і побачив свого діда, який, перехилившись через паркан, тицяв сусідові нашого рудого півня. Дядько Макар щось заперечував, але потім подався до хліву й повернувся з двома голубами. Вони обмінялись товаром, потисли один одному руки – і розійшлися.

Але радіти моєму дідові було зарано. Біля будинку на нього чатувала бабуся Орія з добрячою палицею в руках. Вона надійно стояла на варті приватної власності*.

(З Інтернет-ресурсів)

Коментар

Еконо'міка – 1. Сукупність суспільно-виробничих відносин.

2. Господарче життя, стан господарства (країни, району і т. ін.). // Структура і фінансово-матеріальний стан якої-небудь галузі господарської діяльності. // Господарська й фінансова діяльність.

3. Наукова дисципліна, що вивчає фінансово-матеріальний аспект якої-небудь галузі господарської діяльності.

Вільний ринок – ринок заснований на економічній відособленості юридично вільних [товаровиробників](#), тримається на системі вільного [підприємництва](#).

Коме'рція – торгівля й пов'язані з нею справи.

Конкуре'нція – 1. Суперництво в якій-небудь галузі, боротьба за досягнення кращих наслідків; змагання.

2. Боротьба між товаровиробниками за вигідніші умови виробництва й збуту товарів, за товарного виробництва.

Ба'ртер – 1. Одна з форм економічного співробітництва, за якої взаєморозрахунки між партнерами здійснюються не грошима, а товарами чи послугами.

2. Безвалютна, але оцінена та збалансована відносно вартості товарообмінна операція, яка передбачає здійснення розрахунків за товари в будь-якій відмінній від грошової форми.

Оре'нда – наймання, тимчасове користування будівлями, земельною ділянкою, обладнанням, виробничими площами, машинами і т. ін. на договірних засадах.

О'птом – великими партіями, у великих кількостях; усе разом, гуртом (про купівлю-продаж товарів).

Спекуля'ція – скуповування та перепродаж цінностей (цінних паперів, товарів, майна і т. ін.) з нестійким курсом для одержання зиску на різниці в курсі, цінах.

Лібераліза'ція – надання більших свобод, можливостей у здійсненні чогось.

Приватиза'ція – процес передачі об'єктів державної або муніципальної власності у колективну або особисту власність.

Аукціо'н – прилюдний продаж товарів, майна, цінних паперів тощо.

Ма'клер – особа або фірма, які спеціалізуються на посередницьких торговельних операціях через зведення партнерів за договором.

Прива'тна власність – приналежність чогось кому-, чому-небудь із правом розпоряджатися.

Тренуємося

. Пограйте зі словами з коментаря. Ви – загадуєте, сусід по парті – відгадує. Потім обмінюйтеся ролями.

. Доберіть синонім до слова *оптом*.

. Поясніть значення виділеного у тексті фразеологізму.

. Продемонструйте кінець удалої торгівлі діда Гордія та його сусіда дядька Макара.

. Інсценізуйте текст.

Посміхніться

Нова вага	Уторгував
– Скільки важить кілограм? –	Продав корову
Запитав я м'ясника,	Й кулака гризу:
– Вісімсот п'ятнадцять грам! –	Не вистачає грошей...
Була відповідь така.	На козу.

Б.

— Ти знаєш, Павлушо, усе-таки немає у світі кращого, ніж бути міліціонером. По-перше, – благородно! Борешся з усякими злодіями, бандитами та хуліганами. По-друге, усі тебе поважають, а коли треба й бояться. По-третє, цікаво. Не життя, а суцільне тобі кіно пригодницьке. Я, мабуть, таки стану міліціонером. А ти?

— А я льотчиком, – уперто сказав я. – Ти ж знаєш!..

— Як хочеш, – сказав Ява і зітхнув.

Ява міняв професії, як циган коні. Сьогодні він моряк, капітан далекого плавання. Завтра він геолог. Післязавтра директор кондфабрики („по три кілограми „Дракончика” на день можна їсти”). Тоді футболіст київського „Динамо”. Тоді художник. Тоді звіролов, що ловить для дресирувальників хижих тигрів, барсів та ягуарів. А сьогодні, бачте, *міліціонер.*

Я ж – ні. Я як ото вирішив ще в першому класі, що буду *льотчиком*, так досі держусь, не схибив.

Навіть дід Салимон сказав недавно: „Ти диви, яке вперте!.. Мабуть-таки, буде льотчиком цей слинько, хай би його муха вбрикнула!”

Хіба що іноді я не витримую і ненадовго пристаю до Яви – за компанію. Та й то тільки на таку комбінацію, щоб лишатися льотчиком. Я вже був і морський льотчик, і льотчик-футболіст, і льотчик-художник, і льотчик-звіролов, і льотчик-геолог, і навіть льотчик на кондфабриці, що возить літаком цукерки „Дракончик”.

Але цього разу я від комбінації вдержався, бо не уявляв собі льотчика-міліціонера – кого ж у повітрі затримуватимеш і штрафуватимеш! Черногузів хіба?

Ні, хай уже цього разу лишуся я просто льотчиком.

(За Вс. Нестайком)

Тренуємося

. Доберіть свої епітети-означення до виділених у тексті слів.

. Продикуйте сусідові по парті назви реально існуючі професій, потім окремо назви вигадані хлопцем. Запишіть їх по пам'яті. Обміняйтесь зошитами для перевірки.

. Випишіть із тексту найвагоміші в змістовому плані (ключові) слова й словосполучення і спробуйте переказати його, користуючись записаним матеріалом.

. Запитайте в сусіда по парті, як він розуміє значення виділеного в тексті речення? Чи задовольнило вас пояснення? Можливо, у вас є своя думка стосовного цього.

Гра!

Хто швидше!

Складіть доречні словосполучення.

Льотчик	керувати
Моряк	малювати
Футболіст	літати
Художник	штрафувати

Міліціонер	грати
Геолог	плавати
Директор	вишукувати

Практикуємося

. Запишіть свої слова-асоціації пов'язані з професією льотчика. Потім запитайте про це в сусіда по парті. З'ясуйте спільні та ваші власні асоціації.

. Друзі, ким ви мрієте стати в майбутньому? Свій вибір обґрунтуйте. А чи не змінювалася ця мрія протягом років?

Головна професія

Спитай у тата і у мами,
 Які професії у них.
 Професій різних є чимало,
 Сповна їх вистачить на всіх!
 Та є одна поміж професій,
 Якої вчать всі в житті,
 Вона для кожного найперша,
 Якої вчитимешся й ти!
 Учитель, лікар чи геолог,
 Письменник, слюсар чи кресляр –
 Всі називають головною
 Одну професію – школяр!
 Бо всі відомо, що без школи,
 Без знань, що мусиш там набуть,
 Не станеш у житті ніколи
 Тим, ким в дитинстві мрієш бути!

(А. Костецький)

. Напишіть невелике оповідання на тему: „Моя майбутня професія”, використовуючи словосполучення з довідки. Можете скористатися нашим текстом.

Для довідок: хочу стати, допомагати людям, бути корисним, важлива професія, здобути освіту, першокласний спеціаліст, майстер своєї справи.

Світ професій очима школярів

Герголенко Світлана, учениця 7 класу Кіровоградської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 17: „Мені подобається читати книги. Мої улюблені письменники – Шекспір, Діккенс, Вальтер Скотт, Джек Лондон, Марк Твен. Якось на уроці літератури вчителька сказала, що літературні твори втрачають велику частку своєї краси при перекладі. Від того дня в мене є мрія: я хочу читати улюблені книжки в оригіналі та знати мови, якими їх було написано. Так я зможу насолодитися справжньою красою цих книг. Я хочу стати перекладачем із декількох причин. Це цікава професія тому, що перекладач зустрічається з людьми з різних країн та культур і дізнається про них багато цікавого. Крім того, ця професія корисна, оскільки допомагає людям зрозуміти один одного”.

Бондаренко Анастасія, учениця 7 класу Кіровоградської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 17: „Я цікавлюся програмуванням і хочу стати програмістом. Це цілком новий світ. Комп'ютери значно спрощують наше щоденне життя. На ньому набагато легше виконувати певні завдання. За лічені секунди він розв'язує такі задачі, для вирішення яких цілим поколінням математиків потрібно було б витратити місяці або роки. Я думаю, що професія програміста надасть мені чимало можливостей. Комп'ютери є

сферою сучасної технології, що змінюється найшвидше. Ми живемо у добу інформації. Сьогодні навіть важко сказати, яке застосування будуть мати комп'ютери в майбутньому. Тому, на мій погляд, професія програміста є перспективною”.

Григорук Сергій, учень 8 класу Кіровоградської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 17: „Вибір професії дуже важливий, адже це твоя майбутня робота, щоденна праця. І якою вона буде, залежить від того, чи правильно ти обереш свою стежину. Моя мета – бути освіченою людиною, мати корисну професію. Допомогати людям, отримуючи гроші як матеріальну оцінку роботи, і людську вдячність як доказ чесно виконаного обов'язку, – ось чого я хочу”.

Ковальчук Ганна, учениця 8 класу Кіровоградської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 17: „Закінчення школи – початок незалежного життя для мільйонів випускників. Багато доріг відкрито перед ними. Але нелегко обрати професію з понад 2000 існуючих у світі. Я зробила свій вибір давно – хочу бути вчителем музики. Такий вибір – не випадкове осяяння. Музика – моє улюблене заняття: я вивчаю її, навчаюся в музичній школі. Я знаю, що праця вчителя складна. Учитель не лише викладає свій предмет, а й намагається розвивати інтелектуальні здібності учнів, формувати їхні погляди й характери, ставлення до життя. Це величезна відповідальність”.

Діалог

А.

Євген: Доброго дня! Мене звати Євген. Ми готуємо шкільний випуск газети „Важливість кожної професії” і я хотів би взяти у Вас інтерв'ю.

Бібліотекар: Добре! З радістю відповім на ваші запитання!

Євген: Скажіть, будь ласка, як довго Ви працюєте в бібліотеці?

Бібліотекар: Майже двадцять років. Відразу після навчання в університеті, я прийшла працювати в цю бібліотеку. Пам'ятаю! Заходжу до читального залу, іду поміж столами, потім пройшла між полицями з великою кількістю книжок і зрозуміла – це мій другий дім. Адже більша частина мого життя проходить саме тут: серед книжок, журналів, газет.

Євген: Цікаво, чи не пам'ятаєте Ви, як уперше прийшли до бібліотеки і коли це було?

Бібліотекар: Чудово пам'ятаю. Це було в першому класі. Нас сюди привела вчителька. Бібліотекар розсадила нас за столи, дала кожному по книзі й почала розповідати про бібліотечне життя. Навіщо людині бібліотека, чим займається бібліотекар, як потрібно поводити себе в читальному залі та інше. Ми тримали книжки й були заворожені розповіддю та самим приміщенням. Мені здавалося, що кожна книга на полиці, мов жива, і ось-ось скаже мені: „Прочитай мене. Я повідаю тобі багато цікавого та корисного”. Цього дня я все для себе вирішила: я буду бібліотекарем!

Євген: Існує приказка: „Книга – джерело знань”, а чи не думаєте Ви, що бібліотекар – це магічний місток між книгою та людиною?

Бібліотекар: Мабуть, це так. У мене є одне золоте правило – полони дитину книгою, зацікав, будь помічником у роботі з різною літературою – і бібліотека стане для неї, поруч із школою, веселим домом знань.

Євген: Зараз зимові канікули, а в читальному залі так багато дітей! Що їх сюди привело?

Бібліотекар: Саме те, про що я Вам тільки-но говорила. Вони прийшли до веселого дому знань, відкриттів. Дівчата залюбки гортають кольорові журнали, хлопці цікавляться технічною літературою. Я вважаю, це прекрасний спосіб провести дозвілля.

Євген: Я, коли йшов до Вас, прочитав на стенді цікаву інформацію про конкурс на звання „Кращий читач бібліотеки”. Розкажіть, будь ласка, про цей конкурс. Які його умови?

Бібліотекар: Ця ідея нам спала на думку з іншими працівниками бібліотеки. Ми оголосили такий конкурс, а умови його дуже прості: по-перше, бути постійним читачем нашої бібліотеки, по-друге, часто відвідувати бібліотеку, по-третє, мати найбільшу кількість прочитаних книжок та журналів за місяць. А нагородою за це буде безкоштовне користування Internet послугами в нашому комп'ютерному залі. Запрошуємо і Вас узяти участь у ньому.

Євген: Дякую за пропозицію та за цікаву розповідь! Бажаю Вам вдячних та ввічливих читачів.

Б.

Я – бібліотекар

За моїм вікном ростуть
Кедри та смереки.
Гарне місце влітку тут
Для бібліотеки.
Я полиці змайстрував
Для книжок, журналів,
Щоб читали їх усі
Діти в зелен-залі.
І тепер у ранній час
Чи в обідню спеку
Йдуть до мене читачі
У бібліотеку.
Люблять загадки, пісні
Петрик, Оля, Таня,
Павлик просить лиш казки
Та оповідання.
Йдуть до мене читачі
Зблизька і здалека.
Жду їх радісно завжди
Я ж бібліотекар.

(С. Жупанин)

Тренуємося

. Серед виділених слів є дві тематичні групи. Які вони? Доповніть рядки слів своїми прикладами.

. Знайдіть зайве слово.

Книга, журнал, зошит, енциклопедія, газета.

Новела, роман, оповідання, реклама, вірш.

. Трансформуйте словосполучення.

Зразок: читати книжки – читати газети.

Читати книжки, гортати журнали, цікавитися технічною літературою, любити загадки.

. Доведіть, що бібліотекар – це магічний місток між книгою та людиною.

. Уявіть, що ви бібліотекар. Як ви відреагуєте на вказані ситуації?

А. Читач не встиг дочитати книгу до вказаного терміну. –

Б. Ви побачили в журналі кілька вирваних сторінок. –

В. Читач загубив бібліотечну книжку. –

Практикуємося

- . Що, на ваш погляд, входить до обов'язків бібліотекаря? А читача?
- . Розкажіть, як потрібно себе поводити в бібліотеці, читальному залі.
- . Уявіть ситуацію. Ви прийшли до бібліотеки працювати в читальному залі. Вам потрібно замовити книгу. Складіть діалог читача з бібліотекарем. Скористайтеся виразами з рубрики „Радимо запам'ятати”.

Радимо запам'ятати!

Формули прохання!

Будь ласка!
Будьте ласкаві!
Коли ваша ласка!
Прошу Вас!
Дозвольте вас просити!
Чи можу я Вас попросити?

Формули подяки!

Дякую!
Спасибі! Велике спасибі!
Прийміть мою подяку!
Не знаю, як і дякувати вам!
Дуже вдячний Вам!

Посміхніться!

- Оленку запитують:
- Де працює твій тато?
 - У будинку культури.
 - А що він там робить?
 - Грає.
 - На баяні?
 - Ні, у доміно.

ЗВИЧАЇ І ВІРУВАННЯ НАШОГО НАРОДУ

Ой ти коте чорний
Лунає мелодія дивна
Краса в імені твоїм
Як терпко пахне хліб

Мовленнєва тема **Звичаї і вірування нашого народу**

Мовленнєва підтема **Ой ти коте чорний**

Читаємо

– Знаєш, який сьогодні день? – питає за сніданком бабуся.

Домовичок

– Сьогодні ж Петрик приїде! – кричу й стрибаю круг столу. – Ура!
Петрусь – мій двоюрідний брат. Малим я довго не міг зрозуміти, що значить двоюрідний.
Двічі рідний, чи що?

Швидше б уже той вечір! Тут стільки всього назбиралося, а Петра нема! І чого воно так, скажіть? Як чекаєш кого – день ледь тягнеться. От і я ніяк вечора не діждусь. А буває: сюди-туди повернусь – уже й спати треба вкладатись.

Нарешті бабуся гукає:

– Хутенько збирайся, підемо Петрика зустрічати.

Але Петрик не приїхав.

Автобус довго стояв на зупинці, випускаючи пасажирів, а я даремно шугав очима з одних дверей на інші.

– Щось трапилось, не інакше, – зітхає бабуся.

Ми сумно плентаємось додому. Переходимо вулицю, звертаємо на стежку між житами. А тут де не візьмись котик – шмиг під ноги. Бабуся від несподіванки спіткнулася, за серце схопилася.

– А добра б тобі не було! Так злякав!

Я шукаю, чим би пошпурити шкодливому котові вслід, та бабуся зупиняє:

– Облиш, онучку. Котик же, мабуть, і сам злякався. Та й взагалі – не варт живу істоту ображати, а то не доведи Господи, буде те, що з дідом моїм було...

– А що з дідом було? – питаю.

– Стій-но... віддишусь, розкажу. Так-от, – по якійсь хвилі починає бабуся, – давно це діялось. Дід мій ще молодим був. Тільки рік, як оженився. Яюсь восени пішов дід увечері до кума. Ну а воно, звісно, як буває: йшов на хвилину – стратив годину. Слово за словом, дивись, уже й ніч. Попрощався дід, вийшов на вулицю. Місячно, зоряно. Іде він, а тут же де не візьмись котик сіренький: забіжить наперед, через голову перекинеться і знов стрімголов наперед викотиться. Дивився на нього дід, дивився, і наче що найшло на чоловіка: узяв зі шляху ломаку й пожбував на котика. Котик пронизливо нявкнув і щез. Ураз потемніло кругом, вітер страшений знявся, сніг посипався. Злякався дід, давай бігти. Біжить, біжить, а додому не попаде. Вже як сіріти почало, роздивився, що у власному садку блудить. Перехрестився полегшено, сплюнув через ліве плече й до хати.

А на другу ніч почалося: тільки вкладуться спати, хтось по стелі ходить. Човгає ногами, стогне. На якусь мить змовкне, а тоді ще дужче голосить. І так щоночі.

Кинувся дід по сусідах – ніхто ради не дасть. Надоумили його до священика піти. Той вислухав дідове горе й питає:

– А не пригадаєш, коли це почалося? Може, трапилось щось напередодні, зустрів кого чи полаявся з ким?

– Ніби нічого такого не було, – задумався дід. – Але стій! Згадав! – і розказав про котика.

– Ех ти, – вилаяв діда священик. – Котик отой – твій домовик. А біг перед тобою, граючись, – тішився тобою, як господарем. Треба тобі з ним миритись. Але я в цьому тобі не порадник. Шукай знаючих людей.

З тим і прийшов дід додому.

Через кілька днів порадили йому звернутися до Самійлихи. Була це стара-престара баба. На Великдень вона цілувала замок церковний – так роблять усі відьми, щоб силу свою не втратити.

Пішов дід до Самійлихи з поклоном. Не встиг поріг переступити, а вона й каже:

– Знатимеш тепер, на кого руку піднімати. Слухай, що треба робити. До схід сонця витягни з криниці води, новий гребінець кинь у відро й залиш. Через три дні буде у воді волосина від домового. Візьми цю волосину, потри. Він і з'явиться. Знай: понад усе домовики люблять лестощі й похвалу. Так що не шкодуй йому теплого слова. Може, змилюється...

Вислухав дід таку мову, подякував бабі й рушив додому. Хоч і знав тепер, як свого горя позбутися, камінь з душі не спав. Якою буде та зустріч з домовиком? Тут і з людиною не завжди спільну мову знайдеш, а це домовик.

Але зробив дід усе, як його баба навчила. І третьої ночі явився йому домовик – дідок маленький, голий, увесь сивим волоссям порослий. Лається, бурчить.

– Чого кликав? – питає. – Знову битись будеш?

Дід бух йому в ноги. Так, мов, і так – простить, паночку. Домовик ні в яку. І слухать не хоче. Знай собі – лається. Так і не помирились вони тієї ночі. Лише на третю ніч зговорилися, мирову уклали. З того часу дід жодного діла не починав, з домовиком не порадившись. Бо той, кого домовик не любить, ніколи щасливим не буде. Отаке діялось колись...

...Серед ночі розбудив мене плач під вікном. Я злякано зіщулився в постелі. Згадалось: зранку крутився біля нашого двору чужий кіт. І я його каменем поцілів! А виходить, то був домовик! Ох і покаже він мені тепер. Ховаюсь під подушку й кричу:

– Я більше не буду!

У кімнаті спалахує світло. Бабуся кидається до мене:

– Що з тобою?

– Там домовик під вікном плаче.

– Що ти верзеш? Який домовик?

– Хто там? – питає бабуся.

– Та ми, хто ж іще, – чуємо голос Петрикового тата.

– Де це ви взялися? – бідкається бабуся, впускаючи їх до хати.

– Спізнались на автобус. Пішки довелося йти. Петро он ногу змуляв, плаче, – каже дядько Микола.

А я полегшено усміхаюсь.

(За М. Малюком)

Тренуємося

. Доберіть із тексту синоніми до слова *іти*. Чи дієслова *викотитися*, *влетіти* належать до цього синонімічного ряду?

. Поясніть значення слів *плентатися*, *човгати ногами*. Для якого стилю мовлення вони характерні? Продемонструйте таку ходу.

. Продиктуйте сусідові по парті слова *Бог*, *Господь*, *Великдень*, *священик*, а потім запишіть і ви їх по пам'яті.

. Поясніть значення поданих фразеологізмів. Чи є вони синонімами? Складіть з одним з них речення.

Знайти спільну мову, укласти мирову, дійти згоди.

. Знайдіть у тексті число, яке українці вважають магічним? Які ще числа, за народним віруванням, є магічними?

. Поясніть, хто такий двоюрідний брат? А троюрідний?

Розгадайте кросворд, аби детальніше з'ясувати родинні зв'язки.

1. Брат дружини.

2. Чоловікова сестра.

3. Батьків або материн батько.

4. Маю батьків, але я їм не дочка. Хто ж я?

5. Син брата або сестри.

6. Батько одного з подружжя по відношенню до батьків іншого.

Р.К.

1.			Р				
	2.		О				
3.			Д				
	4.		И				
5.			Н				
	6.		А				

Практикуємося

- . Опишіть, яким ви уявляєте домовика.
- . Уявіть, що ви потрапили в таку ж ситуацію, як дід. Інсценізуйте зустріч з домовиком. Скориставшись останньою настановою відьми, спробуйте вмовити домовика пробачити вам.
- . Крім вживання слів увічливості, у мовленні важливу роль відіграє також інтонація. Спробуйте речення *Який я радий тебе бачити!* вимовити з інтонацією радості, захоплення, здивування, суму, іронії. Працюйте в парах, зверніться з даною фразою до сусіда по парті, нехай він спробує за вашою інтонацією визначити, чи є репліка щирою.
- . Які цікаві історії ви знаєте про нечисту силу? Розкажіть.

Переказуємо

Ой ти коте чорний

Коти, кішечки й кошенята давно стали частиною нашого життя. Коти не просто нищителі гризунів, вони – улюблені домашні тваринки, які милують наш зір, покращують настрій, дряпають наші меблі й гойдаються на шторах. Словом, нічого особливого чи надзвичайного. Проте так було не завжди. Наприклад, у Давньому Єгипті, де найраніше почали приручати цих свавільних* істот, кішку вважали священною твариною Бастет – богині веселощів і радості. За котами ретельно доглядали, а по смерті навіть бальзамували* їх і ховали на особливих котячих кладовищах.

А от слов'яни котів задурно не годували – тваринки мусили відробляти свій харч, полюючи на мишей та щурів. Цікаво, що за часів Київської Русі за kota давали коня зі збруєю* – очевидно, наші предки дуже потерпали від гризунів!

Із котами в українському фольклорі та обрядовості пов'язано безліч легенд та повір'їв. Передусім кіт був найкращим другом дітей – аби немовля добре спало, першим у колиску клали саме kota. Котики різних мастей – неодмінні персонажі дитячих коліскових. Вони забавляють дитя та приносять йому сон-дрімоту. Наші предки навіть вважали: якщо в хаті є коти, то будуть і діти.

За повір'ями, кіт приносить у дім щастя й багатство. Вважали – кого люблять коти, тому щастить. Коли на обійсті ведуться коти, значить, ведеться й худоба. На Житомирщині навіть існує прикмета – якої масті kota зустрине господар у Чистий четвер, такої масті худобу йому слід тримати. Кажуть, що щастя приносить крадена кішка. Отже, треба добре пильнувати, щоб наше щастя не надумалося змінити власника... Недаремно домовика, який оберігає спокій і достаток родини, часто уявляли в образі kota, переважно чорного. Із цими віруваннями, очевидно, пов'язаний і звичай при переїзді в нове помешкання першим у дім пускати kota, оскільки вважалося, що саме в цю тварину перетілюється домовик.

Наші предки вірили в існування магічного зв'язку між грозою і тваринами чорного кольору. Вони вважали, що чорні кіт, собака й півень, що мирять між собою, оберігають господу від грози, злодіїв та нечистої сили. А от чорний кіт оберігає хату від удару блискавки.

Окрім усього іншого, коти – чудові синоптики. Це добре знали наші предки, які за поведінкою котів уміли визначати погоду. Так, кішка ретельно вмивається на зміну погоди. А от коли кішка качається, шкребе кігтями підлогу, це віщує дощ улітку й завірюху взимку. Вважалося, що коли стара кішка згадує дитинство й починає гасати, немов кошени, – це на негоду. Придивись – коли котисько взимку лягає біля батареї, згортається клубочком і ховає в лапках писок, то слід чекати холоду. А от кіт спить просто на підлозі, та ще й догори пузцем – це на тепло. Киця вмивається, довго вилизуючи лапку, – на суху погоду.

Проте, за народними уявленнями, коти не завжди бувають такими милими істотами. У численних легендах чорти, упирі, відьми та інша нечиста сила перетворюються на котів, переважно на чорних і білих. А закляті скарби через сім років виходять на поверхню землі білими котами з *величезними фосфоричними очиськами*. Саме тоді таким скарбом можна заволодіти.

Чорні коти до того ж здатні бачити нечисту силу. Отже, якщо твоя кицька вигинає спинку й шипить на порожній куток, щось тут негаразд.

Не дуже добре, коли сняться коти. Такий сон віщує появу нещирих друзів. Коли дівчині присниться кицька, це означає появу суперниці, а от хлопцеві сон із кицькою віщує нову любов. Коли сняться, що кіт дряпає, це означає зраду коханої людини. Словом, лаштуючись до сну, про котів краще не думати.

А от коли кіт, до того ж чорний, перебіжить дорогу – це погана прикмета. Проте не варто дуже засмучуватися: коли кіт перебіжить дорогу „в пазуху” (тобто зліва направо для хлопців і справа наліво для дівчат), це значить, що тобі сьогодні поталанить. Коли ж перебіжить не в „пазуху”, то краще пропустити вперед особу протилежної статі.

Отож не дратуйте котів. Бо хто котові годить, за тим щастя ходить...

(З журналу „Однокласник”)

Коментар

Сваві'льний – схильний діяти на власний розсуд.

Бальзамува'ти – обробляти труп бальзамічними речовинами, щоб запобігти процесові розкладання.

Збру'я – пристрій для запрягання або сідлання коней та інших тварин.

Тренуємося

. Пояснить сусідові по партії значення слів зброя й збру'я. Як називаються такі слова – омонімами, паронімами чи синонімами? Складіть з ними речення.

. Доберіть із тексту синонім до слова *обійстя*. Доповніть синонімічний ряд власними прикладами.

. Продиктуйте сусідові по парті подані слова, дотримуючись правил вимови.

Пишемо	Вимовляємо
<i>багатство</i>	<i>бага[цтво]</i>
<i>перевтілюється</i>	<i>перевтілює[ц':а]</i>
<i>вмивається</i>	<i>вмиває[с':а]</i>
<i>у річці</i>	<i>У рі[ц':і]</i>
кігті	<i>кі[x]ті</i>

. Скористайтеся текстом і продовжіть ряд слів-варіацій.

Кіт – котик, котисько...

. Доповніть речення.

Коли я бавлюсь зі своїм улюбленцем, то ніжно називаю його котусиком,... Коли ж ця свавільна істота нашкодить, добираю такі іменування: котище, ...

. На основі тексту розкажіть про народні повір'я, пов'язані з котами.

. Чому котів вважають синоптиками? Знайдіть відповідь у тексті.

Розкажіть сусідові по парті про власні спостереження за поведінкою котів.

. Поміркуйте, у яких ситуаціях вживання поданих виразів буде доречним.

Знає кішка, чиє сало з'їла. Він що кішка: як ти його не кинь, а він все на ноги стає.

Купувати kota в мішку.

Практикуємося

. До виділеного в тексті словосполучення доберіть антонімічне. Опишіть свого пухнастого друга, використовуючи ніжні слова *оченята, зубки, ротик...*

. Розкажіть, які цікаві легенди, історії про котів ви читали чи чули від своїх рідних чи знайомих.

. У дитинстві ви часто засинали під тиху мамину пісню. Пригадайте колискові, героєм яких є котик. Розкажіть або проспівайте їх. Прочитайте одну з них.

Котику сіренький,
Котику біленький,
Котку волохатий,
Не ходи по хаті,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти.
Дитя буде спати,
Котик воркотати.
Ой на kota воркота,
На дитину дрімота.
А-а, а-а, а-а!

Гра!

Хто більше?

Пригадайте якомога більше казок, дійовою особою яких є кіт.

Інсценізуємо

Хто винен?

Бачать всі, як раннім часом
Не встряваючи у бійку,
Дружно йдуть до школи разом
Школярі Грицько й Андрійко.

Ось ідуть вони майданом,

На обличчях в них усмішки,
Як дорогу їм неждано
Перебігла чорна кішка.

– Ой ти лишенько! – Андрійко
Заволав і ледь не плаче. –
Так і знай, одержим двійки:
Чорна кішка – це ж невдача!

Засміявся Гриць: – Дурниці!
Хай біжить їх навіть сотні,
Розкажу про всі столиці
На дванадцять я сьогодні!..

Та Андрійко шепче нишком:
“Чорна кішка чорна кішка...
Все пропало! Амба! Кришка!”
Зажурився, засмутився –
Де і запал весь подівся!
Як учителька до карти
Стала учнів викликати,
Він злякався не на жарти –
Вся душа пішла у п'яти.

Ось його уже питає
(Серце ж, серце калатає!
А в очах – мов кішок зграї!):
– Рим?.. Столиця у ...Китаї!

Весь тягар пішов у ноги,
Ледве йде назад Андрійко.
Зрозумійте: це ж у нього
Так з'явилась перша двійка!

Далі Гриць іде до дошки
І, Андрійкові на диво,
Не знітившись анітрошки,
Відповів усе сміливо.

І Андрійко дума тишком:
“Чом же має Гриць дванадцять?
Перебігла чорна кішка
Нам обом дорогу вранці!”

Та чи кішку в тім винить?
Любі друзі, поясніть!

(За В. Лагодою)

Тренуємося

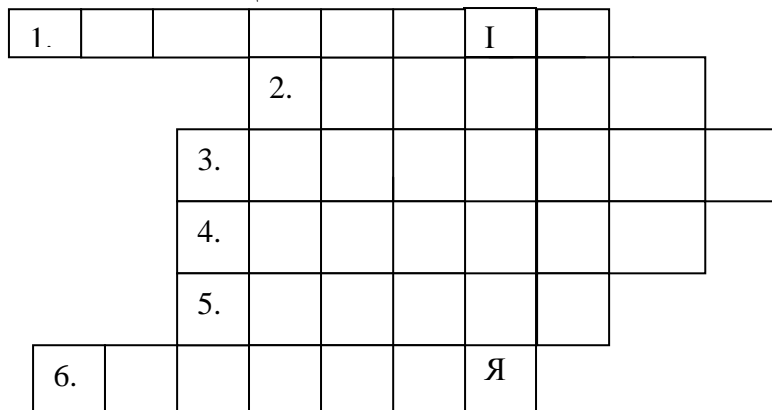
. Доберіть із тексту синоніми розмовного стилю до виразу *все пропало*. Чи завжди доречно їх вживання?

. Як відомо, кішки не збираються в зграї. Пригадайте, наприклад, твір Р. Кіплінга “Кішка, яка ходить сама по собі”. Як же називаються угруповання таких тварин, як вовків, корів, овець, коней.

Для довідок: стадо, табун, зграя, отара.

. Допоможіть Андрійкові дати правильно відповіді на запитання вчителя, розгадавши кросворд.

1. Париж – столиця ...
2. Пекін – столиця ...
3. Київ – столиця ...
4. Лондон – столиця ...
5. Москва – столиця ...
6. Токіо – столиця ...

. Попросіть сусіда по парті пояснити виділений фразеологізм. Чи бували ви в такому стані? Розкажіть цю історію.

. Доповніть ряд фразеологізмів з виділеним словом власними прикладами. При потребі скористайтесь фразеологічним словником. З одним із фразеологізмів складіть речення.

Тягар пішов у *ноги*.

Не чути під собою *ніг*.

Взяти *ноги* на плечі.

Впасти без задніх *ніг*.

. Що означає, за повір'ям, зустріч з чорною кішкою? Відповідь знайдіть у тексті. Як поводити себе ви в подібній ситуації?

. Поясніть, чому по-різному склалася доля хлопців на уроці.

. Інсценізуйте текст.

Практикуємося

. Уявіть себе чорною кішкою. Напишіть звернення до людей, розкажіть про своє життя.

Діалог

Ігор : Сергію, чому ти спізнився на перший урок?

Сергій: Уявляєш, іду я вранці до школи, аж раптом – прямо переді мною прошмигнула чорна кішка. Не міг же я ризикувати, адже сьогодні контрольна з алгебри. Довелося повернути і піти іншою дорогою.

Ігор: То ти виявляється страшенно забобонний. На твоєму місці я б так сильно не переймався.

Сергій: Можливо, й так. Але звідкілясь же походять ці вірування?

Ігор: В одній енциклопедії я читав, що всі забобони прийшли до нас із далеких часів, від вірувань наших предків. Усе їм здавалося загадковим і часто наганяло страх. Вони вважали, що всю природу населяють невидимі істоти – „духи”. Загинув мисливець на полюванні – від злого духа. Такий дух, вірили древні люди, може вселитися у тварину, наприклад, у кішку, даремно ж так вигинається її хвіст і виблискують очі. Мабуть, злий

дух найчастіше вселяється в чорну кішку, адже чорний колір – колір темної і страшної ночі. Зустрічі з цією твариною людина стала боятися.

Сергій: Мені б хотілося дізнатися про вірування більше. Давай завтра сходимо до бібліотеки, спробуємо знайти щось цікаве.

Тренуємося

. Поясніть значення слова *забобонний*.

. Доберіть синоніми до слів *прошмигнути, перейматися*.

Практикуємося

. Розіграйте діалог, доповніть його власними історіями про вірування.

Посміхаємося!

Чудо в черевик

Як відомо всі ледачі
Ждуть легенької удачі
(Без труда, щоб їм везло!).
Так і з Васею було.

Вчиться Вася в сьомім класі...

Якось друг і каже Васі:

- Знаю чудо я одне,
Чудо справді чарівне!

Будеш мати без мороки
Ти дванадцять за уроки,
Лиш зроби, мій друже, так:
Роздобудь собі п'ятак,
Приліпи його, мов латку,
В черевик під ліву п'ятку!
Узувайся і ходи.
Піде діло – хоч куди!
Це я, – каже, – перевірів.
Вася здуру і повірив.
Ліпить Вася Боровик
П'ять копійок в черевик.

Взувся,
Тупнув,
Взявся в боки:
– Більш не вчитиму уроки:
Пощастить мені і так –
Під п'ятою ж є п'ятак!

Вранці йшов і всю дорогу
Припадав на ліву ногу.
Ось і школа,
Ось і клас.
Біологія якраз.

– Боровик, іди до дошки! –
Вася встав, пом'явся трошки.
На п'ятак натис – дарма!
Де ж те диво?
Щось нема.

...За годину викликають,
З географії питають.
Вася встав – ні в сих ні в тих,
Замість дива – в класі сміх.

Мав мороку він велику,
Бо п'ятак у черевіку
Відіграв одну лиш роль –
Надавив йому мозоль!

Закінчилися уроки –
Бігли учні в різні боки,
Ну, а Вася Боровик
Ледве тяг свій черевик.

Під п'ятою п'ять копійок,
А у сумці – стільки ж двійок!

(За С. Олійником)

Пишемо диктант

Хлопці, не зупиняючись, ішли все далі й далі в глиб лісу. Вони добре знали грибні місця, а місця ті були неблизько.

Бровко, як навіжений, ганяв по заростях, раз у раз гавкаючи на якусь тільки йому видиму лісову живність. З-за дерев тьмяно блиснула чорна водяна гладінь. То був Бакай. Лісове озеро.

Казали, ніби воно таке глибоке, що не має дна. І ще казали, ніби колись давно жив у ньому водяник, який затягав людей і тварин під воду. Може, то був величезний сом чи інша якась водяна потвора. Хто його зна. І хоч було це дуже давно, слава в озера лишилася недобра. Десь колись пропало теля, і сліди його начебто обривалися на березі Бакаю. Колись, заблукавши, хтось нібито чув на озері чийсь відчайдушні крики. Та що й казати – коли вже починають балакати про якесь місце, що воно таємниче й загадкове, то воно таки стає і таємничим, і загадковим. Уже від самих тих балачок. І хоч би яка була людина оптимістична й насмішкувата, наближаючись до такого місця, вона мимохіть примовкає й замислюється. Примовкли й хлопці. Глип! На березі озера біля самісінької води сидів незнайомець.

(За В. Нестайком)

Р.К. 1.Шурин. 2. Зовиця. 3. Дід. 4. Син. 5. Племінник. 6. Сват.

Мовленнєва тема

Звичаї і вірування нашого народу

Мовленнєва підтема

Лунає мелодія дивна

Читаємо

Пісня, що завоювала Європу

На початку XIX століття вчені були неймовірно здивовані, як же далеко помандрувала одна із шотландських народних пісень. Вона долинула до України й стала тут народною, широко вживаною й мала назву “Їхав козак за Дунай”. Проте коли дослідники проаналізували цю загадку глибше, то виявилось зовсім протилежне. З’ясувалося, що пісня “Їхав козак за Дунай” народилася-таки в Україні і звідти потрапила аж до Шотландії, ставши там народною. І – не тільки в Шотландії! – вона зазвучала французькою, польською, чеською, угорською й іншими європейськими мовами.

А ще з’ясувалося, що в цієї пісні є автор. Його ім’я – Семен Климовський. Щоправда, дослідники сперечалися, чи він, бува, не легендарний образ. Та швидко знайшлися документальні свідчення того, що Семен Климовський – цілком реальна особа. І вже згодом видатний український історик Михайло Максимович* написав: “Сія пісня складена Семеном Климовським, якому, напевне, належать і чимало інших...”

Пісня обросла численними варіантами в Україні, а про закордон, то нічого й казати. При перекладі іншими мовами вона пристосувалася до умов життя того чи іншого народу, щоб шотландець, чех або француз чули в ній відлуння своєї рідної історії.

Отака надзвичайно щаслива доля *судилася* цьому творові українського козака...

Пісню перекладали найкращі тогочасні поети, варіації на тему “Їхав козак за Дунай” створювали найвідоміші композитори. Тільки перелік цих славетних людей забрав би багато місця в цьому висловлюванні. Досить навести лише один промовистий факт: двічі до української пісні звертався великий німецький композитор Людвіг ван Бетховен.

*

1837 року до Російської імперії в пошуках слідів автора пісні приїхав німецький письменник Георг Коль*. Він побував в Україні, вивчав мову, записував фольклор. Потім з-під його пера вийшла книжка про культуру й побут українців. Коль дуже здивувався, що в рідному краї не знають автора геніальної пісні. З легкої руки письменника Семен Климовський став легендою.

(З календаря)

Коментар

Михайло Максимович (1804 – 1873) – визначний український учений-природознавець, історик, фольклорист, етнограф, письменник. Поклав початок українській фольклористиці виданням збірників „Малоросійські пісні” (1827), „Українські народні пісні” (1834), „Збірник українських пісень” (1849). Фольклорні видання М. Максимовича викликали інтерес до української народної творчості серед представників інших слов’янських народів.

Людвіг ван Бетховен (1770 – 1827) – видатний німецький композитор, створив героїчну оперу „Фіделіо”, симфонії, сонати, пісні.

Георг Йоган Коль (1808 – 1878) – німецький мандрівник, географ і письменник. Залишив один із найкращих у XIX ст. опис подорожей Україною, опублікований у книжках „Мандрівки в Південну Росію” (1841), „Мандрівки по Росії і Польщі. Україна, Малоросія”(1841). У них автор вмістив багаті відомості про природні умови, економіку і культуру України, захоплено змалював побут і звичаї, відзначив красу і багатство українських пісень і дум.

Тренуємося

- . Поцікавтеся в однокласників, що означає слово *фольклор* і вираз *народна пісня*.
- . Працюйте в парах зі словами з коментаря. Один – запитує, другий – відповідає.
- . Утворіть від поданих слів нові.

Зразок. Україна – українець, українка.

Франція – ..., Шотландія – ..., Чехія – ..., Польща – ..., Угорщина – ...

- . Замініть виділене в тексті слово сучасним. Як називаються такі слова?

. Підніміться сходами, правильно утворюючи ступені порівняння прикметників *великий, гарний, дорогий, високий, відомий*.

- . Продовжіть ряд епітетів.

Пісня геніальна,...

- . Порівняйте подані значення слова *судитися*. У якому значенні воно вжите в тексті? Складіть із кожним речення.

Судитися – 1. Вести з кимось судову справу. 2. Ставати неминучим у чиемусь житті.

- . Поясніть значення виразу *з легкої руки*? Доберіть до поданих фразеологізмів доречні значення. Які ще фразеологічні одиниці зі словом *рука* ви знаєте?

На швидку руку	незручно
Не з руки	підкоряти кого-небудь своїй волі
Брати в руки	у момент великого збудження, роздратування
Під гарячу руку	поспіхом

- . Поставте один одному за текстом запитання і дайте відповіді на них.

- . Прочитайте слова пісні „Їхав козак за Дунай”. Чи в такому варіанті вона виконується у вашій місцевості? Які ще пісні про козаків ви знаєте?

Їхав козак за Дунай

Їхав козак за Дунай,

Сказав: – Дівчино, прощай,

Ти ,конику вороненький,

Неси та гуляй.

– Постій, постій, козаче,

Твоя дівчина плаче,

Як ти мене покидаєш,

Тільки подумай!

– Білих ручок не ламай,

Ясних очей не стирай,

Мене з війни зо славою

К собі дожидай!

– Не хочу я нічого,

Тільки тебе одного,

Ти будь здоров, мій миленький,

А все пропадай!

Свиснув козак на коня:

– Зоставайся молода!

Я приїду, як не згину

Через три года!

Тебе ж, мила, не забуду,

Поки жив на світі буду.

Коли умру на війні –

Поплач обо мні.
(С. Климівський)

Радимо запам'ятати!

	народна
	щира
пісня	мамина
	чарівна
	невмируща

Практикуємося

. Уявіть себе фольклористами. Укладіть збілочку українських пісень, які співаються у вашій місцевості. Спробуйте угрупувати дібрані пісні за змістом.

Читаємо

З життя Бетховена

Опера „Фіделіо” знову була на сцені. Бетховен дуже хотів сам диригувати. Музиканти і співаки з хвилюванням чекали на великого композитора. „Як же воно буде?” – думали вони. Адже всі добре знали, що майстер музики давно вже був глухим.

І ось з'явився Бетховен. Почалася репетиція. Але вже після першого такту сталася катастрофа. Диригент не чув, як грають музиканти і співають співаки. „Так не піде”, – сказав засмучений директор театру. „Хтось мусить йому сказати”. Але жоден не наважувався це зробити, і репетиція йшла далі.

Але тут Бетховен сам побачив, що щось не в порядку. Він кинув свою диригентську паличку на підлогу й кинувся на вулицю. Усьому кінець! Він не може більше диригувати. Що ще лишається йому в житті? Він не помічав, як холодний дощ шмагав його по обличчю. Бетховен біг вулицею, не звертаючи уваги ні на грім, ні на блискавку. Але раптом зупинився перед маленьким будиночком. Йому здалося, ніби хтось грає на піаніно. Композиторові пригадалися давноминулі часи. Знову бачив він маленьку кімнату і біляву дівчинку за піаніно. Тоді міг він ще щось чути. Дівчинка грала його „Місячну сонату”. Вона грала прекрасно. Бетховен ввійшов до кімнати й зачаровано слухав. Але раптом він помітив, що дівчинка сліпа. Він поклав свою руку на голівку сумної дівчинки і сказав: „Чудовими є квіти в лісі, неперевершеною – блакить неба, але ще прекраснішими є спів пташок, шелестіння листя і музика вітру. Не сумуй, краще бути сліпим, аніж глухим”.

Бетховен пішов далі. Гроза припинилася, і небо знову стало ясным.

Та чи дійсно все втрачено? Адже він може ще писати музику. Чи це не щастя?

Вдома Бетховен сів за піаніно й почав грати. Він не чув, що грає, але музика була неповторною, хвилюючою. Так з'явився новий музичний твір – гімн життю.

(З журналу)

Відповідаємо

Що сталося на репетиції опери „Фіделіо”?
Який спогад повернув Бетховену рівновагу?
Що зрозумів композитор?
У чому, на вашу думку, сенс життя?

Тренуємося

- . Користуючись текстом, продовжіть тематичний ряд слів.
Диригент, музиканти, співаки...
- . Доберіть епітети до слова *музика*.
- . Які різновиди музичних творів ви знаєте? Чи має слово *твір* інші значення? Відповідь обґрунтуйте.
- . У якому значенні вжито слово *великий* у словосполученні *великий композитор* – прямому чи переносному? Коли людину називають великою?
- . Розподіліть подані словосполучення у дві колонки.
Володимир Великий, великий дім, велика родина, великий майстер, велика роль, велике відкриття, великий зал, великий вчинок.

ВЕЛИКИЙ	
Пряме значення	Переносне значення

Практикуємося

- . Підготуйте розповідь про одного з українських композиторів.

Гра!

Хто швидше?

Знайдіть автора поданих пісень.

„Два кольори”

„Пісня про рушник”

„Чуєш, брате мій”

„Чом, чом, земле моя”

„Реве та стогне Дніпр широкий”

„Гаї шумлять”

„Їхав козак за Дунай”

Р.К.

С. Климівський

П. Тичина

Т. Шевченко

Б. Лепкий

А. Малишко

К. Малицька

Д. Павличко

Переказуємо

У гурті й пісня в лад іде

Як поприходять усі з роботи, та упораються по господі, та повечеряють, любо тоді посидіти якусь часину проти місяця на причілку*, поговорити про те, чим день видався цікавий. А то й під гарний настрій — поспівати.

Пісню в родині Бубликів люблять однаково, що малі, що великі. І перший заспівувач у них — дідусь. Бува, сидить він нищечком на краю лави, бо взагалі натурою мовчакуватий, слухає, усміхаючись у вуса, про що інші гомонять. А коли розмова дійде кінця і попримовкають усі, дідусь кашляє спроквола і впівголоса, ніби дослухаючись до самого себе, заведе:

Місяць на небі, зіроньки сяють,

Тихо по морю човен пливе...

Бабуня лукаво позирне на дідуса, звичним рухом поправить хустину на голові й високим, на диво молодим голосом підхопить:

В човні дівчина пісню співає,

А козак чує — серденько мре.

Два останніх рядки дружно повторюють усі гуртом: і дідусь з бабунею, і тато з мамою, і Мар'янка з Дениском. Пісня мужніє, повниться силою, і Денискові починає здаватися, ніби її зачаровано слухають цибаті мальви під вікнами, буйне віниччя* на погрібні, вишняк край городу, навіть сонні ворони у своїх чорних, ледь видимих у

пільмі гніздах. Він починає так старатися, що завершальні слова пісні кінчає пізніше за інших, на ноті високій і навіть писклявій.

— Ми співали, нам і спасибі, — каже, перевівши дух, дідусь.

— *Щира пісня гріє краще за кожуха*, — нехотя підводиться з лави бабуня.

— У гурті пісня завше в лад іде, — зауважує тато.

— От тільки Денис півня пустив, — раптом кидає Мар'янка.

— Якого ще півня! — обурюється Дениско. — Завше ти вигадуєш!

— Мальованого! Всі кінчали, а ти нявчиш, як кіт, що його за хвоста смичуть.

— Годі вам, зведенюки*! — примирливо усміхається дідусь. — Кажуть: не співається пісня без заспівувача. Але є й інша приказка: не той молодець, що починає, а той, що кінчає. Не треба сваритися, всі співали дуже гарно.

(За А. Григоруком)

Коментар

Причі'лок – бокова стіна будинку.

Ві'ниччя – однорічна трав'яна рослина з високим пишним стеблом і дрібним листям, що використовується переважно для виготовлення віників.

Зведенюки' – зведені брати і сестри.

Тренуємося

. Продовжіть подані синонімічні ряди.

А. *Говорити, гомоніти...*

Б. *Пісня мужніє, повниться силою...*

. Поясніть вираз *мовчакувата натура*. Від якого слова утворено *мовчакуватий*? Чи є серед ваших знайомих такі натури?

. Знайдіть у тексті означення до слів *мальви, віниччя, ворони, пісня*. До слова *пісня* доберіть власні приклади. З одним словосполученням складіть речення.

. У якому значенні вживає дідусь звертання *зведенюки* – прямому чи переносному? Коли так говорять про дітей?

. Відомо, що фразеологізм *пустити півня* означає пожежу. А в якому значенні вжито його в тексті?

. Знайдіть у тексті приказки та поясніть їх. Які ще приказки про пісню ви знаєте?

Радимо запам'ятати!

Найдорожча пісня, з якою мати колисала.

Хто співає, той журбу проганяє.

Хто співає, у того робота швидко минає.

. Що передає заголовок тексту – тему чи головну думку? Придумайте свій заголовок.

. Перекажіть текст від імені Мар'янки чи Дениска.

Практикуємося

. Чи відома вам пісня, яку співали в родині Бубликів? Заспівайте її. А чи є улюблена українська пісня у вашій родині?

. У сім'ї Бубликів люблять поспівати „під гарний настрій”. У які хвилини свого життя звертаєтесь ви до пісні?

Посміхніться!

Ні, далі терпіти я не міг.

– Яво, – кажу, – давай гукати людей. Давай людей гукати, Яво.

Але Ява був стійкіший за мене.

– Ти що, – каже, – щоб сміялися? Здорові гицелі серед білого дня в колгоспній кукурудзі „рятуйте!” кричать.

– Нехай, – кажу, – аби було кому сміятися.

– Ні, – каже Ява, – якщо вже так, давай краще співати.

– Нехай, – кажу, – хоч співати.

І ми затягли перше, що в голову прийшло. А перша прийшла чомусь у голову пісня космонавтів:

На пыльных тропинках далеких планет, –
жалібно-жалібно виводив Ява.

...Останутся наши следы, –
ще жалібніше підтягував я.

Довго ми співали. Всі пісні, які знали, майже всі проспівали. Особливо чогось добре співалися ті, що починалися з „ой”. „Ой у полі могила”, „Ой я нещасний”, „Ой не світи, місяченьку”, „Ой не шуми, луже”, „Ой чого ти, дубе”, „Ой одна я, одна”, „Ой у полі жито”. Оце „ой” ми рявкали так, наче нас хто в бік штрикав.

Добре пішла в нас також пісня „Раскинулось море широко”. Особливо виходив куплет „Напрасно старушка ждет сына домой”. Тричі ми співали цю пісню, і тричі, коли доходило до отого „напрасно”, у мене починало дряпати в горлі. Нарешті ми зовсім захрипли і припинили співи.

(В. Нестайко)

Гра!

Хто більше?

Спробуйте пригадати якомога більше народних пісень, які б починалися на „ой”.

Інсценізуємо

Та куди їдеш, Явтуше

Дівчина:

- Та куди їдеш, Явтуше,
Та куди їдеш, мій друже?

Явтух:

- Не скажу!

Дівчина:

- Та коли ж твоя та добрая ласка,
то й скажеш!

Явтух:

- На базар!

Дівчина:

Підвези ж мене, Явтуше,
Підвези мене, мій друже!

Явтух:

Не хочу!

Дівчина:

- Та коли ж твоя та добрая ласка,
то й схочеш!

Явтух:

- Сідай, та скраєчку!

Дівчина:

- Ой що везеш, Явтуше,
Ой що везеш, мій друже?

Явтух:

-Не скажу!

Дівчина:

- Та коли ж твоя та добрая ласка,
то й скажеш!
Явтух:
- Груші!
- Дівчина:**
- Ой дай мені , Явтуше,
Ой дай мені , мій друже!
- Явтух:**
- Не дам!
- Дівчина:**
- Та коли ж твоя та добрая ласка,
то й даси!
- Явтух:**
- Візьми, та гниленьку!
- Дівчина:**
- Обніму ж тебе, Явтуше,
Обніму ж тебе, мій друже!
- Явтух:**
Не хочу!
- Дівчина:**
- Та коли ж твоя та добрая ласка,
то й схочеш!
- Явтух:**
- Обніми, та не задуши!
- Дівчина:**
- Поцілую тебе, Явтуше,
Поцілую тебе, мій друже!
- Явтух:**
Не хочу!
- Дівчина:**
- Та коли ж твоя та добрая ласка,
то й схочеш!
- Явтух:**
- Поцілуй, та не вкуси!

Тренуємося

- . Поміркуйте, які з наведених рис характеру властиві дівчині, Явтухові.
Веселість, жадібність, нерішучість, улесливість, цікавість, упертість, наполегливість.
- . Уявіть себе режисером інсценізації, розподіліть ролі. Розкажіть „акторам”, якою повинна бути їхня поведінка, жести, міміка, голос.

Практикуємося

- . Інсценізуйте пісню і висловте свої міркування щодо гри „акторів”.

Діалог

Журналіст: Руслано, сьогодні Ваше ім'я є знаковим кодом України. Але цікава саме Ваша думка про те, коли ж українська музика зможе стати більш відомою у світі?

Руслана: В Україні є дуже багато талановитих людей. Та щоб реалізувати себе, доводиться докладати титанічних зусиль*. Коли я виступала на Євробаченні, то привезла

із собою 500 кілограмів інформаційних матеріалів про Україну. Ніхто мене про це не просив. У Стамбулі* ми заповнили весь простір інформацією про Україну. В останній день фіналу Євробачення турки вже продавали на базарі жовто-блакитні прапори. І коли я вийшла на сцену – половина залу підняла наші прапори. Мій приклад може надихати, але не кожен здатен іти таким важким шляхом. І, звісно, держава має підтримувати виконавців та інших діячів культури. Тому що не все можна реалізувати тільки власними силами.

Журналіст: Які проблеми в нашій музичній культурі існують сьогодні?

Руслана: У нас дуже пристойна популярна музика, незвичайні за своєю манерою рок-гурти, відомі не тільки в Україні, а й за її межами. Хоча мені хотілося б побачити більше нових виконавців.

Журналіст: А як щодо народної, класичної музики?

Руслана: А от фольклор, класична музика потребують серйозної підтримки та інвестувань*. Найчастіше цим займаються тільки *ентузіаст*, які віддають всі свої сили для відновлення забутого і втраченого. У Європі класичні концерти відбуваються інколи з більшим аншлагом*, ніж виступи популярних груп, а в нас „Бах – це композитор, який пише мелодії для мобілок”. У нашій музиці й культурі взагалі існують проблеми, які самі собою не зникнуть.

Журналіст: Чи правда, що в Західній Україні так дико танцюють? Гуцули* не ображаються за те, що Ви представляєте їх перед усім світом дикими?

Руслана: Для мене „дикий” – це людина, яка вільно почуває себе в природі, сприймає себе як її частку. Тобто дикий – це вільний, але в жодному разі не примітивний, агресивний чи божевільний. Гуцули часто називають себе дикими. І це звучить культово. Я так полюбила цих людей, що інакше, як „Дикі танці”, назвати цю програму не могла. Я багато їздила по світу й знаю: українське – завжди оригінальне, надзвичайно колоритне й самобутнє.

(З журналу)

Коментар

Зуси'лля – напруження сил, необхідних для виконання або здійснення чого-небудь.

Стамбу'л – велике місто, важливий морський порт, основний промисловий і культурний центр Туреччини.

Інвестува'ння – вкладення капіталу в будь-яке підприємство, справу для отримання прибутків.

Аншла'г – переповнений зал для глядачів.

Гуцу'ли – етнографічна група українців, які живуть у гірських районах Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей України.

Тренуємося

. Поясніть значення слова *ентузіаст*. При потребі зверніться до тлумачного словника. Яке за походженням це слово – українське чи запозичене?

. Як ви розумієте поняття *дикий*. Чи згодні ви з визначенням Руслани?

. Як називається такий жанр розмови, коли одним із співрозмовників є журналіст?

. Розіграйте діалог.

Практикуємося

. Уявіть себе естрадною зіркою й дайте відповіді на поставлені журналістом запитання.

- Чи подобається Вам сучасна музика? А якою музикою Ви взагалі захоплюєтеся?

- ...

- Що, на Вашу думку, потрібно зробити, аби українська музика стала більш популярною у світі?
- ...
- Як ви вважаєте, хто може гідно представити Україну на майбутньому Євробаченні?
- ...

Чи знаєте ви?

Як відомо, співати вміють далеко не всі, але люблять поспівати (хоча б наодинці з собою!) майже всі люди.

І правильно чинять!

Вчені довели, що мелодійний спів дуже добре заспокоює нерви. Отже, коли вас хтось роздратував, поспівайте трішки – і все минеться.

Крім того, тихий мелодійний спів набагато швидше загоює рану після видалення гландів.

А давньоіндійські лікарі стверджують, що виспівування певних звуків дуже добре впливає на організм людини. Якщо тягнути на одній ноті звук „і-і-і” з усмішкою на обличчі, відпочиватиме ваш мозок. Звук „а-а-а” гарно масажує щитовидну залозу. А для серця краще за все виспівувати „о-і-о-і-о-і...”. Робити цю співочу зарядку слід раз на день, повторюючи кожну вправу по три-чотири рази.

Спробуйте!

Пишемо диктант

А) Пісня й мова – то душа народу. Не забувається ласкаве рідне мамине обличчя, що схилилося над твоїм ліжечком, чується тиха колискова пісня, виринають з пам’яті вечірні сутінки й чарівний світ казки. І ти платиш любов’ю і вдячністю за те щастя батькам, наповнюєшся живлючим нектаром духовності, що веде свою ниточку з сивої давнини, передається від покоління до покоління.

І пісня, і казка, і потішка, і приказка неминуче повертають нас до цілющих джерел землі, вчать берегти нашу домівку, природу, черпати радість від сонця, квітів, лісу й поля, шанувати рід свій, його традиції, примножувати славу й здобутки батьків, усього народу.

Пам’ятай, що народна творчість – це початки знань, людської вигадки й кмітливості. Бережи те багатство.

(З журналу)

Б) Далеко на півночі, у холодних скелях, на березі Білого моря бився з фашистами молодий солдат Микола Терен. Виріс він у степах Полтавщини на тихому Пслі.

У жорстокому бою він був тяжко поранений. Упав на холодну землю і знепритомнів. Узяв його на руки вірний друг, виніс з бою, приніс у польовий госпіталь.

Лікар вислухав серце, похитав головою: тяжке поранення в груди, мабуть, помре молодий солдат. Дали йому ліки, влили кров, та притомність не поверталася.

Коли це з сусідньої палати почулася пісня: „Ой зійди, зійди, ясен місяцю”. Тихо стало в госпіталі, всі прислухалися до українського співу. Заворушився Микола, перейнявся тим хвилюючим струменем, наповнився живим духом. Ця рідна українська пісня й повернула притомність Миколі.

(В. Сухомлинський)

Р.К.

„Два кольори”

„Пісня про рушник”

Д. Павличко

А. Малишко

„Чуєш, брате мій”
„Чом, чом, земле моя”
„Реве та стогне Дніпр широкий”
„Гаї шумлять”
„Їхав козак за Дунай”

Б Лепкий
К. Малицька
Т. Шевченко
П. Тичина
С. Климовський

Мовленнєва тема

Звичаї і вірування нашого народу

Мовленнєва підтема

Краса в імені твоїм

Читаємо

Твоє ім'я – твій друг

Є слово, з яким людина не розлучається ніколи. І народиться дитина — до неї це слово приходять першим. Воно має бути дзвінким і красивим. Це — ім'я.

Дитині ім'я дають батьки. Воно вирізняє людину з-поміж інших, з'єднує з батьківською хатою, рідною мовою і культурою, минулим і майбутнім.

Красиве ім'я легко вимовляється, добре запам'ятовується. Від нього можна утворити багато зменшено-пестливих форм. Візьмемо, наприклад, ім'я Іван, що було тривалий час одним із найпопулярніших. Ось ряд його зменшено-пестливих форм: Іванко, Іваночко, Іванонько, Іваненько, Іванець, Іванечко, Іванчик, Іванцьо, Іваночок, Івась, Івасьо, Івасик, Івашко, Івашечко. Ніжні переливи цього імені звучать у народній пісні, художній літературі.

Усім знає витончено-ніжне ім'я Галина. Воно теж має багато зменшено-пестливих форм: Галя, Галинка, Галинонька, Галиночка, Галонька, Галочка, Галечка, Галюнька, Галюся, Галюсенька.

Зменшувальні форми дозволяють передати найтонші відтінки стосунків між людьми. Ласкаве материнське Іванку, Іваночку, Івасику, Наталочко, Натальцю несуть ніжність і любляче серце найдорожчої людини на землі.

В українській мові також витворилася ціла система імен, в основу якої покладено імена християнського календаря. До цього календаря занесені імена всіх святих і всіх тих, хто своє життя присвятив служінню Богові. Якщо ти уважно розглянеш християнський календар (церковний), то можеш там знайти своє ім'я. Цей день вважається днем твоїх іменин*. Не плутай його з днем свого народження. Деколи батьки називають дитину за християнським календарем. Тоді день народження і день іменин збігаються. І такій дитині передбачають щасливе життя, бо вона знаходиться під особливою опікою свого „іменинного” покровителя.

Наприклад, покровитель всіх Андріїв є святий великомученик Андрій, для Миколаїв покровителем є святий Миколай, Катеринами опікується свята Катерина.

Звичайно, були в людей імена і до прийняття християнства. Наші далекі пращури вибирали з багатьох назв найрізноманітніші наймення, котрі замінювали тоді всю „трицю” (ім'я, по батькові і прізвище) сучасних українських: Камінь, Дуб, Орел, Ведмідь, О'лень. І, обираючи наймення, вірили в його вплив на долю дитини. Одними з перших імен такого типу були цілі речення-побажання, речення-заклинання.

Відгомін цього способу називання вчувається в українських двочленних іменах: Богдан – богом даний, Людмила – людям мила, Станіслав – щось ніби наказ: „Ставай славним”, Мирослава – мир і слава.

У радянські часи популярними були імена, які увічнювали революційні поняття: Октябрина, Енгеліса, Леніна, Вілена, Нінель, Владлен. У перші роки радянської влади з'являлися й імена-неологізми: Геній, Трактор, Новела, Індустрія.

Непроста справа обрати красиве ім'я. Цьому зарадять гарні родинні традиції, приміром, називати сина чи доньку іменем батька, матері, дідуся, бабусі. Або обранням імені вшановують видатних осіб, літературних героїв тощо.

Власні імена народилися від звичайних слів. Ось усім знайоме ім'я Іван означало „Бог змілосердився, Бог помилював — тобто Божа благодать”. А ім'я Андрій означало „мужній, хоробрий”. Олександр — „мужній оборонець, захисник людей”, Віктор — „переможець”, Руслан – „лев”, Микита – „сильний”, Максим –

„найбільший”, Ірина — „мир, спокій”, Олена — „сонячне світло”, Оксана — „гостинність”, Ольга — „свята”, Софія — „мудрість”.

Тисячоліттями люди творили імена, передавали їх нащадкам. Ім'я — це прекрасна мелодія, що супроводжує людину все життя.

(За І. Вихованцем)

Коментар

Імени'ни — особисте свято кого-небудь, що припадає на день, у який церква відзначає пам'ять однойменного святого.

Тренуємося

. Знайдіть у тексті зменшено-пестливі форми імен *Іван* та *Галина*. Попрацюйте в парях: за аналогією утворіть всі можливі зменшено-пестливі форми від імені один одного. Чи кожного співрозмовника варто називати ніжним іменем? Свою відповідь обґрунтуйте.

. Доберіть антонім до слова *нащадки*.

. Заповніть таблицю іменами з тексту.

Дохристиянські імена	Християнські імена	Імена радянських часів

. Якою рисою намагалися наділити дитину, добираючи іменування *Дуб, Орел, Ведмідь, Олень*?

. Утворіть кличну форму від імен *Олег, Ігор, Андрій, Олександр, Наталія, Алла, Марія, Світлана*.

. Розшифруйте двочленні імена: *Богдан, Людмила, Станіслав, Владислав, Володимир, Всеволод, Ярослава, Мирослава*.

. Поясніть значення слова *іменини*. Чим відрізняються іменини від дня народження? Чи святкуєте ви свої іменини?

. Прочитайте речення, у якому вказано, що впливає на вибір імені. Доповніть цей перелік.

Практикуємося

. Поцікавтеся в однокласників, чому їх назвали саме так. Чи знають вони походження свого імені?

. Знайдіть своє ім'я у християнському календарі. Визначте день ваших іменин і ваших рідних, друзів. Напишіть їм коротеньке вітання.

. Дізнайтеся, що означає ваше ім'я, а також імена однокласників.

. Пригадайте пісні, вірші, де є імена.

. Складіть діалог „*Без добрих справ нема доброго імені*” і розіграйте його, наводячи докази.

Загадка

Воно належить мені, але інші вживають його частіше за мене.

Гра!

Хто швидше?

У кожному слові „сховалося” ім'я. Знайдіть його.

Доля, васильки, романтик, Бориспіль, Миколайчук, хустина, колеги, палісад, Паллада, королева, Кароліна.

Гра!

Суванка „Імена”.

Літери вертикальних колонок (крім першої колонки, яка є початком слів) треба пересунути вгору або вниз, щоб у горизонтальних рядках прочитати імена. Використовуючи текст, поясніть, що вони означають.

Н	Р	Ф	І	А
І	А	Ь	Н	А
О	Л	Д	Г	Я
С	Л	И	І	А
О	О	Е	Н	Я

С	У	К	С	О	Й
В	Е	К	Р	І	М
А	И	Р	Л	И	А
Р	І	К	Г	Т	Р
М	А	Д	Т	І	Н
М	Н	С	И	А	Й

Посміхніться!

- Як тебе звати, хлопче?
- А так, як мого тата.
- А тата ж твого як?
- А так, як мене.
- Ну, то скажи, як тебе кличуть, коли час їсти?
- О, мене їсти кликати не треба, я перший приходжу.

(Народна усмішка)

Переказуємо

Ляля Іванова і Туся Мороз

Коли Туся вперше прийшла в гості до Лялі, вона оніміла від захоплення. Кидалася від кота Васьки до пуделя Артемона, від пуделя Артемона до папужок, від папужок до кота Базилію. І тільки ойкала. А перед сенбернаром* Дейком просто закам'яніла. Сенбернар справді був надзвичайний: здоровенний, як гора, з величезною головою, він дивився добрими розумними очима і, здавалося, хотів щось сказати.

Ляля підбігла до собаки, схопила його за вухо і щосили смикнула. Дейк покірно нагнув голову. Потім виширився, наче усміхнувся. Туся й собі простягла руку і, ледь-ледь торкаючись густої шерсті, ніжно погладила Дейка. Очі її сяяли від радості.

...Відтоді Туся стала часто приходити в гості до Лялі. Вони готували разом уроки. Дейк, Артемон, Васька, Базилію звикли до Тусі і вже впізнавали її. Дейк і Артемон привітно махали хвостами, Васька лащився, а Базилію, який лащитися не любив, просто вигинав спину.

Туся, коли приходила неодмінно віталася з кожним із них окремо. Але найдужче все-таки вона любила сенбернара Дейка. Щоразу намагалася принести йому щось смачненьке.

...Якось, коли Туся і Ляля ішли зі школи, Ляля раптом зупинилася і сказала:

– Тусько, понеси мій портфель трохи. А то в мене так руки болять. Будь ласка!

Туся почервоніла, але взяла портфель і понесла...

Іншим разом, коли вони чергували по класу і Лялі треба було витерти дошку, вона сказала, надувши губенята:

— Тусько, витри дошку, а то в мене скабка під нігтем... Будь ласка!

Туся знову почервоніла, але Ляля так жалібно скривилася, що Туся взяла ганчірку й витерла дошку...

І таке стало повторюватися часто.

Спершу Ляля робила це так, щоб ніхто не бачив і не чув. Та згодом перестала соромитись і казала вже при всіх:

— Тусько, візьми... Будь ласка!

— Тусько, зроби... Будь ласка!

— Тусько, принеси... Будь ласка!

Туся багато разів хотіла відмовитися, хотіла навіть посваритися з Лялею, але щоразу згадувала добрі розумні очі сенбернара Дейка і те, як він кивав їй головою, дякуючи за частування, згадувала Артемона, Базилію, Ваську — і не могла наважитися. Не вистачало духу.

Перед Новим роком у школі влаштували ялинку.

На новорічний ранок запросили батьків.

Замість Лялиних батьків, прийшов її дідусь професор Іванов.

Від Тусі не прийшов ніхто: мама захворіла, а бабуся саме чергувала (в їхньому Палаці культури теж влаштували ялинку).

Концерт ще не починався. Всі товклися в коридорах, збуджено гули.

— Тусько! — примхливо сказала раптом Ляля. — Піди купи мандаринок. На тобі гроші! Так жарко, просто жах!.. Будь ласка!..

Туся, як завжди, почервоніла, розгублено зиркнула на професора Іванова, що стояв неподалік, і кинулася до буфету. Не стільки виконуючи Лялине прохання, скільки від раптового сорому перед професором.

Професор, який усе чув, теж розгубився — розкрив рота і наче захлинувся.

— Лялю! — нарешті видувив він із себе. — Лялю, що це ти?.. Як це ти?!

— А що такого?.. Я ж попросила... Сказала „будь ласка”... — невинно закліпала в'ями Ляля. — Ану тебе! — ображено махнула рукою і пішла по коридору.

Професор спершу почервонів, потім зблід, потім знову почервонів. Нарешті *узав себе в руки*.

Професор підійшов до Тані Верби, схилився і щось пошепки й довго їй говорив. Слухаючи, Таня спершу здивовано розтулила рота, потім усміхнулася й закивала головою. А тоді кудись побігла.

Ляля стояла біля вікна поряд з Тусею і їла мандаринку. До них підійшла Надя Трав'янка й сказала:

— Лялько! Піди купи мені булочку! Так чогось їсти хочеться! На гроші. Будь ласка!..

У Лялі від несподіванки застрягла в роті мандаринка.

— Будь ласка! — з притиском повторила Надя.

Ляля глянула на Надю, потім на Тусю, густо почервоніла, хотіла щось сказати, але не сказала, взяла гроші й повільно пішла по коридору.

Її перестріла Люба Присяжнюк:

— Ой, Лялько! Ти в буфет? Купи мені шоколадку... Так чогось солоденького хочеться!.. Будь ласка!..

Ляля прикусила губу.

А до неї вже бігла Таня Верба:

— Лялюхо! А мені заварне, чуєш!.. І прямо в зал принесеш! Бо зараз уже починається!.. Спасибі!..

І *не встигла* Ляля і *оком зморгнути*, як дівчатка зірвалися й побігли в зал. Усі. Крім Тусі, яка застигла біля вікна й дивилася на Лялю з розпачем і щирим співчуттям...

Хвилини через десять Ігор Дмитруха і Валера Галушкинський, що сиділи в залі біля вікна, раптом побачили, як з дверей школи на вулицю вийшла розхристана Ляля Іванова. А за нею дідусь-професор. Ляля йшла і гірко плакала. А професор рішуче рубав повітря рукою...

...Туся, як і раніше, ходить у гості до Лялі. Але Ляля вже ніколи не посилає її в буфет, не просить нести свій портфель і витирати за себе дошку.

Між іншим, Ляля й досі не знає, яку роль у цій історії відіграв її дідусь.

(За В. Нестайком)

Коментар

Сенберна'р – порода великих собак із хвилястою шерстю.

Тренуємося

. У якому значенні вжито слово *ялинка* в реченні *Перед Новим роком у школі влаштували ялинку?*

. Знайдіть у тексті всі форми імен Лялі і Тусі. Утворіть ніжні іменування дівчаток.

. Поцікавтеся в однокласників, як вони б хотіли, щоб їх називали. Зробіть імена друзів „ласкавими”.

. Поясніть значення виділених фразеологізмів і складіть з ними речення.

. Які клички тварин є в тексті? Розкажіть, як іменують ваших домашніх улюбленців.

. Підготуйте повідомлення про відомі вам породи собак.

Радимо запам'ятати!

Слова вибачення: *вибач, прости, даруй, перепрошую, прошу пробачення, не гнівайся.*

Слова вдячності: *спасибі, дякую, приношу подяку, дяка за (щось), дуже вдячний.*

Слова прохання: *будь ласка, будь ласкава, з ласки Вашої, вчини мені ласку, чи не були б ласкаві, уклінно прошу.*

Слова вітання: *добрий ранок, добрий день, добридень, добрий вечір, здрастуй, вітаю, здорові були, здорові будьте з неділею, моє шанування, привіт, радий Вас бачити.*

Слова прощання: *бувайте здорові, бувайте, прощайте, до побачення, добраніч.*

. Чи щирим було „будь ласка” Лялі Іванової? Якими виразами ввічливості користуєтесь ви найчастіше?

. Складіть план до тексту.

. Перекажіть текст від імені Тусі.

Практикуємося

. Напишіть лист одній з дівчаток. Порадьте, над чим їй варто працювати, аби в майбутньому не мати проблем у спілкуванні з людьми.

. Продовжіть думку: *Якщо мені не подобається, як мене іменують, то я ...*

. Уявіть себе на місці Лялі й вибачтеся перед Тусею.

. Побудуйте діалоги за моделями: 1) прохання – згода, 2) прохання – відмова, 3) прохання – відмова, пропозиція. Використайте вирази ввічливості з рубрики „Радимо запам'ятати!”

Чи знаєте ви?

Наполеон III, імператор Франції і племінник великого Наполеона, гордився тим, що, незважаючи на свої високі обов'язки, міг запам'ятати ім'я кожної людини, з якою йому доводилося зустрічатися.

Як він цього досягав? Дуже просто. Якщо раптом ім'я нового знайомого вимовляли нечітко, то говорив: „Вибачте, будь ласка. Я не розібрав, як вас звать.” А потім, якщо ім'я було складним і незвичним, Наполеон запитував: „А як воно пишеться?” Під час розмови він неодноразово вживав це ім'я і намагався асоціювати його з рисами, виразом обличчя і зовнішністю даної людини.

Якщо перед ним була високоповажна особа, то Наполеон не обмежувався цим. Як тільки його імператорська величність лишався сам, він записував ім'я нового знайомого на аркуші паперу, зосереджував на ньому свою увагу, запам'ятовував, а потім рвав аркуш. Таким чином він досягав не лише слухового, а й зорового сприйняття імені. Пам'ятайте, що ім'я людини – це найсолодший для неї звук на будь-якій мові. Тому не скорочуйте імена, вимовляйте їх повністю, і успіх у спілкуванні вам гарантовано.

(За Д. Карнегі)

Діалог

Максим: У мене така радість! У нашій сім'ї народилася дівчинка. Тепер і я матиму сестричку.

Олег: А як ви її назвете?

Максим: Дібрати їй ім'я виявилось так непросто. Тато пропонує назвати на честь своєї бабусі – Ольга. Це ім'я означає „свята”.

Олег: О, ім'я княжеське.

Максим: Мама теж не проти, але їй більше до вподоби ім'я Лілія. Ти ж знаєш, яка наша мама квітолюбка.

Олег: А що запропонував ти?

Максим: Чесно кажучи, я чекав на братика Сашка. І над іменем для сестрички не думав. Але переконаний, що воно повинно бути красивим та сучасним.

Олег: А ти помітив, що до нас повертаються давні імена: Настя, Дарина, Катерина, Поліна?

Максим: Так. А взагалі, кажуть: „Не ім'я красить людину, а людина ім'я”.

Олег: Це точно. Але пам'ятаєш, учителька розповідала, що слід добирати імена, які б гармонували з прізвищем і по батькові.

Максим: Як на мене, то обидва імені пасують нашій дівчинці. Тож нехай вирішують батьки.

. Складіть діалог на тему „Імена в нашій родині” і розіграйте його.

Пишемо диктант

Твоє прізвище

Якщо розпитати знайомих людей, то віднайдемо потаємний смисл кожного прізвища. Бо йому довго слугувати людині й нащадкам, тому й обирали влучне, значуще.

Ясна річ, чимало прізвищ пов'язано з різноманітними професіями. Згадаємо, що бондар виготовляв бочки, стельмах – вози, гончар – вироби з глини, швець взуття шив, скляр – склив вікна, мірошник перемелював зерно на борошно. От і маємо: Бондар, Бондаренко, Бондарчук, Стельмах, Стельмашенко, Гончар, Гончарук, Гончаренко, Шевчук, Швець, Шевченко, Скляр, Скляренко, Мірошник, Мірошниченко, Коваль, Ковалів, Ковальчук, Коваленко.

Є й такі прізвища, що вказують на село, місто, річку, звідки родом предки: Дончак, Славута, Остерський, Шполянко, Поліщук, Лубенченко, Хоролюк, Косів.

Священна повага й любов українців до хліба загальновідома. Отож зрозуміла й наявність прізвищ Паляничка, Овсієнко, Житник, Пиріг, Книш, Корж, Мандрика.

Цікавий, сповнений несподіваних знахідок світ прізвищ.

(З календаря)

Читаємо

Якого кольору хліб?

Захотів син жити на своєму хлібі.

– Не хочу, – сказав батькові-хліборобу, – йти твоєю стежкою.

– Дивися, синку! Я тебе не си'лую...

Пішов син малювати.

От якось дали йому додому завдання — намалювати хліб. Довго марудився хлопець, малював, стирив і знову перемальовував плескачика*, пробував то однією фарбою, то іншою. Нарешті не витримав та з легкої руки і підписав: паляниця*! Батько, що скося поглядав на синові муки, не втерпів та й каже:

— Коли б ти, сину, на собі знав, як його робити, то б ніколи не насміхався зі святого хліба!

– Хіба ж я насміхаюсь? Не виходить у мене!.. А що твій хліб робити? Дуже просто. Кругом тобі машини допомагають! Намалювати хлібину в сто разів важче, спробуй-но фарби підібрати. Ось ти все життя хліб вирощуєш. Скажи мені, якого кольору хліб?

— Хочеш знати, якого кольору хліб? — хитро глянув батько на сина. — Збирайся завтра зі мною в поле, то й побачиш.

Вийшли вони в степ ранесенько, сіли на гуркітливий трактор, цілісінський день тяглася за ними чорними хвилями рілля — орали поле, сіяли в пухку землю золотаве зерно. Поприходили додому самі чорні, тільки зуби блищать. Вмилися, попадали без задніх ніг, а перед очима їм чорна рілля хитається, як те море хвилясте. За кілька днів будить батько сина знову до праці, а той руками й ногами:

– Ні! Не хочу більше! Я вже знаю, колір хліба – чорний!

— Еге, не поспішай, – каже батько. — А подивись-но, сину, на поле ще й сьогодні!..

У степу задощило. За тиждень-два виткнулися з ріллі зелені пшениці. Ожило поле.

– Ти хотів, певно, сказати, що хліб зелений? – прикидав син, яку взяти фарбу.

– Потерпи трохи. Раніше ти говорив зовсім інше.

Невдовзі ударив лютий мороз, упали сніги, завіяли завірюхи. Побіліло поле.

– Ходімо, сину, дивитися, якого кольору хліб, — каже батько. Вив вітер, пекуче стьобав хурделицею в лице. Цілісінський день брѳохали вони степом, робили борозни, щоб затримувати сніг, щоб теплою сніговою ковдрою вкрилися зелені куцики пшениці. Поприходили батько з сином червоні, закоцю'блі.

— Ой, мабуть, хліб — червоний! — вигукнув син, хукаючи в пальці.

Брався тепер син малювати, а в очах йому мерехтіли й мішалися фарби. Здавалося, мине ще день і він нарешті вловить і вибере найголовнішу з фарб, якою малюють хліб.

Прийшла весна-красна. Потекли струмки талої води-сніговиці.

Жайворон потоптав кригу в калюжах. Батько з сином добрива сипали, а довкола зеленіло й синіло поле. І весна дощова, як на те, випала. Росло зело*, аж гуло. Раділо серце — якби ще й сонця!

— То якого кольору хліб? — запитав батько, усміхаючись.

— Хліб радісного кольору, — сказав син.

Котилося літечко та й до осені. Пшениці половіли*. Та сталося лихо. Насунула чорна хмара. Градом пшеницю витовкло. Колоски до землі похилились. Гинула праця людська.

— Мабуть, хліб — ще й сумного кольору, — мовив хлопець до мовчазного батька, схилиючись над зламаними стеблами.

Не бачили світу білого і неба блакитного ні батько, ні син — косили, підбирали комбайном по колосочку, щоб зібрати врожай до зерниночки. Як прибрали поле, син поглянув на стерню*, вдихнув глибоко повітря і проказав:

— Тату, орати й сіяти пора — скоро дощі.

Тепла хвиля підкотилася батькові під груди, заясніли очі. І озвався батько:

— Не знаю, синку, чи добре втямив ти, які фарби треба добирати, щоб малювати хліб, а вирощувати його ти навчився. Тепер як хочеш: чи малюй, чи вирощуй, за тебе я спокійний — ти можеш жити на своєму хлібі.

(За В. Довжиком)

Коментар

Плеска'ч – круглий хліб сплюснутої форми.

Паляни'ця – хлібина із пшеничного борошна.

Зело' – зелень.

Полові'ти – починати цвісти (про жито, пшеницю), набуваючи жовтувато-зеленого кольору від пилку.

Стерня' – поле, на якому зібрано хлібні рослини і залишилися зрізані біля кореня їхні стебла.

Тренуємося

. Поясніть значення слів *не силую, марудився, закоцюблі, брьохали, зело, половіли, стерня, плескач, паляниця*.

. Знайдіть у тексті синонім до слова *завірюха*. Продовжіть синонімічний ряд.

. Слово хліб багатозначне.

1. Хліб – урожай .

2. Хліб – зерно.

3. Хліб – їжа.

4. Хліб – милостиня.

5. Хліб – робота.

У яких значеннях вжито це слово в тексті?

. Доберіть з тексту епітети до слів *хліб, зерно*. Доповніть їх власними прикладами. З одним із словосполучень складіть речення.

. Перебудуйте двоскладні речення на односкладні.

Зразок. Ідуть дощі – задощило.

Спадають сутінки – ... Настає вечір – ... Насуваються хмари – ...

. Поясніть значення фразеологізмів *падати без задніх ніг, не бачити світу білого, жити на своєму хлібові, йти своєю стежкою*.

. Як ви розумієте виділене в тексті висловлювання? Чому згадується саме цей птах?

. Продовжіть ланцюжок слів-асоціацій.

Хліб – зерно – орати – ...

Батько – син – ...

Праця – ...

Радимо запам'ятати!

Хто полю годить, тому жито родить.

Де господар добре робить, там і поле щедро родить.

На чорній землі білий хліб родить.
Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.

Практикуємося

. Дайте відповідь на запитання, поставлене в заголовку.

. Друзі, існує величезна кількість характеристик хліба. Трапляються і протилежні, наприклад такі: „Хліб радісного кольору”, „Хліб сумного кольору”. Спробуйте спочатку обґрунтувати перший погляд, а потім другий.

. Випишіть ключові слова тексту та, користуючись записами, розкажіть від імені героя, як батько навчив його жити на своєму хлібі. Чия думка переконливіша?

Акрові'рші

(перші літери рядків утворюють слово)

Хвалить його кожен,
Любить його кожен,
І дня ми прожити
Без нього не можем.

Линуть хвилі легкокрилі,
А я море і не море –
На мені люд жне і оре.

. Спробуйте скласти власні акрові'рші на тему „Хліб”.

Переказуємо

Запах свята

Якщо господиня вирішила до свята спекти пиріг чи здобне печиво, то їй насамперед треба припасти все необхідне, щоб поставити тісто. А як же інакше: сама собою посудина не заповниться.

А оператор-тістовод до такого дива звик.

Над ним на стелі безліч труб. По них з третього поверху хлібозаводу на другий, у величезну конусоподібну чашу – діжу, подається все, що треба.

Перед тістоводом не одна чаша, а вісімнадцять. Кожна з них вміщує триста п'ятдесят літрів. Усі вони рухаються колом, немов на каруселі. То одна перед тістоводом, то інша.

Тістовод подає команду – зважена порція борошна засипається з труби в діжу. Потім чаша переміщується до іншої труби, звідки заливається потрібна кількість води і дріжджів. Ще крок – і над діжею великі руки, ло'паті-мішалки. Вони розмішують вміст чаші, аж доки на дні не утвориться згусток тіста.

Діжа рухається далі, а тістовод тим часом займається іншими чашами, які одна по одній наближаються до нього.

Нарешті перед тістоводом та, перша діжа, з якої він почав роботу. Майже до країв її заповнило пухи'рчате тісто.

Над чашею механізми, що подають визначену кількість розчину солі, цукру, жиру, молока – все, що треба, в залежності від того, для чого готують тісто: батонів, паляниць, здоби*...

Як тільки необхідні добавки потрапили в чашу, вона «крокує» під іншу мішалку. Відполіровані металеві долоні-лопаті починають вимішувати тісто. Інакше воно не зійде, не підніметься.

Звичайно, тепер нікого не дивує «живе» тісто. Усі знають: його секрет у мікроскопічних дріжджових грибках. Ці грибки в тісті утворюють десятки складних речовин, у тому числі вуглекислий газ. Він намагається вирватися з «полону». От тісто і росте, «оживає».

На дріжджах замішують тісто з пшеничного борошна. З житнього – на заквасці з борошна, води і шматочка старого тіста, у якому є дріжджі й бактерії, що викликають бродіння.

Житнє тісто в'язке, майже не розтягується. Пшеничне – пружне, тягуче, як гума.

Яке тісто, таким буде й хліб.

Тістовод зупиняє мішалку. Відщипнувши від згорнутого в діжі поморщеного тіста шматочок, як дбайлива хазяйка, розминає його в руці, нюхає...

Тепер нехай постоїть!

Не минуло й години, а перша діжа стала повною: тісто зійшло.

Оператор подає команду – чаша перехиляється, тісто сповзає в блискучу лійку, подається на перший поверх.

Передусім воно потрапить до тісторозробної машини. Щосекунди з неї вискакують однакові шматочки тіста, їх підхоплює конвеєр* і переправляє до невеликого, схожого на равлика приладу – тістоокруглювача. Шматочки тіста пробігають по «равлику» (при цьому вони обдуваються повітрям, щоб не прилипали) і вискакують акуратними кульками. І відразу – в тістоформувальну машину. Вона з кульок робить палички. Шириною і довжиною – всі як одна. Спритно, ніби з долоні на долоню, перекидають їх вузькі стрічки конвеєрів, складають рядами на велику стрічку, що безшумно вповзає в так звану шафу. Хоча в ній і темнувато, але видно, як заготовки повільно підіймаються вгору, потім опускаються, одночасно просуваючись вперед. І прямо на очах стають пишними.

Майже готовими булками виходять заготовки із шафи. Щоправда, їм чогось бракує. „Гребінця” немає! Здається, нічого складного – зроби надріз і все! Хазяйка так би й зробила. А на заводі вручну не впоратись. А механізувати надрізування – справа непроста. Ніжне булочне тісто не любить необережних дотиків. Тільки що не так – пропала заготовка. Попомучились, поки вдалося створити автоматичну лінію, яка виконує цю операцію. Конвеєр подає заготовку під ніж-надрізувач. Лише мить – і „гребінець” готовий. Заготовки одна за одною зникають в електричній печі. Температура в її камерах – двісті градусів. Там булки не тільки спечуться, а й прирум'яняться.

Ось вони вже й готові.

З печі випливають принадні, гарячі булки. Або батони. Або паляниці. Або ж круглі п'ятдесятиграмові булочки-колобки.

Та які б хлібні виробы не випікав завод, їх треба поскладати на лотки для відправки в магазини. До того ж швидко. З сотню маленьких булочок, наприклад, за кілька секунд. Інакше не встигнути: їх випікають до тридцяти тисяч за годину.

Врятував електронний пристрій, робот-булкомет. Він з блискавичною швидкістю відраховує і вкладає на лотки духмяні булочки.

Кого ж не порадує аромат у домі, коли господиня у святковий день пече пироги чи здобне печиво.

У заводських цехах завжди запах свята.

(За О. Владимировим)

Коментар

Здо'ба – виробы зі здобного тіста.

Конве'єр – машина безперервної дії для пересування виробу від одного робітника до іншого.

Тренуємося

. Продиктуйте сусідові по парті слова *свято, дріжджі, конвеєр, металеві, акуратні, вуглекислий газ, вісімнадцять, розчин, мікроскопічні, бродіння, механізувати*. Перевірте і запам'ятайте їх написання.

. Як утворилися складні слова *хлібозавод, тістовод, конусоподібна, тісторозробна, тістоформувальна, тістоокруглювач, п'ятдесятиграмові, булкомет?* Поясніть їх написання.

- . Продовжіть синонімічний ряд.
- Булочки духмяні,...
- Печиво здобне,...
- . Знайдіть зайве слово.
- Пампушка, галушка, часник, калач, корж.
- Бублики, вергуни, торт, булочки, цукерки.
- Діжа, сходити, місити, нагріватися, тісто
- . Відгадайте за'гадку *За лісом, за пралісом золота діжа сходить*. Поясніть значення слова *діжа* в загадці й у тексті, використовуючи слова *пряме й переносне значення*.
- . Чому деякі слова в тексті взято в лапки?
- . Знайдіть абзац, у якому розкривається секрет „живого” тіста.
- . Які інгредієнти використовуються для приготування тіста?
- . Складіть план тексту і, користуючись ним, перекажіть текст.

Практикуємося

- . Поміркуйте, чому запах хліба порівнюють із запахом свята. З чим у вас асоціюється аромат свіжоспеченого хліба?
- . Проведіть уявну екскурсію по пекарні.
- . Як ви гадаєте, чому заводи на яких роблять хліб, працюють і вночі?
- . Як у вашій сім'ї ставляться до хліба? Подумайте, що ви можете зробити для того, щоб хліб ще більше шанували.

Загадка

Як навколо об'їси –
 Серединки не проси.
 Ми такі гостинці:
 Дірка в серединці.
 Р.К.1.

Гра!

Хто швидше?
 У словах переплуталися літери. Спробуйте якнайшвидше прочитати текст.

Як печуть хліб

ілбХ им з амив мої жногоко няд. А кя лятьроб ілбх, ив, бутьма , ен етезна. акТ то, лико рошнобо возятъпри ан возад, в лабораторії начаютьвизн огой амкс, лірко, пахза. тімПо шноборо паютьвиси у ликівє нича ялд мішуванняза статі. од робошна даютьдо плуте дуво і дріжджі. А „залізні руки” мішуютьза ілхб. тімПо шинама ірже стоті ан токчишма і кидаети хї ан хомуру чкустрі. чПі, у куя пляютьпотра кишмат татіс, гриваетьсяна роюпа. битьЗро токшма статі олок в чіпе і скакуєви відтиз товимго буханцем!
 Р.К.2.

Посміхніться!

Булка з маслом

Стоїть і гірко плаче Надя:
 – Віддайте булку з маслом, дядю!
 – Та я ж не брав, дівчатко миле...
 – А ви на неї, дядю, сіли!

(Г. Бойко)

Діалог

Учитель: Де б ви не накривали на стіл, яких би страв не наготували, всі старання будуть марні, якщо забудете про хліб. Найсмачніші ласощі з часом набридають. Хліб – ніколи. Який же подати? Чорний? Білий? А він буває дуже різний, навіть у кожного народу. В Україні, наприклад, випікають паляниці, у Білорусії – плетеники, у Латвії – світку-мейзе. У Чехії люблять хліб моравський, у Польщі – сандомирський, у Німеччині – хліб з тмином чи анісом. Але всякий хліб веде свій родовід від круглого як сонце коржа. У музеї швейцарського міста Цюріха зберігається коржик, спечений близько шести тисяч років тому. Його знайшли при розкопках будівель на палях на місці висохлого озера. Але є народи, у яких коржі навіть сьогодні користуються великою популярністю і є своєрідною національною стравою. Чи знаєте ви такі країни?

Учень: Мій тато багато подорожував. Він розповідав, що особливо смачні коржі випікають у країнах Кавказу і скрізь їх називають по-різному. У Грузії – валіпу'рі, мадау'рі, в Азербайджані – чуре'к, у Вірменії – лава'ш.

Учитель: Хотілося б довідатися, яким чином випікаються ці національні шедеври. Нещодавно прочитав один цікавий факт. Виявляється, бедуїни, жителі Аравійського півострова, до сьогодні печуть коржі – хібі'з – одним з найдавніших способів: у ямі під тліючим вугіллям. Але насправді в наш час багато дослідників працюють над удосконаленням процесу випікання хліба, над створенням нових рецептів. На рахунок вчених-конструкторів – чимало таких удач! От ти, Андрію, цікавишся космонавтикою. Скажи, чи винайдено спеціальний хліб для космонавтів?

Учень: Так, є і космічний хліб, точніше, маленькі хлібці. Кожен буханець розміром з цукерку. Всього чотири з половиною грами. Зате не черствіє і не кришиться. І дуже смачний.

Учитель: Це цікаво. Аби ще більше дізнатися про пригоди такого звичного і водночас такого необхідного для нас хліба, раджу прочитати книгу Олексія Владимиrowa „Земля на зернятці стоїть”.

Тренуємося

. Знайдіть у тексті пояснення до слів бедуїни, хібіз.

. Заповніть пропуски необхідними за змістом словами.

В Україні випікають..., у Білорусії –..., у Латвії –... У Чехії люблять..., у Польщі – ..., у Німеччині – ... Коржі в країнах Кавказу називають по-різному: у Грузії –..., в Азербайджані –..., у Вірменії –...

. Розкажіть, що ви дізналися про космічний хліб.

. Поясніть, як ви розумієте назву книги О. Владимиrowa.

Практикуємося

. Складіть діалог про відомі вам сорти хліба і розіграйте його. Скористайтеся поданими запитаннями.

Який хліб є улюбленим?

Де його випікають?

Де продають?

Якими є смаки членів вашої родини?

. Розіграйте діалог про використання хліба українцями в різних обрядах. Скористайтеся матеріалом з рубрики „Чи знаєте ви?”.

Чи знаєте ви?

Вислів „Хліб-сіль” вживається як привітання до тих, хто в цей час їсть, побажання смачного. Наречені запрошують на весілля зі словами: „На хліб, на сіль”. Це частий вислів у весільних піснях:

Сват кланявся хлібом-сіллю,

Дякував за вашу дочку.

„Водити хліб-сіль” – означає приятелювати, бувати в гостях один в одного.

В Україні за давнім звичаєм дорогих гостей зустрічають хлібом-сіллю. А в Австралії – хлібом-паштетом (великими скибками свіжоспеченого хліба з паштетом).

Інсценізуємо

Добра господиня

Каже молодичка своєму чоловікові:

– Оце я, чоловіче, хочу, щоб ти поласував, напечу тобі пампушок!

– Добре, – каже чоловік, – чом не поласувати!

Довго клопоталася жінка з тістом, та щось не вийшло.

– Ні, – каже, – краще я тобі спечу калача, такого хорошого, плетеного!

– Та нехай буде й калач. І то добре!

Підмісила жінка тісто, ліпила, ліпила, знов не пішло діло на лад.

– Ні, – каже, – перемішу, та нехай буде книш!

Місила, місила жінка знов та й каже:

– Ні, знаєш що, чоловіче? Нехай буде корж! Нащо ті витребеньки!

Розтовкмачила тісто на корж, а воно вже аж чорне стало. Всадила в піч, пекла, пекла, аж той корж зовсім засох, витягла, розломила – половину чоловікові дала, половину собі взяла. Чоловік їсть, аж давиться, а жінка вгризнула трохи та й віддала собаці.

– Нехай вже, – каже, – і Сірко поласує! Він ще зроду такого доброго не їв!

– Еге! – каже чоловік. – Нехай і мою пайку поїсть, щоб цілий вік пам’ятав!

(Олена Пчілка)

Коментар

Пампу'шка – невелика пухка кругла булочка.

Кала'ч – пшеничний хліб, випечений із переплетеного чи крученого тіста.

Кни'ш – вид білого хліба, змащеного салом або олією, із загорнутими всередину краями.

Ко'рж – плаский круглої форми виріб із прісного тіста.

Тренуємося

. Уявіть себе режисером інсценізації. Поясніть дійовим особам, як потрібно поводитися, яким має бути мовлення.

Практикуємося

. Інсценізуйте текст.

Пишемо диктант

Хліб

Принесли хліб. На столі поклали. Пахучий, теплий ще. Із шкоринкою золотавою. Це від вогню позолота в нього.

Та не тільки від вогню. Золоте зерно на борошно мололи. А зерно в золотому колоску на стебліні золоченій гойдалося, срібною росою вмивалося. Золоте проміння сонячне в себе увібрало. Від сонця позолота в хліба. Та чи тільки від нього?

Золоті роботящі руки зерно в ріллю посіяли, урожай доглянули й зібрали. Роботящі руки зерно змолотили, тісто замісили, хліб спекли. Роботящі руки в дім його принесли, на вишивану скатертину поклали.

І лежить на столі хліб, теплий, пахучий, руками роботящими подарований. Лежить ясний, як сонечко, і ніби промовляє: «Любіть мене, шануйте, їжте та здоровими будьте».

(Т. Коломієць)

Тренуємося

. Чи помітили ви, яке слово повторюється в тексті багато разів. У якому воно значенні вживається?

. Доберіть з тексту епітети до слів хліб, шкоринка, роса, зерно, руки.

Практикуємося

. Використовуючи прикметники, порівняння, опишіть хліб так, щоб слухач відчув його запах і смак.

Р.К.1. Бублики.

Р.К.2.

Як печуть хліб

Хліб ми з вами їмо кожного дня. А як роблять хліб, ви, мабуть, не знаєте. Так от, коли борошно привозять на завод, в лабораторії визначають його смак, колір, запах. Потім борошно висипають у великі чани для замішування тіста. До борошна додають теплу воду і дріжджі. А „залізні руки” замішують хліб. Потім машина ріже тісто на шматочки і викидає їх на рухому стрічку. Піч, у яку потрапляють шматки тіста, нагрівається парою. Зробить шматок тіста коло в печі і вискакує звідти готовим буханцем.

ЛЮДИНА І ПРИРОДА

Щось невовиме поріднило нас...

Усе живе: і ліс, і птах, і під камінчиком комаха...

Я квітку лісову не буду рвати...

Прислухайся – природа б'є в набат!

Зеленим сторінкам в „Червоній книзі” – бути!

Мовленнєва тема

Людина і природа

Мовленнєва підтема

Щось невловиме поріднило нас...

Читаємо

А.

Чомусь вважають, що люди й звірі розуміють одне одного лише в казках. А позатим не зовсім звичайні випадки не раз і не два траплялися зі мною самим.

Якось у травневому лісі коло Дніпра я здивався з оленем. Для нього це була така ж несподіванка, як і для мене. Ми закликали на місці і невідривно дивилися одне одному в очі. І раптом я відчув, що між нами вже якийсь час точиться справжнісінька розмова. Щоправда, без єдиного слова. Не знаю, чи можна це пояснити, але ми чудово розуміли одне одного. А потім оте дивне відчуття немов увірвалося. Враз. І він знову став тільки оленем, я – тільки людиною, і нам знову треба було берегтися одне одного. Я притьмом забрів у воду, а він одним скоком опинився серед дерев. Мені ще видно було, як олень біг. Його руде, аж червоне, хутро кільканадцять разів змигнуло вогником серед стовбурів і зникло.

Іншим разом, уже влітку, оте «щось» поріднило мене з метеликом. То був звичайний жовтий метелик з червоними цяточками на крильцях. Можна було простягти руку й торкнутися його. Я глянув довкола очима і нічого не пізнав. Здавалося, я розплющив очі в просвіченій сонцем воді – усе розпливалося перед ними. І сам собі я теж видавався зовсім не тим, за кого себе мав. Не стало ні мого минулого, ні моєї вдачі, ні того, що робило мене мною самим і відрізняло від інших. Яскраві барви – оце й усе, що від мене лишилося... І мені здавалося тоді, що на коротку мить ми з метеликом помінялися місцями і він поглянув на світ моїми очима.

А мишка? Хіба забудуться наші химерні стосунки, коли вона, перш ніж поткнутися з-під посудної шафи, вивчала мене блискучими очицями? Сторожка й полохлива, вона, здавалося, чекала мого дозволу перебігти підлогу навкіс. Пізніше я не йняв собі віри: вона часто чинила то одне, то друге, немов з моєї мовчазної згоди чи підказки. Знаєте, ми з нею чудово уживалися під одним дахом. Бувало, мені навіть довго не щастило, коли я її довго не бачив.

А мій кіт? Зимовими вечорами він любив грітися в мене на колінах. І при цьому голосно воркотів від задоволення. А мені здавалося, що то рипить попід вікнами снігом нічна варта сніговиків. Ми куняли, і в напівсні переді мною несамохить пропливали котячі пригоди, наче він їх мені бозна-яким чином переповідав. А мої собаки? Хіба можна сказати, що ми колись не порозумілися? Зараз я частенько себе запитую: звідки все те бралось? Як знаходилася мова з усім живим світом? І чому цього розуміння так частенько бракує людям? Що й казати! То таки не вигадка, що люди й звірі розмовляють один з одним. Дарма, що без слів. Хіба тільки в словах справа? Можна вивчити мови всіх народів, усіх тварин і птахів, і нікого не розуміти при цьому. А можна навпаки. Бачте, говорити однією мовою і доходити спільної мови – це, либонь, далеко не одне й те саме.

Виходить, просто обмінюватися словами мало. У слова, крім смислу, треба вкладати іще щось. Але що? Цього я не зможу сказати одним словом, бо ніяке слово того не вбере.

(За Т. Кіньком)

Тренуємося

. Прочитайте, правильно наголошуючи слова: *звичайні випадки, знову став оленем, притьмом забрів у воду, серед стовбурів.*

Р.К.І

. Поцікавтеся в сусіда по парті значеннями слів *позатим, притьмом, несамохить, либонь* шляхом добору синонімів.

. Поясніть значення слів *точити(ся)*, *видавати(ся)*. Які ще значення мають ці слова? При потребі зверніться до словника. У яких ситуаціях вони можуть вживатися в переносному значенні?

. Хто швидше знайде в останньому абзаці слова, вжиті у переносному значенні?

. У текстах яких стилів (художньому, публіцистичному, науковому) доречним буде використання слів *здибатися*, *заклякнутися*, *поткнутися*?

. Чи є в тексті вставні слова (словосполучення)? Яке значення (оцінку вірогідності повідомлюваного, почуття мовця, способи оформлення думок, джерело повідомлення, звертання до співбесідника) вони виражають?

. Складіть речення зі словосполученнями *не йняти віри*, *уживатися під одним дахом*, *воркотіти від задоволення*, *доходити спільної мови*.

. Випишіть найвагоміші в змістовому плані (ключові) слова та словосполучення і перекажіть текст, користуючись записами.

. Доберіть до тексту заголовки.

. Визначте тему, основну думку тексту. Поділіть його на смислові частини й доберіть до кожної з них заголовки.

. Скориставшись рубрикою «Радимо запам'ятати!», розкажіть сусідові по партії, як потрібно розмовляти й знаходити спільну мову.

Радимо запам'ятати!

	однією мовою
	різними мовами
	іншою мовою
	українською
	пошепки
(за)говорити	голосно
	відверто
	правду
	люб'язно
	по темі

Відповідаємо

Поцікавтеся у своїх однокласників, чи згодні вони з думкою, що людину й тварину поєднують якісь невлітими зв'язки. У відповідь висловіть власний погляд.

Чи траплялося з вами щось схоже? Що ви відчували?

Чи має текст виховне значення? Вислухайте відповідь сусіда по партії і при потребі доповніть.

Спробуйте дати відповідь на запитання, поставлене автором в останньому абзаці

Практикуємося

. Проведіть з однокласниками сеанс творчої «терапії». Спробуйте уявити себе ким-небудь із тварин (диких або свійських). Які перші відчуття, бажання у вас виникли? Про що ви подумали?

. Скористайтеся власним досвідом й укладіть короткий довідник-порадник на тему «Як знайти спільну мову з «братями нашими меншими?»». Скористайтеся висловлюваннями з рубрики «Радимо запам'ятати!».

Радимо запам'ятати!

Забезпечувати належний догляд.

Дотримуватися відповідної дистанції.

Проводити багато часу з улюбленцем.

Утримувати зоровий контакт (залежно від видової приналежності).

Розмовляти з твариною.

Урізноманітнювати мовлення пестливою інтонацією.
Поважати права тварини.
Намагатися вивчити звички улюбленця.
Інтуїтивно вгадувати бажання тварини.

Б.

Кіт Чудило

До нас прибуло кошеня, і ми взяли його вчити. Хто його знає, як треба вчити котів, то ми й стали його вчити по-собачому.

- Ляж! – І котик лягає і дивиться на нас, що ми йому дамо за це.

- Уперед! – І котик біг вперед що мав сили.

- Назад! – І котик вертався до нас. Тоді ми давали йому трішки сиру або риб'ячу голову.

Так ми й вивчили його по-собачому.

Зробили йому нашійничок із старого ремінця, і став він зватись Чудило.

Так і бігав за нами кіт Чудило, немов собачка. Тільки не скрізь. У річку не ходив. Ми купаємося, а він сидить на березі, чекає. Ми – до човна, а він не хоче, нявчить, бігає берегом, а до нас не пливе. Не люблять коти мокрого!

Одного разу поїхали ми човном вудити рибу. Дійшов з нами до берега кіт Чудило, а в човен не поліз, не схотів. Вибрався на дошку, що коло неї причалюють човни, і сидить на тій дошці над водою.

А під дошкою гуляють маленькі рибки-верховодки. Дивиться на них згори кіт Чудило – мабуть, смачні рибки, та в мокрому місці плавають. Дививсь, дививсь та й заснув на сонечку. Наловили ми багато верховодок. Був у нас здоровенний синій глек. Зачерпнули ми тим глеком води і напустили туди верховодок повно. І попливли човном додому.

Прокинувся Кіт Чудило, протер лапками очі й дивиться, чи не привезли ми йому чогось смачненького. Полазив у нас по плечах, по кишнях – немає нічого. Тоді як глянув у наш глек, так і закам'янів: рибок у глеку так рясно, що води між ними не видно. Плавають, плавають, одна на одну налазять – аж чорно в глекові.

Ми поставили глек на землю і трошки відсунулися, дивимось, що робитиме кіт Чудило.

Він вибрався на верхній край глека, умошився й сидить. Сидить, дивиться вниз на рибку. Дивиться, дивиться й нахиляється нижче та нижче, уже звисає над водою, уже й передні лапки в глекові, тоді – шубовсть! – і вскочив у воду.

Заметушився, заборсався, забився у воді – аж глек ходором ходить. І не вистрибує.

Ну, думаємо, пропав кіт Чудило – утопився, захлинувшись водою, упавши догори ногами в глек.

Уже хотіли його рятувати, коли вилазить! Мокрий, сердега, нечепурний, ніби цілу ніч під дощем був, але рибка в зубах. Виліз, рибку поклав долі, обтерся, облизався й почав їсти. Рибку з'їв, помурчав, витягнув ноги, ще раз облизався – і знову поліз на глек.

Дуже довго сидів, дивився, коли знову – шубовсть! – і вистрибнув з рибкою в зубах. І цю з'їв. Тоді ми забрали глек і попекли верховодок на сковорідці. Поклав на хліб – і їж!

І кісток не треба вибирати – так і хрумтять на зубах, як хрящ. А Чудилові повіддавали хвостики й голівки.

Отак і привчився кіт Чудило до мокрого. Іде з нами до річки, сам стрибає в човен, як мисливський собака, і зараз же до глека. Ми вудимо рибу, а він на глекові сидить, чекає. Як накидаємо у глек верховодок, тоді й він починає ловити рибу. Отакий у нас був кіт – кіт Чудило.

(За М. Йогансеном)

Відопвідаємо

Чому котові дали таку кличку – Чудило? Придумайте власну кличку цій винахідливій тварині.

Які клички і чому ви давали своїм домашнім улюбленцям? Складіть коротку розповідь і зачитайте її однокласникам.

Зразок.

Свого кота я назвала Качанчиком, бо маленьким він був схожий на огризочок, тягав за собою задні лапки і плакав за мамою. Підріс трохи і вже став статечним Качаном, бо качався від задоволення, коли я починала лагідно називати його Кицюньчиком і Масянькою. Виявляється, коти також схильні до лагідних почуттів.

. Чим змістовно, ідейно близькі (відмінні) тексти **А** і **Б**?

Тренуємося

. Попросіть сусіда по парті знайти в тексті синонім до слова *заціпеніти*.

. Знайдіть у тексті порівняння. Доповніть їх власними й запишіть. Поцікавтеся дібрatими порівняннями сусіда по парті.

. Поясніть однокласникам шляхом добору синонімів, яке значення має іронічне порівняння *немов собачка*.

. Перегляньте текст і визначте, висловлювання якого характеру переважають (інформативні, спонукальні, оцінні).

. З'ясуйте в сусіда по парті, за допомогою яких мовних засобів виражені команди в тексті.

. Подумайте, за яких умов використання команд, наказів, вимог на адресу людей буде доречним, а за яких викличе негативну реакцію, конфлікт. Придумайте короткі діалоги, щоб проілюструвати кожен із ситуацій.

Зразок.

А.

Учителька: Усім здати зошити на перевірку. Зрозумів, Андрію?

Учень: Так, я вже здав. (Я забув зошит удома.)

Б.

Син: Ти повинна дозволити мені піти на вечірку! Там же буде весь клас!

Мама: Ніяких вечірок з температурою не може бути. Навіть і не мрій!

7. Поясніть однокласникам, за яких обставин вживання поданих у рубриці «Радимо запам'ятати!» порівнянь буде доречним.

Радимо запам'ятати!

Б'ється, як риба в ополонці.

Бігає, як курка з яйцем.

Біла, як береза.

Бреше, як Сірко на вітер.

Високий, як лоза, а дурний, як коза.

Впертий, як віслик.

Гарна, як калина.

Гнучка, як тополя.

Дівчина, як квітка / лебідка / пава.

Живе, як горох при дорозі: хто не йде, той скубне.

Живуть, як кіт із собакою.

Практикуємося

. Влаштуйте диспут з однокласниками і доведіть справедливість або хибність поданих думок. Запишіть усі *за* і *проти* у дві колонки.

«Ті, хто тримають тварин, повинні визнати, що швидше вони служать тваринам, аніж тварини їм». (Б. Грасіан)

«Звірі, живучи разом з людьми, стають ручними, а люди, спілкуючись один з одним, стають дикими». (З фільму)

«Чим більше я пізнаю людей, тим більше мені хочеться стати твариною». (Й. В. Гете)

. Влаштуйте літературне змагання. Напишіть коротеньку гумористичну історію про свого домашнього улюбленця, використовуючи якнайбільше епітетів і розгорнутих порівнянь, зворотів. Шляхом голосування оберіть переможця, враховуючи художній рівень твору та повноту виконаного завдання.

Переказуємо

Усі голубенята вже сиділи на гілках груші. Одне – більше від інших. І хвіст довгий. «І не дивно, – думала Варка, що воно повипихало всіх.»

- Ой лишенько! Та це ж зозулень! – раптом збагнула вона.

Баба жаліла усяку живу істоту, але до цього розбишаки спочатку не мала серця. Так було їй боляче за маленьких голубів*, які лиш чудом врятувалися. Перші дні вона навіть сердилась на горлиць*. Але потім покартала себе за такі думки. Бо хіба ж зозулень* винне, що мати підкинула його в чуже гніздо. А що випихає інших, аби собі краще було, то інакше не вижило б, певне. А зозулька он як потрібна. Крім неї, ніхто й не справиться з отією волохатою гусінню, що мало не в палець завтовшки. Та й так багато робить вона доброго. Вік людям визначає.

Так думала бабуса, бо була добра та ніжна до всього, що жило на світі. І не відала вона, що те зозуленька вивелось в іншому гнізді – маленької пташечки-мухоловки. А підсіло сюди випадково, до гурту. І коли голуби годували своїх дітей, теж тріпотіло крилами і просило їсти.

Молода зозулька згодом закувала. І подарувала старенькій стільки літ, що та спершу злякалася, а потім засміялась і пригрозила їй пальцем:

- Ах ти ж, брехунко! Хіба ж я стільки проживу? Підлабузниця нещасна! Піддобрюєшся, щоб забула твій гріх.

Але зозулька кувала й далі, відміряючи бабуні стільки літ, що на весь куток вистачило б. Молода пташка була рада, що в неї прорізався справжній свій, зозулястий, голос. Вона й сама не знала, що так уміє, поки не здибала стару зозулю в гіллі та не наслухалась, як та кує. От і прорвало її, як весняний струмок.

А баба Варка, пораючись на городі, все погрожувала їй пальцем, промовляючи:

- Ну й брехунка, ну й підлабузниця! А ти ж іще сотню літ мені накувала. Хіба ж люди живуть так довго? Мені й так уже на дев'ятий десяток пішло.

Та зозулька, видно, дуже любила стареньку. Бо хоч щезла згодом кудись із її садка, але не забувала зовсім, навідувалась час від часу і кожного разу кувала їй довгі роки. І смішила тим бабу Варку до сліз, бо такої брехухи вона й замолоду не бачила та не чула.

А горлички так і трималися її обійстя, хоч теж літали кудись. Але на ніч збиралися на груші й вуркотіли старенькій над головою, щоб не почувалася самотньою, щоб було їй веселіше.

Вважала баба Варка зозульку брехухою, але та накувала їй правду. Бо прожила старенька відтоді ще чимало літ, хоч і не стільки, звичайно, як їй пророкувала пташка. Але не було в неї більше сумної зими, сумної весни, сумного літа та сумної осені. На бабиних грушах гніздилися горлиці й вуркотіли їй гарні слова про те, яка вона добра. Бо не тільки їм, голубам, а й горобцям, і синичкам, і жайворам-посмітюхам, і всьому птаству голодної зими підсипала зерна. А кого крила вже не носили, підбирала, обігрівала, нагодовувала й випускала згодом у щасливу пору. Тому й крутилося птаство над бабиним обійстям цілорічно. А горлички з темними кільцями довкола шиї, яких раніше не було в їхніх місцях, із її садка розселилися по всьому селу. Не втікали нікуди на зиму, бо з доброї

бабиної руки їх шанували в кожному дворі. І виручали зерном та ласкою, коли лютували хуртовини та морози. Виводились у гніздах нові горлички та зозульки, а тому все менше падало на землю груш і яблук, передчасно підточених червами.

А село це згодом перейменували на Горлицю. Бо стара назва – Бідаки – зовсім застаріла і нікого не радувала. Інша справа – Горлиця. Красиво, і любо всім. Казали, ніби назвали так на честь кільчастих горлиць, що вперше вивелися тут і розселились звідси по всіх селах довкола. Але й ще казали, що та нова назва села на честь самої баби Варки, яка врятувала колись горличку, із якої почалась особлива слава їхнього села. Мовляв, першою горличкою була сама баба Варка, бо так воркувала все життя біля Терентія, що молодим би повчитися.

(Г. Кримчук)

Коментар

Го/луб – птах ряду голубоподібних; пестливе називання чоловіка (переважно при звертанні); прикраса з паперу, воску або інших матеріалів, що має вигляд птиці. Голуб у давніх віруваннях – символ Великої Богині; у християнстві – Святого Духа; у фольклорі та літературі – щирої любові, злагоди, ніжності, подружньої вірності.

Го/рлиця – лісовий птах, менший від голуба, дикий голуб; ласкаве звертання до дівчат і жінок; давній український народний танець; українська сольна народна пісня.

Зозу/ля – (*заст.*) зигзиця (зигзиця), зозули/ця, зо/зуль (зо/зул) – самець зозулі. Люди вважають, що коли вперше почуєш голос птаха, треба кинути в його бік дрібні гроші, аби цілий рік бути при грошах. Скільки років прокує зозуля, стільки літ будеш жити. Зозуля може приносити звістку про загибель сина, чоловіка чи брата, тому в українців вона стала символом горя, смутку. У тужливих піснях до жінок звертаються «зозулько», «сива зозуленько». Матерів, які не хочуть доглядати дітей, зневажливо називають «зозулями».

Відповідаємо

Прослухайте текст і визначте головну думку?

а) треба вміти розрізняти птахів і допомагати лише корисним;
б) не можна вірити всіляким забобонам та прикметам (наприклад, щодо зозулиного кування);

в) усе в природі пов'язане, виживає сильніший;

г) необхідно любити живу природу, і вона обов'язково віддячить добром.

Яку користь людям приносить зозуля?

Керуючись якими почуттями назвала бабуся зозулю брехункою, підлабузницею?

Чому раділа молода зозулька?

Чому горлички трималися бабиного подвір'я й вуркотіли старенькій?

Чому село Бідаки дістало іншу назву?

Тренуємося

. Попросіть сусіда по парті пояснити вам значення слова *обійстя*.

. Знайдіть у тексті антонім до слова *похвалити*.

. Відновіть словосполучення.

Гілки ..., жива..., ... врятувалися, ...гніздо, тріпотіти ..., прорізався ..., пророкувати..., ... слова, щаслива ..., ... слава.

. Знайдіть у тексті рядки, які характеризують бабу Варку.

. Вставте замість пропусків потрібні слова й вирази, щоб вони відповідали змістові тексту.

Так думала бабуся, бо була ... до всього, що жило на світі.

І подарувала старенькій стільки літ, що ..., а потім ... і пригрозила їй пальцем:

Але не було в неї більше ... зими, ... весни, ... літа та ... осені.

А горлички з ... довкола шії, яких раніше не було в їхніх місцях, із її садка ... по всьому селу.

Не втікали нікуди на зиму, бо ... їх шанували в кожному дворі.

. Розташуйте речення відповідно до змісту тексту.

Вважала баба Варка зозульку брехухою, але та накувала їй правду.

На бабиних грушах гніздилися горлиці й вуркотили їй гарні слова про те, яка вона добра.

І коли голуби годували своїх дітей, теж тріпотіло крилами і просило їсти.

А село це згодом перейменували на Горлицю.

Молода зозулька згодом закувала.

Баба жаліла усяку живу істоту, але до цього розбишаки спочатку не мала серця.

. Знайдіть у тексті окличні речення і спробуйте вимовити їх з різними відтінками (докору, погрози, несхвалення). Яка інтонація доречна в тексті?

. Поцікавтеся в сусіда по парті про тип мовлення тексту (розповідь, опис, роздум, розповідь з описом).

. Доберіть до тексту заголовки.

Практикуємося

. Skorиставшись довідковою літературою, підготуйте доповідь про рослину (тваринну) назву одного з населених пунктів. Висловіть власні припущення щодо назви.

. Чи знаєте ви легенди, пісні, казки, вірші, пов'язані з голубом (горлицею), зозулею? Влаштуйте фольклорний міні-фестиваль. При потребі скористайтесь довідковою літературою.

Чи знаєте ви?

Є цікаві факти встановлення дружніх стосунків між рибою* і людиною тоді, коли вони перебували кожна в своїй стихії, риба – у воді, а людина – на землі. Так, австралійський мірошник Люгер приручив струмкову форель. Вона з його рук брала дощових черв'яків, припливала на поклик, розрізняла відтінки голосу людини, дозволяла брати себе в руки, пестити, злегка при цьому пощипуючи пальці свого друга.

Іноді така дружба людини й риби може бути взаємокорисною. На одному з Гавайських островів – Мау живе рибалка, який вже 26 років рибалить разом з величезною рибою баракудою. Вона підпливає до човна рибалки на стук по борту човна, дозволяє себе погладжувати по голові й спині. Після того, як її погодують, вона за сигналом починає заганяти макрель у розставлену сітку й не дає їй можливості випливати звідти. Він привчив баракуду брати корм, якщо той прикріплений до волосіння, так що піймати цю рибину ніхто не може. Рибалка приручив і привчив до роботи ще одну молоду баракуду, але стара її відганяє геть, і лише за її відсутності молода стає помічником рибалки в роботі.

(З посібника «Екологічне виховання учнів»)

Коментар

У багатьох існує думка, що риби нечутливі й мовчазні створіння. Та фахівці встановили, що насправді риби дуже чутливі до запахів, звуків, здатні розрізняти смак їжі, гратися, сумувати, деякі з них навіть піддаються дресуванню.

У них, як і в людей, бувають різні характери, вони розмовляють, товаришують, сваряться, турбуються про майбутнє потомство й підпорядковуються своїм законам.

Крім того, риби здатні створювати навколо себе електричні поля.

(З ілюстрованої енциклопедії)

Відповідаємо

Які особливі риси характеру й поведінки можуть проявлятися в риб (інших тварин)?

Чи згодні ви, що дружба людини й тварини може бути взаємокорисною? Доведіть свою думку.

Тренуємося

. Поясніть сусідові по парті значення виразу *бути у своїй стихії*, утворивши з ним речення.

. Скористайтеся рубрикою «Радимо запам'ятати!» й утворіть словосполучення. Складіть із кожним речення.

Радимо запам'ятати!

	бога за бороду
	в сіті
	гаву
	на слизькому
	на гарячому
піймати	на гачок
	на слові
	облизня
	погляд
	синицю в руку
	випадок

Практикуємося

. Знайдіть в науково-популярній, довідковій літературі або в Інтернеті цікаву інформацію про дружбу людей та тварин (птахів) і зробіть випуск усного журналу «Давайте жити дружно!».

Посміхаємося

Якось ми посадили нашу квочку висиджувати яйця й, на лихо, вилупилося таки одненьке не таке, як усі: менше за всіх і чорнюще, як сажа. Звичайно, мама-квочка не прийняла його, хоч як воно просилося під крило.

Нам нічого не залишалось, як забрати його, посадити в окреме кубельце й піклуватися. Чорнушка (так ми назвали курча) настільки звикла до мене, що не погоджувалася спати в коробці без заколисування, а коли їй набридала одноманітність її нової оселі, якимось дивом вибиралася з неї й приходила досипати на моїй подушці.

Чорнушка не відставала ні на крок, коли я йшла забирати пошту з поштової скриньки. Коли в неї мерзли лапки, залазила мені на ногу і, піднявши голову, з цікавістю слухала розмови, які точилися десь, на її думку, у височині, час від часу додаючи своє «піу-піу» в дискусію. Найкумедніше було те, що вона гралася, як кошеня. Бігала по лінолеуму у вітальні, сковзалась і перечіпалася, намагаючись упіймати край стрічечки.

Навіть тоді, коли Чорнушка вбилася в пір'ячко і стала статечною куркою, вона не забула, що ми з нею, як мама й дочка. І чим далі, тим більше мені здавалося, що саме я і є дочкою, на її думку, таку впевненість я часом читала в її очах, таким покровительським поглядом дивилася вона на мене.

(В. Омеляненко)

Діалог

Учителька: Природа, що оточила людину з давніх-давен, була не тільки сусідкою, але й перетворилася на світ символів. Природні особливості міських околиць, рослинний і тваринний світ місцевості, де розташоване місто, знайшли своє відображення в гербах. Наприклад, у Сосниці, що на Чернігівщині, на гербі був ведмідь, у Любомлі (Волинь) – зубри, у Миколаєві (Львівщина) – дуб, у Вижниці (Чернівецьчина) – смерека й річка. А чи знаєте ви ще якісь міста чи селища, на гербах яких використані рослинні чи тваринні мотиви?

Учениця: Моя бабуся живе в Куп'янську, що на Харківщині. На їхньому гербі був зображений ховрах. А ще я читала, що в давні часи природа у сприйнятті людини була живою істотою. Зорі, місяць, ліси й поля, звірі й птахи розмовляли людською мовою, мали людські почуття.

Учителька: Так, за повір'ями, прірви між людиною і природою не існувало, все могло переходити одне в одне, перетворюватись один в одного, як у народних казках, де в образах звірів виступають перевтілені люди. Тому рослини і тварини до сих пір мають для людини символічне значення. Наприклад, цвіт вишні та яблуні – символи материнської любові та відданості, ромашка та лілія – уособлюють дівочу чистоту. У давнину людина ототожнювала себе з конкретною твариною чи рослиною, тобто обирала собі *тотем**.

Учениця: Нещодавно я читала книгу про тварин. Виявляється, ведмідь – один з найдавніших символів, що уособлює світ природи загалом, її нерозривний зв'язок зі світом людей. Відомий переказ про те, що ведмідь колись був мірошником, якого Христос перетворив на ведмедя за те, що той хотів його налякати.

Коментар

Тотемізм – віра у містичний зв'язок, тобто «кровну» спорідненість певного роду, племені з якимсь видом тварин чи рослин – тоте/мом.

Тренуємося

. Чи знаєте ви, які мотиви превалюють на гербі вашого міста, селища, місцевості?
. Знайдіть у другій колонці тлумачення до символів з першої колонки. Поясніть, чому ці символи, на вашу думку, мають саме таке значення.

1. Голуб	а. пильність.
2. Орел	б. вісник відродження, любові, свободи.
3. Лелека	в. довге життя і заможність.
4. Зозуля	г. праця на користь рідної землі.
5. Ластівка	г. втілення невинності, простоти, ніжності, жертвовності, покірності, смирення.
6. Соловей	д. зло, жорстокість.
7. Вовк	е. чистота, смирення, милосердя, щедрість.
8. Олень	є. родючість, працелюбність і мирна праця; втілення вічної мудрості, творчості.
9. Кінь	ж. хитрість і кмітливість.
10. Бик (Віл)	з. родинність, добра звістка.
11. Вівця (ягня)	и. заземленість людини, виключно матеріальні інтереси.
12. Лисиця	і. сила, витривалість.
13. Кріт	ї. удівство, сирітство, сум, втілення людини, що занедбала свій обов'язок, свою працю й родину.
14. Бджола	й. справедлива влада, висока духовність.

Р.К. 2

. Скористайтеся інформацією з попереднього завдання і придумайте діалог-розпитування на тему спорідненості людини з тваринним (рослинним) світом.

Практикуємося

. Влаштуйте фестиваль тотемів. Подумайте, який би тотем ви собі обрали. Свою думку обґрунтуйте.

Пишемо диктант

А.

Білі хмарки, стрімка вода, пекуче сонце, чорні скелі, солоний вітер, квітучі сади, співучі птахи, метушлива комашня – все це животвір землі й неба, природа, що оточує людину з коліски і визначає її поступ, куди б він не був спрямований.

Яку б справу не починав селянин, він завжди озирався на пору року, звіряв свої прагнення і дії з природними явищами. Поганські боги наших предків – це насамперед

образи природи, втілення опроміненої життєстверджуючим духом троїстої природної сили. Які ж вони, наші стародавні божества? Сварог – небо, світло, вогонь; Стрибог – небо, рух повітря; Похвіст – вітер; Дажбог, Хорс, Ярило – сонце, сонячна сила; Перун – грім, блискавка; Сімаргл – насіння, паростки; Переплут – коріння, рослини; Макош – мати-земля, плодючість.

Саме природа, її краєвиди і явища часто формували внутрішню сутність народу, поезію його мови. Усі фарби, звуки і рухи природи, всю складність їхнього поєднання змогли українці позначити, окреслити за допомогою слів. Щоб впевнитися у цьому, давайте здійснимо мандрівку сторінками тлумачного словника Б. Грінченка, складеного за давніх часів, але й нині безцінного для всіх.

(За В. Супрунечком)

Б.

Чи задумувались ви коли-небудь, чому так багато високих поривань пов'язано в нашій свідомості з птахами? Голуб здавна уособлював вірність, ласку й любов, а нині є символом миру. Лелека — сімейний затишок і благополуччя. Лебідь — гордість, чистоту і кохання.

І все ж ми особливо любимо лелек, журавлів і лебедів. Вони ж бо приносять довгождане літо-літечко. Недаремно журавлів називали колись «веселиками». У древніх слов'ян під страхом смертної кари заборонялося полювати на білих лебедів.

Пройшли століття, а ми й нині не перестаємо захоплюватися цими красенями. Чи не тому, що єство людини з давніх-давен прагнуло краси та гармонії, часто так і не збагнувши їх? А може, тому, що людина з сивої давнини прагнула злетіти в синє-синє бездоння, вдихнути свіжий вітер привілля?

(З журналу)

Р.К.1 звича/йні ви/падки, знову став о/ленем, при/тьмом забрів у воду, серед сто/вбурів.

Р.К.2 1.е., 2. й., 3. а., 4. ї., 5. з., 6. б., 7. д., 8. в., 9. і., 10. г., 11. г., 12. ж., 13. и., 14. є.

Мовленнєва тема

Людина і природа

Мовленнєва підтема

Усе живе: і ліс, і птах, і під камінчиком комаха...

Читаємо

А.

Тасмниці старого дуба

Не першу сотню літ росте на пагорбі посеред заплавної луки кремезний дуб із розлогим, покрученим, мов пальці в старій роботящій людині, гіллям. Він міцно вчепився в землю товстим корінням, й жодному вітрові, здається, несила похитнути його сонцем обсмалений, дощами й морозами покарбований стовбур.

Час добряче подзьобав кору велетня, блискавкою скосило верховіття, а внизу, поблизу землі, виникло чималеньке дупло. Саме це дупло й задавало найбільше прикросців дубові.

Дупло, звичайно, не одразу було таким, як тепер. Спочатку це була звичайнісінька виразка на корі – вепр ікла точив. Потекли соки з рани, накиннулися на солодке питво комахи різні, хотіли висмоктати з дерева всю живильну вологу, та воно не далось – швиденько рану зарубцювало. У дерев, як і в людей, болячки змолоду швидше гояться.

Другу, вже невігойну, рану дуб одержав під час фашистської навали. Він урятував тоді життя молодому винищувачеві танків, прийнявши на себе ворожий постріл. Снаряд глибоко проник у тіло велетня, трохи навіть надколов стовбур, обпалив довкола себе деревину. Добре, що не вибухнув. Пізніше, через кілька років, дерево виштовхнуло з свого тіла осоружну залізяку. Але рану затягнути сил уже не вистачило. Туди одразу ж набилося багато комах-деревоточців. Самі вони не їдять деревини, а ось їхні личинки тільки нею й живляться. Ви бачили, напевне, які глибокі ходи залишають вони після себе у найміцнішому дереві. Дупло з року в рік збільшувалося. Розкошували деревоточці, а що міг дуб зробити? Стогнав, сердешний, від безсилля, опускав додолу гілля від горя невтішного. Важко оборонятися від хвороб звірові, та все ж таки знаходить нерідко поміч (то в мурашник від надокучливих комах ляже, то рослинку лікарську знайде), а дереву тільки доля-вдача може зарадити.

Не обминула радість і нашого дуба. Летів улітку бджолиний рій, сів перепочити на гілку, а тут дупло. Далі бджоли не полетіли, оселилися в ньому. Швиденько почистили, зайвину з нього викинули. Затишно стало, сухо. А там, де сухо, немає місця деревоточцям. Деякі з них, щоправда, хотіли проникнути в дупло, так де там: хазяї і на поріг не пустили. Невдовзі їм дупло за вулика правило. Дуб уже й хвилюватися за свою рану перестав. Аж тут нова біда: пасли хлоп'ята корів на луках та й надибали якомсь на бджіл. Не знайшлося серед пастушків розумника, щоб зупинив, стримав їхнє бажання звідати дикого бджолиного меду. Хоч і хоробро захищалося крилаті трудівниці, та викурили їх з дупла хлоп'ята. Наїлися меду з вощиною. А дупло знову нічиїм стало... Однак ненадовго, бо вподобали його навесні їжаки. Невдовзі і їжаченята у гнізді з'явилися. Знову заспокоївся дуб, бо нові гості, ласі до різних хробачків, не дадуть їм дерево їсти. Та ось натрапив на їжачу сімейку голодний лис. Вже й проминув дуб, а тоді почув запах їжаків і вліз у дупло. Як не підступає до них – голки колються, а до тіла – зась! І все одно придумав хитрюган: випхав батька-їжака з дупла, хоч і лапи та морду поколов, а тоді покотив його до озера.

У воді їжачу сімейку згубив.

Після того у дуплі довго ніхто не жив. Потім цілу зиму господарювала в ньому куниця. Її налякали все ті ж пастушки, і вона подалася до лісу. Однієї весни качка вивела в дуплі каченят...

А ще під відхиленою корою знайшли притулок метелики, мухи, комарі. Вони й не дихають. Може, загинули на холоді? Ні. Як прийде весна, відтануть закоцюблики, оживуть.

Неподалік від дупла від дупла, під зашерхлим листям, зібралось кільканадцять яскраво-жовтих сонечок. Влітку вони поодиноці розкошували на луках, де на пагонах щавлю збиралися шкідливі попелиці – найулюбленіша їхня здобич, а як тільки потягло холодом, сонечка збилися тут до купи й також закоцюбли. Прямо під ними, у заглибинці, теж життя тепліє: равлик, що влітку об'їдав листя на куцах, знайшов у ній схованку.

Цього літа дуб був страшенно здивований: у гущавині його гілля з'явилася не бачена досі істота – дуже схожий на білочку звірок, тільки надто маленький. Мордочка гостренька, на щоках чорні плями, вуха великі, круглі. Хвіст довгий, ще й з китичкою на кінці. Звірок довго нишпорив по дубу в пошуках малого дупельця, але не знайшов його. Тоді спустився на землю, набрав сухої трави й звив собі на дубі кубельце. Перепочив і почав полювати на слимаків, гусінь, комах різних. Виходить, ще один захисник з'явився, зрадив дуб. Пізніше всюдисуща сорока розповіла йому, що цього звірка сонєю звать. Що жила вона, соня, донедавна в саду. Там у неї дупельце було в старій груші, тепер її спиляли, ось соня й помандрувала в пошуках схову. Дуб здивувався тоді незвичайній назві звірка, бо той спав дуже сало, все нишпорив у гіллі. А то й на землю спускався в пошуках їжі. А тепер. Коли холоди настали, зрозумів. Що соня справді любить спати. Із свого блаженного житла ще рано восени перебралася в міцне гніздо вивільги, вкрилася, немовби ковдрою. Кількома дубовими листочками й міцно заснула. Нічого, до прильоту птахів проснеться.

...Тихо довкола. Іскряться легенькі сніжинки. Із-за темної, набряклої хурделицями хмари вигулькнуло сонце. Воно торкнулося своїми промінчиками-гінцями верховіття дуба. Й він радісно стрепенувся, відчувши їхнє лагідне тепло.

(А. Давидов)

Тренуємося

. Доберіть з тексту ситуативні синоніми до слів *дуб, бджоли, лис, метелики, мухи та комарі, звірок*.

. Попросіть сусіда по парті дібрати з тексту епітети до слів *дуб, гілля, стовбур, дупло, волога, комахи, сорока, хмара, коріння, питво, лис, листя, житло*. Доповніть відповідь власними прикладами.

. Чи є в тексті порівняння? Прочитайте їх і попросіть сусіда по парті пригадати, стосовно чого чи кого вони використані в тексті.

. Поясніть різницю у формі і значенні виразів (*за вулика*) *правило* і (*вивчити*) *правило*. Як називаються такі слова?

. З'єднайте дієслово з відповідним прийменником і утворіть власні словосполучення за зразком.

Зразок: накинутися на ворога.

Накинутися	
Висмоктати	
Стогнати	
Оборонятися	по
Проникнути	за
Хвилюватися	в
Натрапити	від
Неподалік	з
Нишпорити	на
Спуститися	
Полювати	
Перебратися	

. Хто більше добере прислівників до дієслів із перших двох абзаців тексту?

. Чи є в тексті вставні слова (словосполучення)? Яке значення (оцінку вірогідності повідомлюваного, почуття мовця, способи оформлення думок, джерело повідомлення, звернення до співбесідника) вони виражають?

. Попросіть сусіда по парті знайти речення з дієприслівниковими і дієприкметниковими зворотами й пояснити розділові знаки при них.

. Чи відповідають змістові тексту наступні речення? Дайте правильні варіанти тверджень.

Нещодавно на пагорбі посеред заплавної луки з'явився кремезний дуб.

Кора велетня гладка і неушкоджена.

Комахи-деревоточці їдять деревину, тоді як їхні личинки –ні.

Бджоли постійно впускали якихось нових гостей у дупло.

Лис не зміг навіть наблизитися до їжачої сімейки.

Після їжачої сімейки лише качка вивела в дуплі каченят, і більше ніхто там не жив.

. Випишіть із тексту ключові слова та, скориставшись записами, перекажіть історію дуба.

. Зробіть детальний опис дуба (за текстом).

Практикуємося

. Якби вам довелося малювати людину за описом дуба, яку б ви намалювали? Розкажіть про характер цієї людини.

. Проведіть екскурсію-знайомство з жителями лісу.

Б.

Сподівання

Весна завирувала бурхливою повінню, стрімка вода спінила залишки потемнілих на сонці снігових заметів, потягла у безвість засохле бадилля торішніх бур'янів, закрутила вирвою над скреслим озерцем, забрала у незвідані мандри його дрібних мешканців, підступила загрозово і до пагорба, на якому височило могутнє дерево.

Минуло кілька днів, водяна круговерть утихомирилася, на посохлому пагорбі зібралася вціліла живність. Під дубом сполохано пряв вухами білястий заєць. Весна прийшла рано, й він не встиг повністю полиняти – змінити маскувальну зимову шерсть на літню – сіреньку. І хоч він вже висохнув після холодної купелі, однак продовжував тремтіти. Й було чого: скраю пагорба калачиком скрутився лис. Той самий хитрюган, що розправився тут з родиною їжаків. Цього разу він сам потрапив у біду: бурхливі потоки всюдисущої води застали його посередині лук, де він мишей ловив. Невдаха мисливець так захопився полюванням, що не встиг і оком змигнути, як перша хвиля потягла його по купинах. Спочатку він борсався проти течії, а тоді, як геть виснажився, підкорився стихії. Мокрого, знеможеного, викинуло лиса на край пагорба, де він і лежить уже другий день, не вірячи, мабуть, що лишився живий.

Під торішне дубове листя сховалося з півтора десятка мишей. Вони поки що не бідують: точать жолуді, не знаючи, яким бодем відгукується загибель кожного з них у серці старезного дуба. Час від часу викидає на поверхню купку землі оксамитовий кріт. Його підземні галереї заповнилися водою, і він квапиться будувати нові – на пагорбі. Галереї потрібні кротові, як відомо, не для прогулянок знічев'я. Це – своєрідні пастки для комах і їхніх личинок, що ними навіть кріт живиться. Дуб не ображається на крота, коли він близько до коріння підходить, бо знає, що той позбавить його багатьох шкідників.

З того боку, де сонце, кора на дубі нагрілася. Ожив під нею метелик-кропив'янка. Ще не вірячи, що йому вдалося щасливо перезимувати, поволі вичалапав на волю. Яскравий день, свіже повітря задурманили йому голову, й метелик на якусь мить завмер, а тоді почав пробувати крила. Розвів їх – немовби веселка зблиснула між чорним гіллям – хоч і тремтять з незвички, але летіти можна. Змахнув ними сміливіше й полетів. Легенький вітерець підхопив кропив'янку, підняв вище й поніс у напрямку лісу. Якщо

поталанить йому долетіти туди без пригод, відкладе в сухій місцині яйця. А з них пізніше вилупиться гусінь, яка так любить кропивою ласувати, а згодом і лялечка утвориться. З неї аж під осінь вийде молодий метелик... Поки що ж темною цяточкою поніс вітерець одного з дубових закоцюбликів. Нехай йому щастить!

Лис прийшов нарешті до тями. Нюхнув повітря – зайцем пахне. Очам своїм не повірив, як побачив під деревом вуханя. Напружив м'язи – слухаються. Пружиною стрибнув на зайця. Та тільки лоба об дуба набив, заєць теж не дрімав – довго б вони кружляли навколо дуба, якби не помітив заєць вирване з корінням дерево, що пропливало повз пагорб. Зібрав останні сили й стрибнув. Щоправда, вдарився об гілку, але то нічого – втік-таки від хижака. А лис тепер уже все життя боїтиметься води. Він аж заскавчав через таку невдачу. Облизався й ліг під дубом. Затихнути б мишам у цю мить. Так ні – шелест та шелест у листі. Лис їх швиденько переловив на превелику радість дубові. А може, не встигли вони всі жолуді поїсти!

Прокинулися від зимової сплячки кажани. Свиснули щось один одному, заворушилися.

З'явилося чимало мошви. Дрібнюсінькі надокучливі істоти хмарою майнули у пошуках теплокровних тварин. Проникли і в дупло. Зголодніло накинулися на кажанів. Лізли їм у вуха, очі, забивали дихання. Летючі миші остаточно прокинулися й швидко впоралися з нападниками. Та що їм ця невеличка зграйка? Під вечір вони вилетіли на полювання й ловили мошву до ночі...

Невдовзі на пагорбі з'явилася гостя. Стара болотяна черепаха припливла сюди, щоб перепочити після вдалого полювання на молодих линів, які водилися на дні затопленого озера. Розімліло виставила з-під панцира голову, ноги і хвіст. Задрімала. Так і провела тут ніч, а вранці шубовснула в воду й подалася у пошуках болота, де їй легко буде сховатися в густих заростях.

Від лісу почулося басовите гудіння джмеля. Це струмені повітря підхопили в свої обійми й потягли до води одвічного мешканця суші. Вже й сили полишали джмеля, а довкола – безкраї водні простори. У відчаї роззирнувся довкруг і побачив пагорб, а на ньому дуба. Виборсався з обіймів легковажного вітру і майже над самою водою попрямував до рятівного острівця. А перепочивши, почав обстежувати пагорб. Що шукав? Звичайнісіньку мишину нірку. Навіщо вона йому, скажете? Та щоб влаштувати житло. Адже як ведеться у джмелів: до весни доживають з усього рою лише молоденькі самочки, які розлітаються навсебіч, щоб створити нові сім'ї. Збільшиться крилатих мешканців і під кроною старого дуба.

Вода почала потроху відступати від пагорба. Дуб з тривогою поглядав на почорнілі, набубнявілі, в тріщинах жолуді. Що з ними буде? Чи проростуть? Хоч і здогадувався: і цієї весни не буде, мабуть, коло нього рідні – сухі жолуді миші поїли, а від замочених мало користі. І все ж таки сподівався...

(За А. Давидовим)

Гра!

Хто найуважніший?

З'ясуйте, хто найточніше назве усіх живих істот, згаданих в тексті в порядку їх появи.

Тренуємося

. Доберіть за текстом епітети до слів *повінь, вода, мандри, дерево, купіль, кріт, повітря, гілля, вітерець / вітер, сплячка, густі, гудіння* і запишіть. Порівняйте свої записи з тими, що дібрав сусід по парті. Які ще епітети можна дібрати до поданих слів?

. Утворіть із поданих слів словосполучення й запишіть. Скориставшись записами, складіть коротку розповідь.

прясти	оком
скрутитися	стихії
захопитися	через невдачу

змигнути	очам
підкоритися	вухами
відгукуватися	до тями
прийти	у воду
не повірити	калачиком
заскавчати	у пошуках
шубовснути	болем
податися	полюванням

- . Хто швидше знайде в тексті словосполучення з прислівниками міри і ступеня дії?
. Сполучіть фразеологізми з першої колонки з їхніми значеннями з другої колонки.

1. Бігти за двома зайцями	а. шукати прихильності, упадати біля кого-небудь
2. Ганяти, як солоного зайця	б. хитрий
3. Комар носа не підточить	в. бути заклопотаним, метушитися
4. Лисом витися	г. намагатися одночасно здобути успіх у двох справах
5. Лисом підшитий	г. гордовита, задержувата людина
6. На серці наче миші шкребуть	д. бути в поганому настрої
7. Бути під мухою	е. не давати комусь перепочинку
8. З мухи робити слона	є. кому-небудь стало відомо про щось
9. Крутитися, як муха в окропі	ж. не буде до чого прискіпатися
10. Мухи в носі грають	з. незручно, невлаштовано
11. Як муха вкусила / сіла на ніс	и. мати поганий, тривожний настрій
12. Зазирати, як сорока в кістку	і. уважно приглядатися до кого-, чого-небудь,
13. Як сорока на тину (кілку)	ї. дуже перебільшувати щось
14. Сорока на хвості принесла	й. бути в нетверезому стані

Р.К.1

. Розкрийте дужки і з утвореними словосполученнями складіть речення.

Бурхливою (повінь), на (посохлий) пагорбі, холодної (купіль), (всюдисуща) води, в густих (зарості), (рятивний) острівця.

. Уявіть, що ви – редактори. Перепишіть речення, виправляючи помилки. Звірте свої виправлення з сусідом по парті.

1) Й було чого: зкраю пагорба калачиком зкрутився лис.

2) Мокрого знеможеного викинуло лиса на край пагорба, де він і лежить уже другий день не вірячи мабуть що лишився живий.

3) Вони поки що не бідують: точать жолуді не знаючи якою біллю відгукується загибель кожного з них у серці старезного дуба.

4) Легенький вітерець підхопив кропив'янку, підняв вижче й поніс в сторону лісу.

Лис нарешті прийшов в себе.

5) Він аж заскавчав із-за такої невдачі.

6) А може не встигли вони усі жолуді поїсти!

7) Хоч і догадувався: і цією весною не буде мабуть коло нього рідні – сухі жолуді миші поїли, а від замочених мало користі.

. Попросіть сусіда по парті прочитати текст методом сканування, вибираючи слова, які пишуться через дефіс, і пояснити їх правопис.

Гра!

Хто більше?

Наведіть приклади прислів'їв, де згадувалися б тварини або птахи, про яких ідеться в тексті?

Р.К. 2

. Чи знаєте ви вірші, оповідання, пісні про ліс? Мабуть, серед них є такі, що найбільше вам до вподоби? Якщо немає, скористайтеся поданим віршем і вивчіть його напам'ять.

Цей ліс живий

Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові.
Старезні пні, кошлаті поторочі*,
Літопис тиші пишуть у траві.
Дубовий Нестор* дивиться крізь пальці
На білі вальси радісних беріз.
І сонний гриб в смарагдовій куфайці
Дощу напився і за день підріс.
Багряне сонце сутінню лісною
У просвіт хмар показує кіно,
І десь на пні під сивою сосною
Ведмеді забивають доміно.
Малі озерця блискають не злісно,
Колише хмара втомлені громи.
Поїдемо поговорити з лісом,
А вже тоді я можу і з людьми.
(Л. Костенко)

Коментар

Поторо/ча – привид.

Не/стор – давньоруський письменник і літописець. Автор вживає цей образ у переносному значенні.

Відповідаємо

Чому автор вірша називає дуб Нестором?

Якими мовними засобами створено у вірші ефект присутності?

Поясніть суть останніх двох рядків вірша.

Практикуємося

. У тексті не згадано про людину. Як співвіднести порушені в тексті проблеми з людським життям? Влаштуйте обговорення цього питання в класі.

. Підготуйте усний твір-роздум на тему «У ліс піти – себе знайти».

Переказуємо

Чого кричала вивільга

До табору поверталися полем. Неподалік співав жайворон. Він непорушно зависав у повітрі, а потім падав униз.

- Чого б то він? – *запитав*, хитро мружачись, учений.

- Мабуть, небезпеку помітив?

- Ні, – *засміявся* Геннадій Олексійович, – то він «падає» в своє гніздечко. Там, певно, уже й пташенята вивелись. Ясно, що нас не помітив, інакше б нізащо не показав своєї хати.

- А он яка красива пташка! Груді чисто жовті, спинка зеленувата, сіренька голівка.
- Жовта плиска, – упізнав Ігор, – її гніздо теж легко знайти, бо плиска завжди крутиться над ним.

- А он перепел! – *зрадів* Валик.

- Ну й задавака, – *не втерпіла* Віта. – Перепела всі знають. У нас минулого року вдома навіть він жив у клітці. Співав дуже красиво. А коли татко його випустив на волю, так він ще з тиждень на балконі жив, не хотів летіти.

... Увійшли в березняк. Під ногами зашерхотіла трава.

- Фіу-тіу-ліу, - лимонно-жовтого кольору пташка, а хвіст і крила чорні.

- Вивільга!

- До того ж самець, бо самиця має скромніше вбрання, вона зеленувато-сіра.

- Через цей строкатий одяг, - *зауважив* Геннадій Олексійович, - вивільга прилітає до нас лише тоді, коли всі дерева вкрийються листом. Інакше вона б швидко стала жертвою пернатих хижаків.

А в березняку несподівано щось заверещало, мов кіт, якому дверима хвоста прищемили.

- Що воно?

- Та сама вивільга! А кричить вона так перед негодою.

- Тож не барімося, бо можемо змокнути.

- Ти-ти-рути-крути-верти. – На сучку поблизу дупла старезної берези сиділа невеличка пташка з чорною головою.

Геннадій Олексійович витяг з кишені шишку, яку десь підібрав, і кинув. Пташка відскочила від дупла, й діти побачили, що спинка в неї теж чорна, живіт і груди – білі, на крилах білі смужки.

- Строката мухоловка!

Мухоловка тут же продемонструвала свою спритність: схопила на льоту муху чи якогось комара і знову полетіла в дупло. Олесь підійшов ближче й зробив декілька знімків трудолюбивої пташки, на рахунок якої тисячі впійманих комах-шкідників.

- А он знову жовта плиска з'явилася. У ліс залетіла вона, мабуть, випадково, бо живе, як ви бачили, переважно на луках. І забарвлення має відповідно до жовтих лугових квіток.

- Ді-ді-ді-ля-ля-ля-ві-чіу!

-Зяблики! Невеличкі сіро-бурі коричнево груди птахи, з синювато-сірою голівкою і ясно помітними білими рисками на крилах, не лякаються зайд. Стрибають собі з гілки на гілку. Діти підійшли ближче.

- А ви знаєте, де самець, а де самиця? – *Запитав* Геннадій Олексійович.

- Зрозуміло, красивіше «вдягнені» – самки, – *висловив здогад* Валик.

Геннадій Олексійович засміявся.

- Хіба ж можна, Валику, копіювати людські звички! У зябликів навпаки: самки мають забарвлення скромніше, аніж самці. Ці пташки цікаві ще й тим, що прилітають до нас дуже рано, до того ж першими, мов на розвідку, прибувають самці, а лише через кілька днів за ними – самиці.

Пташкам, напевно, набридло-таки близьке сусідство з дітьми, і вони пурхнули на дальше дерево.

- Пінь-пінь!

-Рю-рю!

- Ще й так можуть вони співати?

- Знову ж таки на негоду, – Геннадій Олексійович глянув на хмари, що звідусіль затягли небо. – Бути дощу. А де це наш Ігор?

- Я тут, Геннадію Олексійовичу. Знайшов гніздо, але не знаю, чиє воно.

- Не чіпай руками, – *наказав* учений і рушив з дітьми на його голос.

На тоньких бокових гілках дерева примостилося акуратне, красиве гніздечко, обліплене зовні лишайником і мохом. В середині був м'якенький тополиний пух, на якому

лежало четверо світло-голубих яєчок, поцяцькованих коричневими й темно-фіолетовими плямами.

- Хто знає, чиє це гніздо?

- Ре-ре-ре-ре-ре! – *пролунало* над самою головою.

- Це ж щиглик, – *здогадалася* Віта. – Ходімо звідси, бо він сердиться на нас.

Пішли, а їм навздогін ще довго кричала строката пташка.

(А. Давидов)

Відповідаємо

Які види птахів згадуються в тексті?

Про кого сказані наступні слова?

1) Груді чисто жовті, спинка зеленувата, сіренька голівка.

2) Пташка відскочила від дупла, й діти побачили, що спинка в неї теж чорна, живіт і груди – білі, на крилах білі смужки.

3) Ну й задавака.

4) Невеличкі сіро-буро-коричневі груди птахи, з синювато-сірою голівкою і ясно помітними білими рисками на крилах.

5) Лимонно-жовтого кольору пташка, а хвіст і крила чорні.

6) Всередині був м'якенький тополиний пух, на якому лежало четверо світло-голубих яєчок, поцяцькованих коричневими й темно-фіолетовими плямами.

7) А в березняку несподівано щось заверещало, мов кіт, якому дверима хвіст прищемили.

Чи знаєте ви?

Чудові трелі птахів не тільки приємні для слуху, а й цілющі. Вчені встановили, що птах співає не тільки в чутному, а й ультразвуковому діапазоні. Пташині співи стимулюють активність людини, надають бадьорості на відміну від інфразвуку, що виникає у великих містах і який має руйнівну силу для людського організму.

У кожного птаха своя пісня (навіть коли вона запозичена в іншого птаха). Однак є такі пернаті, які не вміють співати, бо не мають голосу. І все ж вони розмовляють. Згадаємо лелеку. Все в неї гарне: й оперення, й зріст. А ось голосу немає. Що ж робити? Треба ж вітати подругу як слід, коли вона прилітає на гніздо, аби пристрахати нахабу, який підійде надто близько до гнізда. І ось лелека ляскає дзьобом, іноді навіть занадто голосно.

Деякі птахи, завдяки спеціальним вирізам на крилах, під час польоту видають особливий свист. Це розпізнавальний знак: «Ми летимо!» І родичі їх розуміють.

(З енциклопедії для дітей)

Тренуємося

. Попросіть сусіда по парті пояснити вам значення словосполучень *ультразвуковий (інфразвуковий) діапазон*.

. Придумайте речення з кожним із словосполучень з рубрики «Радимо запам'ятати!». У яких реченнях вони вжиті в переносному значенні?

Радимо запам'ятати!

важлива

вільна

перелітна

рання

синя

стріляна

птиця (птах)

високого польоту

не нашого польоту

низького польоту

. Замініть виділені в тексті дієслова близькими за змістом. Чи зміниться від цього характер висловлювань?

. Чи є в тексті вставні слова (словосполучення)? Яке значення (оцінку вірогідності повідомлюваного, почуття мовця, способи оформлення думок, джерело повідомлення, звернення до співбесідника) вони виражають?

. Перегляньте текст і визначте, висловлювання якого характеру переважають (інформативні, спонукальні, оцінні).

. З'ясуйте в сусіда по партії, спонукання якого типу використані в тексті і за допомогою яких мовних засобів вони виражені. Які ще мовні засоби можна використати для вираження цих видів спонукання?

. Перекажіть текст від свого імені.

Практикуємося

. Підготуйте опис однієї із згадуваних у тексті пташок. Використовуйте щонайбільше порівнянь.

. Підготуйте і проведіть у класі орнітологічну вікторину.

. Чи знаєте ви вірші, оповідання, пісні про птахів? Підготуйте поетичний журнал.

Інсценізуємо

Що таке ліс?

Одного разу художник вирішив намалювати ліс. «Що таке ліс? – розмірковував він. – Звісно, ліс – це дерева».

І він намалював дуби, ялини, сосни, кущі ліщини, зелену траву і яскраві квіти.

А в куточку картини він намалював маленького чоловічка з довгою бородою – дідуса-лісовичка. Бо ж який це ліс без лісовичка?

Повісив художник свою картину на стіну, помилювався нею і кудись поїхав. Коли за деякий час він повернувся, то на картині побачив лише чорні сухі стовбури дерев.

- Що трапилося з лісом? Чому він пропав? – вжахнувся він.

- Ти забув намалювати гриби. – озвався дідусь-лісовичок. – Без грибів не буде лісу.

Художник взяв пензля й намалював знову дерева й кущі, траву, квіти, а серед трави – гриби. Проте ліс продовжував усихати.

- Це тому, що в твоєму лісі немає комах, - зауважив лісовичок.

Художник знову взявся за пензля, і на квітах та листячку з'явилися метелики і моторні жуки.

- Ну, нарешті все в порядку! – вирішив художник і, ще раз помилювавшись картиною, знову кудись поїхав.

А коли він невдовзі з'явився, то не повірив власним очам: на місці розкішного килима з трав і квітів була лише оголена земля. І дерева були теж голі, наче взимку.

Художник підійшов поближче... і вжахнувся. Весь ліс було вкрито товстим шаром гусені та жуків...

Навіть лісовичок з острахом відсунувся на край картини і вигляд мав дуже засмучений.

- Це ти в усьому винний! – заволав художник. – Ти наказав мені намалювати комах. А вони з'їли весь ліс! Що ж робити? Невже я нікому не зможу намалювати справжній ліс?

- Ніколи, - мовив лісовичок, - якщо не намалюєш птахів. Тому що справжній ліс не може існувати без птахів.

Художник не сперечався, взяв пензлі, фарби. Він знову намалював дерева, кущі, траву і квіти. Під деревами і у траві він хитро замаскував гриби, на листя посадив метеликів, бджіл і бабок, а на гілках з'явилися веселі птахи.

Працював він довго.

Та коли йому здавалося, що роботу закінчено, лісовичок мовив:

- Мені затишно у цьому лісі. Однак я не хочу, щоб він загинув.

- Але чому ж він тепер може загинути? Адже у ньому є все!

- Не все, - сказав лісовичок. – намалюй жабу і ящірку.

І художник намалював жабу та ящірку. І ще різних звірів.

Він закінчив роботу. Коли надворі було темно. Художник хотів запалити світло, аби побачити, що в нього вийшло, та раптом почув якісь шерехи, форкання, тріск гілок.

- Ось, нарешті, це справжній ліс, - почувся із темряви голос дідуся-лісовичка, – тепер вів буде жити, тому що тут є все: і дерева, і трави, і квіти, і тварини. Це – ліс.

Художник запалив світло і уважно подивився на картину.

Але лісовичок десь подівся.

А може, він просто причаївся у траві або сховався в кущах. Може, він заліз на дерево і його не видно було серед листя, та він міг заховатися в лісі де завгодно. Адже там живуть тисячі й тисячі мешканців, яких неможливо побачити! Але всі вони неодмінно знаходяться в лісі.

Усі вони разом – це і є справжній ліс.

(Ю. Дмитрієв)

Відповідаємо

Що таке, на вашу думку, справжній ліс? Чи збігається ваша думка з думкою автора? Які звуки притаманні лісові, а які для нього не характерні?

Тренуємося

. Перегляньте текст і визначте, висловлювання якого характеру переважають (інформативні, спонукальні, оцінні).

. Придумайте речення з прямою мовою, використовуючи дієслова *розмірковувати, озватися, зауважити, вирішити, заволати, мовити, сказати*.

Зразок. «Що таке ліс?» – розмірковував він.

Практикуємося

Намалюйте словесно річку (море, луки) так, як це зробив художник.

Посміхаємося

Що таке «кенгуру»?

Існує історія, яка пов'язана з назвою цих тварин. Це сталося приблизно у 1500х роках, коли європейці вперше побачили цю тварину.

- Що це за тварина?

Абориген відповів:

- Кенгуру.

З того часу цю тварину й стали називати кенгуру. Тільки значно пізніше стало відомо, що мовою тубільців “кенгуру” означає “не розумію”. Абориген просто не зрозумів питання, а європейці його відповідь сприйняли за назву тварини.

(З енциклопедії)

Діалог

А.

Учителька: Олексію, на початку уроку ти хотів розповісти нам щось цікаве про птахів. Зараз ми надаємо тобі таку можливість.

Олексій: Нещодавно я натрапив в Інтернеті на статтю з лондонської газети «Санді Таймс».

Учителька: Стаття була англійською мовою?

Олексій: Так, але мені було не важко її перекласти. Там йшлося про змагання, у яке вступили птахи з шимпанзе та дельфінами за право називатися найрозумнішими тваринами.

Учителька: Цікаво, продовжуй.

Олексій: Учені Кембріджського університету провели експеримент: вони проробили отвір у прозорій трубі, встановили її горизонтально отвором донизу й підвели до нього вертикальну трубу. Усередині горизонтальної труби поруч з отвором поклали їжу.

Учителька: І як же поводити себе піддослідні?

Олексій: Примати намагалися виштовхнути їжу з труби, і вона падала в отвір. А деревному в'юрку (дятлові) вдалося дістати їжу за допомогою палички.

Учителька: Дуже цікаво. Я читала, що вчені з Оксфордського університету спостерігали, як ворона на ім'я Бетті, щоб дістати їжу, робила з дроту гачки потрібної їй форми.

Олексій: За приматами в аналогічній ситуації такої здатності помічено не було.

Учителька: Отже, ці спостереження вчених ставлять під сумнів загальнопоширену думку. Яку?

Олексій: Про те, що тільки примати здатні виготовляти знаряддя праці.

Б.

Юрко: Денісе, ми тут уже годину стовбичимо, а ти плентаєшся, як черепаха. Твої друзі, між іншим, як мурашки – з самого ранку копошаться, намагаються підібрати матеріал для усного журналу про тварин. Схвалюю твій надзвичайний поспіх...

Деніс: Вибачте, я трохи проспав, бо вчора допізна читав різні статті про тварин в Інтернеті. А якщо хтось вважає, що черепаха – повільне, незграбне, нерозумне створіння, то я повинен сказати, що це не так. Молоді черепахи жваво бігають, плавають, наздоганяючи одна одну. Це кмітливі, розумні і миролюбні тварини. А от щодо мурашок ти правий. Ви й справді мені дуже їй нагадуєте.

Юрко: Що ти маєш на увазі?

Деніс: Складається враження, що ви вирішили зробити таке собі гніздо з аркушів паперу, як роблять мурахи-кравці.

Юрко: Хіба бувають такі мурахи? Я думав, що всі мурахи мешкають в мурашниках на землі. Та й до чого такі порівняння!

Деніс: Ну ти ж сам почав порівнювати вас з працюючими мурахами. Ясно, що вони не шиють штани та сукні, а зшивають листя з дерев. Зшите листя служить стіною при будівництві гнізда-мурашника. Роблять це так. Мураха-робітник ніжками хапається за один листок, а щелепами притягує до себе інший листок. Мураха-кравець приносить в щелепах личинку, із залоз якої виділяється павутина – тонка шовкова нитка. Торкаючись головою личинки до одного, потім до другого листка, мурахи «зшивають» їх павутиною.

Юрко: Ти, мабуть, цілу купу цікавої інформації встиг перечитати, поки ми з ніг збилися, шукаючи цікавинки для журналу?

Деніс: Знаєш, іноді не ноги відіграють вирішальну роль, а голова. Ось, наприклад, маленький рачок з довжиною тіла до одного сантиметра має аж тридцять вісім ніг! А багатоніжка, що мешкає в Каліфорнії (США), має ... триста сімдесят п'ять пар, або сімсот п'ятдесят ніг! А вам скільки потрібно ніг?

Юрко: Ти як завжди зі своїми жартами. Може, краще допоможеш нам скомпонувати те, що маємо.

Деніс: Гарзд, давайте подивимося, що ви знайшли. Так... У мене є доповнення до вашої інформації про рибу. Чи знаєте ви, що в риби є свої «лікарі» та «лікарні»?

Юрко: Що саме ти маєш на увазі?

Деніс: Одного разу вчені аквалангісти помітили працю рибки-санітара. На виступі підводної скелі лежала велика риба мурена. Один бік риби був бурим, а інший – зеленим. Біля мурени плавала маленька рибка-санітар губан-чистильник. Вона терлась губами об зелений бік мурени і нібито «клувала» зелену фарбу на ній. Губан поїдав паразитів, що щільно вкрили шкіру мурени. Морський «лікар» невтомно працював, доки бік риби втратив свій зелений колір і мурена одужала.

Юрко: Морським лікарем є також і коралова креветка. Вона залазить у пащу мурени, збираючи залишки їжі з її гострих, мов голки, зубів. Спритні лапки коралової креветки збирають також паразитів зі шкіри риби.

Денис: «Санітарні станції» зі своїми «лікарями» постійно знаходяться в певному місці, а хворі риби навідуються до них при потребі, щоб отримати гігієнічні процедури.

Юрко: То виходить, що всі живі істоти в природі існують з якоюсь метою.

Тренуємося

. Скориставшись словосполученнями *надавати можливість, натрапити на статтю, вступити в змагання, провести експеримент, аналогічна ситуація, ставити під сумнів, загальнопоширена думка* з діалогу А, придумайте з сусідом по партії діалог на тему прочитаного.

. Яку роль в діалозі Б відіграють порівняння?

. Чи є в діалозі Б елементи гумору, іронії? Якими мовними засобами вони виражені?

Практикуємося

. Придумайте з сусідом по партії діалог, використовуючи щонайбільше порівнянь із тваринами. Зважайте, що порівняння мають використовуватися коректно і необразливо.

Пишемо диктант

А.

Виття вовка – найзагадковіший феномен. Характер вовчих звуків дуже різноманітний. Хижак вмє бурчати, скавчати, гарчати, фиркати і навіть гавкати. Своєрідна, жвава розмова вовків схожа з мовою людей.

Одиноке виття служить для зв'язку між членами зграї, виявляє місцезнаходження тварини, попереджає про зайнятість території. Групове виття, як припускають вчені, є попередженням про зайнятість території, повідомляє про чисельність і могутність зграї.

Для вовків характерні різноманітні вирази морди, що відображає їх емоційний стан. У цих тварин нараховується понад двадцять мімічних виразів: гнів, спокій, страх, покірність, веселість...

Вовки здатні сприймати тонкі жести, які випадають з уваги людини. Важливе місце у спілкуванні "жестами" займає хвіст, який повідомляє про почуття і намір тварини. Залежно від ситуації вовки піднімають хвіст під різними кутами, по-різному ним розмахують, показують або, навпаки, приховують його. Дружні почуття вовк виражає розмашистими рухами хвоста з боку в бік.

Вовки отримали повагу за незвичайну поведінку, завзятість, винахідливість у боротьбі за існування. Недаремно мужніх моряків здавна з повагою називають «морськими вовками».

(З енциклопедії)

Б.

Чому заєць – «косоокий»?

Очі, розташовані по обидва боки – річ дуже корисна. Деяким тваринам такий спосіб «споглядання» навколишнього світу настільки пасує, що вони не прагнуть зробити свій зір бінокулярним. Навпаки, за рахунок різних хитрощів їм вдається вдосконалити свій боковий зір так, що стає можливим бачити те, що робиться і збоку, і позаду. А це, мабуть, буває не менш важливо, ніж бачити перед собою. Бо тварини ці – трав'яїдні, їхнє призначення – бути жертвами.

Мешканець степових просторів заєць-русак – любитель побігати навперегони з собаками. Щоправда, найчастіше не зі своєї волі. Про міру переляку косоного можна судити за вухами: якщо вони притиснуті до спини, значить, заєць викладається з усіх сил, а якщо задерикувато стирчать – утікач усвідомлює, що серйозна небезпека йому не загрожує, і готовий погратися. На жаль, трапляються і невдачі. Вухань мчить, не розбираючи шляху, і

наштовхується на якесь дерево. Що ж поробиш, якщо нікому (хіба що давньогрецькому богу Янусу) не вдалося дивитися і назад, і вперед одночасно.

(З дитячої енциклопедії)

В.

Горобець-моряк

Узагалі всяка сухопутна пташка оминає воду. На що вже водолуб голуб, а й той ніколи не ступить у морську хвилю бодай скраєчку. Ніколи мені не доводилося бачити й інших лісових чи садових пташок під час морського купання, яке ми так усі любимо.

А от цього літа я спостерігав таку картину. Зграйка горобців літала понад морським берегом і, як завжди, живилася тим, що трапиться, - хлібними крихтами, виноградним насінням. Стояла спека. Люди майже не вилазили з води. Горобцям, мабуть, дуже хотілося пити, бо вони широко роззявляли дзьоби й важко дихали. Одначе прісної води ніде не було, а море їх не вабило.

Раптом один із горобців, найменший від усіх, худий і дуже жвавий, зупинився біля самої морської крайки. За якусь мить сміливець уже кублився у залишках піни.

Я довго чекав, що приклад сміливого птаха наслідують його товариші. Однак цього не сталося. Вони пострибали-пострибали над берегом і полетіли кудись у свою бездумну мандрівку.

(В. Бичко)

Р. К. 1 1г, 2е, 3ж, 4а, 5б, 6и, 7й, 8і, 9в, 10г, 11д, 12і, 13з, 14є

Р,К. 2

За двома зайцями побіжиш – жодного не піймаєш.

Заєць від куща, а жаба від зайця тікає.

Зайця ноги рятують: скік-скік – та й убік.

Полохливий заєць і пенька боїться.

Мовленнєва тема

Людина і природа

Мовленнєва підтема

Я квітку лісову не буду рвати...

Читаємо

Обкрадена галявина

Б'ють тривогу вчені: порушується рівновага в природі. Усе більше стає в зелених кварталах сухостій, немає дупел, полишили ці місця птахи, які тут гніздилися. Багаттями випалюється родючий шар ґрунту, ущільнюється пухка лісова земля – немає умов для проростання молодих сходів, немає заміни старим деревам.

А якщо вогнище розпалюють під деревами? Підсмалили коріння, стовбур і гілки. Полум'я і жар тільки зашкодило деревам, пригнітило, прискорило їх загибель. А ще ж буває, що й жар після себе залишають. Оживе вітер, роздмухає головешки і, дивись, «червоний півень» спопелить сотні гектарів дібров. Пригадайте, хіба такого не було?

Хочу, щоб мене правильно зрозуміли, щоб люди пройнялися моїм неспокоєм і гнівно осудили тих, хто не уявляє собі «вилазки на природу» без буйних вогнищ і порубок, хто неодмінно везе з лісу «віники».

Вийдіть до вечірніх приміських поїздів у Луцьку чи Рівному, на автобусні станції. Подивіться, майже в кожному рюкзаку, сумці зів'ялий, зім'ятий сніп лісових квітів сумує. Із лікарських і декоративних, а то й просто з молодих пагонів різних дерев. Одні калину обдерли, інші луг з корінням «випололи» або маленьку сосонку чи берізку знівечили, знявши пишну голівку.

Рвуть усе, що гарно цвіте, милує око, тішить серце. І навіть не задумуються, що знесильнують природну комору лікарської сировини, з якої в нашій країні заготовляють до сорока відсотків лікувальних препаратів. Інколи рвуть, як мовиться, не маючи поняття, яке *зело* від тієї чи іншої недуги допомагає.

Зустрів якимось у Сарнах двох молодич з пухкими оберемками медуниці лікарської, вирваної геть з корінням. Питаю, для чого так багато їм треба її. «Як, дивуються, а хіба не знаєте, для чого слугує чистотіл?» Ну що скажеш цим «знавцям» лісової флори! А те, що їх навіть на лісову биту дорогу пускати не можна, не говорячи вже про квітучі *гала*. А таких же людей немало.

Запитайте, чи зупинили когось з квітами в Цумані чи Ромашківці, Сарнах чи Ковелі, біля поїзда або автобуса? Відповім: такого я жодного разу не бачив.

Одного дня я бачив таку категорію відпочиваючих, які виїжджають з міста у вихідний день в ліс, щоб «душити», «рвати», «ловити».

На одній з галявин ціле літо біліє ромашка. Ніби природа засіяла цю ділянку різними сортами квітів. Здалеку здається, немов земля встелена сніговою порошею.

Дай, думаю, подивлюся на це чудо.

І побачив... З такою наругою за все життя, проведене в лісах, ще не зустрічався. Аж моторошно стало на душі.

На проліску, обласканому теплом і веселим сонечком, розважалася молода сім'я: мама, тато і два хлопчики років десяти. Очевидно, вони заявили сюди зранку. Невеличка галява геть вим'ята, стоптана. Ромашки, які я бачив тиждень тому, лежали невеличкими оберемками або просто розтрушені на землі. Менший хлопчик силкувався переламати високу стеблину рум'янку, але вона весь час висковзувала з рук. І до мене долетіло батькове повчання:

– А ти, Юро, з корінчиком виривай, обома ручками!

Доки Юра розправлявся з ромашкою, його братик з матір'ю гасали з марлевими сачками за метеликами, що пурхали на лужку. Спритно бігла за лимонницями спортивна мама. Таки вполювала їх. А потім виймала з сачка, розправляла понівечені, пом'яті крильця, складала метеликів у якусь книжку.

– От ми їх, синку, і засушимо.

– А там їм буде добре, вони житимуть у нас? – горіли очі хлопчика дитячою допитливістю.

Не знайшлася матір, що відповісти синові.

(О. Григор'єв)

Відповідаємо

Що для вас означає рівновага у природі? Які можуть бути наслідки порушення цієї рівноваги?

Чи часто ви робите «вилазки на природу» у той спосіб, який засуджує автор? Яких правил потрібно дотримуватися у стосунках із природою?

Яке виховне значення має текст?

Тренуємося

. Поясніть значення виділених у тексті слів.

. Попросіть сусіда по парті пояснити, в якому значенні (прямому, переносному) вжито словосполучення «червоний півень», і дібрати до нього з тексту синонім.

. Випишіть із тексту слова, що позначають власні назви, утворіть від них прикметники і поясніть їх правопис.

Гра!

Хто швидше?

Знайдіть у тексті вставні слова, які означають: а) бажання привернути, активізувати увагу співрозмовника; б) вказівку на джерело повідомлення; в) оцінку вірогідності повідомлення.

. Знайдіть у тексті слова, словосполучення, вжиті з іронією. Попросіть свого сусіда по парті пояснити, чому саме в цьому контексті вони мають таке значення.

. Розкрийте дужки.

У (зелені) кварталах, молодих (сходи), пройнялися (неспокій), (лікарська) сировини, (лікувальні) препаратів, сніговою (пороша), обома (ручки), з дитячою (допитливість).

. Придумайте речення з кожним із словосполучень рубрики «Радимо запам'ятати!». У яких реченнях їх ужито в переносному значенні?

Радимо запам'ятати!

	тривогу
	на сполох
	байдики
Бити	по самолюбству
	по кишені
	карбованцем
	ключем
	в лице / у вічі
	по руках
	клинці
	через край
	себе в груди
	лежачого
	словом
	ноги
	поклони
	мимо цілі

розпалювати

підтримувати
(за)гасити вогнище
сімейне
родинне

Чи знаєте ви?

Бити байдики (байди / байдаки бити) означає не займатися нічим корисним, ледарювати. Як з'явився цей фразеологізм? Можливо, це означало якийсь вид дитячої гри, наприклад, гра в цурки. Деякі дослідники припускають, нібито биття байдиків – виготовлення дрібних речей з дерева, яке в минулому вважалося легкою роботою, але немає одностайної думки стосовно такого тлумачення. Серед значень слова *байда* трапляються такі: довбаний човен, гультяй, незграбна жінка, шматок хліба; слова байдаки – річкові судна, селезні, які збиваються в зграї, коли качки виводять виводки. Отже, ми можемо припустити, що бити байдаки означає відстріл селезнів, який не потребує великих зусиль.

. Перекажіть текст, скориставшись поданими ключовими словосполученнями та вставними словами.

А. Порушувати рівновагу в природі, родючий шар, природна комора, лікарська сировина, геть з корінням.

Б. Безумовно, здається, на жаль, кажуть, на мою думку, нарешті, м'яко кажучи.

. Чи знаєте ви вірші, оповідання, пісні про необережне ставлення до природи? Мабуть, серед них є такі, що найбільше беруть вас за душу? Якщо немає, скористайтеся поданими віршами, вивчіть їх напам'ять.

А. Тиха балада

Озеро в лісі, в озері – ліс,
я тиху баладу звідти приніс.
Баладу про лебедя та лебідку,
їх розлучили мисливці влітку.
Скільки було в тому злочині злого?!
Вчахла вода і кривавилась довго.
А нині вже осінь ходить лісами,
птаство сумує всіма голосами.
Куди ж тобі, лебедю, нині летіти?
Куди ж тобі тугу свою подіти?
Нема берегів їй, немає дна.
Від того болю балада сумна.
Озеро в лісі, в озері – ліс,
мов лапки лебідки, плаває лист.
(М. Сингаївський)

Б. Зламана гілка

Зламав Івасик гілку ясеневу
І кинув геть, коли награвся нею.
Веселий він побіг собі додому,
Вона ж лежить на гнилиці рудому.
В самотині зітхає гілка тяжко:
Уже на ній не сяде більше пташка,
Вже вітерець її не захитає,
«Хитати ще?» – її не запитає.
В її прожилках не бродити соку,
Не гріти мрію, ніжну і високу.

Івась у ліжку спить спокійно, тихо.
Невже не знає він, що скоїв лихо?
(А. Бортняк)

Радимо запам'ятати!

Лебедина вірність – про щасливе подружнє життя, любов на все життя.
Лебедина пісня – передсмертне творіння, останній витвір.

Гра!

Хто краще?

Уявіть, що кожен рядок вірша – якийсь колір і звук(и), порівняйте свої асоціації з тими, що виникли в однокласників.

Практикуємося

. Обгрунтуйте справедливість поданого висловлювання.

«Бідна розчавлена комаха страждає так само, як і гігант, що помирає.» (М. Монтень)

. Позмагайтеся з однокласниками на найкоротший лозунг на тему дбайливого ставлення до природи.

Переказуємо

По конвалії

Цей ліс сьогодні мій, бо я його люблю. Я ступаю в золоту, поцятковану сонцем тінь, у найчудовіші пахощі, в соковиту, зелену весну. Я гладжу рукою свіже листя ліщини (бо воно молоде й ніжне, аж хочеться погладити), а коли відхиляю з дороги гілки черемхи, притуляюся до них лицем. Черемха вже перецвітає, її пелюстятко осипається. І від того земля й трава під черемхою вся покрапана білим. А проте вона ще пахне, ще зоріє суцвіттями, мов далекі гаснучі сузір'я.

– Яка ти гарна! – кажу я черемсі. – Добре, що ти для мене цвітеш.

Черемха киває головою. Вона рада, що сподобалася.

Під сосною красується чорний сон, який називають лісовим чорнобривцем за його смагляву вроду.

– Ти підеш зі мною до міста? – питаюся я в чорнявої квітки.

Але вона мовчить. Ця квітка вже думає про насіння. Зате її сестричка юна і легковажна.

– Я піду, – каже вона.

Її спокушає мандрівка, і я беру її з собою.

– А я солодка, – вистромлюється медунка, бо теж *кортить* похвалитися. – Ось глянь: мої рожеві квіти мають солод рожевий, а поряд сині – солодкі синьо. Хочеш покуштувати?

– Краще хай куштує бджілка, – відповідаю я.

Скільки кругом цвіту! Жовто-лілові дикі братки, козелець, соромливі фіалочки. А стебла купини обвішані тендітними тонкими дзвіночками. Висять і подзвонюють: дін, дін, дін! Е ні, не обдурите – то дзвонить сонце. Весною в лісі сонце дзвінке, дзвінкуше, мов кришталь! Весь ліс від того теж дзвінкий. Не від зозулі, хоч он як вона кує. Не від лісового жайворонка, і навіть не від солов'їв, а таки від сонця!

– Пр-равда, пр-равда, – згідно порипують старезні сосни десь аж у височині. Вони-то знають, вони багато перебачили на довгому віку. – Влітку сонце янтарно-густе. Наче мед. – задумливо розказують вони. – Восени тихе й притомлене, а весною спр-равді дзвінке, веселе.

– Ось бачите, сміюся я й гукаю: – Сонце ти дзвінке!

– ...дзвінке! ...дзвінке! ...дзвінке! – підхоплює луна.

– Дззз! – і собі забринів комарик. – дай я вип’ю в тебе трішки крові? Лиш одну малесеньку краплиночку, хіба тобі жаль? Ти он яка велика!

– Гарзд. Пий. – знехотя погоджуюся я.

– І я - і я - і я! – *задзвеніло* з усіх боків, і звідусюди до мене сипнули комарі: з-поміж листків бузини. З гушавини крушини й глабчаків, з трави, з ожини, з молоді, ще скрученої спіральками папороті.

– Е-е-е, братчики, це вже вас забагато! Ану киш! – розсердилась я.

Але перший комарик устиг напитися. Його черевце поважчало, потемніло. Тепер він тихий і лінивий, йому б подрімати під листком. Ото й дрімай.

А мені пора відшукати конвалію. Вона є, і то десь близько: навколо струменіють її пахощі. Та самої конвалії не видно, вона грається зі мною в хованки.

– Покажися нарешті. – прошу її. – Я ж знаю, що ти тут.

– Добре, покажуся. – відповідає конвалія. – Але ти не ходитимеш по мені, наче той ведмідь? Бо торік такі, як ти – з твого поріддя, – що не зірвали, те стоптали, завдали мені жалю.

– Ні, я ступатиму обережно, наче балерина.

– Бале...рина? А що воно? У лісі таке не водиться.

– Це також з людської породи – тоненькі дівчата, що ходять легесенько, на самих пальчиках. Їх несе музика, немов тополіні пушинки.

– То, певно, гарно, – говорить конвалія якимось потепліло. – скажи балерині, хай також до мене прийде, поки я цвіту...

Сонячні промені стають золотаві, і сосни в них немов облиті медом. Листя починає пахнути вогко і прохолодно. А в кущах озивається соловейко. Уже вечоріє. І мені пора вертатися. Наостанок я питаю в лісу:

– Ти, певно, сьогодні не покажеш зайчика, білочку або хоч лисицю з пишнючим хвостом?

– Ото ще! – відповідає ліс. – Нічого їм, бач, робити. Тільки тобі показуватися.

Ні то й ні. Усе й так чудово.

Я виходжу на дорогу, де на мене чекає заклопотаний автобусик. Він тихенько бурчить: мовляв, де ти гуляєш, у мене ще ж роботи, он у салоні пасажири, треба везти їх до міста. Отож я хутенько купляю квиток і сідаю коло вікна. Вікно відчинене. Я визираю в нього й кажу лісові: до побачення!

Як добре, що він у мене є, – мій чудовий весняний ліс!

(За З. Мензатюк)

Тренуємося

. Доберіть епітети до слів *тінь, пахощі, весна, листя, врода, промені, сонце*. Які епітети використовує автор?

. Чи є в тексті порівняння? Попросіть сусіда по парті скласти з ними короткий твір-опис.

. Поясніть значення виділених у тексті слів шляхом добору синонімів.

. Попросіть сусіда по парті пояснити, вигуки якого походження переважають у тексті.

. Випишіть назви рослин, згаданих у тексті разом із означеннями. Попросіть сусіда по парті дібрати до них власні означення.

. З’ясуйте в однокласників, чи є в тексті слова з демінутивними суфіксами. Попросіть пояснити їх роль.

. Знайдіть у тексті прикметники, які пишуть через дефіс. Складіть речення з кожним з них.

. Інсценізуйте рядки, де йдеться про конвалію.

. Перегляньте текст і визначте, висловлювання якого змісту переважають – інформативні, спонукальні чи оцінні.

. Знайдіть у тексті висловлювання зі значенням прохання, згоди, відмови. Якими мовними засобами послуговується автор для їх побудови?

. Зробіть «паспорт» лісової палітри за текстом, уявляючи кольори навколишнього середовища, яке описує автор. Наприклад, *золотий, зелений, білий...* Спробуйте за цим «паспортом» переказати текст.

Практикуємося

. Обґрунтуйте справедливість поданих висловлювань.

«Не випадково в деяких мовах краса і щастя позначені одним словом. Без краси немає щастя. І немає краси вищої і досконалішої, ніж краса природи. Вона є скрізь і всюди, треба тільки вміти бачити її і відчувати.» (*В. Безпальчий*)

Як великий художник, природа здатна і крихітними засобами досягати великих результатів (*А. Шопенгауер*)

. Підготуйте доповідь з елементами опису про одну з рослин, яка згадана в тексті.

. Складіть твір-подорож найкрасивішими, на вашу думку, місцями з елементами персоналізації.

Чи знаєте ви?

У підручниках з мовознавства зараховують рослинний світ до неживої природи, бо відмінюють їх за зразком іменників–неістот. Часто з цим не погоджуються самі рослини. Ось, наприклад, квіти дуже наполегливо відстоюють свої музичні уподобання. Ученими встановлено, що рослини, які живуть у нас у домівках гарно ростуть під мелодійну, класичну музику, а важкі навіть для сприйняття людським вухом твори репового або рокового напрямку не тільки уповільнюють їхній розвиток, але й призводять до захворювань. Вони наче кажуть нам: «Слухайте Моцарта й Бетховена й ростіть здоровими!»

. Чи траплялося вам бачити квіти «з характером», які б активно реагували на шумові подразники?

. Придумайте короткий монолог на тему «Думки зірваної квітки».

Інсценізуємо

Дерева не плачуть

Молода берізка вибігла на узлісся. Хотіла подивитись, що на світі робиться. На узліссі просторо, дерева не затуляють виднокруг. І так багато сонця. І так легко дихається.

Вона ледве чутно шелестіла своїм ясно–зеленим листям. Мабуть, розмовляла сама з собою. Та одного разу кремезний дуб, що височів трохи віддалік, почув несподіване:

– Я знаю людей, – прошелестіла берізка.

– Що? Що? – хитнув верховіттям дуб.

– Звідки тобі знати людей? Я стою тут, може, двісті зим і літ... Я бачив людей на своєму віці – ого–го! Не дивина, що я їх добре й знаю – веселий народ. Які пісні я тут чув! Які любовні клятви!.. А ти, що ти можеш знати? Коли ти на світ прийшла?

Він красувався своїм різьбленим, візерунчастим листям. Хто ще в лісі має таке чудове листя, як дуб?

– Я знаю людей, – вперто прошелестіла берізка.

– Що ти знаєш, що ти знаєш? – уже драгуючись, мовив дуб. – Це я знаю людей. Веселий народ!.. А звідки тобі їх знати? Біля тебе коли–не–коли зупиниться хтось. А до мене йдуть і йдуть – ого–го! Співають, жартують...

– Я знаю – знов прошелестіла берізка.

– Що ти знаєш? Ну, які ж вони?

– Вони... вони різні.

– Різні? Звідки це тобі знати? Ти, мабуть, всього лиш десять разів своє листя міняла. А глянь, яка на тобі тонісінька кора... Що ти можеш знати?

– Саме тому і знаю, – ще впертіше відповіла берізка.

– Що значить «саме тому»? – не зрозумів дуб. – Ану розкажи.

Берізка мовчала.

– Розповідай! – сердито прошумів дуб. І вона розповіла.

Одного разу під білим стовбурцем сиділо двоє. Вони розмовляли, курили. Берізка не прислухалась до їхньої розмови. Хіба мало людських голосів чути на узліссі? А потім один узяв і приткнув до стовбура свою запалену цигарку. Вогонь уп'явся в тонку кору, пропік її наскрізь і тільки тоді погас.

– Він пік мене вогнем і спокійно дивився. Коли цигарка, гаснучи, по-зміїному зашипіла, другий чоловік, що сидів задуманий, підняв очі і вигукнув: «Що ти робиш?» Але той, хто тримав недокурок, лише скривив губи: «Хіба тобі болить?»

– Два обличчя були повернені до мене. Одне *байдуже*, нерухоме, а друге скривлене судорогою болю. Я їх ніколи не забуду.

– І оце все? – загудів, засміявся дуб. – Погасив цигарку? Пропалив кору?.. Ха-ха-ха! Ну і що ж? Боляче? А хто тобі винен, що в тебе така тонісінька шкірка? Ану, подивись на мене.

І він замилювався своєю почорнілою, зашкарублюю, потрісканою корою. З самих лише тріщин можна було бачити, яка вона залізна, яка вона товста.

– Корище! – задоволено сказав дуб. – Що їй цигарка! Мене один розхристаний гульвіса ножем ударив – і що ж? Тільки дряпина лишилась. А ніж зігнувся, ха-ха! А вона про якусь цигарку, про недопалок. Чи варто про такий дріб'язок говорити? Ох, ці тонкошкірі! Ви тільки послухайте: вона знає людей. Вона знає... Що там цигарка, що ніж! От коли б хто-небудь з сокирою підійшов до тебе, тоді інша річ.

Високий, гіллястий дуб ще довго шумів своїм розбурханим листям. А берізка мовчала.

З темної ранки, там, де стовбур було пропечено вогнем, сочилися прозорі краплі.

Дерева не плачуть. Ту рідину люди називають березовим соком.

(С. Журахович)

Тренуємося

. Прочитайте, правильно наголошуючи слова: *на узліссі просторо, трохи віддалік, красувався своїм різьбленим листям, замилювався своєю корою.*

Р.К. 1

. Доберіть із тексту епітети до слів *листя, кора*. Доповніть власними прикладами й порівняйте їх із записами сусіда по парті.

. Випишіть із тексту прислівники з орфограмами. Складіть з ними речення.

. Утворіть прислівник за допомогою префікса *не* від слова, виділеного в тексті. Поставте наголос.

. Перегляньте текст і визначте, висловлювання якого змісту переважають – інформативні, спонукальні чи оцінні.

. Проаналізуйте значення частки *ану* в спонукальному висловлюванні *Ану, подивись на мене*. Який відтінок у значенні порівняно з частками *давай, ну* вона надає спонуканню.

. Які сталі висловлювання зі словом *дуб* ви знаєте? Складіть із ними узагальнено-особові, неозначено-особові речення. При необхідності скористайтеся рубрикою «Радимо запам'ятати!».

Радимо запам'ятати!

Дубова голова – «розумово обмежена людина, тупа голова».

Дуба смаленого правити – «говорити нісенітниці».

Ставати дубом – «підніматися догори, ставати сторч».

Дуба дати – «померти».

Як дурень з дуба – «сказати, висловитись недоречно».

. Складіть означено-особові речення з поданими словами на тему «Як ми ставимося до навколишнього середовища?».

Невгаву/че, невдога/д, невпрого/рт, неспро/ста, нетерпля/че, нехо/роше, не/хотя, нехотячи/.

Гра

Хто краще?

Влаштуйте змагання на кращого казкаря на тему екології. Інсценізуйте казку.

Чи знаєте ви?

Береза, за народними повір'ями, — одне з найдавніших дерев, з яких починалося створення світу. Колись її вважали оберегом від злих духів, тому часто садили біля хати, щоб милувала око і захищала садибу. Наші предки припускали, що береза – улюблене дерево русалок, які любили на ній гойдатися. Тому на русальний тиждень березу прикрашали шматочками полотна, вінками, різними дарами.

У давні часи для берестяних грамот широко використовували кору беріз – «берест».

Вважають, що від слова «береза» утворилася назва місяця – «березень». Це час, коли з берези тече сік – лікувальний весняний напій.

Завдяки своїй білій корі береза стала символом чистоти, дівочої ніжності.

(З книги «Україна в словах»)

. Які народні прикмети, фразеологізми, пов'язані з березою, ви знаєте?

Р.К.2

Практикуємося

. Обґрунтуйте справедливість поданої думки.

Дерево, які б міцні не були його корені, можна викорчувати за якусь годину, але потрібні роки, щоб воно почало плодоносити. *(Мухамед Аззарі Ас–Самарканді)*

Діалог

Олеся: Привіт, Андрію! Ти сьогодні не був на уроках. Кажуть, ти захворів. Ось я і прийшла тебе провідати. Виглядаєш не так вже й погано. Що ж трапилось?

Андрій: Бачиш, які морози зараз, а ми учора з татом цілий день ходили лісом, оглядали ялинки й робили позначки, які з них можна буде зрубати на новорічні свята.

Олеся: А навіщо їх позначати?

Андрій: Це робота працівників лісового господарства. Потрібно рубати тільки ті дерева, які густо ростуть або неправильно розвиваються. Лісові час від часу потрібне прорідження.

Олеся: А я думала, обирають красиві ялинки, щоб людям було приємно на них дивитися і вбирати їх іграшками.

Андрій: Якби всі рубали дерева лише з такою метою, то в усьому світі залишилися б лише пеньки.

Олеся: Минулого року я була на новорічному базарі. Там продавали цілу купу ялинок і сосонок. Я бачила такі рівненькі, такі чепурненькі!..

Андрій: А знаєш, як часто буває? Убереється до лісу крадій, нарубає великих ялинок, а потім позрізає верхки і продає, а решту залишає у лісі. Таку ялинку вирощують роками, а гине вона за мить.

Олеся: Жаль, що так буває... Але ж так хочеться мати справжню ялинку в себе вдома. А тобі ні?

Андрій: Коли я народився, мій тато посадив під вікнами ялину. Ріс я разом з нею, бачив, як вона пнулася вгору, і мені дуже жаль нівечити дерева лише для потіхи. Коли я був ще зовсім малий, тато й мама прикрашали її надворі, вішали величезну гірлянду, й моя ялинка горіла на півсела. Тепер, як бачиш, вона виросла, і я виріс. Ми з нею як родичі.

Олеся: Я також хочу посадити ялинку у своєму дворі.

Андрій: Гарзд, я попрошу для тебе саджанець у тата, і, як прийде час, ми разом його посадимо.

Тренуємося

. Попросіть сусіда по парті пояснити за текстом значення слова *вбирати(ся)*

. Доберіть до слова *дуже* синоніми.

Р.К.3

. Скористайтеся дібраними словами з попереднього завдання і заповніть ними пропуски в реченнях.

- 1) Відповідь була ... коротка.
- 2) Він був ... здивований.
- 3) Ми повернулися з походу ... втомленими.
- 4) Ця книжка мені ... потрібна.
- 5) У класі було ... шумно.
- 6) Того дня я був ... щасливий.
- 7) Мені було ... боляче.
- 8) У лісі було ... гарно.

Практикуємося

. Складіть міні-діалоги на тему «Ставлення до природи» за поданими схемами.

А. – Питання – відповідь.

– Пропозиція – відмова, вимога.

Зразок.

– Тобі подобається рибалити?

– Так, я люблю сидіти з вудочкою. Це розслабляє.

– А давай поїдемо з динамітом. Ніхто не знатиме й не бачитиме, і риби наловимо...

– Я не погоджуюся. І вимагаю, щоб ти не смів навіть думати про такий спосіб рибалити.

Б. – Прохання про дозвіл – заборона.

– Вмовляння – настійна вимога.

Зразок.

– Мамо, можна я викину оце десь тут, під кущами.

– Оленко, не чинити так, наче ти не знаєш, якої шкоди ти завдаєш природі!

– Ну мамо, ну невже не можна кинути цю маленьку пусту пляшечку. Ніхто ж не бачить.

– Не смій.

Посміхаємося

Кожної передноворічної пори в усіх містах і селах активізуються захисні заходи проти крадіїв ялинок з лісу та паркових зон. Зрозуміло, що завжди знаходяться і такі штукарі, які можуть спромогтися на будь-які незвичайні вчинки, аби заробити живу копійку або просто пожартувати. Іде собі якось наш герой вечірнім містом. Зрозуміло, що вже трохи посвяткував.

– Що ж робити? – думає він. Купити ялинку не було часу, а жінка чекає, коли можна буде почати щорічний ритуал прикрашання.

І ось наш герой бачить чоловіка, який стоїть біля тротуару і тримається за ялинку.

– Що, – запитує наш герой, – ніхто не купує?

– Та ось залишилася одна. Так не хочеться тягти її додому.

– Як добре! Давай я її у тебе куплю.

Продавець запросив дуже високу ціну. Чоловікові така сума видалася надто великою, та і ялинка здавалася важкуватою: перестрінуть, почнуть питати, звідки несе.

– Мабуть, я її не візьму.

– Добре, – каже продавець, я скину трохи, потримай її, поки я зателефоную моему хазяїнові.

Пройшов якийсь час, а продавця нема й нема. Раптом з-за рогу з'явився патруль. Побачили чоловіка, який тримається за ялинку і вирішили підійти: може, потрібна допомога.

– Чоловіче, що ви тут робите?

– Та ось чоловік попросив потримати.

Подивилися патрульні на чоловіка, подивилися на ялинку... Один не витримав та й каже:

– Я уже три роки тут патрулюю і бачив, і знаю, коли і як цю ялинку садили. Якщо ніхто не зрубає, відчуваю, що вона й далі тут ростиме. – І поплескав довірливого невдачу по плечу.

Пишемо диктант

У дитинстві у нас було заведено: як наступить осінь, ми починаємо ловити птахів для свого живого куточка. Багато птахів наловимо за осінь і зиму й розсадимо по клітках.

А весною, як тільки пригріє сонце, по дорогах побіжать веселі струмки, ми винесемо всі квітки у двір, розкриємо дверцята й випустимо птахів на волю, щоб летіли в діброви, ліси, будували гнізда, виводили пташенят, а восени знову повертали до нас у зимову квартиру.

Одного разу до нашої пастки попала синичка. Вона була якась безхвоста. Узяли ми її й випустили. А через кілька днів вона знову попалась. Так за тиждень синичка декілька разів побувала у нашій пастці. Скаче, бувало, всередині, зерно клює, немов вона на волі, а не в зачиненій клітці.

Така вже, мабуть, смілива! Може, раніше десь у клітці жила, от і звикла.

(За Г. Скребицьким)

Р.К. 1 на узліссі про/стору, трохи віддалі/к, красувався своїм рі/зьбленим листям, замилував/ся своєю корою.

Р.К. 2

Бруньки на березі ранні – на ранню весну.

Якщо в жовтні листя з берези ще не опало – настане пізня зима.

Березова каша (кашка, припарка), (*жарт.*) – різка, якою карають.

«Частувати березовою кашею», «дати березової каші», «почесати березовим віником» – бити кого–небудь.

Р.К.3 Надто, вельми, надзвичайно, неймовірно, донезмоги, конче, надмірно, страшенно, безмежно, невимовно, казково.

Читаємо

У 1966 році вийшла книга, яка стала результатом копіткої, величезної роботи людей, небайдужих до всього сушого на землі. Шукаючи порятунку для тварин, які стали катастрофічно зникати, вченими було складено список, до якого увійшли 306 видів і 79 підвидів ссавців, 258 видів та підвидів птахів, 98 видів та підвидів плазунів, 193 – риб, 40 – земноводних...

Так було створено Червону книгу – кілька грубих томів, виданих Міжнародною спілкою охорони природи й природних ресурсів. Колір палітурок книги справді червоний, він ніби попереджає про смертельну небезпеку, яка загрожує тваринам і рослинам. Засновник Червоної книги – Роберт Пітер Скотт, син відкривача Південного полюсу, відданого захисника природи. У 1980 році подібна книга з'явилася і в Україні.

А чи відомо тобі, що у Червоній книзі є й зелені сторінки? На них заносяться види тих тварин і рослин, життя яких врятовано і чисельність яких дедалі зростає. Ведення Червоної та Зеленої книг в Україні нині покладено на Міністерство екології та природних ресурсів..

Як же зробити, щоб у Червоній книзі стало більше зелених сторінок?

Учені підрахували, що тільки за останні 350 років на планеті вимерло та було знищено понад 60 видів звірів та майже 100 видів птахів, з них третина – за останні півстоліття.

Зараз на межі зникнення перебуває ще 600 видів тварин!

«Ну й що, – може дехто заперечити. – На планеті одних ссавців 4,5 тисячі видів, птахів 8,6 тисяч видів. А скільки земноводних, плазунів, комах! На наш вік вистачить!»

Але будь-який вид тварин – неповторне явище природи. Можна створити заново найвитонченішу чи найскладнішу машину, за описами будуються нові міста на місці знищених. Але тварин, які зникли, заново вже не створиш ніколи... Ось чому дуже важливо зберегти на Землі всю різноманітність живих організмів, більшість з яких до того ж для людини корисні.

Впродовж багатьох років учені різних країн світу збирали відомості про тих тварин, які можуть от-от зникнути, щоб скласти червону книгу фактів. Паралельно велася робота по створенню Чорного списку, куди занесено ті види тварин і рослин, які зникли з лиця Землі.

Види в Червоному списку класифіковані в межах дев'яти категорій, з використанням таких ознак як швидкість скорочення чисельності, розміри популяції, величина [ареалу](#) та ступінь його розчленованості. Класифікаційні категорії на цій основі використовуються такі: зниклий, зниклий в природі, знаходиться під критичною загрозою, знаходиться під загрозою, вразливий, близький до загрозового стану, знаходиться під невеликою загрозою, відомості недостатні, недосліджений.

Останнє на теперішній час оновлення Червоного списку відбулось 4 травня [2006](#) року. Це видання розглядає 40168 видів узагалі, плюс окремо 2160 підвидів, рас, форм, популяцій і т. ін.

З числа видів, розглянутих цілком, 16118 визначені як такі, що знаходяться під загрозою. Серед них 7725 тварин, 8390 рослин, та 3 - [гриби](#) та [лишайники](#).

Дане видання Червоного списку наводить 784 видів, вимерлих вже з 1500 року – ця кількість не змінилася з минулого видання [2004](#) року, та збільшилась на 18 з [2000](#) року (тоді їх було 766). Кожного року кілька видів, котрі були визначені як "зниклі", виявляються існуючими, або переводяться до категорії "Відомості недостатні". Так, у [2002](#) році список зниклих видів зменшився до 759, але з тих пір знову виріс.

Коментар

Бодай коротко познайомтеся з тваринами і птахами, які потрапили на сторінки цієї природоохоронної книги.

ССАВЦІ (ЗВІРІ): хохуля звичайна, їжак вухатий, бурозубка альпійська, 12 видів кажанів, кіт лісовий, тхір степовий, зубр, садовий вовчок, полівки, ємуранчик звичайний, сліпаки, заєць білий, афаліна чорноморська, горностай, борсук, рись звичайна, видра річкова, норка європейська та ін.

ПТАХИ: балабан, старв'ятник, рожевий і кучерявий пелікани, лелека чорний, дрохва, ходуличник, пугач, гриф чорний, беркут, орлан-білохвост, сокіл-сапсан та ін.

ПЛАЗУНИ: кримський гекон, полоз лісовий, гадюка степова східна та ін.

ЗЕМНОВОДНІ: тритон карпатський, ропуха очеретяна, жаба прудка, саламандра плямиста та ін.

КОМАХИ: 10 видів джмелів, метелики (аполон, махаон, поліксена, бражники та ін.), жуки (вусач великий, дубовий жук-олень, скарabei священний, красотіл пахучий та ін.).

Відповідаємо

З якою метою було створено Червону книгу?

У чому полягає різниця між червоними і зеленими сторінками книги?

Чому зникнення деяких видів представників фауни може призвести до непоправних наслідків? Наведіть власні приклади, скориставшись довідковою літературою, Інтернетом. Які розділи є в Червоній книзі? Скористайтеся довідковою літературою і розшифруйте їх значення.

Які природоохоронні організації є в Україні (у світі)? Розкажіть про основні пункти їхніх програм.

Тренуємося

. Попросіть сусіда по парті пояснити значення слів *вид, підвид, популяція, ареал*. При потребі зверніться до тлумачного словника.

. Складіть та розіграйте діалог на тему прочитаного тексту, використавши словосполучення *копітка робота, катастрофічно зникати, скласти список, природні ресурси, смертельна небезпека, захисник природи, збирати відомості, вести роботу, оновлення списку*.

Практикуємося

. Уявіть, що ви член організації, яка опікується збереженням 10 популяцій. Уважно перегляньте список і пронумеруйте тварин у тій послідовності, у якій намагатиметеся їх врятувати.

Чим було вмотивоване ваше рішення – потребами людини, красою, розмірами, популяцією?

буйвол

павич

деревна жаба

леопард

гепард

хамелеон

слон

зебра

. Чому здебільшого намагаються зберегти більших, красивіших тварин, аніж менших за розміром і менш гарних? Влаштуйте в класі обговорення цього питання.

. Підготуйте доповідь про одну з тварин, занесених до Червоної книги в розділі «Знаходяться під загрозою».

. Обґрунтуйте справедливість поданої думки.

Охороняти природу – значить охороняти Батьківщину (В. Шекспір)

Переказуємо

Крізь болотяні джунглі

Чи буває щось загадковіше, аніж очеретяні плавні? Двометрові стовбури туляться один до одного, при найменшому порухові вітру шурхотять і вгорі шумлять. Ось-ось з цих зелено-коричневих джунглів вирине казкова істота й спитає могутнім голосом: «Що ви тут робите?»

І займуться такі хвили, що не встоїть перед ними навіть міцний човен.

Іра аж стрепенулась від таких думок. Ну й приверзеться!

Човен повільно продирався крізь плетиво водяних рослин. Дорослі відштовхувалися веслами, як баграми. Стебла очерету теж попереплутувалися. Невдовзі він зупинився.

Іван Васильович зітхнув, ступив за борт і провалився в болото. Узяв ланцюг, яким припинали човен, і, як бурлака, потягнув його далі.

Володимир Іванович і собі хотів скочити у воду, та Іван Васильович зупинив його.

- Ще трохи – і ми на місці.

Нарешті Іван Васильович заліз у човен, перевдягнувся в сухе і розсунув перед човном очерет. Всі побачили на купині велике гніздо. Зроблене з паліччя очерету, воно нагадувало перекинутий конус.

- Ось іще одне! – зраділа Іра. – І ген!

- Колонія сірих чапель, - пояснив Іван Васильович.

- А де ж самі птахи? – поцікавився Славко.

- Після вильоту пташенят вони збиваються у зграї і перекочовують ближче до берега, туди, де багато поживи: комах та їхніх личинок, дрібної риби, ящірок, гадюк, гризунів.

Мандрівники повилазили з човна й добралися до одного з гнізд. Воно здалося хитким та ненадійним, просвічувалося з усіх боків. Славко не втерпів та поспробував на міцність рукою: не розвалилося!

Іван Васильович засміявся.

- Даремно стараєшся, споруда ця складена досить міцно. До річі, за будівельника в сірих чапель самиця, самець лише постачає матеріал. Батьки дбайливо охороняють дітей. Коли хтось нападе на гніздо з пташенятами, вони здійсмають страшений галас. На допомогу злітається вся колонія.

- А хто полює на них? – запитала Іра.

- Цс-с... Швидше камеру: біля крайнього гнізда сидить їхній найлютіший ворог – болотяний лунь.

Птах не став чекати, поки його знімуть на плівку, змахнув довгими крилами й здійнявся над колонією. Хижак, напевне, не бачив людей. Покружлявши над гніздами, переконався, що вони порожні, і подався геть.

- Лунь шкодить дрібноті, руйнує гнізда чапель, чайок, качок, - пояснив Іван Васильович. – Ловить також дрібних звірків, у тому числі й гризунів. У нашій місцевості цих птахів небагато, тому їх відстрілювати не варто, вони, як і вовки на півночі, нападають в основному на слабших або хворих тварин.

- Не варто відстрілювати? – обурилася Іра. – А те, що вони на дрібних та водоплавних пташок полюють, пташенят крадуть? А скільки лиха вони завдають зайцям, білкам, козенятам?

- І всі ж, Іро, пернаті хижакі дають значно більше користі, ніж шкоди, продовжував Іван Васильович. – Так в одному із заповідників* підрахували: хижі птахи впродовж року знищили понад сто тисяч гризунів, серед них найбільше полівок, кожна з яких з'їдає на рік близько кілограма зерна. Виходить, що хижакі зберегли за літо понад сто тонн хліба!

Люди порівняно недавно розібралися в користі переважної більшості пернатих хижаків. Слово «хижак» раніше діяло засліплюючи, й цих птахів всіляко знищували. Коли

ж зрозуміли, що помиляються, виявилось: багатьох із них залишилося, на жаль, зовсім мало.

Саме тому ми і вирішили зняти на плівку зміїда, скопу, шуліку рудого, орлана-білохвоста, канюка степового, беркута, могильника, орлана-карлика, стерв'ятника, грифа чорного, сипа білоголового, сапсана і балабана, які занесені до Червоної книги України, - зауважив Володимир Іванович. – Про їхнє значення та користь треба розповідати людям, інакше за кілька років багатьох хижих птахів не стане.

(А. Давидов)

Коментар

Заповідник – територія або акваторія, на якій зберігається в природному стані весь її природний комплекс. Заповідники виділяються як унікальні пам'ятки історії і культури, живої і неживої природи з науковою метою, а також як резервати тварин і рослин. В Україні вони перебувають під охороною держави. Головна функція українських заповідників – збереження генофонду флори і фауни, охорона непорушених чи мало порушених природних ділянок (еталонів природи), вивчення екології тварин і рослин, порівняння біогеоценозів.

Заказник – природоохоронний об'єкт. На відміну від заповідників заказники можуть бути постійними і тимчасовими, там можливе часткове використання тварин, рослин та інших природних ресурсів.

Чи знаєте ви?

А ви знаєте, що перші спогади про зоологічні сади відносяться до другого тисячоліття до нашої ери. Королі і голови правлячих династій Африки і Азії створювали зоологічні сади, чим намагалися продемонструвати силу своєї влади, підкреслити свою велич, багатство.

У Китаї понад тисячу років до нашої ери існував велетенський зоологічний сад площею близько чотирьохсот гектарів, де була зібрана різноманітна колекція диких тварин. Називався зоосад “Сад для допитливих” або “Сад знань”.

У IX столітті були створені перші громадські зоопарки. Протягом подальших 700-800 років у великих містах виникла велика кількість зоопарків.

До найбільших зоопарків належать зоопарк у Сан-Дієго (штат Каліфорнія, США), Лондонський зоопарк в Англії та Берлінський зоопарк у Німеччині. Утримання тварин в зоопарках – причина давньої суперечки: деякі вважають це виявом жорстокості.

(З енциклопедії)

Відповідаємо

Поясніть, що являє собою пташина колонія.

Знайдіть у тексті, чим зазвичай харчуються сірі чаплі.

Хто серед сірих чапель відповідальний за побудову й охорону гнізд?

Який птах – найлютіший ворог сірих чапель?

Чому не варто відстрілювати хижих птахів?

Які зі згадуваних у тексті птахів занесено до Червоної книги?

Поясніть різницю між заповідником і заказником?

Як ви ставитеся до утримання тварин в зоопарках? Чи схожі сучасні зоопарки на древні «Сади знань» і «Сади для допитливих»?

Тренуємося

. Знайдіть у тексті синоніми до слів *примаритися, прив'язувати, крик, злетіти, протягом*.

. Утворіть словосполучення з поданих у колонках слів і придумайте з ними речення на тему охорони природи.

очеретяні	голос
двометрові	вітру
порух	ворог

казкова	стовбури
могутній	хижаки
стеблина	істота
дбайливо	голос
здіймати	крила
найлютіший	охороняти
довгі	джунглі
пернаті	очерету

. З'єднайте дієслово з відповідним прийменником і утворіть власні словосполучення за зразком.

Зразок: стрепенутися від думок.

стрепенутися	
продиратися	
ступати	у /в
провалитися	на
скочити	над
залізти	до
перевдягнутися	за
збиватися	від
вилазити	крізь / через
добратися	по
знімати	
здійнятися	
кружляти	
нападати	

. Поділіть текст на смислові частини і доберіть до кожної заголовок.

. Поширте опис плавнів у першому абзаці тексту.

Практикуємося

. Розкажіть історію про те, як чаплі захищають своїх пташенят так, наче ви це бачили на власні очі.

. Підготуйте доповідь про один із заповідників або заказників України.

. Напишіть есе з епіграфом «Природа – єдина книга з величним змістом на кожному аркуші» (*Й. В. Гете*).

. Обґрунтуйте справедливість наведених думок.

Екологи вважають, що журавель у небі краще, ніж синиця в руках. (*С. Пірсон*)

Найвища розсудливість – прийняти важке рішення залишити цей світ у такому вигляді, в якому ми його застали. (*Г. Герхардс*)

Діалог

Учитель: Сьогодні ми разом з вами заглянемо до «Книги незвичайних рекордів» серед ссавців України. Віталію, здається, учора ти разом з друзями півдня просидів в Інтернеті, шукаючи інформацію на цю тему. Не хочете розповісти своїм однокласникам, що цікавого ви знайшли?

Віталій: Як ви гадаєте, який звір в Україні вважається найбільшим?

Денис: Може, ведмідь.

Віталій: Ти зовсім забув про зубра, маса якого може перевищувати 1 тонну. На території України зубри жили до кінця XVII ст., але їх беззастережно знищували на облавних

полюваннях. Нині вони знову завезені на територію України, найбільше стадо утворилося на Волині – 130 голів, у Карпатах – близько 100.

Учитель: А яка ж найбільша морська тварина, яка мешкає біля берегів України?

Олег: Це дельфін – чорноморська афаліна. Довжина його досягає більше 3 метрів. Середня маса 119 кілограмів.

Денис: До речі, афаліну вважають ще й найбільш їстівним ссавцем. Він поїдає близько 30 кілограмів за один раз.

Учитель: Цікаво, а яка ж тварина – найменша?

Олег: Це бурозубка мала – представник комахоїдних, найменша серед землерийок. Завдовжки не більше 6 сантиметрів, маса – до 5 грамів. Для мене найцікавішим виявилось те, що найшвидшою твариною суші є заєць. Він може розвинути швидкість до 70 кілометрів на годину, олень – до 67, вовк – до 65, лисиця і козуля – до 60 кілометрів на годину.

Віталій: А мене вразив той факт, що серед довгожителів лісової фауни України лідирує бобер, який живе понад 50 років. Він обганяє ведмедів, які живуть 30–50 років, і куницю лісову – 15–17 років.

Олег: Бобра також вважають і найкращим пірнальником. Він може перебувати під водою 15 хвилин, ондатра – 12 хвилин.

Учитель: Виявляється, рекордсменами можуть бути не тільки люди, а й тварини. Бачу, вас зацікавила тема рекордів серед тварин. Наступного разу ми поговоримо про птахів-рекордсменів. Хто ж буде відповідальним за випуск усного журналу? Бачу, Денис, бажає взяти активну участь.

Тренуємося

. Поясніть значення слова *беззастережно* шляхом добору синонімів.

. Поцікавтеся в однокласників, яка з найбільших сухопутних (морських) тварин є довгожителькою (живе найменше). Використовуйте різні мовні кліше для отримання нової інформації.

. Поєднайте подані рекорди представників фауни з їхніми назвами і придумайте діалог на тему „Тварини-рекордсмени“.

1. найбільший птах	а. корольок
2. найвищий птах	б. орел
3. найважчий птах	в. лелека
4. найменший лісовий птах	г. бугай
5. найшвидший птах	г. гриф чорний
6. найвище літає	д. беркут
7. найбільше пролітає	е. фазан
8. найдовше живе	є. дятел
9. найкращий бігун	ж. журавель сірий
10. з найдовшим дзьобом	з. сокіл
11. з найдовшим язиком	и. лелека і вальдшнеп
12. з найбільшими крилами	і. сапсан
13. з найсильнішим голосом	ї. дрохва

Р.К.1

Практикуємося

Обґрунтуйте справедливість наведеної думки. Подумайте, чи людині є чому повчитися у тварин?

У тварин є така благородна особливість, що лев ніколи не стає рабом іншого лева, а кінь – рабом іншого коня. (*В. Шекспір*)

Пишемо диктант

А.

Хомутівський степ

Розташований цей заповідник площею 1030 га в долині Грузького Єланчика в Новоазовському районі. Ростає тут понад 560 видів рослин. Серед яких 15 занесено в Червону книгу: шавлія поникла, еспарцет дінський, катран татарський, деревій, молочаї, тюльпани, воронець і степове диво – ковила. Повітрям, настоящим на пахощах трав, дихають лисиці, зайці, ласки, норки, їжаки вухаті. Блакитний льонок ніжними зірочками вкраплюються в зелень степу. Від духмяного катрану п'яніють тхори, на сонці вигріваються степові гадюки.

Зарості терну заввишки до 3 м, глоду, шипшини, бузини й бруслини – залишки колишніх лісів у долинах Мокрого й Грузького Єланчиків. Береги річок заросли очеретом. На переломі травня й червня, коли степ найбарвистіший, його мальовничість посилюють квітки кущів катрану. В середині липня степові рослини відцвітають, а у вересні вітер ганяє і навішує на чагарники перекотиполе.

Тваринний світ Хомутівського степу бідний: зайці, куріпки, фазани, перепілки, лисиці, дикі вепрі, козулі.

Долина Грузького Єланчика зв'язує Донецький степ з узбережжям Азовського моря. Цим шляхом лісостепові й лучно-лісові рослини проникли на південь. У Хомутівському степу збереглося 15 видів таких рослин.

(За П. Лаврівим)

Б.

З кожним роком в зелених скарбницях все менше залишається і тих лікарських рослин, які занесені в Червону книгу. А в ній записана п'ята частина складу лісової флори.

Усі ми любимо нев'янучу красу природи, хочемо, щоб вона вічно цвіла, тішила серце, бадьорила сили. І водночас поводимося з нею не по-людськи. А охорона природи – обов'язок не тільки держави в цілому, а й кожного громадянина зокрема. І це важливий показник нашого культурного рівня.

А як би ми жили без живої природи? Навіть страшно собі уявити.

Отож, зупинися, людино, пильніше придивися. Це дерево, ця гілочка, стеблинка з квіточкою в одвічному русі. Щоб побачити це і зрозуміти, зупини свій погляд на одній бруньці, на літньому пагоні. Отоді ти проникнеш в таїнство природи, духовно станеш багатшим і добрішим. І вже не насмілишся цюкнути сокирою березу, щоб соку попити, не обдереш, як кажуть, до липки черемху, не трошитимеш горобиніві кетяги, які всміхаються тобі.

(За О. Григор'євим)

Р.К. 1 г, 2ж, 3ї, 4а, 5і, 6б, 7и, 8з, 9е, 10в, 11є, 12д, 13г.

Мовленнєва тема

Людина і природа

Мовленнєва підтема

Прислухайся – природа б'є в набат!

Читаємо

Колективне самовбивство

Сонце, піднімаючись усе вище, пече нещадно. Воно знаходить мене навіть у розсіяній тіні хвойного лісу. Поблизу мовчать розпечені сосни. Ноги омиває живильна джерельна вода. Усе узлісся просякнуте ароматом заблукалої у річці м'яти. Навкруги спокійно і чудово, немовби я тільки що з'явився на світ і вперше відкрив очі. Господи, хочеться благально підняти руки.

– Тату! – раптом долинає крик синочка. – Татусю!...

Потрібно швидко підніматися, бо навкруги віковий ліс. Кричить не тільки син. Відразу ж озивається десь із глибин голос крові і змушує зіскочити на ноги. Це інстинктивний голос, і тому він могутніший, аніж благодать, яка заповонила мене, ніж утома і спека, могутніший, аніж достаток і лінощі душі... Він навіть голосніший, аніж голос самозбереження... Тому і поспішаю.

– Тату! – Мій хлопчик у небезпеці.

– Татусю! – І я вже ні про що не здатен думати, я тільки поспішаю.

Біжу на голос і бачу: він стоїть у воді і щось ловить пригоршнями. Зачерпнув, дивиться. Виливає і знову ловить.

– Тату! – кричить, не відриваючи погляду від долонь. – Ти подивись лишень, яка краса! Ти не уявляєш собі, що я знайшов!

Забрідаю у воду і я. У чистій, як сльоза, воді раптово вискакує масна бульбашка нафти. Вона ковзає по поверхні води, блискавично розплющується і, блиснувши всіма кольорами райдуги, швидко відпливає. Потім виникає друга, третя... І так без кінця.

Дитячі очі сяють. Хлопчик радіє яскравим кольорам, що виблискують на сонці, і не розуміє, чому я стою такий засмучений і похмурий. Він щасливий, як першовідкривач, як учений, який доторкнувся до таємниці, що мучила його все життя, тому він черпає і черпає воду, намагаючись упіймати ці прекрасні, але недосяжні йому райдуги.

– А тепер піднеси долоні до носа, – кажу я йому тихо, але зі спонуканням. – Піднеси, не бійся і добре понюхай.

Він нюхає і кривиться.

– Та це ж бензин, – каже розчаровано і виходить з води. Це дивне, на перший погляд незвичайне відкриття раптово засмучує. І він більше не кричить, а знічено дивиться на мене і запитує: – Звідки він тут?

(За В. Петкявічусом)

Відповідаємо

Що автор має на увазі, коли говорить про «голос крові», «голос самозбереження»?

Чи відчували ви коли-небудь дисонанс між красою, благодаттю і потворністю впливу людини на природу?

З чим автор порівнює воду? Чи можна вважати таке порівняння типовим?

Чи має текст виховне значення? Вислухайте відповідь сусіда по парті і при потребі доповніть.

Чому автор дібрав саме такий заголовок?

Спробуйте відповісти на запитання в кінці тексту.

Тренуємося

. Попросіть однокласників дібрати якомога більше іменників до епітетів *розсіяний, розпечений, віковий, інстинктивний*.

. Утворіть із поданих слів словосполучення й запишіть. Скориставшись записами, складіть коротку розповідь.

пече	ароматом
просякнуте	на ноги
благально	дивитися
зіскочити	нещадно
швидко	підніматися
знічено	підняти руки

. Знайдіть у тексті звертання сина до батька і спробуйте вимовити їх з різною інтонацією (прохання, благання, докору). Яка інтонація доречна в тексті?

. Знайдіть у тексті рядки, де автор розкриває глибину дитячої зачарованості дивом. Якими мовними засобами користується автор?

. Доповніть речення відповідно до змісту тексту.

Сонце, ..., пече нещадно.

Ноги омиває ... вода.

Потрібно швидко підніматися, бо навкруги

Це ... голос, і тому він могутніший, аніж ..., яка заповонила мене, ніж ... і спека, могутніший, аніж д... і ... душі...

У чистій, ..., воді раптово вискакує масна

Хлопчик радіє ..., що виблискують на сонці, і не розуміє, чому я стою такий ... і похмурий.

Він щасливий, ..., як учений, який доторкнувся до таємниці, що мучила його все життя, тому він черпає і черпає воду, ... упіймати ці прекрасні, але ... йому райдуги.

Це дивне, на перший погляд ... раптово засмучує.

Чи знаєте ви?

Не так давно в США, в штаті Огайо, стався неймовірний випадок: річка Кайахога, куди тривалий час скидали промислові відходи, у тому числі й пальне, неначе втративши терпець, спалахнула. Пожежа була серйозна – річка спалила дві залізничні естакади, перекинуті через неї.

Кайахога самозапалилася й покінчила з собою. Річка доти продовжує залишатися річкою, поки її не позбавляють можливості зберігати життя в своєму руслі. На мові спеціалістів це називається здатністю до самознищення.

(З посібника «Екологічне виховання учнів»)

Практикуємося

. Скористайтеся довідковою літературою й проведіть у класі «інформаційний бумеранг» на тему «Природа втрачає терпець».

. Прочитайте вірш й опишіть пейзаж, спотворений впливом людської діяльності, а потім, вилучивши приклад впливу людини, підкресліть, як змінився б від цього пейзаж.

Крізь віти яблуні розквітлої

Синіє – небо і ріка,

І хмарка світиться легка,

Як віти яблуні розквітлої.

Оце і все. Увесь пейзаж.

А втім, ви можете додати

Бджолу, що вбили хімікати,

І – осучасните пейзаж.

(М. Луків)

. Скористайтеся висловлюваннями з рубрики «Радимо запам'ятати!» і напишіть доповідь про проблеми забруднення довкілля і шляхи їх подолання.

Радимо запам'ятати!

Існують такі проблеми довкілля, як:

забруднення води, повітря, землі, шумове забруднення, кислотні дощі, руйнування озонового шару, глобальне потепління (парниковий ефект), перенаселення, радіоактивність, руйнування флори і фауни, вичерпання природних ресурсів.

Це трапляється тому, що:

люди зайняті економічним зростанням, шкідливі відходи зберігаються в землі, екстенсивно використовуються хімікати, ареали тваринного існування руйнуються, наукові й медичні експерименти проводяться на тваринах, традиційно використовуються природні ресурси, нафта потрапляє в річки, руйнується природне середовище, зростає урбанізація, радіоактивні відходи зберігаються, біологічний баланс порушується.

Ми змогли б вирішити ці проблеми, якби:

заводи не викидали хімічні відходи в річки, атмосферу, землю, кількість автомобілів зменшилася, з'явилося менше задимлених зон, контролювалася кількість населення, люди не залишали сміття на вулицях, тваринні ресурси захищалися й відновлювалися, зупинилося нещадне вбивання тварин, контролювалася концентрація вуглекислого газу і диму в повітрі, зупинилася неконтрольована індустріалізація.

Щоб захистити довкілля, люди повинні:

мати зв'язок з природою, призвичаїтися до середовища, зберегти дику природу, знизити рівень забруднення, встановити фільтри, мінімалізувати шумові подразники, захищати рідкісні рослини, використовувати вторинну сировину, використовувати нешкідливі для озону продукти і засоби, гармонізувати індустрію і суспільство, використовувати енергію вітру, сонця, води замість атомної.

. Укажіть на проблеми довкілля у вашому регіоні (країні, світі), причини їх виникнення і спробуйте висвітлити шляхи їх подолання. Заповніть таблицю. Скористайтесь висловлюваннями з рубрики «Радимо запам'ятати!»

Проблеми	Причини	Шляхи подолання

. Проведіть міні-дослідження. Заповніть таблицю належною інформацією. Які країни мають однакові екологічні проблеми?

	Україна	Росія	Великобританія	США	Німеччина	Австралія	Венесуела
Розташування							
Населення							
Природні ресурси							
Проблеми довкілля							
Заходи боротьби з екологічними проблемами							
Екологічні організації							

. Запропонуйте сусідові по партії протестуватися «Чи дружиш ти з озоновим шаром?». Спробуйте не підглядати у відповіді. Чи знали ви всі факти про озоновий шар?

1. Яка за розміром озонова дірка?

- а) як Великобританія;
- б) як США;
- в) Як Африка.

2. Як довго хімікати, які шкодять озону, залишаються в атмосфері?

- а) рік;
- б) 10 років;
- в) 100 років.

3. Що найбільше руйнує озоновий шар?

- а) лісові пожежі;
- б) кислотні дощі;
- в) забруднення моря.

4. Кожного року лісові пожежі руйнують площі розміром з

- а) Лондон;
- б) Уельс;
- в) Австрія.

5. У 1945 році атомна бомба зруйнувала японське місто Хіросіму і вбила багато людей. У 1986 році Чорнобильська катастрофа дорівнялася до

- а) бомби в Хіросімі;
- б) 10 бомб в Хіросімі;
- в) 2000 бомб в Хіросімі.

6. Що не сумісне з озоном?

- а) пральна машина;
- б) комп'ютер;
- в) холодильник.

1. а) 0 б) 1 в) 0

2. а) 0 б) 0 в) 1

3. а) 1 б) 0 в) 0

4. а) 0 б) 0 в) 1

5. а) 0 б) 0 в) 1

6. а) 0 б) 0 в) 1

Аналіз:

5-6 – ви обізнані з проблемами збереження озону і ключовими подіями історичного значення.

3-4 – ви багато знаєте про довкілля, але багато чого ще потрібно дізнатися.

0-2 – намагайтеся дізнатися більше про довкілля – вам його берегти і піклуватися про нього.

Гра!

Влаштуйте змагання на кращий екологічний кросворд.

Переказуємо

Політ журавлів над нетолоченими травами

У глупу ніч Насті приснився лихий сон. Звідкілясь узялася чорна ріка і залила все навкруги. Залила вулиці її села, затопила хати, сади, ковтнула ліс, луки, поглинула Прип'ять. А в тій чорній ріці — тисячі людей, старі, молоді, діти, немовлята. Настя бачить їхні спотворені жахом і криком лиця, а голосів не чути, як у німому кіно. Одна жінка

підняла своє дитя у білесенькій льолі аж до неба — чистий тобі ангел. Тільки нікому взяти те дитя з її рук. Чорні буруни накрили все і всіх, накрили й молоду матір, а янголя у білій сорочечці пішло поверхнею ненажерливої ріки, світячи сяйливим волоссячком, як німбом.

Кинулася Настя переймати дитя, а йти не може, бо й сама опинилася в тій страшній купелі. Шукає ногами дна, а воно випорскує, а течія відносить її далі й далі.

Вкотили візочок з дитям у її хату, і Світлана шаснула у свій будинок. Маля спало, а Настя тихо поралася коло печі. Дитя нагадало їй янголя, що ступало в куценькій льолі по поверхні ріки. Ті ж голубино-круглі оченята, той же біблійний вираз докору на маленькому личку, таке ж сяйливо-ляне волоссячко. Насті стало не по собі від раптового порівняння. Щось двоїлося в душі, ділилося навпіл, якийсь недобрый настрій, схожий на передчуття, заволодів старою. «Що це зі мною сьогодні?» — запитала вона себе. Поклала дитину у візочок і стала коло вікна. Побачила у дворі, сина й невістку. Саня щось говорила, а Микола уважно слухав. А тоді рушили до її хати. Настя зустріла їх коло порога й приклала до вуст палець.

— Спить? — перепитала Саня і сіла на лаву. Микола оперся на одвірок і проказав:

— Ви чули, мамо, що цієї ночі сталося? — він глянув на матір такими, як і в неї терновими очима. Настя аж здригнулася від стривоженого погляду і перепитала:

— А що таке?

— Тільки що, — Саня стишила голос до шепоту, — голова колгоспу примчав на ферму і сказав, що на Чорнобильській атомній зірвався якийсь реактор. Людей наших оце туди повезли. Ох, а Сержожка ж Світланин там. Дивіться, в цю пору він завжди вже дома, а зараз і досі і нема.

Микола тихо заскрипів половицями.

— Светці поки що нічого не кажіть. Я зараз піду до колгоспу про все дізнаюся. Може, ти, Са', щось не так зрозуміла

Микола повернувся через годину, і знову вони удвох з дружиною переступили материн поріг.

— Таки правда, — похмуро мовив син, — погані діла там. Ми з кумом хотіли прорватися «Жигулями», та коло першого ж поста нас не пустили. Кажуть, туди не можна. Там аварія. Додзвонитися теж не можна, кажуть, що там страшне робиться. Хлопці насилу погасили пожежу, і люди падають, як мухи. Забита вже лікарня.

— Як падають? Від чого?

— Мабуть, від радіації. Учитель фізики казав коло контори, що це може бути від радіації. Там же атом у реакторі. То ж смерть.

Син пішов, а Настя довго стояла край столу, відчуваючи якесь лиховісне шумовиння навколо себе і в собі.

А весна, не питаючи дозволу й не дослухаючись до гріхів земних та бід, прошкувала собі Поліссям. Гніздилося в лісах і на луках коло Прип'яті всяке птаство, радіючи, що подолало довгий, виснажливий переліт і повернулося на рідну землю. На землю, яку ця ніч напоїла смертельною отрутою і розстеляла все далі й далі чорні полотна, виткані з гіркого полину.

З пучечком вербового гілля пішла під вечір Настя до церкви.

Вона щиро молилася, а слух ловив безперервний і якийсь мовби не такий, як завжди, гул від траси. Настя поставила свічки всім покійним, молилася за живих і за тих, що ще приб'ються до її роду.

І дивилася з дзвіниці на Настю-Спасительку Марія-Оранта, розметавши руки, як крила, і не зводили з неї очей Саваоф, Микола-Чудотворець та Неопалима Купина. І бачився старій у їхньому німому погляді докір і жура.

Повернулася, коли посутеніло, не засвічуючи лампи, сіла на лаві й втупилася в чорну порожнечу хати.

Микола прийшов з поля на обід і довго стояв коло матері, дивився, як вона вмочає щітку у відро з вапном, торкається безгучно стіни, лишаючи на ній мокрі сліди.

— Прип'ять евакуйовують, — нарешті видихнув син, і очі його зволожились.

Мати відірвалася від стіни й стояла так із щіткою у відстовбурченій руці, мовби то не жива людина була, а зафіксована в глині чи бронзі скульптура.

— Он машинами, автобусами забита траса, — знову вистрілив по ній словами, як автоматною чергою, син.— Кажуть, що й Чорнобиль та навколишні села будуть вивозити. Нібито в радіусі тридцяти кілометрів радіація сильна пішла, та ще й вітри дмуть як скажені. Скотину теж вивезуть, і колгоспну, і людську.

— А ми ж як? — Стара опустила руку із щіткою у відро та так і лишила її там.— А ми ж як? — повторила безгучно самими губами, і по її смаглявому виду розлилася блідість, а навколо неї і в ній розсипалися дзвони. Вже не чула, що відповів син, бо вони били і били на сполох, коли добілила льох та криницю, коли прошкувала на цвинтар, коли впала на коліна між батьківськими могилами і затужила, заквилила чайно, відчуваючи такий самий біль, як і того страшного тижня, коли батьки, мовби змовившись, залишили її і білий світ майже одночасно, побувши в розлуці лише три дні.

(За К. Мотрич)

Відповідаємо

Які факти й події лягли в основу твору К. Мотрич?

Який смисл вкладає автор у сон Насті?

У чому суть порівняння дитини з ангелом, а її очей з «біблійним виразом докору»?

Чому автор, не зважаючи на страшні наслідки катастрофи, зображає картину весни, яка без дозволу «прошкує Поліссям»?

Яка кольорова гама переважає в тексті і чому? Чи наявний кольоровий контраст?

Чому автор створює образ «чорного полотна», «витканого з гіркого полину», яке розстелила весна по всій землі?

Чому в погляді святих Настя бачила «докір і журу»?

Чи можна назвати особисту трагедію Насті втіленням усіх людських трагедій, спричинених вибухом?

Прочитайте вірш Д. Павличка і поясніть, у чому автор вбачає конфлікт між людиною і природою?

Скористайтеся коментарем і поясніть, чому автор порівнює листок з паладином і протиставляє український пейзаж Левітановим полотнам?

Листок

Не з Левітанових* полотен,
А з підчорнобильських долин
Мені назустріч явір злотен
Іде, як грізний паладин*...
Не винен я, що все те сталось,
Що розкололась неба твердь,
Що в золотом покрити галузь
Ми атомну впустили смерть!
Він шепче: - Винен! – і поволі
Проходить в скорботі німій.
І спалює мене на полі
У люблений листочок мій.

(Д. Павличко)

Коментар

Левіта‘н Ісаа‘к (1860-1900) – художник-пейзажист, картини якого наповнені живою душею природи, одухотворені любов’ю. Сучасники художника правильно підмітили, що він любить передавати в пейзажі сумний настрій. Поняття «золота осінь» пов’язане у нашій пам’яті з картиною Левітана «Золота осінь», у якій природа заворожує осіннім сьайвом і спокоєм.

Палади́н – (лат. *palatinus* – лицар честі) – лицар, відданий якійсь ідеї або людині. Найчастіше під паладином розуміли воїна, відданого церкві або церковним ідеалам. У середньовічній західно-європейській літературі паладинами називали сподвижників франкського імператора Карла великого і легендарного вождя кельтів короля Артура. Пізніше так стали називати будь-якого лицаря, відданого своєму володарю або дамі, який був наділений усіма лицарськими чеснотами.

Тренуємося

- . Знайдіть у тексті слова з пестливими суфіксами. З якою метою їх використовує автор?
- . Попросіть сусіда по парті знайти у першому абзаці тексту слова з переносним значенням.
- . Відновіть порівняння ..., як у німому кіно, ..., як німб, ..., як мухи і складіть із ними речення.
- . Skorиставшись текстом, доповніть словосполучення і складіть із ними речення. Лихий ..., чорна ..., спотворені ..., чорні ..., ненажерлива ..., сяйливе ..., недобрий ..., лиховісне ..., виснажливий ..., рідна ..., гіркий ..., безперервний ..., німий ..., мокрі ..., навколишні ..., батьківські ..., білий
- . Поділіть текст на смислові частини і доберіть до кожної з них заголовок.
- . Випишіть найвагоміші у змістовому плані (ключові) слова та словосполучення і перекажіть текст, користуючись записами.

Практикуємося

- . Чи знаєте ви вірші, прозові твори, присвячені Чорнобильській трагедії? Підготуйте літературний журнал на тему «Таємниці зірки Полин».
- . Підготуйте доповідь про існування пророкувань (біблійних, Мішеля Нострадамуса та ін.) катастрофи, яка сталася в Україні 26 квітня 1986 року.
- . Влаштуйте диспут з однокласниками і доведіть справедливість або хибність поданих думок. Запишіть усі *за* і *проти* у дві колонки. Пов'яжіть ваші висновки з проблемами, піднятими в тексті.
- Природа не визнає жартів, вона завжди правдива, завжди серйозна, завжди сувора, вона завжди права, а помилки виходять від людей. (*Й. В. Гете*)
- Природа не суперечить людині, якщо людина не суперечить її законам. (*О. Герцен*)
- Люди підкоряються законам природи навіть тоді, коли воюють проти них. (*Ф. Бекон*)
- Природа завжди права; помилки й омана виходять від людей. (*Диоген*)

Діалог

А.

Учителька: Напередодні ми з вами домовилися, що наше заняття буде присвячене охороні довкілля* й винаходам, покликаним допомагати в його збереженні. Щороку близько трьох мільйонів людей помирає від хвороб, викликаних уживанням забрудненої води. Про це говориться в доповіді Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Схоже, в Україні знайшли спосіб, як із цим боротися. Олексій знайшов цю інформацію для вас.

Олексій: Новий ефективний спосіб очищення винайшли в Житомирській області. Місцеві вчені за підтримки київських конструкторів створили мобільну установку з використанням бактерицидної лампи. Цей пристрій щодня переробляє близько ста тисяч літрів води, очищає від нітратів, хлору й канцерогенів. За смаком вода нагадує талу. Наухау вже оцінили жителі Коростеня, де неякісна вода – одна з основних проблем.

Учителька: Так, виходить, що ми спочатку забруднюємо цю природну скарбницю, а потім починаємо працювати над її очищенням. Недарма ще наші пращури говорили: «Не плюй у криницю – пити знадобиться!» Жаль, що в нас усе навпаки. Проблема забруднення водних ресурсів вийшла за межі окремих місцевостей і набуває глобального характеру. Давайте поміркуємо про їх причини.

Олексій: Величезна кількість добрив, застосованих у сільському господарстві, змивається у водойми. Отрути, хімікати і добрива порушують рівновагу природного середовища. Потрапляючи в ґрунт і воду, вони разом з отруєними рослинами опиняються в організмі травоядних тварин, а потім і хижаків, що харчуються отруєними травоядними. Забруднення морів й океанів починається із забруднення рік і атмосфери. Отруту під назвою ДДТ знайдено навіть у рибах, що живуть в океані на глибині понад 3000 метрів.

Учителька: А як щодо каналізації великих міст і значної кількості нафти, що розлилася з потерпілих аварію танкерів?

Олексій: Першими від нафтового забруднення страждають птахи. Злипле від нафти пір'я більше не захищає їх від вологи і холоду. Намагаючись злетіти, гагарки, топірці, кайри очищають себе дзьобами і гинуть від отруєння нафтою. У тяжкому стані перебувають риби і мешканці мілководдя. У крабів отруєння нафтою призводить до випадання клешень, морські їжаки і моллюски гинуть від задухи.

Учителька: Але повинні ж бути і засоби боротьби з таким тотальним забрудненням. Чи знаєте ви, до яких заходів вдаються, щоб завадити вимиранню життя у Світовому океані?

Олексій: Для боротьби з нафтовими плямами застосовують хімічні речовини, що вже самі є шкідливими для морських рослин і тварин. Я читав, що екологічно безпечним засобом боротьби з розливою в морі нафтою вважається нафтоокислення мікроорганізмами, але я не зовсім зрозумів, як це відбувається.

Учителька: Сполуки, з яких складається нафта, – отрута для всіх живих істот, тільки не для мікроорганізмів, що харчуються нафтою. Вони руйнують нафту, зростаючи і швидко розмножуючись. Нові мікроорганізми продовжують поїдати нафтову пляму, поки вона не зникає з поверхні моря.

Б.

Віка: Денисе, куди це ти несеш оцей пакунок?

Денис: Та ось зробила мама ревізію старих речей у квартирі і дала мені оцей великий пакунок зі зламаними іграшками мого братика, щоб я викинув. Але під нашим будинком тимчасово прибрали бак для сміття, а мені не хочеться знову тягти все на шістнадцятий поверх, а шукати найближчий контейнер...

Віка: Так що ж ти вирішив зробити? Віднесеш пакунок на смітник, який люди з кількох будинків влаштували недалеко від дитячого майданчика, і зробиш іще один непоправний внесок у покращення стану довкілля.

Денис: Та що тому довкіллю зробиться?!

Віка: А як же! Пластмаса та поліетилен не розкладаються, а лише засмічують і забруднюють ґрунт. Навіть спеціальна утилізація не допомагає зберегти навколишнє середовище. При спалюванні пластику в атмосферу потрапляють токсичні гази.

Денис: А я читав, що винайшли рослинний пластик. Тепер горщики, вішалки, мішки для сміття – всі ці пластмасові предмети тепер можна вживати в їжу. Щоправда, не людині, а бактеріям.

Віка: Дуже цікаво. Але сміття у твоєму пакунку зроблено зі звичайного пластику. А це значить, що ми зараз з тобою підемо до мого будинку і викинемо його там.

Денис: Ну, гаразд, давай підемо. І мені не буде сумно самому йти, і навколишнє середовище врятуємо. Якби ж усі інші також думали про охорону, а не тільки одиниці.

Віка: Ходімо вже, і ти мені дорогою розповіси, що саме і як винайшли.

Денис: Так ось, слухай. Сировина для такого пластику не добувається в надрах землі, а росте на поверхні. Це рослини, що містять багато крохмалю: кукурудза, картопля.

Віка: І що, вироби з такої пластмаси міцні?

Денис: За міцністю, довговічністю й легкістю, як показують випробування, біопластмаса нічим не поступається звичним хімічним полімерам. Але є величезна перевага – вона не забруднює навколишнє середовище. Рослинну пластмасу утилізувати не тільки простіше,

а й вигідніше – досить закопати її у землю. Далі свою справу зроблять мікроорганізми, що є в ґрунті.

Віка: Я зрозуміла: У результаті вийде мінеральне добриво.

Коментар

Довкілля – 1. Сукупність природних, техногенних і соціальних умов існування людського суспільства. 2. Сукупність зовнішніх абіотичних та біотичних чинників, що діють на живі організми. Довкілля включає повітря, воду, ґрунт, природні ресурси, флору, фауну, людей, а також взаємозв'язки між ними.

Слід розрізняти терміни довкілля та навколишнє середовище (середовище, що оточує об'єкт). Радимо використовувати згадані терміни таким чином.

1. Завод забруднює довкілля.
2. Термометр вимірює температуру навколишнього середовища.

Віdpовідаємо

Які причини забруднення водних ресурсів ви знаєте? Які з них мають місце у вашому регіоні?

Які ефективні способи очищення води ви знаєте?

Чи траплялося вам або вашим знайомим, сусідам, родичам викидати сміття в місцях, непризначених для цього? Чому, на вашу думку, так чинять люди?

Тренуємося

. Попросіть сусіда по парті пояснити вам різницю в значеннях термінів *навколишнє середовище* і *довкілля*.

. Поясніть значення і походження слова *ноу-хау*.

. Чи є в діалозі Б елементи іронії? Знайдіть засоби, якими вони виражені.

. Випишіть із діалогів А і Б слова і словосполучення, що стосуються науки й охорони довкілля і складіть із сусідом по парті власний діалог.

Практикуємося

. Упорядкуйте «Зелений календар» по догляду за довкіллям.

Зразок.

Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень
Не витрачай електроенергію! Вимикай світло, коли виходиш з кімнати.	Розпочни «Зелений клуб». Поговори з друзями про довкілля.	Птахи роблять гнізда. Допоможи їм!	На грядці сіють і вирощують овочі і квіти. Немає власної ділянки? Не проблема! Ти можеш вирощувати в горщику на вікні.	Посади дерево. Деревина допомагають довкіллю. Вони дають кисень.	Купуй змінні батарейки до свого CD.
Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
Купи велосипед!	Використовуй старі газети і скляні пляшки.	Прикопай листя й рештки їжі в садку. Це добре для	Збирай сміття поблизу місця, де ти живеш.	Будуй домівки для пташок і підгодовуй їх.	Бережи тепло в помешканні – цим ти бережеш

		грунту.			природні ресурси.
--	--	---------	--	--	-------------------

. Проведіть опитування серед друзів, родичів, сусідів. Оберіть тему про довкілля, яка цікавить вас найбільше. Добирайте закриті питання (вони потребують лише відповідей *так / ні*) для анкети.

Зразок.

Ви вважаєте, що особисто можете допомогти Землі?

Ви заклопотані проблемою забруднення Світового океану?

. Після закінчення інтерв'ювання напишіть доповідь на одну сторінку як журналіст відомої екологічної газети чи журналу.

. Кожен із нас може врятувати природу. Подумайте, як ви можете закінчити речення *Я можу врятувати Природу ...*

Зразок.

Я можу врятувати природу економлячи електроенергію.

. Укладіть контракт, якого ви мусите дотримуватися два тижні заради збереження природи.

Контракт із природою	
Я, (ПІБ) _____,	
обіцяю, що буду допомагати Природі протягом двох тижнів таким чином.	
1. _____	
2. _____	
3. _____	
	_____ (підпис)
	_____ (дата)

Пишемо диктант

А.

Якби можна було б піти за краплиною води, ми здійснили б найзахопливішу екскурсію. І, випиваючи склянку води, ми з повною підставою можемо вважати, що ця вода у свій час блищала у промені зорі на Ельбрусі, мчала течіями гірських потоків Карпат, гойдалась у хвилях Чорного моря, виблискувала в райдузі над Києвом, проносилася віхолою над Арктикою.

Вода скрізь і всюди. Вона навіть у нас самих. Адже наш організм складається на дві третіх з води. Якщо людина без їжі може прожити до трьох тижнів, то без води — до п'яти днів.

Людина завдає шкоди воді: забруднює її, використовує не економно. Нестача питної води вже відчутна майже в усіх регіонах земної кулі. Населення планети збільшується, цивілізація розвивається, промисловість та зрошення земель зростає. Вода перетворюється в найдорожчу сировину.

Наш край багатий на водні ресурси, тож бережімо їх, не митимемо машини, не пратимемо килими в річці, бо 5–6 міліграмів порошку отрує все живе.

(О. Щена)

Б.

Людина і природа

Людство давно і всерйоз задумується над тим, як обмежити свій вплив на живу природу, як регулювати клімат, стримуючи цим темпи глобального потепління.

Вважається: найрадикальніший метод – перехід на “чисту” енергетику. Тут на перше місце виходить використання природної енергії: сонця, вітру, води, припливів, поки що малозвіданих різноманітних явищ – блискавок, ураганів, смерчів, бур, тайфунів тощо.

Будь-яка регуляція клімату має бути щонайобережнішою.

Проблема зміни клімату під впливом людини – глобальна. Відтепер штучне його регулювання неможливе без найширшого співробітництва не тільки вчених, а й усіх народів загалом. Ми повинні вже сьогодні об’єднати зусилля для того, щоб уміло використовувати земні ресурси, обачно користуватися своїми можливостями, аби не померкла перспектива перед прийдешніми поколіннями.

Певно, настане час, коли людство не тільки використовуватиме величезні земні й сонячні блага, а й уміло, залежно від конкретних умов, регулюватиме ці зміни, компенсуватиме своїм впливом надлишки чи нестачу сонячної радіації.

(За М. Міщенком)

МИСТЕЦТВО БУТИ ЛЮДИНОЮ

Добра людина – надійніша кам'яного мосту

Що значить бути щасливою людиною

Найважчий труд – це створення самого себе

Силу той має, хто правду мовляє

Радість щедрості – найблагородніша духовна сила

Мовленнєва тема **Мистецтво бути людиною**

Мовленнєва підтема **Добра людина – надійніша кам'яного мосту**

Читаємо

Докладної характеристики* майбутнього начальника я вже не чув. Мені було не до начальства. Рятуватись треба, поки не пізно. Заліз я хутко в старий човен, що стояв у клу'ні*, і почав думати, що мені робити для поновлення святості.

От тоді-то вперше в житті й вирішив я творити добрі діла. „Не буду, думаю, їсти скоро'много* цілий тиждень! Носитиму дідові воду на погребню'* , скільки він схоче, і почну ходити до церкви”. Далі я подумав, дивлячись на ластівок: „От коли б повипадали з гнізда ластовеня'та! Я зараз же нагодував би їх мухами й хлібом, аби тільки ластівка бачила, на які діла я здатний, і розказала Ісусу Христу”.

Але ластів'ята не падали. Пороззявляли роти, вони жалібно пищали, а навколо гнізда наді мною їхні батьки невпинно снували й носили їм комах.

„Що ж його зробити? – думав я, залишивши ластівок. – Піду на вулицю шанувати великих людей”. Дід казав, що за це прощається багато всяких гріхів на тім світі. Піду знімати перед ними шапку й казати „здрасуйте”. Шапка якраз валялася в човні. Це була старенька дідова шапка. Тепер уже нема таких шапок. Не шують, та й колодок таких уже немає. Вона була товста і своїм виглядом нагадувала мідний казан. І важка теж була, як добрий казанок.

Спочатку вона довго лежала в сі'нях*. Кішка виводила в ній кошенят. Тому і пахла вона вже не дідом, а котами. Проте розбиратися ніколи було. Аби було що зняти з голови для пошани. Я надів шапку по самий рот і вийшов за ворота.

Де ж його найти людину для пошани? Обійшовши в розпу'ці* чимало безлюдних провулків, я нарешті збагнув, що треба зразу починати від старого сусіда Захарка. Він-то вже напевно сидить коло хати.

– Здрасуйте, діду! – сказав я, знявши обома руками шапку, і швидко пішов далі.

Відповіді не було. Дід мене не помітив.

„Мабуть, не почув, – подумав я. – Треба вернутись назад і сказати ще раз, голосніше”.

– Здрасуйте, діду! – промовив я ще раз тремтячим голосом, скинувши оту важку шапку, і став прислухатись, чи не скаже дід Захарко чого, чи не одпустить мені хоч трохи гріхів. Але дід не подавав голосу. Що його робить? Куди податися?

Я вийшов з провулка на вулицю в надії, що таки зустріну когось, кого б міг ушанувати. Та вулиця була порожня. Я постояв трохи і пішов ще раз до діда творить добрі діла.

– Діду, здрасуйте! – сказав я йому, спинившись.

– Та йди ти ... Не дратуй мене, крутишся тут! – розгнівався дід.

Почувши отакі слова, я з переляку аж підскочив. Страждання мої були безмірні. У тяжкому розпачі, забувши вмить про порятунок грішної душі, прудко дременував додому.

(За О. Довженком)

Коментар

Характери'стика – документ, у якому дається оцінка ділових та моральних якостей працівника, студента, учня.

Клу'ня – будівля для зберігання снопів, сіна, полови тощо, а також для молотьби, віяння й т. ін.

Скоро'мне – м'ясна або молочна їжа.

Погребня' – надбудова над погребом.

Сі'ни – нежила частина селянських хат і невеликих міських будинків, яка з'єднує жиле приміщення з ганком або переділяє будинок, хату на дві половини.

Розпу'ка – безнадія, відчай.

Тренуємося

. Працюйте в парах. Один називає слово з коментаря, інший пояснює його значення.

. Продиктуйте сусідові по парті слова *характеристика, святість, повипадали, бачити, розпука, залишити*. Потім запишіть їх по пам'яті. Обміняйтеся зошитами для перевірки.

. Доберіть синоніми до слова *шанувати*.

. Утворіть назви птахів-дітей.

Зразок: ластівка – ластів'ята.

Горобець, качка, гуска, курка.

. Продовжіть думку відповідно до змісту тексту.

Рятуватись треба, поки

От тоді-то вперше в житті і вирішив я

Піду знімати перед ними

Я постояв трохи і пішов ще раз до діда творить

Практикуємося

. Подайте власний перелік добрих справ, які можна було б порекомендувати оповідачеві.

. Уявіть себе художником і намалюйте словесну картину до тієї частини тексту, яка вам найбільше сподобалась.

. Напишіть характеристику на сусіда по парті (на свого товариша). Скористайтесь рубрикою „Радимо запам'ятати!”

Радимо запам'ятати!

Характеристика – документ, який подають при вступі до навчального закладу, висуванні на виборну посаду, при обранні за конкурсом, атестації працівника, висуненні його на присвоєння почесного звання чи нагороди тощо.

Реквізити характеристики

1. Назва виду документа.

2. Анкетні дані (прізвище, ім'я, по батькові, посада (вчений ступінь і звання, якщо вони є), рік народження, національність, освіта).

3. Текст.

4. Підпис відповідальної службової особи (праворуч).

5. Дата (ліворуч).

6. Гербова печатка організації чи установи, яка видала характеристику.

. Чи доводилося вам когось навчати на власному прикладі? Цікаво, що з цього вийшло?

. Напишіть невелику розповідь на тему: „Гарний вчинок – це приклад для інших”, використовуючи подані словосполучення.

Хворий однокласник, глибоко переживати, благородний вчинок, душевна доброта, чуйність та співпереживання, допомагати товаришу, почуття задоволення.

Читаємо

Не одяг прикрашає людину, а добра справа

Роки йдуть, часи минають. Огляньмося навколо і подумаємо. Мені здається, що зараз ми *приділяємо* занадто багато уваги речам. Більш, ніж вони на те заслуговують. Де в кого вони стали майже метою життя. Чому це так?

Звичайно, кожному хочеться мати красивий одяг, елегантне взуття, чудову косметику. І цілком природно, що людина прагне гарно одягатися і взагалі мати чудовий вигляд. Але... Існує одне „але” – речі ніколи не повинні посідати чільне місце в нашому житті, тому що в людини є найцінніший скарб – її душа. Я вважаю, що головне в кожного – це його внутрішній світ, його інтереси, знання, уміння. Але ще й ставлення до людей, до навчання, до роботи, а також заслуги самої людини, її самооцінка і самоаналіз.

Одна моя знайома весь час скаржиться, що в неї немає справжніх друзів. Усе в неї є: і косметика, і різні цікаві дрібнички. І дарує досить часто вона їх своїм знайомим. А ось друзів немає, і на душі в неї погано. Я думаю: а що вона зробила, щоб мати друзів? Чим вона цікава? Що вміє сама? Мабуть, нічого. Їй не слід думати, що дружба породжується, коли людині дати поносити модну річ чи щось подарувати. *Друзів треба завойовувати*. Не дивитись на людей з *презирством*. Не поводитись із ними нахабно. Не ставити себе вище за інших. Бути *привітним* і лагідним, поважати людей, частіше усміхатися. Тому я порадила знайомій дівчині проаналізувати свою поведінку і попрацювати над собою. Треба бути цікавою людиною. Для цього – більше читати, відвідувати різні гуртки, мати хобі*. І тоді, я сподіваюсь, моя знайома знайде собі справжнього друга.

Отже, я бажаю всім людям душевного багатства. Я хочу, щоб люди робили більше добрих справ, а не були подібні до горезвісного гоголівського героя Плю'шкіна* – персонажа „Мертвих душ”.

(За О. Халаїмовим)

Коментар

Хо'бі – яке-небудь захоплення, улюблене заняття у вільний час.

Плю'шкін – персонаж твору „Мертві душі” Миколи Гоголя, який збирав і приносив непотрібні речі додому. Через це його дім став звалищем сміття. Микола Васильович Гоголь (1809-1852) – видатний російський і український прозаїк і драматург, автор творів „Вій”, „Миргород”, „Вечори на Хуторі біля Диканьки”.

Тренуємося

. Знайдіть у тексті синоніми до слова *красивий*. Продовжіть ряд своїми синонімами.

. Попросіть сусіда по парті дібрати синоніми до слова *скаржитися*.

Р.К.1

. Поясніть орфограми у виділених словах.

. Доберіть із тексту доречні за змістом антоніми.

Мало уваги –

Некрасивий одяг –

Погано одягатися –

Несправжній друг –

Груба людина –

Радимо запам'ятати!

Мати гарний вигляд.

Гарно виглядати.

Виглядати із вікна.

. Складіть речення зі словосполученнями з рубрики „Радимо запам'ятати”.

. Поцікавтеся в однокласників, як вони розуміють виділене в тексті речення. При потребі відповідь доповніть або уточніть.

. Складіть речення з поданими словосполученнями.

Душевне багатство, величезне багатство, багатство землі.

Внутрішній світ, зовнішній світ, сучасний світ.

. Знайдіть у тексті речення, у яких описані позитивні риси характеру людини.

Гра!

Хто більше!

Запишіть якомога більше асоціацій до слова *доброта*.

Зразок. Вода – річка, озеро, ставок, океан, струмок...

Практикуємося

. Доповніть текст своїми роздумами про добрі справи. Можете використати цитати з творів художньої літератури і свої улюблені афоризми.

. Чи є у вас хобі? Поділіться своїм захопленням з однокласниками.

. Доведіть справедливість поданих висловлювань.

Найцінніший скарб людини – це її душа.

Не одяг прикрашає людину, а добра справа.

. Прочитайте текст і розкажіть, як ви ставитеся до принципу бумеранга. Якщо зможете, наведіть приклад із власного життя (друзів).

– Що таке бумеранг?

– Це таке, мовляв, металеве знаряддя в австрійських племенах: у вигляді зігнутої палиці... Лук не лук... І має властивість: після польоту до тебе назад саме повертається...

– Полетить і до тебе знов прилетить?

– Отак і в житті, – каже Марися Павлівна. – Якщо ти зло кому заподіяв, то раніш чи пізніш воно ж до тебе й повернеться...

– А добро?

– Повернеться й добро... А що зло – то напевне. Чи давнє, чи недавнє... Чи велике, чи мале... Навіть у думці подумане – і те відплатиться... Ви згодні зі мною, Борисе Савовичу?

– Що принцип бумерангу діє в житті? Так це ж, власне, те, що в народі здавна говорять: не копай на іншого яму – сам до неї впадеш... А що вчинене зло із закономірністю бумеранга має до лиходійника повернутись, то це, я гадаю, й наука з часом пояснить...

(О. Гончар)

. Знайдіть у тексті крилаті вислови, випишіть їх і запам'ятайте.

Посміхніться!

Хто писав на дверях?

Входить Рома до сусідки:

Ви на двері гляньте, тітко, –

Хтось їх крейдою списав.

Каже тітка: – Чудеса!

Хто це крейди міг дістати?

– А мені приніс мій тато.

(А. Гарматюк)

Діалог

Антон: Здрастуйте, бабуся!

Бабуся: І вам здрастуйте...

Антон: Ми вам допомогти прийшли. Напевно ваш онук погано у школі вчиться? То ми йому швидко допоможемо всі уроки вивчити і погані оцінки виправити. Якщо, звісно, вони в нього є.

Бабуся: Та що ви, дітки? Які погані оцінки?.. Мій онук зовсім не такий, як ви думаєте. Він любить учитися. Сьогодні навіть вісім балів приніс... Здається.

Антон: Вісім – непогана оцінка. Але ваш онук міг би вчитися ще краще. Якщо ви не заперечуєте, ми зараз його хутенько примусимо домашнє завдання виконати.

Бабуся: Та не треба, не треба. Він уже все виконав! І навіть пообідав після того.

Антон: Пообідав? А посуд після себе помити, мабуть, забув?.. То давайте ми помиємо.

Бабуся: Та що ви, любі, що ви! Він і помив, і перетер усі тарілки і каструлі.

Антон: Тоді знаєте що?.. Тоді ми вам зараз підлогу підметемо, кімнати провітримо. Щоб у квартирі чисте повітря було, бо від цього знання краще засвоюються.

Бабуся: А ми з онучком вже підмели. І пил протерли. Він у мене такий – завжди допомагає.

Антон: Тоді, у вас, напевне, хліб удома закінчився. То ми швиденько в магазин злітаємо, щоб ваш онук від справ не відволікався.

Бабуся: Не треба так погано про нього думати. Він і в магазин устиг сходити. І взагалі, усе, що треба, він удома робить.

Антон: Ну, якщо він у вас стільки справ переробив, то йому буде корисно подихати свіжим морозяним повітрям, яке позитивно впливає на самопочуття учнів. Давайте ми з ним разом подихаємо.

Бабуся: Ой, справді – погуляйте, подихайте. Онучку, тут до тебе такі хороші хлопчики прийшли, на вулицю кличуть. Погуляй з ними, Васильку...

Антон: Пробачте, а навіщо нам Василько? Нам, пробачте, Федір потрібний... З кімнати вийшов Василько Краснощок – капітан хокейної команди сьомого „Б”.

Василько: Ну, хлопці!.. Ну, спасибі!.. Навіть не мріяв, що бабуся мене відпустить. Як ви її тільки умовили!?

Антон: „З поганої трави не буде доброго сіна”. Такими словами часто-густо закінчує свій урок наш учитель праці. І він, безперечно, правий.

(За В. Чистяковим)

Практикуємося

. Складіть і розіграйте за поданим вище зразком діалог „З поганої трави не буде доброго сіна”.

. Уявіть, що ви однокласник-однодумець, який випадково підслухав розмову Антона з бабусяю. Дайте Антонові пораду від свого імені.

Інсценуємо

Вероніка

Жили собі дві сестри. Одна була добра, сердечна, покірна. Її ім'я в неї було загадкове – Вероніка. Друга була серцем лиха і на язик слизька, а вже така непокірна, що навіть і з батьком сперечалась. Звали її Солохою. Одного дня покликав *батько* обох дочок та й каже:

– Дочки мої рідні, а чи не пора вам подумати про *наречених*. Як ти *думаєш*, Солохо? Якого б ти хотіла чоловіка мати? Ти старша, то й говори перша.

– Я хочу, тату, багатого. Нехай буде й негарний чи старий, аби в нього було грошей багато.

Подивився батько дочці у *вічі* і подумав, що хоч і рідна, але лиха дочка. Родилася, коли покійниця, її мати, того дня будяки виривала. Таку й народила, мов будяк, колючу.

– А що ти скажеш, Вероніко, менша моя дочко?

– Я, тату, хочу нареченого гарного й *роботящого*. Нехай він буде хоч і бідний, аби душі моєї любий.

Знову згадав батько дружину і той день, коли народилася Вероніка. Тоді її мати трояндами милувалася... *Подумав* батько і ласкаво відповів:

– Хороша в тебе душа, дочко, мов *пахощі* троянди.

Та ось настав час, коли старшій нарадили чоловіка такого, як вона хотіла, – *багатий*, але підстаркуватий та ще й кривий. Як заїхав той наречений на Солошине подвір'я, як побачила вона його багатство, то почала пригощати та на *добро* поглядати.

А незабаром поспіхом і весілля *згуляли*. А після весілля запишалася Солоха: ні з ким не знається, гроші лічить та в гарні сукні одягається, на сестрицю спогорда поглядає.

– Що ж це ти, сестрице, уже й рік минув, а ти все ждеш свого бідного та вродливого.

– Не твоя про це турбота, сестро. Кожному свій час...

І тут почула ніжний голос із тих квітів, які біля серця тримала:

– Вероніко, спасибі тобі за твою ласку до нас, непоказних лісових квітів. Ми хочемо, щоб і в нас було *ймення*, як у вас, людей. Назви нас твоїм іменем, Вероніко.

Зіскочила Вероніка з місця, злякалася.

– Що це? Я ж ніколи не чула, щоб квіти говорили.

– Не лякайся, Вероніко, а послухай нашої поради. Чого ти зараз найбільше бажаєш?

Згадала Вероніка дорікання злої сестри Солохи. І відповіла:

– Хочу гарного нареченого, щоб душі моєї любий був.

– Укинь у воду свій віночок і йди за ним. Куди він буде пливти, туди і ти йди за ним. А як зупиниться коло берега, то візьми той віночок у руки. Зустрінеш *парубка*, який буде тобі доподобити, надінь той віночок собі на голову...

І тут із млина вийшов парубок у білій сорочці з мережкою*, вишитою такими квітами, із яких і віночок був сплетений. Запорошений борошном, мов у яблуневому цвіту, стояв перед Веронікою. Узяла дівчина віночок у руки і наділа собі на голову, бо дуже вже сподобався їй той парубок.

– Добрий день, дівчино. Звідкіля ти прийшла така гарна та добра? Чи від людей, чи з озера, бо ти мов лілія біла?

– Від людей я прийшла. А звать мене люди Веронікою. І вінок оцей з лісової рослини вероніки*.

Узяв парубок Вероніку за руку і повів до себе, де водяний млин борошно меле.

А згодом напекли хліба з того борошна та пирогів і згуляли весілля.

(Л. Павленко)

Коментар

Мере'жка (мереживо) – сітчаста тканина з узорами, якою оздоблюють одяг, білизну та інші предмети домашнього вжитку.

Вероні'ки – одно- чи багаторічна трав'яниста рослина з дрібними квітами, окремі види якої культивуються як декоративні. Близько 250 видів, які ростуть головним чином в помірних та холодних поясах Північної півкулі. Більше 100 видів на території Російської Федерації, Середньої Азії, на Кавказі.

Тренуємося

- . Доберіть із тексту антоніми до поданих слів. Запишіть їх парами. Багатий, вродливий, гарний, добрий, молодий, покірний, сердечний, старший.
- . Утворіть із поданих іменників прикметники, запишіть їх.
Зразок: любов – любий.
- Багатство, бідність, врода, доброта, лихо, молодість, старість.
- . Доберіть до виділених у тексті слів синоніми.
- . Визначте жанр тексту – оповідання, казка, легенда, пісня, вірш. Свою думку обґрунтуйте.
- . Користуючись текстом, подайте портрет-характеристику Вероніки та Солохи.
- . Попросіть сусіда по парті пояснити вам, чому автор порівнює сестер саме з цими квітами? Скористайтеся поданим зразком.
Солоха, мов..., Вероніка, мов... .
- . Знайдіть у тексті речення із звертаннями, прочитайте їх. Яка їх роль у тексті й у спілкуванні взагалі?
- . Випишіть із тексту слова, вирази, речення, що характеризують Солоху, а потім Вероніку. Скориставшись своїми записами, опишіть сестер.
- . Інсценізуйте текст.

Радимо запам'ятати!

Моральні цінності – 1. Осмислені моральною свідомістю, етично обґрунтовані належні доброчесності й відповідні їм норми поведінки (мудрість, мужність, вірність, правдивість, щирість та ін.).

2. Узагальнений зміст основних етичних понять (добро і зло, справедливість, щастя, гідність, честь, обов'язок тощо) і принципів (гуманізм).

3. Безпосередньо значимі для людини універсальні зразки, вимоги, ідеали моралі, які мають самостійний статус, схвалюються суспільною думкою, знаходять втілення в праві, релігії, мистецтві, філософії.

Практикуємося

- . Якого б ви хотіли мати нареченого – як у Солохи, чи як у Вероніки? Свою відповідь обґрунтуйте.
- . Які моральні цінності для вас мають найбільше значення? Свою думку доведіть.
- . Погодьтеся з висловленою думкою або заперечте її.
Добра людина – та, котра пам'ятає свої гріхи і забуває свої добрі справи; зла людина – та, котра пам'ятає свої добрі справи і забуває свої гріхи. (*Талмуд*)
- . Поясніть, у яких ситуаціях було б доречно вживання поданих висловлювань.
Доброта, якщо вона не безмежна, не гідна називатися добротою. (*Ебнер-Ешенбах*)
Те, що іде від серця, до серця і доходить. (*Пайетт*)
Джерело зла – марнославство, а джерело добра – милосердя. (*Шатобріан*)

Читаємо

Добрий вчинок змінив погляди людей

На 10 році династії* Сун* під час правління Імпера'тора Суйвена, Сінь Гуньї, помічник міністра армії був призначений губерна'тором* Мін'чжоу*. У той час люди боялися хвороб, тому що вони думали, що всі хвороби інфекційні*. Таким чином, коли хтось занеджував, його залишали одного. Ніхто не піклувався про нього, навіть члени його родини. Як наслідок, багато хворих померло лише через брак піклування. Люди

ставали холодними, сторонилися один одного й звикли до цієї традиції. Після того, як Сінь Гуньї обійняв цей пост, він вирішив змінити цю погану звичку на турботу з любов'ю. Якось улітку багато людей занедужало. Сінь установив ліжка в головній кімнаті свого будинку й узяв до себе всіх хворих. Сотні людей заповнили головну кімнату і коридор. На свої особисті гроші він купив ліки й запросив лікарів. Він допомагав доглядати за хворими вдень і вночі. Одного чудового дня пацієнти одужали. Тоді Сінь наказав членам їхніх родин забрати їх додому. Він сказав: „Ви самі можете побачити. Хіба хвороби інфекційні? Зі мною що, щось не в порядку?”

Родичі хворих були зворушені й відчували сором. Вони всі поширили звістку про милосе'рдя* Сінь Гуньї. Незабаром, коли б люди не занедужували, вони приходили в будинок Сінь Гуньї, щоб про них подбали і їхня родина залишалася разом із хворими, щоб допомогти за ними доглядати. Їхні старі звички були знищені...

(З Інтернет-ресурсів)

Коментар

Дина'стія – 1. Монархи того самого роду, які заступають один одного на троні в даній державі за правом успадкування або спорідненості. 2. Те саме, що рід. 3. Представники різних поколінь однієї сім'ї, що працюють на одному виробництві, займаються однією справою.

Дина'стія Сун – імператорська династія в Китаї (581-618 рр.).

Губерна'тор – у деяких державах вища посадова особа адміністративно-територіальної або федеративної одиниці.

Міньчжо'у – містечко в Китаї.

Інфекці'йна хвороба – захворювання, що викликають мікроорганізми, які передаються від хворої людини здоровій.

Милосе'рдя – це добре, співчутливе ставлення до кого-небудь.

Віповідаємо

Чому люди в Міньчжоу боялися хвороб?

Чому багато людей помирало від хвороб?

Хто в Міньчжоу змінив традиції і як саме?

Тренуємося

. Користуючись коментарем, поясніть значення слова *династі*, актуальне для тексту.

. Знайдіть у тексті антоніми до поданих слів.

Удень, гарний, здоровий, новий.

. Доберіть до слова *хворий* слова близькі за значенням.

Р.К.2

. Утворіть від інфінітиву форму наказового способу. Як змінилося значення? У яких ситуаціях доречно вживання таких форм?

Бути призначеним, боятися хвороб, піклуватися про близьких, допомагати старшим.

. Утворіть із поданих у колонках слів словосполучення, щоб вони відповідали змістові тексту.

боялися	день
чудовий	звички
інфекційні	пацієнтів
родичі	хвороб
старі	хвороби

. Визначте, до якого типу мовлення (розповідь, опис, роздум) належить текст. Свою думку обґрунтуйте.

. Якою є основна думка тексту?

Практикуємося

. Напишіть коротеньку розповідь про вияв милосердя з вашого боку або ваших знайомих. Можете скористатися нашими текстами.

. Уявіть, що ви робите передачу на шкільному телебаченні про милосердя, людяність і співчуття. З чого розпочнете, чим закінчите?

Переказуємо

Гнилий плід

На все місто красуня Роксана, дочка багатого кра'маря*, була горда з себе, вередлива. Скільки парубків до неї сватів засилали, вона всім відмовляла, наче виглядала принца.

Старий крамар, поважний чоловік, дуже любив свою доньку-красуню і не раз говорив:

– Вибирай, доню, сама, тобі жити. *Як постелиш, так і вистпишся.*

Надумав женихатися до дівчини син бо'ндаря* Роман. Подивилася на Бондарчука гордовита Роксана – хлопець сподобався їй. Але виду не подала.

– Добре, Романе, вийду я за тебе заміж, але доведи спершу свою любов.

– Ти миліша мені од власного життя! – загорілися очі в закоханого юнака. – Кажі: все зроблю!

– У префе'кта* нашого міста є великий сад, де росте заморська яблуня. Мабуть, чудодійну силу мають її плоди. Ось ти і зірви мені золотисте яблуко, що достигло на самому вершечку. Зваж на те, що господар пильнує за своєю чудо-яблунькою.

Роман квапився виконувати бажання нареченої, але тільки перемайнув через паркан, а там – собаки. Пошматували одяг на хлопцеві – ледве врятувався. Соромно було на очі дівчині показатись, але Роман не втрачав надій. Вирішив хитрістю свого добитися. Ходив уночі годувати собак, аж поки ті звикли до нього.

Яблуко так високо висіло, що годі було дістати. Тільки руку простягнув, як тріснула під ногами гілка – хлопець звалився з дерева. Після цього випадку тиждень відлежав, та думка про Роксану не покидала, ятрила душу.

На третій раз щастя було на його боці. Уранці велике золотисте яблуко Роман підніс своїй нареченій.

Роксана жадібно вкусила довгожданий плід – і тут же скривилася, сплюнула.

– Гниле всередині! Кисле! – зарепетувала вона. – Навіщо мені приніс таке?

– Ти ж сама його вибрала! – виправдовувався юнак.

– Не хочу ані тебе, ані твого яблука! – показала йому на двері розгнівана вередунка.

– А я і сам піду тепер, бо переконаний, що ти, як і цей плід: здалеку на верхівці дерева він здається таким гарним, соковитим, чудодійним, а вкусиш – сама кислота та гниль, – сказав Роман. І з того часу навіть не дивився у бік красуні Роксани.

(З журналу)

Коментар

Кра'мар – торгівець тканиною.

Бо'ндар – майстер, ремісник, що виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра і т. ін.

Префе'кт – у деяких державах представник правління в окремих адміністративно-територіальних одиницях.

Віповідаємо

До кого і з яким проханням звернулася красуня Роксана?

Що дівчина обіцяє за виконання її прохання?

Чому Роман погодився на ризиковане випробування?

Чим розчарувала Роксана Романа і до чого це призвело?

Тренуємося

. Доберіть до поданих слів антоніми з тексту. З трьома (на вибір) придумайте словосполучення і запишіть.

Бідний, зблизька, малий, молодий, не поспішати, низько, солодке, погоджуватися.

. Доберіть до слів з лівого стовпчика доречні за змістом слова з правого стовпчика.

висіло	багатий
звалився	великий
крамар	високо
плід	довгожданий
сад	закоханий
чоловік	заморська
яблуко	золотисте
яблуня	з дерева
юнак	поважний

. Поясніть значення поданих виразів.

Не втрачати надії, не подавати виду, горда з себе, ятрити душу.

. Випишіть спочатку з тексту слова, вирази, речення, які характеризують Роксану, а потім Романа. Опишіть обох, користуючись своїми записами.

. У якій ситуації вживання виділеного в тексті прислів'я буде доречним.

. Поміркуйте, чому твір має таку назву.

. Визначте жанр тексту – оповідання, казка, повість, байка. Свою відповідь обґрунтуйте.

. Прочитайте подане речення як окличне і неокличне.

Ти миліша мені од власного життя.

. Інсценуйте останню розмову Роксани та Романа. Зверніть увагу на інтонацію, міміку, жести.

. Прочитайте поради Оксанки і Миколки. Чим вони відрізняються? Оберіть ті, що є, на вашу думку, корисними.

Поради Оксанки:

- умійте уважно вислухати інших;
- не зазнавайтесь;
- не картайте, а допомагайте; не хваліться, а робіть; не лайтеся, а переконуйте;
- допомагайте і вам допоможуть;
- не заздріть, якщо хтось кращий за вас, спробуйте самі стати таким.

Поради Миколки:

- виробляйте командний голос: кричіть на рідних і на тих, хто не може вам відповісти тим самим;
- очолюйте все, навіть зграю гусаків;
- голосуйте за себе обома руками;
- сміливо захищайте тих, хто і сам за себе постоїть;

– будьте зразком для інших: для цього хваліть і заохочуйте себе, як можете.

Гра!

Хто швидше!

З поданих слів шляхом перестановки букв утворіть нові слова.

Зразок. Трава – варта.

Показатись, дозрівання, писати.

Р.К.3

Практикуємося

. Обґрунтуйте справедливість наведеної думки.

Поводься з іншими так, як би хотів, щоб поводитись із тобою.

. Влаштуйте в класі дискусію на тему „Добрі діла тихо ходять, а злі дзвенять, як дзвони”.

Пишемо диктант

Має людина в собі такий живчик – бажання робити добро. Коли зробиш кому-небудь маленьке добро, і тобі самому стає на душі легко, чисто. Казали колись, що у людини на плечі, і на лівім, і на правім, сидить невидимий Дух. Один сидить і підказує: роби добро, а другий у вухо нашіптує, підбиває на зло. І зараз вони є. У кожного з нас сидять на плечах. І лише від нас залежить, до якого з них ми дужче прислухаємося.

Біда тільки, коли задрімає Дух. Не можна йому цього, бо на посту не сплять. Нишком живе, не бачимо його, а він кожного із нас бачить. Іноді запитує: який ти? Чи душа не всохла? Чи совість не розгубив? Іноді й серед ночі раптом запитає, чи племені свого не відцурався, чи звичаю батьків своїх не забув? Ні-ні, люди добрі, тут не до жартів, на цьому Скарбному про все передумаєш...

(О. Гончар)

Р.К.1. Нарікати, жалітися, бідкатися, плакатися.

Р.К.2. Недужий, нездоровий, слабий.

Р.К.3. Закопатись, роздівання, сипати.

Мовленнєва тема

Мистецтво бути людиною

Мовленнєва підтема

Що значить бути щасливою людиною

Читаємо

Що значить бути щасливою людиною

Прокинувшись від сну, бачу, що всі *здорові*, у вікно світить ласкаве сонечко. І мені *легко* на душі, я щасливий. Бачу *неправду*, бачу *зло* – і мені *погано*, я відчуваю себе нещасливим. Якби всі люди на землі оновили б свої душі, стали б справедливими, чуйними – світ би став зовсім іншим. Ніхто б нічого не крав, ніхто б нікого не вбивав, тільки правда йшла б попереду, а ми всі йшли б за нею. Отоді я був би дуже щасливий. Боляче мені, коли бачу *бідних* дітей та *німечних старих* людей. Я відчуваю себе тоді нещасливим. Чи багато чого людині в житті треба, щоб бути щасливою? Приголубила бабуся, поцілувала перед сном – і я засинаю, і мені так хороше, відчуваю я себе цілком щасливим.

Бути щасливою людиною – це значить володіти щастям. А що таке щастя? Щастя – це почуття повного задоволення. З цього виходить, що щастя – це стан людини. А, як відомо, стан вічний не буває. Значить, повністю й завжди щасливої людини не буває. Але ж іноді...

Я відчув себе щасливим третього жовтня. У цей день я святкував свій день народження. Рано-вранці по телефону мене привітав мій кура'тор*. Коли прийшов до ко'леджу*, то отримав *багато* поздоровлень і подарунків від однокласників. Після коледжу поїхав додому, а хата *повна* гостей. У цей день я отримав три телеграми – мене вітали друзі, які живуть *далеко* і яких я не бачив кілька років. Мене поздоровляли сусіди, і я відчував у цей день той самий стан, назва якому – щастя. Може, завтра, через рік все зміниться. Але не будемо заглядати далеко *наперед*.

Я розповів про почуття щастя на прикладі одного дня. Певен, що будь-яка людина гідна щастя. Але воно не приходить саме по собі, до нього треба наполегливо йти. Кожна людина уявляє його по-різному. Але щастя залишається щастям, і його вистачить на всіх. Так будьмо всі щасливі!

(За О. Халаїмовим)

Коментар

Кура'тор – особа, яка займається виховною роботою в навчальному закладі.

Ко'ледж – навчальний заклад з 4-річною системою навчання. Після його закінчення отримують вищу неповну освіту. Іноді входить у склад університету.

Тренуємося

. Поясніть за текстом значення слова *щасливий*. А ви щаслива людина? Свою думку обгрунтуйте.

. Доберіть до виділених у тексті слів антоніми і запишіть їх парами.

. Вимовте слово *щастя*, щоб воно виражало захват, гордість, іронію, розчарування. Використовуйте при цьому невербальні засоби (міміку, жести, усмішку).

. Доберіть до поданих слів синоніми.

Справедливий, чуйний, гідний, наполегливий.

. Поясніть значення виразу *легко на душі*. За яких обставин вживання цього виразу буде доречним?

. Розкрийте дужки. Із трьох останніми словосполученнями складіть речення.

(Ласкавий) сонечко, (бідний) діти, (немічний) люди, одного (день), (щасливий) люди, володіти (щастя), (повний) задоволення.

. Випишіть речення, у якому висловлена основна думка тексту.

. Від якої особи ведеться розповідь у тексті? Перекажіть текст від третьої особи.

Практикуємося

. Оберіть із поданих висловлювань те, яке вам найбільше до вподоби. Свій вибір обґрунтуйте.

Найбільше щастя у житті – це впевненість, що тебе люблять. (В. Гюго)

Щастя – це задоволення без каяття. (Л. Толстой)

Людина така, яким є її уявлення про щастя. (В. Сухомлинський)

. Складіть невелике оповідання-роздум на тему „Чим є щастя для мене?”

Читаємо

Бог не осуджує щасливих,
Бо їх так мало на землі.
А в цім житті одним-єдиним
Усім щастя хочеться знайти.
Щоправда, щастя у всіх різне:
Комусь достатньо лиш води
Відпити із глибин криниці
У задушливо-спекотні дні,
А кому й моря буде мало
У оксами'товий* сезон.
Таким потрібні ще й Канари*,
І краще назавжди й цілком.
Хто ж ладен кусень хліба бачить
Щоденно на своїм столі,
А хто бажає світом править
Одноосібно і завжди.
Для кого щастя – дім і гроші,
Для кого – мандри по світах,
Солодкий дим *вечірніх* вогнів,
Куліш з старого казана.
Комусь *велике* щастя – діти,
Їх перші кроки і слова,
А в інших, *правди ніде діти*,
Як у метелика життя.
І всіма нами править Сила,
Найвища Сила на землі.
Завдяки їй з нас кожен – диво,
І різні долі маєм ми.
І все ж по-справжньому щасливі
У шаленім світі лише ті,
Котрі по-справжньому любили
З щасливим щемом* у душі,
Кого ясні кохані очі
Удень переслідують й вночі,
Хто прийме смерть на ешафо'ті*
За очі зоряні оті,
Кому ніщо в житті не мило,

Без рідних рук, *тепла* долонь...
Щасливі ті, котрі любили,
Даруючи душі вогонь

(Л. Музиченко)

Коментар

Оксами'товий – шовковий, бархатистий. Оксамит – шовкова тканина з густим, низько стриженим ворсом на лицьовому боці.

Кана'ри – Канарські острови, автономна область Іспанії в Атлантичному океані, на північному заході від Африки; туристичний регіон світової слави, численні рекреаційні осередки, пляжі. Головні міста: Санта-Крус-де-Тенеріфе, Лас-Пальмас.

Щем – відчуття неспокою, тривоги, хвилювання, збудження.

Ешафо'т – (*заст.*) поміст для страти.

Тренуємося

. Складіть кросворд на основі слів з коментаря. Запропонуйте його однокласникам.

. Попросіть сусіда по парті пояснити орфограми у виділених у тексті словах. Уважно вислухайте, при потребі відповідь доповніть або уточніть.

. Продовжіть перелік слів, у яких вживається префікс *що-*? Яке значення він надає слову? Запишіть ці слова.

миті
весни
години
що- вечора
доби
ночі

. Об'єднайте слова з обох колонок у словосполучення. Із трьома словосполученнями складіть речення.

задушливо-спекотні	очі
оксамитовий	руки
світом	дні
солодкий	сезон
старий	дим
велике	казан
найвища	щастя
шалений	сила
ясні	світ
переслідують	править
рідні	вдень

. Знайдіть у тексті порівняння. Чому автор використав саме їх? Свою відповідь обґрунтуйте.

. Замініть слова в дужках синонімами. Поцікавтеся, які слова дібрав сусід по парті. Як ви гадаєте, чи змінилося значення словосполучень після заміни слів?

(Спекотні) дні, (оксамитовий) сезон, (шалений) світ, (зоряні) очі.

Р.К.1

. Поясніть значення поданих висловлювань. Поцікавтеся думкою сусіда по парті. Запишіть найкраще пояснення.

Правди ніде діти; дарувати душі вогонь.

. Розкажіть про різні види щастя, описані автором.

. Придумайте до вірша заголовки.

Практикуємося

- . Напишіть казку на тему „Як я познайомився зі Щастям”.
- . Напишіть вірш про щастя. Можете скористатися нашими текстами. Проведіть у класі конкурс на кращого поета.

Читаємо

Щастя – це стан цілковитого задоволення життям. Кожна людина має право бути щасливою, але на превеликий жаль, ціна щастя дуже *велика*.

Одні щасливі тому, що живуть і мають усі можливості прожити своє життя гідно, з *високо піднятою* головою. Інші вважають, що щастя – це тоді, коли жінка народжує *маленьке* немовля, адже з народженням дитини, приходить та мить, коли всі навколо радіють, посміхаються, *веселяться*, тому що на землю *спустився* ще один маленький Ангелочок.

За статистикою вважається, що найщасливіші люди на світі – це немовлята. Саме вони є по-справжньому щасливими. Пояснити це можна так: вони діти-неба, яких Господь послав на землю, щоб дарувати людям щастя.

Коли немовля підрастає, воно втрачає всю силу, якою було наділене від Бога, адже з роками людина змінюється. Хтось стає добрішим, а хтось навпаки – злим та підлим.

Лише немовлята заслуговують на титул: „Найщасливіші люди Всесвіту”.

Одразу ж впливає питання: а чому саме немовля приносить промінь щастя?

Звичайна дитина створена мислити та жити як усі люди на землі, а немовля, яке нещодавно народилося, наповнене лише *позитивними* емоціями, радістю, любов'ю, ласкою, теплом, – і все це ангельські якості.

Ось тому кажуть люди, що саме народжена дитина – така чиста, безгрішна, невинна, у ній дійсно міститься ось та іскорка пізнання.

Звичайна смертна людина створює щасливі миті сама. Наприклад, у підлітка, який тільки починає жити – це може бути здійснення його заповітного бажання чи мрії, у школяра – це хороша позитивна оцінка, у молодої людини – це взаємне кохання, дорослої людини – це здоров'я, добробут, сімейний затишок, вирішення проблем. Щастя – як бажання, усі його прагнуть, усі його хочуть, але не всі його заслуговують.

(За В. Стопчанським)

Тренуємося

- . Яке з поданих значень слова *титул* доречне для тексту.
 1. Спадкове або надане монархом звання (граф, князь, барон тощо), з яким пов'язані особливі права і привілеї.
 2. Найменування, звання, що дається комусь на знак визнання його заслуг.
 3. Назва, заголовок книжки.
 4. Перша сторінка книжки, на якій вміщено заголовок, прізвище автора, назву видавництва, рік та місце видання.
- . Доберіть до виділених слів антоніми.
- . Знайдіть у тексті різні тлумачення щастя. З якими ви згодні, а з якими ні? Свою думку обґрунтуйте.
- . Знайдіть і прочитайте речення, у якому пояснюється, чому немовлята щасливі.
- . Доберіть до тексту заголовки.

Гра!

Хто швидше!

Запишіть подані слова в алфавітному порядку.

Радість, ніжність, повага, задоволення, довіра, справедливість, чесність, щастя, вірність, активність, байдужість, гордість, культура, лагідність, м'якість, твердість, хоробрість, обережність.

Практикуємося

. Поділіться своїми думками про розуміння щастя з однокласниками.

. Користуючись наведеними нижче висловлюваннями, сформулюйте своє „чуття щастя”.

Щастя – це щасливий випадок. (*А. Самарканді*)

Щастя – це лише мрія, а горе реальне. (*Вольтер*)

Щастя – це коли тебе розуміють. (*Г. Полонський*)

Щастя – це задоволення без каяття. (*Л. Толстой*)

. Роз'єднайте слова і отримаєте вислів Петра І.

Нешастябоятисящастянебачити.

. Поцікавтеся в однокласників, здійснення яких бажань приносить їм радість. Чи завжди здійснене бажання приносить людині відчуття щастя?

Переказуємо

Найщасливіша людина

Повідали старші люди, що довго-довго жив колись у Карпа'тах* мисливець Баку'р. Ніхто не знав, звідки він узявся і *що він за один*, бо не мав ані господарства, ані дружини, ані бодай хатини. Отак, де ніч застане, там і заночує.

А ще, кажуть, міцний був, підкови розгинав, бу'ка*, якого б семи хло'пам* нести, сам на плечі брав. І звідки береться таке здоров'я у мисливця Бакура? Прожив років двісті, може тому, що не мав ніякої гризо'ти*. Дивак був. Щороку під Різдво Христове ходив межі хати і роздавав людям усе, чого нажив. Казав:

– Хочу чистим у Нови'й рік уступити.

Останнє подарує і, як Христос, у самій сорочці серед зими подасться у свої гори. Чекай до наступного Різдва.

У нашому селі деякий час проживав багач Жарій – світ не бачив такого, скупердяя, *за мідяк батька рідного продасть*. Доки молодий був – з останнього тягнувся, на старості здоров'я забракувало. Вже й багатству не радий.

Зслабнув він сильно, *одною ногою в могилі стояв*. Але завітав до нього мисливець Бакур, дав якогось лісового настою випити – і *наче рукою зняло біль*.

– Ой, голубчику, – заходився біля мисливця господар, – продай мені ці ліки і таємницю свого довголіття. Нічого не пошкодую, бо чого вартий чоловік, коли здоров'я немає.

– Не потрібно мені грошей, – відповів мисливець.

– Е, не хитруй! Гадаєш, Жарій простий хлоп? Та в мене золота-срібла, як у польського короля. Дам тобі досить, не поскуплюся.

– Не знаю я ніякої таємниці. Хочеш, залишай своє багатство і ходімо зі мною в гори.

– Ага, так і покину! Тут не маєш права й на хвилюку відлучитися, бо все рознесуть, залишишся голий-босий, як ось ти.

– Нешасний ти чоловік, жадібність тебе і вигризасє, – промовив скрушно мисливець Бакур і пішов по снігу босоніж своєю дорогою в гори.

– А ти щасливий, голодранцю? – шпигнув його навздогін курку'ль* Жарій. Хотів кинути щось іще образливіше, але закашлявся. А до місяця – і сконав.

Знову під Різдво мисливець Бакур спустився з гір на доли роздавати свої пожитки.

– Скільки вам років, діду? – допитувалися в нього діти.

– Не знаю, хіба їх злічиш? Пам'ятаю ще ваших прадідів, їм носив, та й вам віддаю свої речі, щоб чистим уступити в Новий рік. Людина не повинна переобтяжувати себе, а при будь-якій нагоді звільнитися від того, що заважає їй бути вільною, незалежною. *Адже нова річ – нові гризо'ти.*

Заздрили йому наші господарі, але трималися свого. – Щасливий чоловік, – говорили про мисливця, – нас усіх переживе.

(За О. Паламарчуком)

Коментар

Карпа'ти – гори в Європі; простягаються відкритою на захід дугою від Дунаю під Братиславою до Дунаю в Залізній Брамі; від Альп відокремлені Угорською долиною; довжина бл. 1500 км, висота до 2655 м (г. Герлаховський Щит) і поділяються на Карпати Західні, Карпати Східні та Карпати Південні.

Бук – листяне дерево з гладкою сірою корою і міцною деревиною, висотою до 50 метрів. Росте в Криму, на Кавказі та на заході України. Деревина використовується для виготовлення музичних інструментів, паркета, меблів; із плодів добувають харчову та технічну олію.

Хлоп – (*діал.*) чоловік, хлопець.

Гризо'ти – душевні страждання, мука.

Відповідаємо

Що говорили про мисливця Бакуру люди?

Яким був багач Жарій?

Чому багач звернувся до мисливця?

Чим відрізняється розуміння щастя в мисливця і багача?

Тренуємося

. Знайдіть у поданому тексті застарілі й діалектні слова, поясніть їх значення, шляхом добору синонімів.

. Поясніть написання слів *.золота-срібла, голій-босий, довго-довго.*

. Попросіть однокласників пояснити значення виділених у тексті словосполучень та речень.

. Знайдіть у тексті опис основних рис характеру Бакури та Жарія.

. Випишіть із тексту речення, яке передає основну думку тексту.

. У якій частині України знаходяться гори Карпати? Які ще гори є на території нашої держави?

. Складіть план тексту і, користуючись ним, перекажіть текст.

Практикуємося

. Обґрунтуйте справедливість наведеної думки.

Те, що є в людині, безсумнівно, важливіше за те, що є у людини. (*А. Шопенгауер*)

. Які асоціації (зорові, звукові, предметні) виникають у вас зі словом *щастя*? Запишіть 4-5 слів-асоціацій і порівняйте їх зі спостереженнями своїх однокласників. Окремо в зошит запишіть найчастотніші.

Пишемо диктант

Як добре почуваєшся, коли ти щасливий: душа та серце співають, усе навкруги здається в ніжно-веселих кольорах, світ радіє. Але і після таких чудових митей настає всім нам знайомий смуток. На допомогу прийде звичайна усмішка, іноді проста усмішка може врятувати людину, принести їй промінчик щастя. Коли все навколо радіє: сонечко ясно гріє, блакитне небо грається зі своїми хмаринками, чути мелодійний, ніжний спів пташок – ось це і називається щастям.

Щастя – це коли ти потрібний людям, коли хочеться жити і творити добро, коли тебе щиро кохають, коли ти здоровий.

Щаслива людина та, яка добра, привітна, ніжна, лагідна, мудра. Неможливо перелічити всіх позитивних якостей. Можна бути по-справжньому щасливим і в руках з окрайцем черствого хліба, а не з набитим гаманцем. Щастя в людяності, в порядності.

(З журналу)

Р.К.1. 1. Жаркі, гарячі, пекучі. 2. Ніжний, шовковий, бархатистий. 3. Навіжений, маячливий, божевільний, непостійний. 4. Блискучі, іскристі, сяючі, ясні.

Мовленнєва тема

Мистецтво бути людиною

Мовленнєва підтема

Найважчий труд – це створення самого себе

Читаємо

Ви прийшли на заняття

Тому, хто щодня ходить на заняття, мабуть, не зайве нагадати прислів'я: *точність* – ввічливість королів. Це правило, загальне для всіх випадків життя, особливо незамінне в ритмі навчального закладу: запізнення одного забирає дорогоцінний час у цілого колективу.

Ділова атмосфера навчального закладу дає змогу потренуватись у вмінні *правильно й красиво* ходити; *рівно* стояти, не підпираючи стіни; сидіти, не горблячись; *чемно* розмовляти зі старшими, дискутувати.

Однокурсники, однокласники... Дорослими ми називаємо своїх друзів дитинства ласкавим словом „однокашники”. У колі тих, з ким ми ростемо й навчаємося, закладаються взаємини, які нерідко проходять через усе життя. У колективі однолітків ми не тільки пізнаємо світ – ми шукаємо і знаходимо самих себе. Спілкуючись, ми вчимося спілкуватися.

Мабуть, немає людини, котрій було б байдуже, чи слухають її в товаристві. А досягти цього вміють не всі. Прислухайтесь до людей, що розмовляють. Відчуваєте: мова, манера говорити – це дзеркало культури.

Хіба приємні, наприклад, крикуни? Від них швидко стомлюєшся і перестаєш бодай щось сприймати з того, що вони кажуть. Утомлюєшся і від тих, хто сипле, наче горохом, словечками, ковтає закінчення, склади. Напружуєшся-напружуєшся, щоб уловити зміст, і починаєш *внутрішньо драгуватися*. А який неприємний той, хто будь-якою ціною прагне захопити в розмові лідерство, не слухає співрозмовника, а лиш нетерпляче очікує хоч найменшої паузи, щоб вставити своє: „А от я вам що розповім...”, „Оксано, Ігоре, Петре, та слухайте ж...”. Благає, просить – а ніхто не звертає уваги. Бо до чого, власне, прислухатися? Маєш сказати щось цікаве – будь певен, усі почують, навіть якщо говоритимеш *пошепки*. А ні – для чого ж нав'язувати іншим непотрібну інформацію?

Не легше і з тими, хто не допускає, щоб над ними по-дружньому покепкували. Ніби й має така людина почуття гумору, ніби й сміється разом з усіма, а зачепи її саму... А даремно. Уміння посміятися над власними вадами – приємна риса в людині, це незмінно добре сприймається в товаристві.

Є люди дотепні від природи: скажуть слово – усі сміються. Такі люди завжди бажані в колективі – з ними *весело*, слухати їх приємно. Але зовсім протилежного ефекту досягає той, хто з усіх сил намагається вдавати дотепного. Сипле такий горе-веселун чужими дотепами, дешевими, а то й непристойними анекдотами і не тільки не веселить компанію, а має жалюгідний вигляд, мов той клоун, що не вміє розсмішити.

Одна з найцінніших рис характеру – уміння слухати. Про того, хто вміє слухати, люди кажуть: *чемний*, *скромний*, *доброзичливий*. І мабуть, не помиляються. В умінні слухати виявляється наша повага до іншої людини і наша власна внутрішня культура. Уміння слухати – незамінне й у культурі ведення дискусії. У неї теж свої правила доброго тону, в основу яких покладено повагу до людини, навіть якщо її погляди не схожі на наші. Отже, не зайве, нагадати, що сказати співрозмовникові „казна-що верзеш”, „нісенітниця”, „зовсім ти не розумієшся у мистецтві” – прийоми недозволені. Коли натрапляєш на людину, що веде суперечку в такий спосіб, говорити далі з нею якось уже й не хочеться...

Отже, такт, увічливість, повага – і тоді дискусія буде взаємно збагачувати людей, дарувати їм приємні хвилини наснаженого добрими емоціями спілкування.

Тренуємося

- . Доберіть до виділених слів антоніми.
- . Продиктуйте сусідові по парті подані слова, потім запишіть їх по пам'яті. Обмінуйтеся записами для перевірки.
- Незамінне, запізнення, дорогоцінний, почуття, уміння, спілкування.
- . Поясніть значення словосполучень.
- Ділова атмосфера, чемно розмовляти, дзеркало культури, дружньо покепкувати, жалюгідний вчинок, доброзичлива людина.
- . Поділіть текст на логічні частини, до кожної придумайте заголовок.
- . У якій ситуації доречним було б вживання висловлювання „Точність – ввічливість королів”.

Гра!

Хто швидше!

Випишіть тільки ті слова, які складаються з п'яти звуків. Якщо ви правильно вписали слова, то з їхніх перших букв повинно скластися побажання.

Любов, щока, щастя, актор, свято, сила, сонце, темно, талант, тиша, янтар, ясен, вірний, вікно, агрус, мрія.

Р.К.1

. З переліку рис характеру випишіть ті, які притаманні вам. При потребі доповніть цей перелік.

Позитивні

відповідальність

безстрашність

щедрість

лагідність

чесність

старанність

увічливість

Негативні

безвідповідальність

боягузтво

жадібність

грубість

нечесність

неохайність

нахабство

Практикуємося

. Напишіть коротеньке оповідання на тему „Мої позитивні та негативні риси характеру”.

. Обґрунтуйте справедливість наведених думок.

Дотепність сама по собі нічого не варта, якщо в ній немає осердя – мудрості. (Марк Твен)

У всьому треба знати міру, навіть у скромності. (А. Франс)

. Організуйте дискусію з однокласниками і доведіть справедливість або хибність поданої думки „Людське життя – це постійний рух до вічної мети”.

. Які асоціації викликає у вас слово *характер*? Запишіть 4-5 слів-асоціацій і порівняйте їх із спостереженнями своїх однокласників.

. Про які риси людини ми дізнаємося з наступних прислів'їв і приказок?

Не чоловік, а варивода.

Дірку в голові прогризла.

Як оса в очі лізе.

Без мила в душу лізе.

. Друзі, слово *характер* ми вживаємо тоді, коли хочемо оцінити поведінку людини, у якій виражається її своєрідність. У перекладі з грецької воно означає „риси”,

„прикмета”, „ознака”, „особливість”. Уявіть собі істоту, яка першою з’явилася на планеті Земля. Вона могла виникнути в морі, на болоті, під землею, у лісі. Вона могла бути зовсім не схожою на сучасні організми. Еволюція зробила з неї тих істот, яких ми бачимо сьогодні. Ваше завдання – описати цю першу істоту і наділити її такими рисами характеру, які б ви хотіли бачити в ній.

. Доведіть справедливість висловлювання.

Пізнай себе і ти пізнаєш світ. (*Сократ*)

. Які риси характеру найбільше подобаються вам у ваших ровесників і чому?

Посміхніться!

Сич

У нашому лісі не знають неначе
Про мої звички, про мою вдачу.
Я Сич – щоб сичати!
Я Сич – щоб бурчати!
Мусять звірята
Про це пам’ятати!
Звірі на свято мене запросили.
Я б і пішов – але мало просили!
Не умовляли, не поклонились.
А як відмовив – то й не журились!
Я Сич – щоб сичати!
Я Сич – щоб бурчати!
Дуже потрібне мені їхнє свято!
Сяду на гілці у всіх на виду,
Хай краще попросять, то ... може, й прийду?

(*Н. Кулик*)

Переказуємо

Головне – бути справжньою людиною

Серед моїх однолітків багато відмінників, „середнячків”, але є й хлопці, які не бажають учитися і чекають на той день, коли отримають свідоцтво про неповну середню освіту.

Головний серед них – Мишко. Він усім каже, що ходить до школи тільки тому, що є такий закон, але освіта йому ні до чого, що він професором не буде, а стане шофером.

Я теж не відмінник, але я *вважаю*, що Мишко думає неправильно. Є в мене старший брат. Він повернувся з армії, зараз працює на малому підприємстві, а сам ще вчиться на вечірньому відділенні інституту. Він каже, що і після навчання не залишить свою роботу, а вчитиметься, щоб стати *освіченим*.

І Мишкові треба навчатися, щоб стати культурною людиною. Керувати автомобілем і мотоциклом, як це показують в цирку, може і ведмідь, і мавпа, не маючи при цьому середньої освіти. А ми ж люди! Ось саме так я міркую.

(*А. Уліщенко*)

Тренуємося

. Доберіть до виділених слів синоніми.

. Доберіть до слів з лівої колонки відповідні антоніми з правої.

багато	великий
відмінник	денне
вечірне	мало
малий	менший
неповна	повна
простий	двієчник
старший	складний

. Вставте пропущені слова.

Він аж зелений від

Який Сава, така й

Не клади пальця в рот, бо

Через те вона й тонка, що ... така.

Для довідок: тонка, люті, слава, одкусить.

. Розкрийте у словосполученнях дужки.

(Неповний) освіта, (проста) шофер, (малий) підприємство, (вечірній) відділення, стати (освічений), (культурний) людина.

. Поясніть значення словосполучень. Складіть із ними речення.

Культурна людина, освічена людина.

. Визначте основну думку тексту.

. Від якої особи ведеться розповідь? Перекажіть текст від третьої особи.

Практикуємося

. Уявіть, що Мишко ваш товариш. Переконайте його, що необхідно бути освіченим і культурним.

. Напишіть твір на тему: „Мистецтво бути людиною”. У творі дайте відповіді на подані запитання.

Хто я?

Який я?

Як зрозуміти себе?

Чи можна навчитися розуміти інших?

Як стати людиною в повному розумінні цього слова або як знайти себе?

Чи можна виховати в собі інтерес до справжнього життя?

Для чого створена людина?

. Організуйте рольову дискусію на тему: „Сильніше всіх – людина, що володіє собою”. (*Сенека*) Учасники повинні поводитися відповідно до однієї з обраних ролей.

„Ініціатор” – захоплює ініціативу із самого початку, відстоює свою позицію за допомогою аргументів.

„Сперечальник” – зустрічає в багнети будь-які висунуті пропозиції і захищає протилежні погляди.

„Угодовець” – виражає свою згоду з будь-якими думками і підтримує всі висловлювання, „підтакуючи” опоненту.

„Оригінал” – як правило, не вплутується в суперечку, але час від часу висуває якісь несподівані пропозиції.

„Організатор” – прагне до того, щоб виступили всі учасники, ставить додаткові питання.

„Мовчун” – усіляко уникає прямої відповіді на питання; ніхто не повинен зрозуміти, якого погляду він дотримується.

„Деструктор” – увесь час порушує плин дискусії (щось вигукує, невчасно сміється).

Гра!

Хто більше?

Двоє учнів по черзі називають позитивні риси характеру, третій учень записує їх. Перемагає той, хто останнім назве позитивну рису і не повториться.

Переказуємо

Найкраще в людині – її душа

До нашого класу прийняли новеньку дівчинку. Вона була негарна, не така *спритна*, як інші, та ще й в окулярах. Дівчата *неприємно* поставилися до новенької, хлопці також. Тетяна, так звали дівчинку, навчалася добре, але почувалася в класі дуже самотньо.

Узимку, коли лютував грип, вона захворіла і майже тиждень її не було в школі. Ми всі про неї і не згадували. Наш класний керівник увесь час казала нам, щоб хтось зателефонував їй чи зайшов відвідати.

Ось ми з Сашком вирішили зробити добру справу і *завітати* до Тетяни. Двері нам відчинила її мати і запросила в кімнату. Те, що ми побачили, нас вразило. Уся кімната була в якихось масках, черепашках, томагавках, і чого там тільки не було. Тетяна розповіла, що її батько працює на кораблі, багато чого бачив у своєму житті і на *згадку* про ті місця, де побував, привозив фотографії та сувеніри.

Ми наче поринули в якийсь казковий світ, роздивлялися все, слухали розповіді Тетяни, яка багато читала, і не зчулися, як настав вечір. Коли ми вийшли від дівчинки, Сашко *зауважив*, що ніколи йому не було так цікаво, як сьогодні. Я теж про це подумав.

Потім ми часто заходили в гості до дівчинки і переконувалися, що якими ж були дурнями, коли за зовнішністю не роздивилися душевної ширості Тетянки. Тепер ми дружимо всі втроєх і збираємося стати великими мандрівниками. Отже, я зрозумів: головне в людині – це краса душі, а не зовнішність.

(А. Уліщенко)

Тренуємося

. Доберіть синоніми до виділених у тексті слів.

. Вставте доречні за змістом слова.

Вона була ... , не така ... , як інші, та ще й в окулярах.

Уся кімната була в якихось ... , ... , ... , і чого там тільки не було.

Отже, я зрозумів: головне в людині – це краса ... , а не

. Продовжіть думку.

Найкраще в людині – її душа, тому що ...

Зовнішність людини багато важить, але ...

Душевна ширість – це коли ...

. До якого стилю мовлення належить поданий текст? Свою думку аргументуйте.

. Придумайте заголовки до кожного абзацу тексту так, щоб вони у цілому могли стати планом тексту.

. Визначте, від якої особи ведеться розповідь у тексті. Скориставшись укладеним планом, перекажіть текст від третьої особи.

Практикуємося

. Розіграйте ситуацію. Ви – ведучий телепередачі „Душевна ширість”. Переконайте двох співрозмовників погодитися з вашою думкою, з огляду на те, що один з них – „чомучка”, а інший – „боягуз”.

Інсценуємо

Не любили товариші Генку-відмінника за те, що занадто виставляв він напоказ свій розум, виставляв для того, щоб підкреслити: я найрозумніший, нікому зі мною не зрівнятися.

Зібрався клас іти в ліс. Вирішили брати в ліс на двох одну ковдру, одну миску. А з Генкою ніхто не захотів бути в парі.

Підійшов на перерві до вчителя Генка, говорить:

– Я нікому й слова поганого не сказав, чому мене не люблять?

– Дуже важко примусити себе говорити. Ще важче – примусити себе мовчати. А ще важче – примусити себе думати. Та найважче – це примусити себе почувати. Ти не вмієш почувати. Не вмієш любити людей...

– Як же мені примусити себе почувати? – запитав хлопчик.

– Треба дивитися на людей іншими очима. Ти радієш, коли відчуваєш, що ти розумніший від інших. А треба шкодувати, що не має розумніших від тебе. Тому, що кожен най-, най- стає зрештою самотнім.

– Спасибі за науку, – сказав Генка. – А до лісу мені як же – іти з товаришами чи не йти?

– Іди. Бери свою ковдру, свою миску й починай нове життя. Відкривай очі на людей і вчись почувати. Це – найважче.

(В. Сухомлинський)

Практикуємося

. Складіть діалог на тему „Чи легко бути най-, най- ?” і розіграйте його.

. Прочитайте прислів'я і приказки. Поясніть, які риси характеру в них висміюють.

Поспішиш – людей насмішиш.

Стук-грюк, аби з рук.

Хоч три дні не їсти, аби з печі не злізти.

Як той пес: день біжить, а тиждень лежить.

Не знаю, що робити: чи лягати, чи стелити.

Дибас, як муха в сметані.

. Складіть невеликий виступ, мета якого – переконати слухачів, що дотримання правил етикету створює престижний імідж інтелігентної людини. Для аргументації використовуйте наведені висловлювання.

Манери не дрібниці, вони плід шляхетної душі і чесності розуму (А. Теннісон).

Вихованість – єдине, що може привернути до тебе людей з першого погляду, тому що, щоб розпізнати в тобі великі здібності, потрібно більше часу (Ф.Честерфілд).

Етикет – це розум для тих, хто його не має (Вольтер).

Гра!

Хто швидше!

Поєднайте частини слова. Продовжіть перелік слів, у яких може вживатися складова частина *спів-*. Яке значення вона надає слову?

	переживання
	чуття
	дружність
	життя
спів-	праця
	участь
	бесіда

Посміхніться!

Верєда

Наш Семенко – верєда:
Часто плаче, аж рида.
Дїд втїшає, тато, мама,
А Семенко зна своє:
Тупотить собї ногами
Й верещить, що сили є.
Тїльки я в сїм'ї єдина
Втїшу брата за хвилину:
Підїду до нього та й
Попрошу: „Семене,
Ти цю пїсню поспївай
Трїшечки й за мене.
Я б поплакала б сама,
Тїльки слїз чомусь нема”.
Той вїдразу замовка:
„Е-е, хитрюща ти яка.
Я за тебе, Людо,
Плакати не буду!”

(Н. Кулик)

Р.К.1. Щастя Вам.

Мовленнєва тема

Мистецтво бути людиною

Мовленнєва підтема

Силу той має, хто правду мовляє

Читаємо

Один простий юнак жив у роки правління королівства Великого. Він служив королю і був відомий своїми чеснотами. Його поведінка була праведною, і він був дуже чемним. Олександр, так звали юнака, увесь час дивився в себе, приділяв особливу увагу самоаналізу, самокритиці.

Одного разу вночі, коли король і його дружина були в палаці, вони почули звуки візка, що наближається, потім звуки затихли. Трохи згодом звуки відновились. Королева сказала: „Це, мабуть, Олександр”. Король запитав, чому вона так думає. Королева відповіла: „Королівський протоко’л* вимагає, щоб міністри, що проїжджають повз королівський палац, зупинялися, проявляючи повагу королівській родині. Багато вірних міністрів і відданих синів не роблять цього вночі, коли їх ніхто не бачить. Олександр – чесний і шановний міністр, він мудра і вихована людина. Він ніколи не ігнорує протокол. Це, мабуть, він!” Коли король наказав перевірити, виявилось, що це дійсно був він. Він був дуже скромний і ввічливий і завжди шукав у собі недоліки й помилки, а також докладав багато зусиль, щоб виправити себе.

Коли Олександру було дванадцять років, він уже міг знайти в собі безліч недоліків і намагався виправити їх. У п’ятнадцять років він зрозумів, що йому ще потрібно багато працювати. Так, рік за роком, день за днем він постійно шукав у собі недоліки. Коли йому здійснилося тридцять, він зрозумів, що не все зроблене ним за 29 років було таким уже гарним.

Король дуже покладався на таких розумних і здатних міністрів, як Олександр, таким чином, королівство ставало сильним і процвітаючим. Одного разу генерал з сусіднього королівства вирішив напасти на короля. Він відправив шпигунів у його королівство. Повернувшись, шпигуни сказали генералу: „Олександр їде у своє королівство. Ми не повинні атакувати їх зараз”. Генерал погодився з ними й скасував свої плани по розв’язанню війни. Після смерті Олександра багато наступних поколінь захоплювалися його мудрістю й чесно’тами*.

(З Інтернет-ресурсів)

Коментар

Протоко’л – офіційний документ, який засвідчує певний факт, подію; загальноприйняті правила і традиції, яких дотримуються в міжнародному спілкуванні.

Чесно’та – позитивна моральна риса в характері людини; добродієність.

Тренуємося

. Поцікавтеся в однокласників, які ще значення, крім вказаного в коментарі, має слово *протокол*.

. Випишіть з тексту слова, які позначають людські якості Олександра.

. Доберіть до поданих слів синоніми.

Юнак, праведна, повага, недоліки, чеснота.

Для довідок: шана, слухна, хлопець, справедлива, парубок, правдива, чесна, слухна, пошана, вади, хиби.

. Утворіть нові слова і запишіть. Із трьох складіть словосполучення.

аналіз

критика
оцінка
контроль
само-впевненість
достатність
запальний
почуття

. Продиктуйте сусідові по парті подані слова, потім запишіть їх по пам'яті. Обміняйтеся зошитамися для перевірки написаного.

Правління, уночі, згодом, відданий, недоліки, повинні, чесноти.

. Знайдіть у тексті докази на підтвердження чесної поведінки Олександра.

. Випишіть із кожного абзацу найвагоміші, на ваш погляд, у змістовому плані речення. Обміняйтеся записами з сусідом по парті. Чи збіглися ваші думки?

. Яке мовлення в тексті переважає: діалогічне чи монологічне?

Практикуємося

. Складіть діалог, у якому один співрозмовник переконаний у тому, що правда сильніша за неправду, а другий доводить те, що неправди у світі більше і вона сильніша. Використайте подані поради.

Життя в людини одне, в житті потрібно поважати інших і бути чесним.

Якщо сталося щось погане, то потрібно покласти відповідальність на себе і, будучи справедливим, витримати випробування.

Інсценуємо

Притча про правду

В одній країні жив Скульптор. Був він досить популярний серед народу. Люди цінували його витвори, милувались ними, вельможі* за них щедро платили.

Якось вирішив Скульптор виліпити Адама*, першого чоловіка на землі, зачинателя роду людського. Ніхто до того часу за цю справу не брався. „Не годиться першого чоловіка втілювати у глині, треба знайти надзвичайний матеріал”, – міркував собі Скульптор. І взявся ліпити із хліба святого.

Не встиг завершити роботу, як до нього зайшов перший відвідувач, шанувальник таланту. Це був дідусь із сивим волоссям.

– Я виліпив Адама, зачинателя роду людського! – похвалився Скульптор.

– А ти його бачив?

– Ні, – заперечливо похитав головою Скульптор. – Я його душею відчув.

– Не все можна уявити, – сказав старий. – Я тебе познайомлю з тими, хто знав Адама. Це дві сестри: Правда і Неправда. Устань удосвіта, вийди на битий шлях – і зустрінешся з ними.

Скульптор вчинив так, як учив його дідусь. Довго чекати не довелося. Бачить – іде назустріч йому гарна дівчина вбрана в шовк і золото. Зроду-віку такої краси не бачив.

– О Скульпторе, – мовить вона солодким голосом, ти створив шедевр*, ти створив ідеал Людини! Тебе за це треба по-царськи нагородити і прославити твоє ім'я у віках.

Стало митцеві приємно аж до мло'сті*. Коли іде чує: „Не гадай, Скульпторе, що піймав Бога за бороду!” Звідкілясь з'явилася жебрачка. Шмат сірої матерії прикривав її голе, посиніле від холоду тіло, смутні очі світилися джерельною чистотою.

– Ти зіпсував людську працю – хліб. І створив не Адама – зачинателя роду, а себе, своє „я”. І думав ти лише про славу та гроші.

Скульптор так розсердився, що не стримався, підняв грудку землі і жбурнув у жебрачку.

Мало хто з людей пішов милуватися його витвором. Та Скульптор був самовпевнений і завжди наполягав на своєму: „Правда сказала мені, що я створив Адама, першого чоловіка”. І невтямки йому було, що жбурнув грудку в саму Правду – голу, сумну і тривожну.

(Народна творчість)

Коментар

Вельмо'жа – (заст.) знатна і багата особа, яка обіймала високу державну або придворну посаду.

Ада'м – в Біблії, перша людина і батько роду людського, створений Богом.

Шеде'вр – 1. У середні віки в Західній Європі – зразки виробів, що їх мали подавати ремісники для здобуття звання майстра. 2. Зразковий вибір, що є найвищим досягненням мистецтва, майстерності.

Мло'сний – який п'янить, дурманить свідомість.

Тренуємося

. Продовжіть ряд слів.

А. Неправда улеслива, ...

Б. Правда гола, ...

. Розкрийте дужки. Із двома словосполученнями складіть речення.

У (якась) країні, першого (чоловік), (надзвичайна) матеріал, хліб (святого), (сивий) волосся, (битого) шлях, (гарний) дівчина, (солодкий) голосом, (сірий) матерія.

. Знайдіть речення з описом першої дівчини, потім – другої. У чому полягає суть порівняння?

. Знайдіть у тексті сталі вирази і поясніть їх значення.

. Розіграйте діалог між Скульптором і дідусем.

Практикуємося

. Уявіть себе на місці скульптора. Як би ви вчинили?

. Чи доводилося вам сприймати неправду за правду і навпаки? Якими були ваші відчуття?

. Напишіть оповідання на тему прислів'я „Не той друг, що медом маже, а той, що правду каже”. Можете скористатися нашим текстом.

На перерві хтось з учнів забруднив чорнилом стінку біля дверей. На стінці залишився слід від пальця. Задзвонив дзвоник. У клас увійшов учитель. Побачивши слід від пальця на стіні, він запитав:

– Хто замазав стіну?

Усі мовчали.

На першій парті сидів Мишко. Палець у нього був у чорнилі. Учитель уважно подивився: начебто й сліди крейди на пальцях залишилися. Пустотливий хлопець Мишко, це він...

– Це ти? – запитав учитель.

– Ні, не я, – відповів Мишко.

– Як тобі не соромно! – розгнівався вчитель. – Нашкодив, а признатися не хочеш.

Мишко стояв, нахиливши голову. Він чекав, що Петро, його однокласник із сусідньої парті, підніметься і скаже: це я. Але той мовчки сховав руку під парту.

Загадка

Що наймудріше на світі?

Р.К.1

Гра!

Хто швидше!

Запишіть слова у такому порядку: двоскладові, потім – трискладові, далі – чотирискладові. Якщо ви правильно запишете, то у вас із перших літер цих слів вийде слово-відгадка на загадку *У вогні не горить, у воді не тоне.*

Пісня, величність, радість, доброта, алея, акуратність.

Переказуємо

Мораль ге'ндляра*

Батько-кравець не схвалював того, що Андрій товаришує з сином крамаря.

– Ми люди чесні, хліб насущний здобуваємо собі тяжкою працею, а не гендлюванням, як ті крамарчуки, – часто повторював батько. – Знайся кінь з конем, а віл з волем.

– Василь – мій найкращий товариш, – наполягав на своєму Андрій. А ще, певно, подобалося йому сидіти, у крамниці, розглядати всякі товари, тож частенько навідувався *витрішки справляти*, з товаришем гомоніти.

Час, однак, не стоїть на місці. Повипиналися вгору парубки. Почали їх батьки до своїх ремесел привчати. Кравець тлумачив своєму синові, як одяг шити, а крамар іншу науку вів: купи дешевше – продай дорожче.

Утягнулися хлопці кожен у свою справу і зажили за законами дідів-прадітів. Але парубоцьку дружбу підтримували. То Андрій заскочить до крамниці по товар, то Василь прийде штани пошити. І дружини їхні ще здалеку віталися.

Послизнувся якось на своїй *дорозі* син крамаря – накупив шовку заморського, а ніхто не бере. Лежить він на полицках, пилом припадає. Виявилось, що купці *обвели* його *круг пальця* – підсунули замість шовку просту матерію, а він поласився та й купив „кота в мішку”.

– Якщо не продам дорожче та не виручу затрачену ціну, із крамницею доведеться розпрощатися – день і ніч бідкався син крамаря.

Завітав якось до товариша Андрій.

– У мого батька багато замовлень, тож потрібен шовк, бажано заморський, – звернувся до Василя.

– Ой, який у мене є шовк – казка! Уже б увесь продав, та вчасно подумав: ану ж бо давньому товаришеві знадобиться. Тільки заради тебе тримав! – із професійним умінням почав *розмазувати еле'й** молодий гендляр. – Тільки спершу давай посидимо – поговоримо про те про се, бо давненько ми з тобою не бачилися.

Розпрощалися друзі аж увечері. Андрій заплатив названу ціну і поніс суви'й* матерії, навіть не глянувши на нього, (мабуть, тому, що довіряв своєму товаришеві і цілком покладався на його чесність).

Уранці прибігла стривожена дружина крамаря:

– Василю, що між тобою і Андрієм сталося? Кравчиха зі мною сьогодні не привіталася.

– Мене це не дуже тривожить, головне – що я просту матерію продав йому за шовк.

– Ти обдурив свого товариша?

– Так, товариша найлегше обдурити! Хто ще тобі так легко довіриться? – виклав свою мораль син крамаря, потираючи від вдовolenня руки.

(За О. Паламарчуком)

Коментар

Гендляр – безпринципна людина, яка ради власної вигоди торгує своєю совістю, переконаннями, талантом.

Сле'й – (*перен.*) те, що заспокоює.

Суві'й – шматок полотна або іншої тканини певної довжини, згорнутий у трубку.

Тренуємося

. Доберіть до слова *розмовляти* із тексту синоніми. Продовжіть ряд своїми прикладами.

. Попросіть однокласників пояснити значення виділених у тексті слів та словосполучень. Уважно вислухайте, при потребі відповідь доповніть або уточніть.

. Поясніть, як ви розумієте подане прислів'я.

Знайся кінь з конем, а віл з волом.

. Напишіть план-характеристику образів Андрія і Василя. Користуючись записами, опишіть хлопців.

Зразок.

План-характеристика

1. Микола – молодий хлопець.

2. Основні риси характеру:

а) розумний;

б) працьовитий;

в) щедрий.

3. Мова героя.

4. Микола – типовий образ українського хлопця.

. Інсценізуйте розмову дружини і чоловіка-крамаря. Зверніть увагу на тон, темп мовлення та інтонацію.

. Передайте зміст кожного абзацу двома-трьома реченнями і запишіть їх. Користуючись записами, перекажіть текст.

Гра!

Хто більше!

Утворіть якомога більше слів зі слова *відповідальність*.

Зразок. Сумлінність – сум, лінь, мул, нуль, ...

Практикуємося

. Уявіть себе на місці сина-крамаря, як би ви вчинили в такій ситуації? Чи варто керуватися мораллю сина крамаря?

. Доведіть справедливість поданого висловлювання.

Неправдою світ пройде, та назад не вернешся.

. Прочитайте афоризми. Оберіть ті, із якими ви згодні. Чому?

Коли правду хочуть перемогти силою, вона захищається хитрістю. Примусивши її мовчати вдень, вона заговорить уночі. (*С. Цвейг*)

Правда іноді гнеться, але не ламається і спливає над неправдою, як масло – на воді. (*М. де Сервантес*)

. Підготуйте усну промову „Я без вагань піду за тим, хто заговорить зі мною голосом правди” й виголосіть її. Проведіть колективний аналіз виступу, призначивши рецензентів-фахівців: лінгвіста (стежить за правильністю мови), фахівця з культури мовлення (оцінює етичність висловлювання), логіка (виявляє доступність і послідовність викладу), психолога (характеризує особливості сприйняття матеріалу слухачами,

установлення контакту), естета (оцінює зовнішній вигляд, манеру триматися, культуру поведінки).

Загадка

Пустили в щілину маленьку, поки село обійшла – у двері не ввійшла.

Р.К.2

Діалог

Мама: Ого! Ще й на світ не займалося, а наша „сова” вже на ногах!

Син: Мамо, це не Анюта... Це я обдурив тебе... У мене шість балів за диктант.

Мама: А вісім балів у щоденнику?

Син: Це я переправив у щоденнику.

Мама: Учинок твій – негарний, синку, дуже негарний. Нечесний вчинок. І все ж я рада. Рада, бо мені дуже хотілося, щоб ти сам зізнався... І от що мені хотілося б тобі ще нагадати... Я раджу тобі частіше дивитися у дзеркальце, яке в твоєму портфелі.

Син: У мене немає дзеркальця. Це в Анюти є! Для артикуляції.

Мама: Є в неї ще одне дзеркальце. Воно й у тебе є. І в кожного учня. Називається воно – щоденник. Подивишся в щоденник – і відразу видно, який учень насправді: працьовитий чи ледачий, чесний чи брехливий, вихований чи невихований. І самому учневі дуже корисно буває подивитися на своє відображення в цьому дзеркалі. Бо відразу можна зрозуміти, які в тебе є вади і над чим треба ще працювати... А в тебе, виходить, дзеркало криве, бо нечесно відбиває твій шкільний портрет.

Син: Пробач мене, я неодмінно виправлюся. Я зароблю справжні десять балів, от побачиш, мамо!..

(За В. Чистяковим)

Практикуємося

. Складіть діалог між татом (мамою) і їхньою дитиною про успішність і розіграйте його.

. Подискутуйте з однокласниками, які моральні якості найголовніші в житті?

Чесність, справедливість, добропорядність, совість, увічливість, взаєморозуміння, прямота, наполегливість, порядність, скромність, співчуття, щирість, великодушність, патріотизм, відповідальність, благородство.

Пишемо диктант

Зберігай у пам'яті, мій сину, науку батька свого й не забувай нагадувань матері своєї! Заховай їх у серці назавжди. Коли йтимеш, вони будуть тебе супроводжувати; як ляжеш, стоятимуть на варті біля тебе; а коли прокинешся, розмовлятимуть з тобою. Бо наказ є смолоскипом, а наука – світлом.

Здобудь собі добре ім'я. Добре ім'я має більшу вартість, ніж велике багатство.

Будь чесний і правдивий! Правдиве слово існуватиме вічно, а брехня – усього одну хвилину. Відвернись від фальшивого рота, облудні уста віддали від себе! Нечесно зароблене майно не принесе щастя.

Будь скромний! Де зарозумілість, там буде і ганьба, тому в діях скромного – мудрість. Гордість призводить до упадку, а скромного чекають почесні. Хто має власти, стає спочатку гордим. А пиха приходиться перед самим його упадком.

Уникай поганого товариства. Держися здалеку від диких людей, бо серце їх прагне до шкоди, а їхні вуста вказують шлях до нещастя. Моя дитино, якщо грішник хоче тебе спокусити, не йди за ним!

Працой! Ледачі руки приводять до вбогості, а роботящі – збагачують. Хто управляє своєю ниву, матиме хліба доволі, а хто стане ледарювати, скоро збідніє.

(За Соломоном)*

Коментар

Соломон – король Ізраїльського королівства в 965-928 до н.е. Син Давида. Відзначався надзвичайною мудрістю; автор деяких книг з Біблії („Пісні пісень”).

Р.К.1. Правда.

Р.К.2. Неправда.

Мовленнєва тема

Мистецтво бути людиною

Мовленнєва підтема

Радість щедрості – найблагородніша духовна сила

Читаємо

Благословенна щедрість! Все від неї,
Від щедрості думок, сердець і рук,
Краса *сповита* матір'ю-землею
Від щедрості страждань її і мук.

І ми народжені од щедрості любові,
Нас годувала щедрість матерів,
Ми теж її *вихлюпуват*ь готові
Із душ своїх, мов рибу з ятері'в*.

І все ж прожити, певне, так *годиться*,
Щоб старість не промовила, бува:
– Ти був, козаче, щедрим на дурниці
І на красиві та пусті слова!..

(В. Симоненко*)

Коментар

В.А. Симоненко – український поет (1935-1963), автор поетичних збірок „Тиша”, „Земне тяжіння”, „Лебеді материнства”; низка текстів Василя Андрійовича покладена на музику.

Я'тер – риболовне знаряддя (сітка, натягнута на обручі), що його встановлюють на дно водоймища.

Тренуємося

- . Поясніть значення виділених у вірші слів.
- . Знайдіть у вірші порівняння. Попросіть сусіда по парті пояснити їхнє значення.
- . Придумайте до вірша заголовок.
- . Поцікавтеся в однокласників, із якою інтонацією потрібно читати поезію. Чи є в тексті підказка інтонаційного малюнку? Знайдіть її.
- . Визначте основну думку вірша.

Практикуємося

- . Доведіть справедливість останніх двох рядків вірша.
- . Напишіть казку на тему „Щедре серце”. Влаштуйте змагання на кращого казкаря. Інсценізуйте найкращу казку.
- . Які риси характеру висміюються в поданих прислів'ях та приказках? У яких ситуаціях їх використання було б доречним.
 - Чого нема, того хочеться.
 - Наскочила коса на камінь.
 - Хоч горохом об стіну.
 - Гірко з'їсти, та шкода покинути.
 - І сам не гам, і другому не дам.

Давали, та з рук не пускали.

Посміхніться!

Більша жменя

- Мамо! Дай мені кілька горіхів.
- Добре, донечко. Візьми собі повну жменю.
- Повну жменю? То дай мені сама.

(Дитячі усмішки)

Читаємо

Жаднюга

Цього літа ми відпочивали недалеко від Євпато'рії*. Взагалі, раніше ми всією сім'єю їздили в гори, брали з собою намети і мандрували, де хотіли. Але тепер все це дуже дорого: в гори ми поїхати не змогли.

Розташувалися в будиночку, а біля нас жили „хазяї”. Вони весь час стежили, щоб ми чогось їхнього не з'їли. Я з моїх молодшим братиком Іллюшкою ніколи не бачили таких жаднюг. Їм було шкода навіть стежки, по якій ми ходили. А коли хазяйський син одного разу побачив, як Іллюшка підняв під деревом сливу, він голосно закричав:

– Мамо, нашу сливу їдять! – і побіг до своєї матері.

Хазяйка була дуже огрядна. Вона вибігла з хати, почала махати на Іллюшу руками, наче проганяла курку. Було дуже смішно, хоча й трохи неприємно.

А одного ранку на сніданок мама приготувала пластівці з молоком. З'їли трохи і побачили, що хазяйчин син ходить і дивиться на нас. Ми покликали його, і він із задоволенням поснідав з нами. Потім мама і тато збирали речі, щоб іти на море, а ми з Іллюшею вирішили збудувати будиночок для мурашок, які повзали по доріжці. Спочатку зібрали маленькі палички, почали їх приладнувати одна до одної, і щось там у нас виходило. Але тут хазяйський син раптом закричав:

– Не займайте! Це наші мурашки! Вони на нашій землі живуть!

Стало якось сумно від того, що цей хлопчик – такий жаднюга, не розуміє доброго ставлення до себе. Напевне, йому буде важко спілкуватися з друзями, якщо він не стане добрішим.

(А. Уліщенко)

Коментар

Євпато'рія – місто-порт в Криму. 110,5 тис. жителів (за переписом 1991 року). Приморський кліматичний курорт.

Тренуємося

. Поясніть, чому слово „хазяї” автор узяв у лапки?

. Прочитайте склади в першому стовпчику і доберіть до них склади із другого стовпчика так, щоб утворилися слова. Запишіть утворені слова.

до- ... село

ро- ... дрість

ще- ... доба

жа- ... брий

су- ... зуб

ве- ...дрість

му- ...са

кра- ...село

. Доберіть до поданих слів епітети.

Будиночок, стежка, море, доріжка, мурашки.

. Випишіть слова, словосполучення, які характеризують хлопчика-жадного.
Користуючись своїми записами, опишіть його.

. Знайдіть у тексті спонукальні речення, прочитайте їх із відповідною інтонацією. У якому реченні є заборона?

Практикуємося

. Напишіть інше закінчення твору, у якому б хлопчик-жадного змінився.

. Складіть діалог на тему „Щедрість у житті”.

Зразок.

Ярослав: Миколо, наш однокласник Сашко намок під дощем і захворів.

Микола: Так, я теж чув, що він лежить у лікарні.

Ярослав: Давай його провідаємо. Я цьому понесу печива та шоколадку, яку мені тато привіз.

Микола: А я понесу йому ковзани, які мені подарували на день народження.

Ярослав: Та навіщо йому ковзани в лікарні! Нехай як видужає, тоді й подаруєш.

Микола: Так і зроблю.

Ярослав: Сьогодні після уроків і підемо до Сашка?

Микола: Так, обов’язково.

. Знайдіть цікаву інформацію в науково-популярній, довідковій літературі або в Інтернеті про щедрі вчинки людей і зробіть випуск усної газети „Щедрість – врятує світ”.

Посміхніться!

Почервоніла сорочка

Тимко і Надійка сидять на лавочці, тримають у руках паперові кульочки з вишнями і їдять.

Раптом Тимко аж здригнувся:

– Швидше ховай вишні!

І кинув свій кульок за пазуху.

– Чого ти? – глянула на нього Надійка.

– Он Славик їде на велосипеді. Обов’язково просити буде.

Але Славик тільки привітався і поїхав далі.

Коли він від’їхав, Тимко знову взявся за кульок і тут же помітив червоні плями на сорочці.

– Ти глянь, що зробилося, – показує Надійці.

Надійка подивилася на сорочку і посміхається:

– А знаєш, Тимку, чого вона почервоніла?

– Чому?

– Соромно їй стало за тебе.

(М. Герасименко)

Переказуємо

Щедрість

Жив собі колись падишах*. І було в нього сорок візи’рів*. Якось питає їх падишах:

- Скажіть мені, звідки береться щедрість?
- Щедрість там, де багатство, – відповідають візири.
- У кого нема багатства, тому ні на що розщедрюватися.
- Якщо так – ви всі повинні бути щедрими, адже багатством вас не обділено.

Протягом сорока днів давайте для людей обід. Першими давали обід три перші візири хана. На третій день падишах перевдягнувся жебраком, взяв у руку палицю і прийшов на обід до свого першого візира. Візир побачив жебрака й гукнув слугам:

– Вирядіть його швидше!

Зібрали слуги трохи того-сього, подали жебракові й вивели його за ворота. Поклав падишах ту їжу в сумку й пішов на обід до другого свого візира. Тут йому винесли трохи овочів, а самого і в двір не впустили. Прийшов падишах до свого третього візира й проситься переночувати.

– У мене в юрті* самі баї*, ніде тобі постелити, – сказав йому третій візир. На вулиці й застала ніч падишаха: спотикається він у сутінках. Зрештою прибився до якоїсь хатини. А в тій хатині жили баба з сином. Вийшов юнак на вулицю, побачив жебрака та й каже матері:

- Хай бідний чоловік заночує у нас.
- Добре, синочку, нехай заходить, – погодилась мати.

Зайшов падишах у хатину. А син того дня отримав плату за своє трирічне наймитування в бая – десять овець. От він і каже матері:

– Заріжмо для гостя баранчика.

Погодилась мати. Зарізав юнак баранчика, а жебрак і каже йому:

– Я можу їсти лише нирки, іншого м'яса не вживаю.

– Хіба ж можна наїстися двома нирками?! Я поріжу всіх своїх овець, і буде двадцять нирок. Так він і вчинив: зарізав усіх своїх овець і віддав жебракові нирки. Жебрак подякував господарям, сховав ті нирки у свою сумку і пішов собі далі. Уранці надів падишах корону, покликав тих трьох візирів, які першими давали обід, і питає:

– Як було на обіді? Чи не ділили на багатих і бідних? Чи приходили їсти жебраки? Чи ви їх гостинно приймали?

– Дуже добре все вдалося, – відповідають візири. – Усіх гостей ми приймали однаково, не ділили на багатих і бідних. Жебракам подавали щедрю милостиню. Усі були дуже задоволені. Тоді падишах і каже:

– Уночі в мене вкрали десять овець. Знайдіть мої вівці, а злодія приведіть до мене.

Кинулись візири на пошуки. Не довго й шукали: прийшли на базар і схопили юнака, який продавав м'ясо своїх десяти овець, нирки з яких учора віддав жебракові. Привели юнака до падишаха.

– Знайшлись ваші вівці, – кажуть візири.

– І злодія ми впіймали.

Юнак розповів усім про свою вчорашню пригоду. Показав тоді падишах візірам ту милостиню, яку вони подали йому вчора, й запитав:

– Упізнаєте?

– Це овочі та їжа з наших запасів. Ми подали їх учора жебракові, – кажуть вони. Тоді й розповів їм падишах про свою вчорашню мандрівку в одязі жебрака і про те, як він просив притулку на ніч, а його не впустили в юрту, бо там були баї.

– То звідки ж береться щедрість? Ви казали: щедрість там, де багатство. Ні, шановні, щедрість там, де добра душа, – і падишах показав візірам ті двадцять нирок, що їх дав йому вчора наймит.

– Хто ж щедріший: юнак, який зарізав своїх останніх десять овець, щоб нагодувати нирками жебрака, чи ви, багатії, які навіть у юрту його не впустили? Похнюпились візири, мовчать, кліпають очима від сорому. А падишах призначив юнака-наймита своїм першим візиром.

Коментар

Падиша'х – титул монарха в деяких країнах Близького і Середнього Сходу, а також особа, що носить цей титул.

Візи'р – за Середньовіччя – вищий урядовий чиновник у деяких країнах Близького й Середнього Сходу.

Ю'рта – переносне' житло з жердин, укрите шкурами в деяких кочових і напівосілих народів Центральної й Середньої Азії та Південного Сибіру.

Бай – у Середній Азії – багач, великий землевласник або скотар, лихвар.

Тренуємося

. Попросіть сусіда по парті пояснити вам значення поданих слів, шляхом добру до них синонімів.

Жебрак, щедрість, скупість.

Р.К. 1

. Утворіть від поданих прикметників іменники, з іменниками складіть словосполучення.

Жадібний, щедрий.

. Поділіть текст на логічні частини, до кожної доберіть заголовок.

. Інсценуйте розмову падишаха з візирами та з юнаком-наймитом.

. Перекажіть текст від першої особи і доповніть власними роздумами щодо поставленої проблеми.

Практикуємося

. Спробуйте себе у ролі поета. Напишіть вірш на тему „Щедрість”. Проведіть конкурс на кращого поета.

. Пригадайте, у яких народних казках, переказах розповідається про всепереможну силу щедрості. Розкажіть свою улюблену казку чи переказ.

. Виберіть із поданих висловлювань те, яке вам сподобалося. Свій вибір обгрунтуйте.

Поважати слід того, хто щедрий, а не того, хто може бути щедрим. (*Макіавелі*)

Щедрість не потребує оплати, вона сама винагороджує себе. (*Ліврі*)

На того, хто дарує так само приємно дивитися, як і на сам подарунок. (*Гете*)

Інсценізуйте

– А я й забула...– говорить Марина, опускаючи руки в кишені. – По дорозі зайця зустріла... Ось вам від нього, – кладе вона на стіл бублики, сама непомітно стежачи за дітьми.

Оленка першою біжить до столу:

– А...ще? – обертається вона до матері.

– Більше у зайця не було...– говорить Марина. Бо й *справді*, забрала в магазині два останніх бублика. І хоча спочатку трохи пошкодувала, бо треба було таки три, але вже по дорозі, згадавши, як любить Оленка *гостинці* від „зайця” та знаючи доньчину скупуватість, вирішила дізнатися, чи поділиться вона цього разу з Наталею?

Тепер лише мовчки спостерігає, як Павлик, не вагаючись, розламає свій бублик, дає половину Наталі.

– Спасибі, – дякує дівчинка.

Оленка, дивлячись на брата, теж розламає бублика, але, розламавши його не порівну, якийсь час вагається: котру ж із частин віддати? Нарешті простягає Наталі меншу...

– Їж, – звертається Оленка до Наталі, – смачно...

– Угу, – погоджується з сестричкою й Павлик, мов фокусник, кинувши до рота останній шматок.

– На ще, – простягає Наталя Павликові одну з половинок.

– Не хочу, – відмовляється той.

– Бери... – тримає дівчинка півбублика на простягнутій руці.

– Та не люблю я бубликів, – одвертається Павлик, *збрехавши* на слові.

– А я... люблю... ду-у-же, – говорить Оленка, і рука її сама тягнеться до Наталиної.

– На, – перекладає Наталя бублика в Оленчину руку.

– Тепер... – несподівано говорить мала Оленка, – я буду завжди віддавати більше, аніж лишати собі. – І, ще більш несподівано для всіх, вона знову обертається до матері:

– *Покуштуй* і ти, мамо, який смачний...

– Зроду таких не їла... – щиро зізнається Марина, лише пригубивши бублика та повертаючи його знову щасливій Оленці: – Спасибі, доню...

Наталя й собі підступила до Марини:

– Укусіть і мого, мамо...

(За Г. Дібровою)

Тренуємося

. Поясніть значення слів *підступати*, *пригубити*, *шкодувати*.

. Доберіть до виділених в тексті слів синоніми.

Справді, гостинець, збрехати, куштувати.

. Якими ви уявляєте Наташу, Оленку і Павлика? Опишіть їх риси характеру.

. Знайдіть у тексті порівняння й поясніть його значення.

. Якою є основна думка тексту?

. Інсценуйте поданий текст.

Практикуємося

. Складіть міні-діалоги на тему „Лінивий двічі ходить, скупий двічі платить, а дурний двічі робить” і розіграйте його.

. Подискутуйте з однокласниками. Доведіть справедливість або хибність поданої думки. Запишіть усі *за* і *проти* у дві колонки.

Душа може вважати себе щедрою, якщо їй приємніше давати, ніж отримувати.
(Мере)

Діалог

Люда: Сашко, ти тепер голова ради загону. Тож, порадь, що нам з Риткою Макаровою робити?

Сашко: А що трапилося?

Люда: Розумієш, яка в нас історія... Уяви собі: щовечора в нас у кімнаті після відбою якесь шарудіння починається. Я так спершу і подумала – мишка!.. Перелякалася страшенно! І дівчатка наші – теж! На ліжка позалазили – і верещать усі!..

Сашко: А-а, тепер зрозуміло! Так то лише мишка була?..

Люда: А ти не смійся. Але ніякої мишки у нас в кімнаті немає. Це я тепер точно знаю. Бо це шаруділа Ритка Макарова. Обгортками від цукерок. Коли всі спати лягають, вона під ковдрою починає свої цукерки їсти. Потай! Щоб ні з ким не ділитися!

Сашко: А як же ти про цукерки дізналася?

Люда: Сьогодні, я в кімнаті чергувала і цілу купу фантиків з-під її ліжка вимела. Тоді й здогадалася... І що нам тепер робити?

Сашко: Тоді, візьміть і осоромте її перед усім табором. Стягніть із неї ввечері ковдру, щоб усі побачили, яка Ритка жадного.

Люда: Ні, так робити не можна.

Сашко: То що ж нам тепер робити? Невже ми не покараємо жадного?!

Люда: Ти ж голова ради загону. Краще подумай не про те, як когось покарати, а як допомогти людині зрозуміти свою помилку і виправитися.

Сашко: Розумна ти, Людко.

Люда: Давай разом і подумаємо, ніж сваритися...

Сашко: Давай зберемо усі цукерки, які нам привезуть батьки, і віддамо їй.

Люда: Так, я згодна. Сподіваюся, у нас усе вийде.

Сашко: Що сьогодні за свято?

Лариса Володимирівна: Свято? Так, саме свято. Свято Щедрості. Рита Макарова мені все розповіла, хоч їй і було страшенно соромно. Віддала всі до одної свої цукерки. І запропонувала зробити таке свято. Ти не заперечуєш, голово?..

Сашко: Ні, я не заперечую. І навіть зовсім навпаки!..

(За В. Чистяковим)

Посміхніться!

На уроці мови вчителька питає Галю:

– Що таке пряма мова?

– Це коли говорити правдиво і відверто.

(І. Страшко)

Пишемо диктант

Щедрість душі – дитина тієї співучасті, без якої немислиме людське благородство. Справді щедрим може бути лише той, хто вміє любити людей і жаліти їх. Але й любов до людей немислима без первісної іскри щедрості.

Умійте правильно бачити навколо себе щедрість і скнарність, справжнє багатство душі й потворну убогість. Скупість і жадібність – нехай ці вади завжди викликають у вас гнів, осуд, презирство. Скупість і жадібність прийшли до нас з того світу, де людина пригноблювала людину, де купувалися любов і краса. Світ цей канув у минуле, але він відбився на багатьох гранях людської душі. Правильно бачити навколо себе щедрість і скупість, безкорисливість і користолюбство – це значить з дитинства зрозуміти ту істину, що найголовніше багатство в нашій країні – багатство духу. Це розум, знання, талант, творчість. Вірна людська дружба і любов, щастя продовжувати й повторювати себе в людині. Навчитися володіти цим багатством – ось у чому секрет справжньої щедрості.

(За В. Сухомлинським)

Р.К.1. Подорож, бідняк, старець, халепа, щедрота, пишність, найманець, батрак.

